

**KONRAD
ADENAUER
STIFTUNG**

ПРАВО И РЕЛИГИЈА

проф. д-р Тања Каракамишева-Јовановска
проф. д-р Александар Спасеновски

www.kas.de

ПРАВО И РЕЛИГИЈА

проф. д-р Тања Каракамишева-Јовановска
проф. д-р Александар Спасеновски

ИМПРЕСУМ

Наслов:

ПРАВО И РЕЛИГИЈА

Автори:

проф. д-р Тања Каракамишева-Јовановска
проф. д-р Александар Спасеновски

Рецензенти:

проф. д-р Гоце Наумовски
проф. д-р Митко Б. Панов

Издавач:

Фондација Конрад Аденауер во Република Северна Македонија
Правен факултет „Јустинијан Први“, Скопје

Координација:

Норберт Бекман-Диркес
Давор Пашоски

Лектура:

Ивана Коцевска

Компјутерска подготовка и печат:

Винсент графика ДОО Скопје

Тираж:

300 примероци

Книгата може бесплатно да се преземе на официјалната интернет-страница на Претставништвото на Фондацијата Конрад Аденауер: kas.de/nordmazedonien

Напомена:

Ставовите изнесени во книгата не се ставови на Претставништвото на Фондацијата Конрад Аденауер, туку се лични гледишта на авторите.

Со одлука на Наставно-научниот совет на Правниот факултет "Јустинијан Први" при Универзитетот "Св. Кирил и Методиј" во Скопје, на седницата одржана на 03.04.2020 година преку видеоконференциската платформа Microsoft Teams, а заведена со архивски број 02-397/3 на 06.04.2020 година се одобрува користењето на оваа книга како учебник по предметот Право и религија.

Рецензиите на учебникот Право и религија од проф. д-р Гоце Наумовски и проф. д-р Митко Б. Панов се објавени во Билтенот на Универзитетот "Св.Кирил и Методиј" број 1213 од 15.04.2020 година.

Сите права се заштитени. Ниту еден дел од овој учебник не може да биде репродуциран или користен во која било форма за умножување, фотокопирање или чување во информатички системи, без претходна дозвола од авторите.

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
ПРАВЕН ФАКУЛТЕТ „ЈУСТИНИЈАН ПРВИ“

ПРАВО И РЕЛИГИЈА

проф. д-р Тања Каракамишева-Јовановска
проф. д-р Александар Спасеновски

Содржина

ПРЕДГОВОР	10
------------------	-----------

ПРВ ДЕЛ: УСТАВНО-ПРАВЕН СТАТУС НА РЕЛИГИИТЕ И НА СЛОБОДАТА НА ВЕРОИСПОВЕД	17
--	-----------

Глава 1: Уставно-правен статус на религиите	18
--	-----------

Уставно-правен статус на религиите	18
Воведни напомени	18
1. Теориско-историски преглед и класификации	19
2. Модел на религиска држава – теократија	24
2.1. Светата Столица – Ватикан	31
2.2. Андора	32
2.3. Света Гора	33
3. Модел на државна религија	37
3.1. Кралството Шведска	39
3.2. Кралството Новрешка	40
3.3. Кралството Данска	41
3.4. Обединето Кралство на Велика Британија и Северна Ирска	42
3.5. Грција	44
4. Модел на одвоеност на државата од религиите – секуларизам	45
4.1. Франција	55
4.2. Позначајни теоретски размислувања за секуларизмот	57

Глава 2: Слобода на вероисповед	63
--	-----------

Слобода на вероисповед	63
Воведни напомени	63
1. Теориско-историски преглед и класификации	64
2. Обединетите нации и слободата на вероисповед	70
2.1. Повелбата на Обединетите нации	70
2.2. Универзалната декларација за човековите права и слободи	71
2.3. Пакт за граѓански и политички права	72
2.4. Декларација за елиминација на сите форми на нетолеранција заснована на религија или верување	74

2.5. Декларација за правата на лицата кои припаѓаат на национални, етнички, верски и јазични малцинства	76
3. Советот на Европа и слободата на вероисповед	79
3.1. Европска конвенција за заштита на човековите права и основните слободи	79
3.2. Рамковна конвенција за заштита на националните малцинства	86

Глава 3: Односот на слободата на вероисповед со другите човекови права и слободи **88**

Односот на слободата на вероисповед со другите човекови права и слободи	88
Воведни напомени	88
1. Слободата на вероисповед и правото на еднаквост	89
2. Слободата на вероисповед и слободата на уверувањето, совеста, мислата и јавното изразување на мислата и изведените права	90
3. Слободата на вероисповед и слободата на здружување	91
4. Теории за неможноста од постоење на слободата на вероисповед	91

ВТОР ДЕЛ: МАКЕДОНСКИОТ УСТАВНО-ПРАВЕН СТАТУС НА РЕЛИГИИТЕ И СЛОБОДАТА НА ВЕРОИСПОВЕД **95**

Глава 4: Македонскиот уставно-правен статус на религиите и слободата на вероисповед **96**

Македонскиот уставно-правен статус на религиите и слободата на вероисповед	96
Воведни напомени	96
1. Уставно-правниот статус на религиите и слободата на вероисповед во Народна и Социјалистичка Република Македонија од 1945 до 1990 година	97
1.1. Идеолошко-политички основи на Социјалистичка Македонија	98
1.2. Правен статус на религиите и на слободата на вероисповед до донесувањето на првиот Устав на Федеративна Југославија	102
1.3. Устав на Федеративна Народна Република Југославија од 1947 година	104
1.4. Устав на Народна Република Македонија од 1946 година	106
1.5. Закон на Федеративна Народна Република Југославија за правната положба на верските заедници од 1951 година	108
1.5.1. Уредба на Народна Република Македонија за извршување на одделни одредби од Законот за правната положба на верските заедници од 1961 година	112
1.6. Устав на Социјалистичка Федеративна Република Југославија од 1963 година	114
1.7. Устав на Социјалистичка Република Македонија од 1963 година	115
1.8. Устав на Социјалистичка Федеративна Република Југославија од 1974 година	116
1.9. Устав на Социјалистичка Република Македонија од 1974 година	117
1.10. Закон на Социјалистичка Република Македонија за правната положба на верските заедници од 1977 година	120

1.11. Останати акти со кои се определува статусот на религиите и слободата на вероисповед во Социјалистичка Македонија	124
1.11.1. Промена на сопственичките односи	125
1.11.2. Социјално осигурување	132
1.11.3. Даночна политика	133
1.11.4. Регулација на бракот	134
1.11.5. Водење на матичните книги	135
1.11.6. Изучување на веронауката	137
1.11.7. Местото на образовните институции на верските организации	140
1.11.8. Државно прославување на верските празници	143
1.11.9. Носење зар и фереџе	145
1.12. Заклучни согледувања за уставно-правниот статус на религиите и за слободата на вероисповед во Народна и во Социјалистичка Македонија од 1945 до 1990 година	147
2. Македонските идеолошко-политички основи	149
3. Македонски уставно-правни основи	155
3.1. Правен статус на религиите и на слободата на вероисповед во периодот на преминот кон демократски плурализам до донесувањето на Уставот од 1991 година	155
3.2. Уставот од 1991 година	157
3.2.1. Други уставни концепти	160
3.3. Закон за верските заедници и религиозните групи од 1997 година	163
3.3.1. Други законски решенија	168
3.3.2. Решенија и одлуки на Уставниот суд	170
3.3.2.1. Прва иницијатива	171
3.3.2.2. Втора иницијатива	174
3.4.1. Други законски концепти	180
3.4.2. Решенија и одлуки на Уставниот суд	181
4. Останати акти со кои се определува статусот на религиите и на слободата на вероисповед	183
4.1. Докажување на верската припадност	184
4.2. Враќање на сопственоста – денационализација	186
4.3. Заштита од верска дискриминација	187
4.4. Право на приговор на совеста	194
4.5. Изучување на веронауката	197
4.6. Верски благослов во државните училишта	201
4.7. Местото на високообразовните установи на верските организации	203
4.8. Државно прославување на верските празници	206
4.9. Државна поддршка на борбата за автокефалност на Македонската православна црква	210
5. Институционална рамка	212
5.1. Комисија за односи со верските заедници и религиозните групи	215
5.2. Уставен суд	218
5.3. Постојана анкетна комисија за заштита на слободите и правата на граѓанинот	219
5.4. Народен правобранител	220
5.5. Комисија за спречување и заштита од дискриминација	221

Заклучни согледувања	223
Резимеа	233
Користена литература	246

Предговор

Предговор

Правото и религијата сè посилно и сè поевидентно заземаат суштествено место во општествено-политичкиот спектрум и дискурс, место кое едноставно повеќе никој не може да го негира, да го омаловажува или да го затскрива.

Станува збор за два клучни социјално-политички феномени кои меѓусебно се до толку испреплетени, што според бројни параметри дури и зависат еден од друг. Меѓусебната зависност и испреплетеност се согледува во фактот што **правото и религијата имаат за цел да ја конституираат, а според одредени сфаќања и да ја „врамат“ човековата свесност во сите сфери од приватниот и јавниот живот.**

Оттука, се вели дека **правото и религијата претставуваат два комплементарни феномена што се дефинираат како непресушен извор во процесот на креирање нови општествени правила, или во процесот на менување на старите правила со нови патокази.**

Се смета дека **правото и религијата имаат идентична основа, односно имаат иста подлога врз која се засновани. Имено, и двете функционираат во согласност со принципот на граѓанска послушност, и двете инсистираат на почитувањето на граѓанските права и должности, на лидерството, на легалните институции и поредокот.** Освен овие заеднички елементи, **како заеднички принцип им се одредува и моќта, посебно политичката моќ која е директно заинтересирана да ги стави под контрола, да ги навира, да ги детерминира и да ги користи за свои потреби.**

Според многумина, религијата ги дефинирала и ги вообликувала човековите слободи и права, поради што во теоријата се зборува за експлицитна интерација меѓу потеклото на религијата и модерното право. Во оваа смисла посебно место зазема авторот Мајкл Џ. Пери (**Michael J. Perry**), кој објаснил како и зошто концептот на човечкото достоинство и човековите права се религиозно детерминирани. Тој излегол и со конкретни објаснувања како алтернативните аргументи за атеистичките основи на модерната теорија за човековите права се неупотребливи кога не се засновани на идејата за религијата и нејзината поврзаност со модерното човечко достоинство.

Токму од овие основни причини, правото и религијата заслужуваат далеку поголемо научно и општествено внимание од она што го имаат денес, заслужуваат да бидат подетално истражени и анализирани на начин што ќе го зголеми граѓан-

скиот интерес за нивната посебност, од една, но и за нивната интерактивност и поврзаност, од друга страна.

Правото и религијата никогаш не биле автономни и независни категории една од друга.

Од секогаш религијата имала влијание во креирањето на правните системи, најнапред на полисите, на заедниците, а подоцна и на државите, како и обратно, правото вршело суштинско влијание врз религијата и нејзините експоненти. Ноторен факт е дека религијата е вградена во темелите на сите модерни правни системи кои егзистираат во бројни држави, почнувајќи од оние на Средниот Исток, преку Африка, Европа, до Латинска и Северна Америка и Азија. Колку и како религијата извршила влијание врз правото на одделните правни системи е прашање на кое аналитичарите можат да дадат прецизен одговор.

Секако, и обратната релација е мошне интересна и важна – колку правото и конкретно воспоставените правни системи извршиле или вршат влијание врз дообликувањето на религијата и на религиозните субјекти и правила.

Во овој контекст, за нас од посебен интерес се истражувањата на начините како уставно-правното уредување, како уставно-правните системи на државите имаат влијание врз религијата, врз верските здруженија, како и врз остварувањето на човековите слободи и права. Неспорно е дека ова прашање има милениумска традиција¹.

Оттаму доаѓа и заклучокот дека на човекот на располагање му стојат огромни историски искуства, различни видови согледувања и безброј практични примери каде се воочени меѓусебните влијанија на правото со религијата и на религијата со правото.²

Меѓутоа, иако голем број теоретичари, како што ќе забележиме, имаат оставено сопствен белег во откривањето на смислата и законитостите на овие две глобални и цивилизациски теми, сепак, и денес е голем интересот на научната јавност за уште едно ново препрочитување на досегашните текстови и утврдување сопствен дискурс при анализата на овие феномени.³

1 Види Martin E. Marty, *The Religious Foundations of Law*, Emory Law Journal бр.: 54, 2005, стр.: 291-323; James T. Richardson, *The Sociology of Religious Freedom: A Structural and Socio-Legal Analysis*, Sociology of Religion бр.:3, 2006, стр.: 271-294; Thomas C. Arthur и John Witte, Jr., *The Foundations of Law*, Emory Law Journal бр.: 54, 2005, стр.: 1-11 и Harold J. Berman, *The Historical Foundations Of Law*, Emory Law Journal бр.: 54, стр.: 13-24.

2 Види Marci A. Hamilton, *Review Essay - Religion and Politics in the United States*, Journal of Law & Religion бр.: 21, 173-179.

3 Види Jeremy Gunn, *Religion and Societies in Transition*, Conference: "Law and Religion in Transitional Societies", Norway, 2006 и Zsolt Enyedi и Joan O'Mahony, *Churches and the Consolidation of Democratic Culture: Difference and Convergence in the Czech Republic and Hungary*, Religion in Eastern Europe бр.: 4, ноември 2005, стр.: 21-42.

Веројатно една од причините за ова лежи во динамичноста на правото и развојот на државата, од една, и фундаменталното значење на религијата врз таа динамичност и комплексност, од друга страна.⁴

Интелектуалниот интерес за релациите меѓу овие две категории е детерминиран и од индивидуалниот пристап на секој од истражувачите дека можеби нешто е испуштено од претходниците, дека можеби нешто поинаку е прикажано или недоволно е објаснето.⁵

Токму овие мотиви, надополнети со теориската празнина во однос на разјаснувањето на односот право и религија во нашата земја⁶, беа клучната детерминанта да направиме детална анализа на оваа обемна и прилично комплексна материја.

Природата на луѓето како социјални суштества е да воспоставуваат норми со кои се определуваат границите на нивните права и обврски во општествената заедница чиј дел се тие.⁷

Консеквентно, уште од најраните времиња до денес, можеме да забележиме дека сложеноста на правните правила била правопрпорционална со сложеноста на животните традиции на луѓето како дел од тие општества.⁸ Во ова светло се развивале и правните традиции на луѓето поврзани со нивните религиозни искуства.⁹

4 Види Blandine Chelini-Pont, *Religion and Society in Europe*, Conference: "Law and Religion in Transitional Societies", Norway, 2006 и Review Essay - *Religion in the World*, Journal of Law & Religion, 2006, стр.: 169-172.

5 Види James T. Richardson *Religion, Constitutional Courts, and Democracy in Former Communist Countries*, The Annals of the American Academy, Januari 2006, стр.: 129-137 и Marci A. Hamilton, *God vs. the Gavel: Religion and the Rule of Law*, Cambridge University Press, 2005.

6 Види Gordana Siljanovska, *Homo Religiosus between Faith and State*, Constitutionalism, Universalism and Democracy, Fifth World Congress of International Association of Constitutional Law, Erasmus University, Rotterdam, Netherlands, 1999.

7 Види J. Paul Martin, *Religions, Human Rights, and Civil Society: Lessons from the Seventeenth Century for the Twenty-First Century*, Brigham Young University Law Review, 2000, стр.: 933-944.

8 Види Peter van der Veer и Hartmut Lehmann, *Nation and Religion Perspectives on Europe and Asia*, Princeton University Press, Princeton New Jersey, 1999.

9 „Интересната работа за религијата е дека практично сите луѓе знаат што претставува таа сè додека некој не им го постави прашањето да ја дефинираат. Како што кажал и свети Августин за времето: „Што, всушност, претставува времето? Доколку никој не ме праша, јас лично знам што е тоа, но доколку треба да дадам одговор ако некој го побара тоа од мене, тогаш немам одговор [...]. Во секој случај, се чини дека најприфатливата дефиниција за религијата ја има срочено познатиот социолог Емил Диркем, за кој религијата претставува унифициран систем на верувања и практики поврзани со сакрални (свети, н.з.) работи кои ги обединуваат приврзаниците на таквиот систем во една морално заснована заедница наречена Црква (или верска организација, н.з.)“. Види John Bowker, *The Oxford Dictionary of World Religions*, Oxford University Press, 1997, стр.: XV.

Така, уште од првите прапачетоци, историјата бележела настани поврзани со голем број востановени обичајни норми на спроведување на разните видови религиозни ритуали (раѓања, погребни итн.).¹⁰ Ваквите религиозни ритуали во различни социјални средини биле изведувани на различни начини, при што со текот на времето се развиле засебни традиции кои постепено биле и правно нормирани.¹¹ Нормираните религиски традиции кои се развивале паралелно со општествата а кои станувале сè посложени, прераснале во посебни религиски системи.¹²

Од своја страна, паралелно со овие процеси државата го вообликува и сопствениот одговор.¹³ Имајќи ја во вид потребата од униформност и единство, владетелите ја доживувале религиската монолитност како клучен критериум за остварување на оваа цел.¹⁴ Токму затоа денес имаме знаење за бројни настани од минатото поврзани со религиската (не)толеранција и (не)насилство, а кои извираат, или кои се резултат на состојбите од претходната констатација.¹⁵

Имајќи ги предвид наведените околности поголем број теоретичари, мислители и државници започнале да бараат решенија со кои било потребно да биде гарантирана верската толеранција, како и правниот статус на религиите во рамките на државните системи.¹⁶ Така започнале да се развиваат различните концепти за правниот статус на религиите, од една, и човековите права (посебно верските слободи), од друга страна,¹⁷ како и концептите за влијанието на религиите врз креирањето на правните системи на државите.¹⁸

10 Види *Hrvatski pravni obiçaji*, Arh. vjesn., 1994, стр.: 147-159; Émile Durkheim, *The Elementary Forms Of The Religious Life*, 1912 и Jan G. Platvoet, Arie L. Molendijk, *The Pragmatics of Defining Religion*, Brill, 1999.

11 Види T. Jeremy Gunn, *The Complexity of Religion and the Definition of "Religion" in International Law*, Harvard Human Rights Journal бр.: 16, 2003, стр.: 190-215.

12 Види Veit Bader, *Religious Diversity and Democratic Institutional Pluralism*, Political Theory бр.: 2, Sage Publications, април 2003, стр.: 265-294.

13 Види Karl-Heinz Ladeur и Ino Augsberg, *The Myth of the Neutral State*, German Law Journal бр.: 2, 2007, стр.: 143-152.

14 Види William L. Saunders, *The First Freedom*, Touchstone, април 2008, стр.: 18-21.

15 Види Steven K. Green, *Religious Liberty as a Positive and Negative Right*, Albany Law Review бр.: 70, 2007, стр.: 1453-1472; Orrin G. Hatch, *Religious Liberty at Home and Abroad: Reflections on Protecting this Fundamental Freedom*, Brigham Young University Law Review, 2001, стр.: 413-428; Theo C. Van Boven, *Religious Liberty in the Context of Human Rights*, The Ecumenical Review, стр.: 345-355; Lars Binderup, *Liberal Equality—from Minority Rights to the Limits of Tolerance*, Res Cogitans бр. 4, 2007, стр.: 95-109; John Shattuck, *Religion, Rights, and Terrorism*, Harvard Human Rights Journal бр.: 16, 2003, стр.: 183-188 и Andreas Osiander, *Religion and Politics in Western Civilisation: The Ancient World as Matrix and Mirror of the Modern*, Millennium: Journal of International Studies бр.: 3, стр.: 761-790.

16 Види Christoffer Badse и Rebecca Swank, *Religion and Human Rights: Universalism, Cultural relativism, and Integration*, The Danish-American Dialogue On Human Rights, лето 1997 и Jean Imbert, *Toleration and Law: Historical Aspects*, Ratio Juris бр.: 1, март 1997, стр.: 13-24.

17 Во учебникот во однос на прашањето на именувањето на облиците на институционално организирање на различните вероисповеди ќе се употребуваат називите „религии“, „верски организации“, односно „верски заедници“.

18 Види W. Cole Durham, Jr., *Revivifying the Field of Law and Religion*, Emory Law Journal бр.: 57, 2008, стр.: 1411-1414.

Позначајната афирмација на овие две теми, всушност, довела до појавата на претставничката демократија.¹⁹ На овој процес му претходел периодот на развој на модерната уставност кој започнал во САД, а преку Франција бил распространет и во европските држави.²⁰

Денес, токму во уставите на демократските држави постои шареноликост во регулирањето на односите меѓу државата и религиите, како и регулирањето на обратниот процес, влијанието на религиите врз правните системи. Во таа насока, посебно место зазема гарантирањето на човековите права и слободи, со посебен акцент на слободата на вероисповед.

Имено, уставните одредби на државите се движат од воопштени гаранции за не-дискриминација, одвоеност на религијата од државата и на државата од религијата, утврдување начелни гаранции за слободата на вероисповед (случајот со Уставот на Петтата Француска Република)²¹, па сè до дефинирање на обемни и детални регулативи (примерот со Уставот на Кралството Шпанија).²²

Интересен е податокот дека, на пример, во Уставот на Швајцарската Конфедерација, се констатира дека „Уставот се донесува во името на Бог Севишниот“²³ или, пак, Уставот на Сојузна Република Германија дека тоа се чини „во согласност со одговорноста кон Бога“²⁴.

19 Види Rik Torfs, *Rule of Law and the Management of Religious Affairs?*, Conference: “Law and Religion in Transitional Societies”, Norway, 2006 и Richard Cimino и Christopher Smith, *Secular Humanism and Atheism beyond Progressive Secularism*, *Sociology of Religion* бр.: 4, стр.: 407-424.

20 Види Louis Henkin, *Religion and the Constitution*, *Jewish Social Studies*, Annual Conference Report, 1985, стр.: 325-328; Alfredo Quispe Correa, *The Evolution of Religious Beliefs in a Constitutional Text*, *Brigham Young University Law Review*, 1998, стр.: 357-369; Lynn Bridgers, *The American Religious Experience: A Concise History*, Rowman and Littlefield Publishing Group, 2006; Elwyn Smith, *Religious Liberty in the United States: The Development of Church-State Thought Since the Revolutionary Era*, Fortress Press, 1972; John Van Til, *Liberty of Conscience: The History of the Puritan Idea*, Presbyterian and Reformed Publishing, 1972; Richard A. Hesse, *The Constitutional Requirement of Sensitivity to Religion*, *Albany Law Review* бр.: 70, 2007, стр.: 1447-1452; Jean Baubérot, *Secularism and French Religious Liberty: A Sociological and Historical View*, *Brigham Young University Law Review*, 2003, стр.: 451-464; Niyazi Öktem, *Religion in Turkey*, *Brigham Young University Law Review*, 2002, стр.: 371-404; Hans-Christian Jasch, *State-Dialogue with Muslim Communities in Italy and Germany - The Political Context and the Legal Frameworks for Dialogue with Islamic Faith Communities in Both Countries*, *German Law Journal* бр.: 4, 2007, стр.: 341-380; Abdullahi Ahmed An-Na'im, *The Interdependence of Religion, Secularism, and Human Rights Prospects for Islamic Societies*, *Common Knowledge* бр.: 1, 2005, стр.: 56-80; Manisuli Ssenyonjo, *The Islamic Veil and Freedom of Religion, the Rights to Education and Work: a Survey of Recent International and National Cases*, *Chinese Journal of International Law*, 2007, стр.: 653-710 и Katerina Dalacoura, *Unexceptional Politics? The Impact of Islam on International Relations*, *Millennium: Journal of International Studies* бр.: 3, 2000, стр.: 879-887.

21 *Устав на Република Франција* (assemblee-nationale.fr), 10.6.2012.

22 *Устав на Шпанија* (congreso.es), 10.6.2012.

23 *Устав на Швајцарија* (admin.ch), 10.6.2012.

24 *Основен закон на Сојузна Република Германија* (bundestag.de), 10.6.2012.

Уставот на Шпанија ја обврзува државата да одржува посебни односи со Католичката црква и останатите конфесии²⁵, додека Уставот на Германија ја пропишува обврската за изучување на веронауката како наставен предмет во училиштата.²⁶

Во овој контекст и Уставот на Грција недвосмислено го утврдува постоењето на православно христијанство како официјална вероисповед во државата²⁷, додека во Република Италија²⁸, наспроти формално прокламираната еднаквост на конфесиите, фактичките односи со Светата Столица (Ватикан) се поставени на многу повисоко ниво.²⁹

Наспроти ова, на меѓународен план настапил период на поблиска соработка меѓу религиите и глобалните правни системи, што резултирало со основање различни универзални и регионални меѓународни организации кои усвоија бројни правни документи за заштита на човековите права што значат директно обликување на религиозните слободи и права во рамките на националните и наднационалните правни системи.³⁰

Основната цел на овој учебник е подетално и поконкретно да ја проучи врската меѓу правото и религијата, и на религијата и правото, и да продре во суштината на сите позначајни сегменти што се дел од тие релации и односи. Интерконективноста меѓу религијата и правото, од една, како и прашањето на нивната посебност, од друга страна, ги дефинира специфичностите на овие два феномена. За да ја пронајдеме нивната посебност, а, сепак, поврзаност, мора да го изодиме секој сокак на тој пат.

Како автори на учебникот се надеваме дека навлеговме во секое сокаче објаснувајќи ги притоа најважните елементи со должно внимание.

Учебникот, пред сè, е наменет на студентите од правните студии, политичките студии, студиите по новинарство, како и на студиите за односи со јавноста, на студентите на мастер студиите на насоката уставно право и мастер студиите на по-

25 Устав на Шпанија, *op.cit.*

26 Основен закон на Сојузна Република Германија, *op.cit.*

27 Устав на Грција (hellenicparliament.gr), 14.5.2012.

28 Устав на Италија (senato.it), 10.6.2012.

29 Види А. Raymond Randolph, *Spreading Democracy*, *Northwestern University Law Review* бр.: 1, 2008, стр.: 431-432

30 Види Tahmina Rashid, *Secular State, Citizenship and the Matrix of Globalized Religious Identity*, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations* бр.: 1, пролет-лето 2007, стр.: 156-175; Eric O. Hanson, *Religion and Politics in the International System Today*, New York, Cambridge University Press, 2006; Michael J Perry, *Toward a Theory of Human Rights*, Cambridge University Press, 2007; Gabriël A. Moens, *The Menace of Neutrality in Religion*, *Brigham Young University Law Review*, лето 2004, стр.: 535-574 и Bernadette Meyler, *The Limits of Group Rights: Religious Institutions and Religious Minorities in International Law*, *St. John's Journal of Legal Commentary* бр.: 2, стр.: 535-558.

литички науки. Истовремено, со оглед на целите на секој високошколски учебник, веруваме дека учебникот ќе им биде од полза на практичарите кои се занимаваат или се интересираат за оваа проблематика.

Напоменуваме дека ова е прв учебник по Право и религија на Правниот факултет „Јустинијан Први“, но и во државата.

***Право и религија* е шестиот учебник кој го издаваме како резултат на континуираната и долгогодишна поддршка што како автори ја добиваме од Фондацијата Конрад Аденауер.**

До сега, како дел од овој мегапроект, беа издадени следните учебници:

- › *Политички партии и интересовни групи*, како и англиската верзија на учебникот со наслов *Political parties and interest groups*, во 2016 година;
- › *Современи политички системи*, како и англиската верзија на учебникот со наслов *Contemporary political systems*, во 2018 година, како и
- › учебникот *Парламентарно право*, во 2019 година.

Имајќи го предвид истакнатото, како автори изразуваме искрена благодарност до Претставништвото на Фондацијата Конрад Аденауер во Скопје, затоа што ја препозна вредноста и ја поддржа реализацијата на оваа проектна идеја, овозможувајќи натамошно да се осовремени образовниот процес на македонските универзитети, но и да се олесни студирањето, бидејќи студентите овие дела ги добиваат целосно бесплатно. Секако, имајќи го предвид карактерот на материјата со која се занимаваме во книгите, вклучително и во оваа, веруваме и дека сите ентузијастички надвор од универзитетите во општеството, својата жед за поголемо знаење за политичките партии, за политичките системи, за законодавната власт, како и за односот помеѓу правото и религијата ќе можат уште повеќе да ја задоволат, што претставува уште еден аргумент повеќе во прилог на вредност на овој исклучително значаен издавачки проект.

Скопје, 2020 година

од авторите

**Уставно-правен статус
на религиите
и на слободата
на вероисповед**

Глава 1: Уставно-правен статус на религиите

Воведни напомени

Историјата потврдила повеќе модели каде се разработени релациите меѓу правниот систем и системот на религиите.³¹

Од порано е познато дека религискиот систем бил алатка за вообликување на правните системи, иако подоцна била утврдена и спротивната релација, правниот систем да добие карактер на алатка за дефинирање одреден религиски систем.³²

Општа е констатацијата дека во сите општества постоела, а и денес постои интеракција меѓу двата система.³³

Имајќи го предвид споменатото, во продолжение ќе следуваат одговори на прашањата што се предмет на наш интерес. Притоа, во оваа глава ќе бидат анализирани четири тематски целини, и тоа: *Теориско-историски преглед и класификации*, каде ќе бидат објаснети: карактерот на односите меѓу државата и религиите, различните видови класификации што постојат во науката, понатаму ќе бидат проучени *Моделот на религиска држава – теократија*, *Моделот на државна религија* и *Моделот на одвоеност на државата од религиите – секуларизам*, каде се дадени дефиниции, историско-правни согледувања, анализи на постојните државно-религиски модели, како и соодветни прегледи на различните теориски концепти.

31 Види Т. Jeremy Gunn, *Religious Freedom and Laicité: A Comparison of the United States and France*, Brigham Young University Law Review, лето 2004, стр.: 419-506 и Katerina Dalacoura, *Unexceptional Politics? The Impact of Islam on International Relations*, Millennium: Journal of International Studies бр.: 3, 2000, стр.: 879-887.

32 Види Ronald R. Garet, *Three Concepts of Church Autonomy*, Brigham Young University Law Review, 2004, стр.: 1349-1373; *Conference: Religion, Democracy, & Human Rights*, Harvard Human Rights Journal бр.: 16, 2003, стр.: 179-181 и Mario I. Aguilar, *Sacred Rules and Secular Politics: Religion and Rules*, International Relations Copyright бр.: 3, Sage Publications, 2006, стр.: 315-320.

33 Види Marci A. Hamilton, *God vs. the Gavel: Religion and the Rule of Law*, Cambridge University Press, 2005.

1. Теориско-историски преглед и класификации

Во текот на човечката историја правниот и религискиот систем се наоѓале во дивергентен однос, кој се движел во распон од судир, преку меѓусебен натпревар, сè до заемна соработка, односно поклопување.³⁴

Во теоријата, соработката до ниво на поклопување е забележана по појавата на Римското Царство,³⁵ иако е потребно да биде забележано дека во Стариот завет на Светото писмо (Библијата)³⁶ и кралевите биле должни да им се покоруваат на верските лица.

Христијанството³⁷ во оваа епоха многу бргу почнало да се приспособува на еден поинаков однос за разлика од првичната конфронтација меѓу световната и духовната власт. Така, во ерата на христијанството можело да се забележи заемна соработка, односно инхерентна компромисност меѓу световното и духовното во согласност со синтагмата на Бога божјото, а на Цезарот (Царот) царското.³⁸

Во подоцнежните епохи од развојот на човечката историја се познати и други примери кога кралевите биле крунисувани (на овој начин го стекнувале својот правен легитимитет да управуваат со државите, н.з.) од страна на верските поглавари, како и обратни примери на влијанија на световната власт врз изборот на лицата што управувале со верските организации.³⁹

Во споредба со минатото, денешните односи на верските организации со државата се одвиваат во сосема нови околности кои суштински ги менуваат условите на дијалогот.⁴⁰

34 Види David Little, *Religion, Conflict and Peace*, Case Western Journal of International Law бр.: 95, 2006, стр.: 95-103.

35 Види Christopher S. Mackay, *Ancient Rome: A Military and Political History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

36 *Свето писмо на Стариот и Новиот завет (Библија)*, Свет архиерејски синод на Македонската православна црква, Библиско здружение на Република Македонија, ревидирано издание, 2006.

37 Христијанството е монотеистичка религија базирана врз животот, учењата и делата на Исус Христос според текстовите во Новиот завет кој е дел од Светото писмо (Библијата), светата книга на припадниците на оваа вероисповед. Во Библијата за прв пат се употребува поимот христијански, односно христијанство, со што од таму оваа вероисповед го носи и своето име: „Цела година се среќавале во црквата и учеле многу луѓе. И кај Антиох учениците на Исус биле наречени христијани“. (*Свето писмо на Стариот и Новиот завет – Библија*, дела 11:26, op.cit.).

38 Види Ahmet Alibašić, *Modeli uređenja odnosa između države i vjerskih zajednica u Evropi i SAD i njihove konsekvence*, Glasnik Rijaseta IZ, LXIV: 9-10, 2002, стр.: 917-930.

39 Види John Witte Jr. и Frank S. Alexander, *The Teachings of Modern Orthodox Christianity on Law, Politics, and Human Nature*, Columbia University Press.

40 Види Jonathan Fox, *World Separation of Religion and State Into the 21st Century*, Comparative Political Studies бр.: 35, јуни 2006, стр.: 537-569.

Овие нови околности се согледале и преку фактот според кој моќта, односно власта која можела да биде (зло)употребена против останатите верски организации некогаш била во рацете на верските организации, додека денес таа е во рацете на секуларните (лаичките) власти.⁴¹

Оттаму, сосема разбирливо е зошто во минатото главната преокупација на мислителите била како да се осигура непречениот развој на државата од неконтролираното верско влијание видливо преку мешањето на религијата врз надлежностите на политичката власт.

Од друга страна, денес современата држава е обично таа што претставува потенцијална опасност за реализацијата на верските и останати права на граѓаните и верските групи,⁴² иако можат да се забележат и поинакви процеси на доброволно повлекување на државата од доктринарните и извршните работи во верските организации.

Ваквиот феномен делумно може да се објасни и со трансформацијата на религиите од кохерентни верски движења, потенцијално опасни по легитимитетот на државата во, сега, многу помалубројни интересовни групи што имаат, пред сè, морална агенда.⁴³

Регулирањето на активностите на верските организации некогаш било резултат и на настојувањата на државата да им ги наметне на поданиците сопствените верски убедувања, да изврши прераспределба на ресурсите во општеството или да ја осуети активноста на верските организации во нивниот евентуален обид да ја доведат во прашање стабилноста на постојните уставно-политички системи.

Денес, постоењето на бројни правни правила е одговор на демократската држава на иницијативите на верските организации кои настојуваат да осигураат средства за сопствена активност во услови на сè помал интерес од страна на граѓаните за религијата, што резултира и со намалување на бројот на членството.⁴⁴

Во контекст на споменатото, се надворзува и науката чија природа е да ги анализира овие процеси правејќи одредени воопштувања преку вообличување соодветни дефиниции, класификации и категоризации.⁴⁵

41 Види Ahmet Alibašić, *Modeli uređenja odnosa između države i vjerskih zajednica u Evropi i SAD i njihove konsekvence*, op.cit.

42 Види Judd Birdsall, *Divine Roots of Human Rights*, *The Review of Faith & International Affairs*, зима 2005-2006, стр.: 53-56 и Ahmet Alibašić, *Modeli uređenja odnosa između države i vjerskih zajednica u Evropi i SAD i njihove konsekvence*, op.cit.

43 Ibid.

44 John G. Francis, *The Evolving Regulatory Structure of European Church-State Relationships*, *Journal of Church and State*, бр.: 4, 1992, стр.: 78.

45 Види Philip Hamburger, *Separation of Church and State*, Harvard University Press, 2002; Marcellus Kik, *Church and State. The Story of the Two Kingdoms*, Thomas Nelson & Sons, 1963 и Ramesh Ponnuru, *Secularism and Its Discontents*, *National Review*, декември 2004, стр.: 32-35..

Така, при анализата на овие состојби одредени теоретичари тргнуваат од формално-правните, а други од политичките критериуми.⁴⁶ И во рамките на овие групи, пак, понатаму се разгрануваат останатите класификации.

Во продолжение, следува осврт на две класификации што тргнуваат од аспект на уставно-правните прописи на државите.

Според една група теоретичари,⁴⁷ постојат четири модели на односи меѓу уставно-правниот и религискиот систем во една држава.

- › **Прво**, модел на преминација на религискиот систем наспроти уставно-правниот систем познат уште и како теократија;
- › **Второ**, модел на преминација на уставно-правниот систем наспроти религискиот систем што е типичен пример за комунистичките држави, а кој најчесто се нарекува и како антиеократија;
- › **Трето**, модел на привилегиран статус (соработка) на одреден религискиот систем во рамките на воспоставениот уставно-правен систем на една држава, кој во теоријата се нарекува систем на државна религија;и
- › **Четврто**, модел на уставна, како и на доброволна одвоеност на уставно-правниот систем од религискиот систем познат како секуларизам.

Наспроти оваа класификација, теоретичарот Иан Маклин моделите на односите меѓу уставно-правниот и религискиот систем ги дели на две големи групи⁴⁸:

- › **Прво**, теократии, каде божественото откровение и свештениците што го интерпретираат владеат директно, и
- › **Второ**, нетеократии, каде божјата волја ја санкционира световната власт.

Освен класификациите на правната наука, **постојат и друг тип класификации што се водат од поинакви критериуми, на пример, политиколошки⁴⁹.**

Во оваа смисла, класификациите кои преобладаваат тргнуваат од политиколошките критериуми ги прават познатите автори, како што се: Џеј Демерат (**Jay Demerath**) и Карен Стрејт (**Karen Straight**) во своето дело **Religion, Politics, and The State: Cross-Cultural Observations**, каде говорат за четири модели на односи меѓу државата и верските организации.

46 Види Jay Demerath, Karen Straight, *Religion, Politics, and The State: Cross-Cultural Observations*, Institute of Oriental Philosophy, Tokyo, 1996.

47 Види Irving Brant, Madison: *On the Separation of Church and State*, William and Mary Quarterly бр.: 8, 1951; Patrick J. Buchanan, *State Religion*, The American Conservative, 2007, стр.: 12-16;

48 Иан Маклин, *Концизен оксфордски речник на политиката*, Книгоиздателство МИ-АН, 2002, стр.: 310-311.

49 Види Jay Demerath, Karen Straight, *Religion, Politics, and The State: Cross-Cultural Observations*, op.cit.

Прво, религиска политика и религиска држава. Овој модел претставува повеќе исклучок отколку правило, бидејќи самиот по себе е потенцијално агресивен. Сепак, во одреден форма во овој модел можат да се најдат повеќе држави, како, на пример, Бразил и Гватемала каде католичката верзија на христијанството била призната како официјална религија, а кон останатите вероисповеди властите се однесувале крајно авторитарно и недемократски.

Исто така, во оваа група е поместен и Израел, иако според авторите голем број Израелци ваквата теорија ја отфрлаат поради преодоминантно секуларниот карактер на ционизмот како движење.

Како најчисто толкување на овој модел во реалноста се споменува моделот на Северна Ирска, каде без сомнение политиката е обликувана од страна на религијата во услови кога судбината на овој политички ентитет се развивала во светло на односите меѓу граѓаните кои припаѓаат на католичката и на протестантската верзија на христијанството.

Второ, секуларна држава и секуларна политика. Овој концепт претставува практично толкување на принципите на просветителството, каде во согласност со тезите на теоретичарот Брајан Вилсон (**Bryan Wilson**) се одвивал процесот на „секуларизација на јавната религија“, односно во согласност со тезите на теоретичарот Лоренс Јанекони (**Laurence Iannaccone**) се одвивал процесот на „десакрализација на државата“.

Според овие автори, моделов се поврзува со уставно-правните системи на западноевропските држави, при што како најдобри примери ги споменуваат Франција и Германија, Велика Британија и скандинавските држави, ако кон ова прашање се гледа од аспект на реалноста, а не од аспект на правните прописи.

Во оваа смисла, европското искуство има свое влијание и врз други држави како, на пример, Турција (која во последните денови на Отоманската Империја го прифатила овој европски модел), како и Народна Република Кина (која, исто така, има увезено европски концепт, односно марксистичкиот социјализам).

Трето, религиска држава и секуларна политика. Според Џеј Демерат (**Jay Demerath**) и Карен Стрејт (**Karen Straight**) овој модел се развива во три подваријанти. **Во првата подваријанта** влегуваат државите каде религиозноста на државата претставува повеќе празен симбол отколку реална религиозност, при што како најеклатантен пример се споменува лутеранска Шведска. Во оваа земја иако државата е формално религиозна, сепак, во суштина политичкиот систем е крајно секуларен.

Втората подваријанта се поврзува со државите каде религијата е исклучително важен извор на државниот легитимитет, а алтернативни религиски погледи не

се толерираат. Иако религијата е исклучена од политиката, сепак, се смета дека таа е потенцијално вознемирувачка емотивна компонента наспроти културата на слободата. Како конкретни примери во оваа втора подгрупа се споменуваат дел од католичките јужноамерикански држави, како и повеќе исламски држави од Блискиот Исток.

Во третата подваријанта влегуваат држави кои конструираат сопствена религија поради оневозможување на политичката мобилизација на основната изворна религиозна алтернатива. Како типичен пример на држава се споменува Индонезија каде државата создава автентична граѓанска религија со која се потиснуваат верските определби на големото муслиманско население, како и на христијаните и индусите.

Четврто, секуларна држава и религиска политика. Основната карактеристика на овој модел е силно изразениот концепт за потребата од слобода на употреба на религијата во политиката што се развива паралелно со забраната за фаворизирање на која било вероисповед или верска организација во рамките на државата. Како конкретен пример во овој модел се споменуваат САД и Индија.

* * *

Секој од споменатите модели има произведено бројни посебни подваријанти со свои специфики. Независно од карактерот на категоризацијата, почетна точка на секој од моделите претставува поклопувањето на уставно-правниот систем со религискиот систем што се нарекува теократија, додека крајот се сведува на судирот меѓу уставно-правниот систем, односно државната политика со конкретниот религиски систем што се нарекува модел на атеизам/антитеизам.

Во средината меѓу овие две крајности се наоѓа моделот што се дефинира како комплот на карактеристиките на едниот и на другиот облик.

Имајќи ги предвид овие научни сознанија а во прилог на целите на учебникот, ќе биде земена предвид следнава класификација на односите меѓу уставно-правниот и религиски систем:

- › **Прво**, преминација на религискиот систем врз уставно-правниот систем – **модел на религиска држава (теократија);**
- › **Второ**, соработка на уставно-правниот систем со религискиот систем – **модел на државна религија, и**

- › **Трето**, одвоеност на уставно-правниот систем од религискиот систем – **модел на одвоеност на државата од религијата (секуларизам)**.

Во рамките на овие модели ќе бидат анализирани и одделните специфични под-варијанти.⁵⁰

2. Модел на религиска држава – теократија

Теократијата (грч.: *θεοκρατία*) е еден од клучните поими што се земаат предвид при разгледувањето на прашањето за односите меѓу државата и верските организации, бидејќи во зависност од степенот на присуството на елементите што ја определуваат суштината на овој модел се диференцираат и останатите модели на односи меѓу религискиот и уставно-правниот систем.⁵¹

Во теоријата, за означување на овој модел се користи уште и називот **еклесиократија**. При доаѓање до суштината на теократијата, како што е случај и со другите поими во општествените науки, се започнува од нејзиното семантичко значење.

Имено, зборот теократија потекнува од двата грчки збора „**θεός - theos**“ што значи „**Бог**“ и „**κράτειν - kratein**“ што значи „**влеење**“ или во буквален превод тоа значи „**божја власт**“ или „**божје владеење**“.

Акцентот на овој облик на власт во една држава е ставен на карактерот на владеењето, а не на тоа која религија е изворот на легитимитетот на власта.

Ова значи дека теократијата не се поврзува исклучиво со одреден тип религија (христијанство, ислам⁵² или јудаизам⁵³, н.з.), туку повеќе се поврзува со изворот на легитимитетот на прописите на државната власт кој вообичаено почива врз стан-

50 Види Alexander Benard, *The Advantage to Islam of Mosque-State Separation*, Policy Review, 2008, стр.: 65-75.

51 Види Philip Yancey, *The Lure of Theocracy*, Christianity Today, 6.2006, стр.: 64.

52 Исламот е монотеистичка религија чии следбеници се нарекуваат муслимани. Изворот на учењата на оваа вероисповед е во Куранот, кој за припадниците на оваа вероисповед е безгрешна реч предадена од Алах на Мухамед, кој бил последниот божји пратеник (*Кур'ан со превод*, Мелик Факд, Медина).

53 Јудаизмот, односно еврејството претставува една од првите запишани монотеистички религии, чиј основач е Мојсеј кој живеел околу 1225 година пред новата ера, а која постои и денес како религија на еврејскиот народ. Основата на јудаизмот е запишана во Стариот завет на Библијата, како и во Талмудот и Тората. Јудаизмот претставува основа од која подоцна се развиле христијанството и исламот. Оваа религија проповеда верување во еден Бог кој се вика Бог, но во Стариот завет на Светото писмо, кој е света книга на Евреите, е истовремено наречен Јахве, Елохим, Адонај итн.. Центарот на јудаизмот е Ерусалим, а најсвето место во Ерусалим е храмот чии урнатини денес се познати како „Сидот на плачот“ (*Judaism*, British Broadcasting Corporation, BBC-bbc.co.uk, 17.5.2012).

дардите на прифатената религија. Кон ова се надоврзува и историската практика на реалното имплементирање на теократската власт, која, како што ќе видиме, е модел на однос меѓу уставно-правниот и религискиот систем кој речиси подеднакво се поврзува со сите доминантни вероисповеди во светот денес.

Во контекст на ова генерално толкување се надоврзуваат и соодветните дефиниции, чии автори, тргнувајќи од различни аспекти, се обидуваат да ја доловат суштината на овој облик на однос меѓу државата и религијата. Така, според една дефиниција, **теократијата претставува облик на однос меѓу религијата и државата во кој една верска организација има супремација (доминација) над световните работи преку директно управување со уставно-правниот систем на државата.**⁵⁴

Според втора дефиниција, пак, **теократијата претставува форма на власт во државата во која Бог е препознат како врховен поглавар, законите што се усвојуваат се темелат на божјите правила, а тие, пак, се спроведуваат и се толкуваат од страна на претставниците на таквото божество.**⁵⁵

Според трета дефиниција, **зборот теократија е еквивалент на деспотска власт**⁵⁶ каде има недостаток на контролен авторитет надвор од религиската организација. **Власта пројавува тенденции да ги контролира неверниците наметнувајќи крајно недемократски форми на управување.**⁵⁷

Во теоријата може да се сретнат и други дефиниции.⁵⁸

Поцелосна претстава за споменатиот облик на интеракција меѓу уставно-правниот и религискиот систем можеме да добиеме ако направиме набројување на основните карактеристики/елементи што извираат од дефинициите. При тоа може да се нагласи дека една држава може да се оквалификува како теократска ако:

- › **Прво**, водачите на одредена верска организација во суштинска смисла на зборот ја имаат одлучувачката моќ во раководењето на државата;

54 Ahmet Alibašić, *Modeli uređenja odnosa između države i vjerskih zajednica u Evropi i SAD i njihove konsekvence*, op.cit.

55 Иан Маклин, *Концизен оксфордски речник на политиката*, op.cit., стр.: 363.

56 Деспотизмот е облик на општествено уредување во кое една личност има апсолутна и неограничена власт во државата, а сите поданици во неа се негови робови. Овој збор се користи за да се опише неограничената моќ на фараоните во Египет. Денес овој облик на власт се употребува во pejоративна смисла за да се означат личност која ја злоупотребува моќта и авторитетот (види *The Encyclopedia of Political Science*, CQ Press, Washington, 2011, стр.: 1157 и Иан Маклин, *Концизен оксфордски речник на политиката*, op.cit., стр.: 66).

57 Види Larry Cata Backer, *Theocratic Constitutionalism: An Introduction to a New Global Legal Ordering*, Indiana Journal of Global Legal Studies, јануари 2009, стр.: 101-181.

58 Види T. Jeremy Gunn, *The Complexity of Religion and the Definition of "Religion" in International Law*, Harvard Human Rights Journal бр.: 16, 2003, стр.: 190-215.

- › **Второ**, верските прописи на доминантната верска организација се изворот на правните/политичките прописи во државата;
- › **Трето**, легитимитетот на водачите произлегува од верата, а со тоа и легитимитетот на државата, при што напуштањето на оваа врска значи и рушење на основните столбови на државата;
- › **Четврто**, административната хиерархија во државата е истоветна со административната хиерархија на верската организација. Во некои случаи се имплементира концептот на „два меча“, односно „две раце“ кои дејствуваат во „симфонија“, при што едниот меч/рака ја симболизира духовната, доминантна власт, а другиот световната власт, потчинета на духовната;
- › **Петто**, во дел од случаите владетелот за себе вели дека има директна врска со Бог (во историјата такви биле примерите со Евреите водени од Мојсеј⁵⁹ или со пророкот Мухамед⁶⁰ кај муслиманите, н.з.) или дека самиот владетел е Бог (во историјата се споменуваат примерите со фараоните од древниот Египет⁶¹ или со владетелите во Империјална Кина⁶², н.з.);
- › **Шесто**, основната цел на власта е да ги спроведува духовните закони и да ја реализира верски втемелената политика.

Најраната забележана употреба на зборот „теократија“ се поврзува со пишувањата на еврејскиот војсководец, писател и историчар **Јосифиј**, кој живеел во првиот век од нашата ера, а ја направил оваа кованица за да ја опише власта на еврејската заедница во тоа време.

Наспроти другите форми на политичка власт, монархии, олигархии и републики – како што пишува Јосифиј – „нашиот законодавец Мојсеј не се повикува на ниту една од овие форми, туку ја направил нашата власт земајќи го предвид божјиот авторитет, убедувајќи го притоа народот да го прифати Бога како создател на сите добри нешта“.⁶³

Оттука, може да се заклучи дека оваа форма на власт еврејскиот мислител ја употребил во сосема позитивна конотација, укажувајќи на нејзината совршеност нас-

59 Мојсеј е легендарен еврејски ослободител, водач, создавач на закони, пророк и историчар. Како чудотворец, според зборовите на свети Василиј Велики, Мојсеј бил предобраз на Христос. Мојсеј е една од најважните личности во еврејската историја. Според еврејските свети книги, тој ги води Евреите од Египет, а неговата личност се поврзува со правењето на Десетте Божји заповеди. Како пророк тој е признаен, како во јудеизмот, така и во христијанството и во исламот (види Gordon Newby, *A Concise Encyclopedia of Islam*, Oneworld Publications, 2002, стр.:159).

60 Мухамед е исламски пророк кој живее на арапскиот полуостров од 570 до 632 година. Муслиманите го сметаат за последниот божји пратеник. Во 610 година, според преданието, Мухамед е посетен од ангел испратен од Бог кој му го објавува текстот на Куранот, светата книга на муслиманите, после што тој започнува да го проповеда исламот (види Gordon Newby, *A Concise Encyclopedia of Islam*, op.cit. стр.: 1-12).

61 Види John Bowker, *World Religions The Great Faiths Explored and Explained*, Dorling Kindersley, 2006, стр.:12.

62 Види John Bowker, *The Oxford Dictionary of World Religions*, Oxford University Press, op.cit., стр.: 211-212.

63 Види M. Fergus, S. Emil, et.all *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C. - A.D. 135)*, Continuum International Publishing Group, 1973.

проти другите облици на власт. Елементот на совршеност на теократијата, според Јосифиј, произлегол од неговата основна дистинкција со останатите познати облици на државно уредување, а тоа е фактот дека се темели на божјите идеали наспроти човечките извитоперени правила што се имплементирани во останатите системи.

Понатаму, низ историјата и во времето на античките градови-држави-полиси, исто така, поголем број од теоретичарите дале свој влог во изучувањето на теократското владеење.⁶⁴

Така, според античкиот филозоф и математичар **Архит** *кралот бил „жив закон“, додека според некои други сознанија од тоа време „умен е единствено оној крал кој е имитација на Бог, а со тоа е и негов претставник на земјата“.*⁶⁵

Во оваа смисла за античкиот филозоф **Диоген**, *„како што Бог е во универзумот, така е кралот во државата“, додавајќи дека „државата е имитација на редот и хармонијата на универзумот, а кралот е трансформација на Бог меѓу луѓето“.*⁶⁶

Во оваа смисла и античкиот филозоф **Екфант** сметал дека *„Божјиот логос во кој е содржано семето на редот го потсетува човекот да го обнови она што било изгубено со гревот, а се инкарнирало во лицето на кралот“.*⁶⁷

Подоцна и историчарот **Плутарх** се вклучил во расправата, па според него *„Бог ја поставил сопствената слика во Рајот, во сонцето и на месечината, а земската политика, олицетворена во кралот, морала за свој основен водечки принцип да го има таквиот логос“.*⁶⁸

Анализата на споменативе тези на античките мислители ни определува нови сознанија за теократската власт. Имено, слично како кај Старите Евреи и во овој историски период теократијата била доживеана како позитивен облик на власт.

Во времето на Римската Империја, размислувањата на античките мислители биле начелно прифатени, иако со текот на времето претрпеле одредени модификации и приспособувања.⁶⁹

64 Francis Dvornik, *Early Christian and Byzantine Philosophy*, том I, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 1966, стр.: 245-269.

65 Francis Dvornik, *Early Christian and Byzantine Philosophy*, том I, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, op.cit.

66 Ibid.

67 Види Norman Baynes, *Eusebius and the Christian Empire*, Byzantine Studies and Other Essays, London, 1955, стр.: 168-172.

68 Види Christopher Pelling, *Plutarch and History*, Eighteen Studies, London, 2002.

69 Види Peter Brown, *The Rise of Western Christendom, Triumph and Diversity, A.D. 200-1000*, Blackwell Publishers, 2003.

Најеклатантен пример во оваа смисла бил оној со римскиот христијански мислител **Евсевиј**, кој ги надградил античките ставови кога заклучил дека „повеќе кралот не е Бог помеѓу луѓето, туку тој е викар на Бога, односно негов претставник на земјата“. Според овој мислител, „Кралот не е инкарниран Божји логос“, како што сметале античките мислителите, „туку тој имал специјална врска со логосот“.

Конечно, „сега кралот е институција која е именувана од Бога и поради што тој во континуитет се инспирирал од него. Кралот е пријател на Бога, а со тоа тој е единствениот толкувач на Божјиот збор“.⁷⁰

Анализата на римските претстави за теократијата упатувале на заклучокот дека го вклучуваат елементот на ексклузивност во врската меѓу поединецот и Бога, па така единствено избраните личности олицетворени во кралските семејства имале моќ да воспоставуваат посебни врски со Бог, односно да го добијат легитимитетот да ја спроведуваат неговата волја врз поданиците. Во текот на историјата перцепцијата за теократијата продолжила во истата насока преку континуитетот во сфаќањата дека овој облик на власт во себе содржи бројни позитивни карактеристики.

Теократската власт дополнително се обликувала и со поделбата на Римското Царство и со создавањето на **Византиската Империја**.⁷¹

Како што може да се забележи, ова Царство се темелело на начелата на православно христијанство.⁷² За време на своето илјадагодишно постоење, на човештвото му ги дале најголемите сознанија за практичната имплементација на овој облик на власт.⁷³

Во идеална смисла, *Византија ги претставувала сите луѓе на земјата кои биле членови на единствената вистинска православна црква*.⁷⁴ Имено, во оваа држава основата на политичкиот систем претставувала комбинација од елементите на монархиската власт и принципите на православната варијанта на христијанство-

70 Види повеќе во Donald M. Nicol, *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

71 Во западната наука, релациите помеѓу државата и црквата во Византија често биле означувани како цезаропапизам, што имплицирало дека императорот, всушност, е глава и на црквата. Сепак, како што можело да се забележи тоа не е до крај точно, бидејќи императорот и патријархот, кој е официјалната глава на црквата дејствувале во дуархија, односно претставувале власт со двоен авторитет.

72 Православно христијанство (грч.: ὀρθοδοξία – правилно учење) е втората најголема христијанска вероисповед во светот која настанала во 1 век од новата ера. Оваа варијанта на христијанството се појавила како резултат на Големиот раскол во 1054 година помеѓу Цариградската и Римската патријаршија (види Timothy Ware, *The Orthodox Church*, Penguin Books, 1997).

73 Види Steven Runciman, *The Byzantine Theocracy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

74 Види повеќе во Donald M. Nicol, *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

*то. Според Византијците, како што човекот бил направен според образот Божји, така и кралството на луѓето на земјата е направено во согласност со принципите на Кралството небесно.*⁷⁵

Со векови Византијците верувале дека Империјата можела да се одржи сè до второто Христово доаѓање. Така, според византискиот патријарх **Анастасиос**, кој живеел околу 1300 година „сè додека Империјата искрено ги прифаќа и ги спроведува Божјите заповеди на Христос и на Православната црква, просперитетот ќе трае сè до крајот на светот, како што е кажано, при што, од друга страна, доколку Империјата ја отфрли верата, ќе биде уништена“.⁷⁶

Византија се нарекувала и копија на Небесниот Ерусалим⁷⁷.

Ако за Аристотел Атињаните биле „политички животни“⁷⁸, тогаш Византијците биле „теолошки животни“⁷⁹. Врз основа на искажаното, идеолошко-политички премиси биле градени и институциите на системот каде центарот бил сосредоточен во лицата на Императорот и на Патријархот кои дејствувале во симфонија, односно во хармонија.

*Византија може да се разбере како политички поредок воспоставен од избраните од Бога император и патријарх кои заеднички управувале со Империјата. Во оваа држава не постоела одделеност на политичките од религиските работи, односно одвоеност на државната политика од верата. Напротив, овие две сфери биле доживувани како делови од единствениот организам. Токму поради ова се сметало дека било неизбежно императорот да има клучна улога во црковните работи и обратно – патријархот да има свое влијание врз државничките работи. Според Византијците, монархијата претставувала единствен систем кој бил прифатен од Бога.*⁸⁰

За Византијците, како што Бог раководел со рајот, така и императорот, кој претставувал негова замена на земјата, требало да управува со Империјата и да се грижи за остварувањето на Божјите заповеди.⁸¹

75 Види повеќе во Donald M. Nicol, *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979, op.cit.

76 Види *The Correspondence of Athanasius I, Patriarch of Constantinople: Letters to the Emperor Andronicus II, Members of the Imperial Family, and Officials*, текст број 3, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 1975.

77 Norman Hepburn Baynes, *The Supernatural Defenders of Constantinople*, Byzantine Studies and Other Essays, 1949, стр.: 248-260.

78 Види *The Encyclopedia of Political Science*, op.cit., стр.: 75 и Иан Маклин, *Концизен оксфордски речник на политиката*, op.cit., стр.: 19-22.

79 Види Steven Runciman, *The Byzantine Theocracy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, op.cit.

80 Види Norman Hepburn Baynes, *The Supernatural Defenders of Constantinople*, Byzantine Studies and Other Essays, 1949, стр.: 248-260, op.cit.

81 Demetrios Chomatianos, *Letter to Constantine Kabisilas*, *Analecta Sacra et Classica Spicilegio Solesmensi Parata*, Rome, 1891, стр.: 631-632.

Императорот бил претставник на Бога на земјата и негова задача била да се грижи за целиот христијански свет.⁸² Тој имал задача да ги претставува Византијците пред Бога, но истовремено и да го претставува Бога пред Византијците.⁸³

Понатаму, во теоријата останало запишано дека првата англиска употреба на терминот теократија датирала од 1622 година. Имено, овој збор првенствено се однесувал на „религиската власт која се водела од верските принципи“, односно на држави кои се сметале дека се позаостанати и непопуларни во тоа време.⁸⁴

Во оваа смисла, за разлика од минатото, теоретичарите кон овој облик на државна власт имале неутрален став. Ваквите перцепции траеле сè до почетокот на ерата на просветителството,⁸⁵ во која бил отфрлен елементот на божјата интервенција во државните работи, а била афирмирана тезата дека религијата претставувала чисто приватна работа.⁸⁶

Оттаму, на зборот теократија му се придавало пежоративно значење за да се опише владеењето на верските лидери, при што ваквата претстава за теократијата, со помали измени, се провлекува и до денес.⁸⁷

Денес на европскиот континент како најеклатантен жив пример на теократска држава се споменува **Светата Столица – Ватикан**, која е центар на Католичката црква⁸⁸ во светот. Освен неа, за значаен извор на информации за овој модел на однос

82 Види Donald M. Nicol, *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979, op.cit.

83 Ibid.

84 Види Stephen Palmquist, *Biblical Theocracy: A Vision of the Biblical Foundations for a Christian Political Philosophy*, Philosophy Press, Hong Kong, 1993.

85 Просветителството како општествен, политички, економски и културен правец се појавило во 17 век во Европа, а неговата основна смисла се согледувала во расветлувањето на тогашните догми на човештвото. Литературата во просветителството е антирелигозна и антифеудална, а една од носечки особености е и обземеноста со науката. Во областа на правниот и општествениот живот, просветителите ја развивале идејата за „природното право“, која подразбирала ослободување на животот од верските, националните и традиционалните белези. Ова отворило решение за проблемот на жестоките верски граѓански војни кои го уништиле просперитетот на Европа, поттикнувајќи ја основата за модерното меѓународно право. Најголеми претставници на овој правец се Гроциус, Спиноза, Томас Хобс, Дејвид Хјум, Џон Лок, Исак Њутн и други. Политичките идеи на просветителите имале пресудно влијание врз носењето на американската Декларација за независност и Повелбата за правата, како и француската Декларација за правата на човекот и на граѓанинот (Види Martin Fitzpatrick et al., *The Enlightenment World*, Routledge, New York, 2004).

86 Види John Micklethwait and Adrian Wooldridge, *God Is Back: How the Global Revival of Faith Is Changing the World*, Penguin Press, New York, 2009.

87 *Theocracy, Anyone?*, Christianity Today, 11.2006, стр.: 30-31.

88 Католичката црква е најголема христијанска црква во светотот воспоставена во 1 век од нашата ера на територијата на Римското Царство. Врховен поглавар на оваа христијанска деноминација е Папата, кој се наоѓа на чело на Светата Столица и на градот-држава, Ватикан. Папата традиционално се смета за наследник на Светиот апостол Петар. Како и Православната црква, и Католичката црква се смета за наследник на првата црква основана од Исус Христос (види *Католичка енциклопедија*, newadvent.org/cathen/, 12.7.2012).

меѓу уставно-правниот и религискиот систем се смета и **Андора**, како и Монашката⁸⁹ православна држава **Света Гора** која е автономен дел од државата Грција.

2.1 Светата Столица – Ватикан

Светата Столица претставува ентитет кој е составен од Римокатоличкиот колеџ на кардиналите и од Бискупот на Рим (Папата). Денес, како и секој друг државен субјект, Ватикан активно учествува во меѓународните односи, а причината за ваквиот статус на оваа микродржава⁹⁰ лежи во наследството на папските територијални надлежности во централна и во Северна Италија (папски држави, н.з.), кои постоеле сè до создавањето на модерното обединето кралство на Италија во 1861 година.

Сегашниот правен статус на Светата Столица е наследник на папските држави, определен со Латеранскиот договор од 11 февруари 1929 година⁹¹, кој уште се нарекувал и Латерански пакт, потпишан меѓу **Бенедито Мусолини**, во името на владата на тогашна Италија, и кардиналот **Пиетро Гаспари**, во името на Папството⁹².

Овој Договор бил сочинет од три дела:

- › **Во првиот дел од актот** наречен *Договор за помирување*, биле содржани организациски одредби за Ватикан како независна држава со кои се гарантирал легитимитетот на папата како монарх;
- › **Во вториот дел од актот** наречен *Финансиска конвенција приклучена кон Договорот* биле содржани одредби со кои била утврдена компензацијата што ја добивала Светата Столица во случај на губење на дел од имотите на папските држави и
- › **Во третиот дел од актот** наречен *Конкордат* биле воспоставени правила со кои бил определен правниот статус на Католичката црква во Италија.

Најважен бил првиот дел од Латеранскиот договор.⁹³ Овој документ бил сочинет од вовед и од 27 члена. Со него во член 1, освен што Италија го реafirмирала принципот дека „Католичката апостолска религија е единствената државна религија“, биле воспоставени уште три правни состојби:

- › **Прво, бил признат меѓународно-правниот субјективитет на Светата Столица.** Ваквиот начелен став бил определен во воведот и во член 2 од Договорот, додека останати конкретни разработки следувале во член 9, со кој Италија, во согласност со одредбите на меѓународното право, се обвр-

89 Види *Историја на монаштвото*, Бигорски манастир Свети Јован Крстител, Дебар, 2008.

90 Види *The Encyclopedia of Political Science*, op.cit., стр.: 1594-1596.

91 *Латерански договор* (vaticanstate.va), 14.5.2012.

92 *Енциклопедија Британика* (britannica.com), 14.5.2012.

93 *Латерански договор*, op.cit.

зала дека сите лица со постојано живеалиште во Ватикан биле предмет на суверенитетот на Светата Столица. Со член 12, пак, Италија ѝ го признала правото на Светата Столица на пасивно и на активно законодавство, како и правото на странските претставници акредитирани во Светата Столица да ги уживаат сите прерогативи во согласност со меѓународното право. Понатаму, во член 19 било уредено дека на сите дипломати и претставници на странски влади кои доаѓале во Светата Столица им било дозволено од страна на италијанската држава слободно да пристапат на италијанската територија без какви било формалности. Конечно, значаен е и член 20 од овој акт со кој било утврдено дека сите добра (предмети, н.з.) испраќани од странство кон Ватикан можеле непречено да поминуваат низ италијанската територија без какви било пречки;

- › **Второ, се гарантирал суверенитетот (независноста) на Светата Столица.** Ова било утврдено во воведниот дел од Договорот, како и во член 3 став 1 и 4, со кој Италија гарантирајќи го споменатото ги отстапила сите надлежности на Светата Столица на нејзината територија. Италија се обврзала дека ќе се воздржува од какви било интервенции на територијата на Градот Ватикан. Значаен е и член 8 од актот со кој Италија ја признала светоста на Папата и се обврзала да го санкционира секој обид за напад врз неговата личност во согласност со правилата што важеле за кралевите;
- › **Трето, се определува територијата на Светата Столица загарантирана во членовите 14, 15 и 16.** Кон договорот била приклучена и мапа каде попрецизно било определено разграничувањето меѓу териториите на Светата Столица и италијанската држава.

Со овој Документ биле решени и други практични прашања, како , на пример, прашањето со водоснабдувањето на Градот Ватикан, патната мрежа (член 6), градењето од страна на италијанската држава во зоната што била означена како непосредна близина на Светата Столица (член 7) и слично.

2.2 Андора

Наспроти Ватикан, иако во ограничена смисла, под категоријата теократија може да се подведе и државата Андора, каде еден од двата уставни владетела кои дејствувале заеднички бил и бискупот на Католичката црква.

Во согласност со член 1 од Уставот⁹⁴, Андора гради уставно-правен концепт на ковлдаеење меѓу бискупот на Ургел и претседателот на Франција како заеднички шеф на државата. Во член 11 од Уставот е определено дека Католичката црква воспоставува посебни релации со државата „во духот на андорската традиција“,

94 Устав на Андора (wipo.int), 14.5.2012.

додека во член 43, во согласност со институционалната традиција, е наведено дека ковладетелите на државата го претставуваат највисокото ниво на претставување и во согласност со следниот член 44, тие се симбол и гаранција на постојаноста и континуитетот на државата Андора.

2.3 Света Гора

Света Гора никогаш не била субјект на меѓународното право, со што не ги исполнува во потполност елементите да биде оквалификувана како држава. Но, сепак, со оглед на фактот дека постојат други елементи кои се карактеристични за државите (самостојна власт, територија и население, н.з.), за овој ентитет се смета дека има теократско владеење во ограничена смисла на зборот.⁹⁵

Светогорската автономија⁹⁶ почива во член 105 од Уставот на Грција⁹⁷, Уставната повелба на Света Гора, како и Указот на владата на Грција од 1926 година со кој се потврдила важноста на Повелбата.⁹⁸

Со правните документи на светогорските власти им бил доделен одреден степен на судска надлежност, забрана за експропријација на земјиштето, а се гарантирале и одредени царински и даночни олеснувања.

Света Гора има политичка самоуправа на 20 манастири обединети во „света општина“ која управува со територијата.⁹⁹

Главен град и административен центар е Кареја, каде истовремено се наоѓа и седиштето на гувернерот кој ги претставува грчките власти на територијата на оваа монашка држава. „Светата општина“ е главниот орган на власт сочинета од 20 члена кои претставуваат по еден од 20 манастири.¹⁰⁰

Овие личности се избираат за мандат од една година со право на повторен реизбор.¹⁰¹ На „Светата општина“ ѝ припаѓа управната власт над манастирската заедница.¹⁰² Извршниот орган на Света Гора е „Светата Епископија“ сочинета од 4 личности (монаси)¹⁰³ избрани од членовите на „Светата општина“.

95 Иван Јанковиќ, *Меѓународноправни положјај Свете Горе Атонске* (hiladar.org), 16.3.2012.

96 Види *The Encyclopedia of Political Science*, op.cit., стр.: 107.

97 *Устав на Грција*, op.cit.

98 Иван Јанковиќ, *Меѓународноправни положјај Свете Горе Атонске*, op.cit.

99 Ibid.

100 Ibid.

101 Ibid.

102 Ibid.

103 Ibid.

Од редот на ова тело се избира и претседателот на Света Гора, кој се нарекува *Протоепистат*.¹⁰⁴ Освен што е извршен орган на Света Гора, Светата Епистасија има и одредени должности на државни органи: полиција, суд за прекршоци, градоначалник¹⁰⁵ и слично. Почитувањето на надлежностите на Света Гора е надгледувано од Вселенската патријаршија¹⁰⁶ и од Гувернерот на Грција. Токму Гувернерот на Грција се смета за државен службеник на грчката држава во рамките на министерството за надворешни работи.¹⁰⁷

* * *

Наспроти примерите со Ватикан, Андора и Света Гора, кои се наоѓаат на тлото на европскиот континент, денес и во други делови од светот каде се доминантни вероисповеди различни од христијанската, постојат политички проекти за воспоставување теократска власт.¹⁰⁸

Кон крајот на 20 век се забележани примери на активности на повеќе муслимански групи за воспоставување исламски теократии¹⁰⁹.

Исламската Република во теоријата неретко се именува како теократија¹¹⁰, бидејќи тоа што суштински ја определува како теократија е спроведувањето на божјата волја во државата. За разлика од христијанските теократии, во исламските републики е сосема ирелевантно дали таквата имплементација е спроведувана или надгледувана од страна на исламските верски лидери или не.¹¹¹ Токму поради ова може да се каже дека во овие републики не станува збор за однос меѓу држава и верски организации, туку за однос меѓу држава и вера, сосредоточена во исламското право.¹¹²

104 Ibid.

105 Haralambos Papastasis, *Savremeni pravni status Svete Gore*, Zbornik radova Vizantološkog instituta, 2004, бр.: 41, стр.: 525-538.

106 Види *Вселенска патријаршија* (ec-patr.org), 12.7.2012.

107 Haralambos Papastasis, *Savremeni pravni status Svete Gore*, op.cit.

108 Ross Douthdt, *Theocracy, Theocracy, Theocracy*, First Things, август/септември 2006, стр.: 23-30.

109 За значењето на теократијата во исламската политичка мисла види во Muhammad Taqi Ja'fari, *Theocracy and Democracy*, The al Tawhid Islamic Journal, бр.: 1, 10.1983.

110 Види Joseph B. Tamney, *Church-State Relations in Christianity and Islam*, Review of Religious Research, бр.: 1, 1974, стр.: 10-18.

111 Види Alexander Benard, *The Advantage to Islam Of Mosque-State Separation*, Policy Review, Hoover Institution, февруари/март 2008, стр.: 65-75.

112 Alexander Benard, *The Advantage to Islam Of Mosque-State Separation*, op.cit.

Со оглед на отсуство на верска хиерархија, како и фактот дека централната улога ја има исламското право, овој облик на државна власт во теоријата е познат и како **шеритократија** („**шеридат**“ со значење на „**исламско право**“ и „**кратеин**“ со значење на „**власт-владеење**“, односно **исламска власт/владеење, н.з.**).¹¹³

Според исламските теоретичари, исламската теократија претставува природен облик на власт карактеристичен за државите со мнозинско муслиманско население,¹¹⁴ бидејќи, според нив, пророкот **Мухамед** во 622 година воспоставил ваков облик на заедница која траела сè до неговата смрт во 632 година во која тој бил и духовен и световен поглавар.¹¹⁵

Во таквата заедница на Мухамед (ума), целта на владеењето била да се надминат етничките, јазичните и социјалните бариери меѓу луѓето кои живееле за и со верата.¹¹⁶

Денес, како примери на теократски системи во кои религискиот систем е преобладавајќи во однос на уставно-правниот систем се сметаат дека се **Саудиска Арабија** и **Исламската Република Иран**.¹¹⁷

Наспроти овие примери на практично имплементирање на теократијата, во текот на историјата се појавиле и други концепти на преобладавајќи теократска власт. Еден од тие концепти, познат како „**теодемократија**“ за прв пат бил обзнанет на тлото на северноамериканскиот континент. Овој концепт се обидел да направи синтеза меѓу концептот на теократската и концептот на демократската власт, а негов автор е основачот на Морمونизмот¹¹⁸, Џозеф Смит (**Joseph Smith**) (1805-1844).

Според Смит, Бог кој е создател на правото, заедно со луѓето на земјата треба да ја носи власта што е единствено праведна.¹¹⁹ Сиед Абул А'ла Маудуди (**Sayyid Abul**

113 Види Mumtaz Ahmad, *Islamic Fundamentalism in South Asia: The Jamaat-I-Islami and the Tablighi Jamaat of South Asia*, University of Chicago Press, 1991, стр.: 489.

114 Alexander Benard, *The Advantage to Islam Of Mosque-State Separation*, Policy Review, Hoover Institution, op.cit.

115 Joseph V. Tamney, *Church-State Relations in Christianity and Islam*, op.cit.

116 Ibid.

117 Види Malise Ruthven, *A Fury for God: the Islamist Attack on America*, London, 2002.

118 Мормонизмот е религија, основана на тлото на северноамериканскиот континент во втората деценија на 19 век како облик на христијански примитивизам. Денес во светот постојат различни мормонски деноминации, но најприфатена е „Црквата на светителите од последните денови“ чие седиште се наоѓа во градот Солт Лејк Сити во американската држава Јута. Приврзаниците на оваа верска организација се нарекуваат мормони. Извор на верувањата на мормоните се Библијата, како и Книгата на мормон, која, според верувањата на членовите на оваа верска организација, претставува продолжение на Новиот завет (Види Richard Lyman Bushman, *Mormonism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2008).

119 Timothy L. Wood, *Prophet and the Presidency: Mormonism and politics in Joseph Smith's 1844 Presidential Campaign*, Journal of the Illinois State Historical Society, лето 2000.

Ala Maudoodi (1903-1979) е личноста која говори за овој облик на власт, но од аспект на исламската теологија¹²⁰. Според него, *теодемократијата е идеолошка држава во која законодавците не носат закони, туку единствено граѓаните кои излегуваат на избори и гласаат за да ја реafirмираат постојаната применливост на божјите закони.*¹²¹

Овој облик на власт претпоставува демократски избор на државната власт од страна на граѓаните која во процесот на носењето одлуки се раководи единствено од начелата на исламските свети книги.¹²²

Како пример за делумно остварување на овој теоретски концепт во пракса се споменува Иран, бидејќи во оваа држава иако верските лидери се врховни управувачи, сепак, постои демократски процес на избор на претседател на државата и на членовите на парламентот.¹²³

Освен теодемократијата, теоријата го познава и моделот на т.н. уставна теократија.¹²⁴ Овој облик на власт може да се дефинира како систем кој е правно нормиран на начин што се обезбедува доминација на религискиот врз правниот систем.¹²⁵ **Овој систем уште е познат и како религиска номократија.**¹²⁶

За разлика од класичната теократија, во која врховниот верски лидер е истовремено и врховен политички лидер, во овој облик на власт постои формална поделба на верските и на државните работи, при што државното водство во процесот на остварување на обврските се води од уставот на државата што почива на верски темели.¹²⁷ Консеквентно и законите што се усвојуваат мора да бидат во согласност со верските принципи содржани во највисокиот правен акт.

120 Види Garda Ghista, *Theodemocracy – the Emerging Global Paradigm* (proutglobe.org), 16.3.2012.

121 Види Malise Ruthven, *A Fury for God: The Islamist Attack on America*, London, 2002.

122 Mumtaz Ahmad, *Islamic Fundamentalism in South Asia: The Jamaat-I-Islami and the Tablighi Jamaat of South Asia*, University of Chicago Press, 1991, стр.: 489.

123 Garda Ghista, *Theodemocracy – the Emerging Global Paradigm*, op.cit.

124 Види Ran Hirschl, *The Rise of Constitutional Theocracy*, Harvard International Law Journal Online, бр.: 49, 2008, стр.: 73-82.

125 Види Ran Hirschl, *The Rise of Constitutional Theocracy*, Harvard ILJ on-line бр.: 49, 2008.

126 Види Larry Cata Backer, *Theocratic Constitutionalism: An Introduction to a New Global Legal Ordering*, Indiana Journal of Global Legal Studies, јануари 2009, стр.: 101-181.

127 Види Michael Blake, *Tolerance and Theocracy: How Liberal States Should Think of Religious States*, Journal of International Affairs бр.:61, есен-зима 2007, стр.: 1-17.

3. Модел на државна религија

На отсечката во која се сместени моделите каде се регулирани односите меѓу религиозниот и уставно-правниот систем (каде на почетокот е поместен моделот на теократија, а на крајот моделот на одвоеност на државата од религиите, н.з.) во средината е поставен **моделот на државна религија, некаде познат и како модел на „востановена црква/верска заедница“**.¹²⁸

Станува збор за комбинација од елементи присутни во двата спротивставени модела, при што една верска организација има загарантирана привилегирана положба во верскиот живот на државата.¹²⁹

Ваквиот статус на верската организација не го исклучува постоењето на други вероисповеди. Напротив, тие се признаени и постојат, но не уживаат ист обем на права како официјално признатата вероисповед.¹³⁰

Во најголем дел од случаите една верска организација стекнува привилегиран статус:

- › **Прво**, поради нејзината улога во развојот на државноста на народот и
- › **Второ**, затоа што станува збор за случаи на држави каде што доминантни се т.н. „народи на светите книги“ кои единствено поради тој факт се носители на поголеми права и слободи наспроти останатите народи/вероисповеди.

На останатите вероисповеди и верски организации државата им гарантира соодветен обем на права во согласност со меѓународните документи на ОН или на Советот на Европа. Ваквата реалност е потврдена и од страна на меѓународните институции, како што е Европскиот суд за човековите права (ЕСЧП), според кој „моделот на државна религија нужно не е во конфликт со слободата на вероисповед, бидејќи [...] во него се имплементирани соодветните стандарди за заштита на слободата на вероисповед“.¹³¹

Во контекст на ова воопштено објаснување се надоврзуваат и дефинициите на авторите, кои, тргнувајќи од различни аспекти, се обидуваат да ја доловат суштината на овој облик на однос меѓу државата и религијата.

128 Види Patrick J. Buchanan, *State Religion*, The American Conservative, op.cit.

129 Види Ahmet Alibašić, *Modeli uređenja odnosa između države i vjerskih zajednica u Evropi i SAD i njihove konsekvence*, op.cit.

130 Види Patrick J. Buchanan, *State Religion*, The American Conservative, op.cit.

131 European Court of Human Rights, *случај „Дарби против Шведска“*, 1990, точка 45.

Според една дефиниција, **во една држава е имплементиран овој модел ако соодветната верска организација има статус на јавна институција, односно ако е составен дел од административниот апарат на државата.**¹³²

Според друга дефиниција, пак, **еден модел на однос меѓу религискиот и уставно-правниот систем може да се подведе под оваа категорија само ако една верска организација има посебно истакнат статус определен со правен пропис на државата наспроти другите вероисповеди кои немаат таков статус.**¹³³

Според трета дефиниција, **овој модел е имплементиран таму каде што членството на една верска организација е издигнато на ниво на граѓанска должност од страна на државата.**¹³⁴

Во теоријата може да се сретнат и други дефиниции освен наведените.

Во секој случај, поцелосна претстава за овој облик на интеракција меѓу уставно-правниот и религискиот систем може да се добие преку набројување на неговите основни карактеристики кои извираат од дефинициите.

Во една држава е воспоставен моделот на државна религија ако:

- › **Прво, соодветната верска организација има стекнато посебен статус со правен пропис наспроти останатите вероисповеди кои не уживаат таков статус;**
- › **Второ, соодветната верска организација има статус на јавна институција со јавни овластувања;**
- › **Трето, најголем дел од населението поради сопствената граѓанска должност која е нормирана е дел од таквата верска организација, и**
- › **Четврто, во дел од случаите, носителот на највисоката државна функција истовремено е и поглавар на соодветната верска организација.**

Овој модел на интеракција меѓу религискиот и уставно-правниот систем најчесто се поврзува со христијанството, иако историјата на имплементирањето на овој концепт допира уште од античкиот период.

Теоријата забележала дека првата државно воспоставена црква е организирана на територијата на тогашната ерменска држава во 301 година од нашата ера.¹³⁵

132 Ahmet Alibašić, *Modeli uređenja odnosa između države i vjerskih zajednica u Evropi i SAD i njihove konsekvence*, op.cit.

133 *Енциклопедија Британика*, op.cit.

134 Ahmet Alibašić, *Modeli uređenja odnosa između države i vjerskih zajednica u Evropi i SAD i njihove konsekvence*, op.cit.

135 C.W. Dugmore, *The Journal of Ecclesiastical History*, Cambridge University Press, стр.: 268.

Со текот на времето овој модел добил на интензитет во 16 век со појавата на протестантизмот¹³⁶ иако во тој период и одредени договори што Католичката црква ги склучувала со секуларните држави за статусот на оваа религија можат да се подведат под оваа категорија.¹³⁷

Денес постојат поголем број држави каде е имплементиран концептот на државна религија. Типични примери се скандинавските држави каде е доминантна лутеранско-евангелската вероисповед¹³⁸ како варијанта на протестантското христијанство, односно **Кралството Шведска**, **Кралството Норвешка** и **Кралството Данска**. Во оваа група влегува и **Обединетото Кралство** каде доминантна вероисповед е Англиканската црква¹³⁹, како дел од корпусот на протестантски деноминации, и **Република Грција** во која доминантната вероисповед е православно христијанство.

Во продолжение следува осврт на уставните, законските и историските документи во секоја од споменатите држави каде се вообликуваат рамките на моделот на државната религија.

3.1 Кралството Шведска

Идејата врз која е настаната оваа држава гласела: „една нација, еден народ, една вероисповед“.¹⁴⁰ Дополнително на ова треба да се земе предвид и идеологијата на лутеранство како правец во протестантското христијанство, која била сметана за сврзно ткиво што ја држело нацијата обединета. Монархот, покрај световната власт, бил и поглавар на црквата. Во документот на шведската држава од далечната 1634 година, познат како *Инструмент за владеењето (Instrument of Government)*, биле поставени основите на моделот на државна религија преку нормата според која „единството во религијата и исправната божја служба се најсилните темели за вистинска, едногласна и трајна власт“.¹⁴¹

136 Протестантизмот е христијанско религиозно движење кое настанало како резултат на незадоволството на дел од припадниците на Католичката црква во 16 век. Овој термин за прв пат бил употребен во 1529 година од страна на Мартин Лутер кој истовремено се сметал и како основач на оваа варијанта на христијанството. Главната доктрина на приврзаниците на протестантизмот биле сведени на исфрлање на правилата и традициите на Католичката црква преку концентрирање на христијанското учење содржано во Библијата. Протестанството се развивало во три правци: лутеранство во Германија, Скандинавија и централна Европа; калвинизам во Швајцарија, Франција, Холандија и Шкотска, како и англиканство во Англија. Денес во светот постојат бројни протестантски деноминации кои настанале преку дополнителни поделби во првично основаните. (*Енциклопедија Британика*, op.cit).

137 Ahmet Alibašić, *Modeli uređenja odnosa između države i vjerskih zajednica u Evropi i SAD i njihove konsekvence*, op.cit.

138 Види *Католичка енциклопедија*, op.cit.

139 Види *Католичка енциклопедија*, op.cit.

140 Åke Sander, *The Status of Muslim Communities in Sweden*, Ithaca Press, Berkshire, 1996, стр.:272.

141 *Muslims in Sweden* (emz-berlin.de/projekte/pdf/Muslims_in_Schveden.pdf), 17.5.2012.

Во уставниот акт на Шведска донесен во 1665 година било забрането практикурање поинаква религија од евангелистичкиот лутеранизам, при што за да може една личност да се стекне со статус на шведски државјанин морала да биде и член на шведската државна вероисповед.

Секој апостат (отпадник, н.з.) по дефиниција не можел повеќе да биде државјанин и, во согласност со тоа, наспроти другите предвидени казни можел да биде протеран од земјата.¹⁴²

Во текот на историјата на Шведска со започнувањето на процесите на либерализација на верскиот живот се развила и идејата за човековите права и слободи, чиј дел се и верските слободи и права. Така, во *Едиктот за толеранција* од 1781 година¹⁴³ припадниците на католичката варијанта на христијанството, како и на јудеизмот за прв пат добиле верски слободи и права, но во ограничен обем.

Во 1809 година со закон било предвидено дека кралот требало да ја заштити слободата на верувањето и да не присилува никого да следи одредена верска доктрина сè додека тоа не било на штета на општеството.

Дури во 1860 година државата ја отстранила забраната за напуштање на шведската евангелско-лутеранска црква. *Законот за слободата на религијата (The Religious Liberty Act)* усвоен во 1951 година¹⁴⁴ за прв пат понудил гаранции на Кралството за слободата на вероисповед.¹⁴⁵ Оваа слобода била вклучена и во Уставот од 1974 година, при што процесот на заокружување на стандардите за остварување на слободата на вероисповед се случил дури во 1976 година кога државата ја ратификувала Декларацијата на ОН за граѓанските и политичките права од 1966 година.¹⁴⁶

Во 1995 година рамката на остварувањето на верските слободи и права била дополнително проширена кога во шведското законодавство била интегрирана и Европската конвенција за човековите права.¹⁴⁷

3.2 Кралството Новрешка

Во групата држави што го имаат имплементирано овој модел на однос меѓу религискиот и уставно-правниот систем се вбројува и Кралството Норвешка. Во член 2 став 2 од Уставот на Норвешка, донесен во 1814 година, било предвидено дека „евангелско-лутеранската религија е јавна религија на државата“.

142 Ole Riis, *State Churches*, The Encyclopedia of Politics and Religion, Routledge, London, 1988.

143 Види *Католичка енциклопедија*, op.cit.

144 Jonas Otterbeck, *The Legal Status of Islamic Minorities in Sweden*, Journal of Conflict and Violence Research, бр.: 2, 2003, стр.: 33.

145 Åke Sander, *The Status of Muslim Communities in Sweden*, op.cit., стр.: 272-273.

146 Ibid.

147 *Muslims in Sweden*, op.cit.

Сепак, имајќи ги предвид генералните трендови на развојот на човековите права и слободи, во истиот член било предвидено и дека „сите граѓани уживаат слобода на вероисповед“.¹⁴⁸

Според член 4 од Уставот, монархот е поглавар на црквата и има должност да донесува правила за управување со црквата и да се грижи дали учењата на претставниците на црквата се во согласност со евангелско-лутеранската вероисповед и доктрина (член 16).

Во согласност со член 27 и членовите на владата имале обврска да ја „исповедуваат државната вероисповед“, при што кон оваа норма се надоврзал и член 12 од Уставот во согласност со кој најмалку половина од членовите на владата требало да бидат членови на споменатата верска организација.

Уставот содржи и одредби според кои родителите имаат обврска да ги воспитуваат своите деца во согласност со лутеранската вероисповед и доктрина. Во согласност со одлуката на Норвешкиот врховен суд од 1983 година, пак, владата имала обврска да ја штити норвешката црква и да се грижи за нејзините интереси, но тоа не било обврзувачко во сферата на законодавството. Управител на црквата во Норвешка е монархот и пет министри од владата, при што во оперативна смисла, со оваа верска организација раководи Одделот за црква и образование како државен орган финансиран од јавни извори.¹⁴⁹

3.3 Кралството Данска

Моделот на државна религија е применет и во Данска.

Како и во претходните два случаја, во согласност со Уставот на Данска од 1953 година¹⁵⁰, државна религија е евангелско-лутеранска (член 4) со тоа што се овозможени највисоки гаранции за остварување на верските слободи и права на граѓаните кои припаѓаат на други вероисповеди. Во согласност со уставните одредби, граѓаните имаат право „да му се молат на Бога во согласност со нивните уверувања кои не смеат да бидат спротивни на јавниот ред“ (член 67); граѓаните не можат да бидат наведувани да припаѓаат кон одредена вероисповед (член 68); остварувањето на човековите права и слободи не смее да се ограничува врз основа на раса или верски определби (член 70), како и дека никој не може да биде осуден поради неговите верски уверувања (член 71).

Евангелско-лутеранската црква материјално е поддржана од државата (член 4), додека правните работи поврзани со нејзиното работење се водени од владата, односно

148 Устав на Кралството Норвешка (stortinget.no), 9.7.2012.

149 Ole Riis, *State churches*, The Encyclopedia of Politics and Religion, op.cit.

150 Уставен акт на Данска, (thedanishparliament.dk), 9.7.2012.

од министерот за верски прашања. Монархот на Данска е истовремено поглавар на црквата (член 6), додека свештенството на оваа верска организација има обврска да се моли за кралското семејство и владата на неделните богослужби.¹⁵¹

3.4 Обединето Кралство на Велика Британија и Северна Ирска

За разлика од претходните примери, во Обединетото Кралство постојат две државни вероисповеди: *Шкотската презвитеријанска црква*¹⁵² и *Англиканската црква*¹⁵³, кои се дел од групата на христијанско протестантски деноминации. Во минатото, ваков статус имале и *Ирската црква*¹⁵⁴, како и *Велшката црква*¹⁵⁵, но го изгубиле во 1871 година, односно во 1920 година.¹⁵⁶

Шкотската црква ужива одреден степен на автономија во одлучувањето, иако *Лордот-висок комесар (The Lord High Commissioner)* како државен орган¹⁵⁷ учествува во работата на генералното собрание како највисок орган на одлучување на оваа верска организација.¹⁵⁸

Англиканската црква, од друга страна, е воспоставена врз основа на посебен правен акт како „*верска организација на англискиот народ*“ на чело со монархот како врховен поглавар кој ја има функцијата „*бранител на верата*“.¹⁵⁹

Како и во многу други случаи во Англија, вистинската моќ во однос на овие прашања му припаѓа на парламентот, односно на премиерот.¹⁶⁰

Сепак, ваквиот однос денес е сосема симболичен, бидејќи многу малку е веројатно дека, на пример, премиерот на Обединетото Кралство нема да одлучи да даде предлог за именување одредено лице на бискупска позиција до парламентот ако тоа ја нема поддршката од високите лица на оваа верска организација.

Освен ова треба да се напомене дека црковното право е дел од англиското право. Генералниот синод на Англиканската црква, како врховен раководен

151 Ahmet Alibašić, *Modeli uređenja odnosa između države i vjerskih zajednica u Evropi i SAD i njihove konsekvence*, op.cit.

152 David Oswald Hunter Blair, *Established Church of Scotland*, Catholic Encyclopedia, 1913.

153 Claude Beaufort Moss, *The Church of England*, The Faith Press, London, 1957.

154 Види Thomas Owen, *The Church of Ireland...*, Nabu Press, 1923.

155 Види Henry William Clarke, *A History of the Church of Wales*, Swan Sonnenschein, 1896.

156 *Christianity in Britain*, British Broadcasting Corporation, BBC, op.cit.

157 Лордот-висок комесар (The Lord High Commissioner) е личен претставник на Монархот на Обединетото Кралство.

158 Ahmet Alibašić, *Modeli uređenja odnosa između države i vjerskih zajednica u Evropi i SAD i njihove konsekvence*, op.cit.

159 Ibid.

160 Види Walter Bagehot, *The English Constitution*, Second Edition, 1873.

орган на оваа верска организација, има право да му предложи на парламентот на Обединетото Кралство законски акти поврзани со државно-црковните прашања.¹⁶¹ Досегашните искуства упатуваат на заклучокот дека сите вакви предлози биле усвојувани од страна на законодавната власт без расправа.¹⁶²

Исто така, Англиканската црква во Обединетото Кралство прима значајни материјални средства од државните фондови. Нејзиниот статус на државна вероисповед е многу видлив за време на јавните церемонии, а во Горниот дом на Британскиот парламент (Домот на лордовите)¹⁶³ седат и дваесетина верски лица кои даваат свој придонес во законодавството и политиките на државата.¹⁶⁴

Англиканската црква како државна вероисповед не е доброволна организација¹⁶⁵, за разлика од другите признаени верски организации кои се доброволни и самостојни здруженија што одлучуваат врз основа на сопствени автономни прописи.¹⁶⁶

Во Обединетото Кралство верските лица на Англиканската црква имаат овластувања да вршат венчавања кои по автоматизам се признати од државата без потреба младенците да одат кај матичар како цивилен/државен орган.¹⁶⁷

Во однос на останатите верски организации, правниот систем на Обединетото Кралство нуди гаранции за остварување на верските слободи и права преку правото на слободно пристапување на припадниците на малцинските вероисповеди на универзитетите без религиски тестови¹⁶⁸, а со тоа и право на пристап до сите професии во државата, потоа слобода да се градат објекти за молитва без притоа да се има обврска да се плаќаат соодветни даноци за објектите, правото на малцинските верски заедници да основаат и да управуваат со училиштата, право за време на заклетвите во судовите да се користи сопствена верска книга, како и право во училиштата и на работните места припадниците на останатите малцински вероисповеди да отсутнуваат од работа за време на верските празници.¹⁶⁹

Во овој контекст, вреди да се спомене и фактот дека принцот Чарлс од Велс има покренато иницијатива според која во заклетвата при крунисувањето и во титула-

161 Ibid.

162 Ahmet Alibašić, *Modeli uređenja odnosa između države i vjerskih zajednica u Evropi i SAD i njihove konsekvence*, op.cit.

163 Иан Маклин, *Концизен оксфордски речник на политиката*, op.cit., стр.: 52.

164 *Church of England*, British Broadcasting Corporation - BBC, op.cit.

165 Ibid.

166 Ahmet Alibašić, *Modeli uređenja odnosa između države i vjerskih zajednica u Evropi i SAD i njihove konsekvence*, op.cit.

167 Daniele Joly and Karima Imtiaz, *Muslims and Citizenship in the United Kingdom*, New European Identity and Citizenship, 2002, стр.: 118.

168 Види Mark Elliott, *The 'war on terror' and the United Kingdom's Constitution*, European Journal of Legal Studies бр.:1.

169 Daniele Joly and Karima Imtiaz, *Muslims and Citizenship in the United Kingdom*, op.cit., стр.: 118-119.

та консеквентно, наместо зборовите „заштитник на верата“ (Defender of the Faith) да стои „заштитник на вера“ (Defender of Faith), односно да се исфрли зборот „the“ пред зборот „faith-вера“. На овој начин, англискиот крал, сега, наместо да биде заштитник на конкретната Англиканска црква, станува заштитник на верата/религијата воопштено, со што на некој начин ја депривилегира, односно претполага грижа за сите вероисповеди во Обединетото Кралство.

3.5 Грција

Официјалната верска организација во оваа држава е православната црква.¹⁷⁰ Уставот од 1833 година оваа христијанска деноминација ја издигнал на ниво на државна предвидувајќи дека таа се наоѓа под надзор на секуларен намесник со што станала дел од државниот апарат.¹⁷¹

Ист е случајот и со Уставот од 1975 година¹⁷², каде биле задржани споменатите одредби, со дополние во преамбулата каде било споменато и Светото тројство. Во член 3 од Уставот, каде е определена позицијата на црквата, меѓу другото, стои дека „православната црква на Грција е доминантна верска доктрина обединета со доктрината на Големата Црква на Христос во Константинопол, како и со секоја друга православна црква“. Во член 13 од Уставот се нудат гаранции за остварување на верските слободи и права на граѓаните без ограничувања.

Во Грција, склучувањето брак во согласност со верските норми има еднаква тежина, како и склучувањето брак во согласност со граѓанските правила. Државата финансиски ја помага православната црква, а, исто така, им исплаќа личен доход и пензии на свештениците на оваа верска организација.¹⁷³

* * *

Покрај овие примери на практично имплементирање на моделот на државна религија, во историјата се познати и други варијанти на овој модел.

Така, како модифицирана верзија на моделот се смета **моделот на т.н. воспоставена (established church) верска организација**. Разликата на овој модел од моде-

170 George Katrougalos, *The Constitutional History of Greece, in the Balkan Context*, (cecl.gr), 17.5.2012.

171 Ahmet Alibašić, *Modeli uređenja odnosa između države i vjerskih zajednica u Evropi i SAD i njihove konsekvence*, op.cit.

172 *Устав на Грција*, op.cit.

173 Ahmet Alibašić, *Modeli uređenja odnosa između države i vjerskih zajednica u Evropi i SAD i njihove konsekvence*, op.cit.

лот на државна религија се согледува во фактот што односната верска организација се стекнува со *повластен статус поради фактот што нејзините членови се во најголем дел граѓани на државата*. Поради тоа, овие верски организации имаат поблиски релации со државата за разлика од останатите малцински вероисповеди.¹⁷⁴

Исто така, како *подваријанта на моделот на државна религија се споменува и т.н. Ерастиански модел*¹⁷⁵, кој значи *облик на уредување на односите меѓу државата и верските организации во кој државата настојува соодветната вероисповед да ја организира како еден од своите делови кои немаат никаква автономија во формулирањето на сопствената политика*.¹⁷⁶

Во оваа смисла, според некои теоретичари, уставно-правниот статус на религиите во Обединетото Кралство го подведуваат под оваа подваријанта на модел на државна религија.

4. Модел на одвоеност на државата од религиите – секуларизам

Секуларизмот е еден од најчесто употребуваните термини кога станува збор за проучување на моделите на односи меѓу религискиот и уставно-правниот систем.¹⁷⁷

Зборот „**секуларен**“ свое потекло има од терминот секуларизам, кој *се однесува на времи работи, работи кои немаат допирна точка со религијата и со натприродното како основа на секоја вероисповед*.¹⁷⁸

Во оваа смисла, **кога станува збор за секуларна држава таа во себе содржи три типа релации меѓу државата, од една страна, и верските организации и граѓаните, од друга страна. Во односите меѓу граѓаните и религијата, државата секогаш е исклучена, исто како што религијата е исклучена во односите меѓу граѓаните и државата**.¹⁷⁹

174 Ibid.

175 Види *Католичка енциклопедија*, op.cit.

176 John G. Francis, *The Evolving Regulatory Structure of European Church-State Relationships*, Journal of Church and State, бр.: 4, 1992, стр.: 781.

177 Види Carmen López Alonso, *Laïcnost ili odvajanje države od religije u (zapadno) evropskoj tradiciji, Religija i sekularna država*, Меѓународни симпозиј Religiја i sekularna država, Fondacija Konrad Adenauer, Sarajevo, 2007, стр.: 49-57.

178 Види Mireille Rosello, *Laïcité, grammar, fable: secular teaching of secularism*, Postcolonial Studies, бр.: 2, Routledge, 2007, стр.: 153.

179 Види Paul J. Weber, *Separation of church and state: a potent, dynamic idea in political theory*, во *The Encyclopedia of Politics and Religion*, Routledge, London, 1988, стр.: 684

Ова практично значи дека граѓаните во секуларно уредените држави се независни во одлучувањето дали и на која верска организација ќе одлучат да ѝ припаѓаат, а државата, пак, е сосема неутрална во однос на овие прашања за кои се смета дека се дел од приватната сфера каде државата нема надлежност.¹⁸⁰

Во контекст на ова се надоврзуваат и дефинициите на одредени автори кои тргнуваат од различни позиции за да ја доловат суштината на овој облик на однос меѓу државата и религијата. Според една дефиниција, **секуларизмот е доктрина преку која се настојува да се воспостават соодветни принципи во едно општество. Овие принципи се темелат на рационално знаење и искуство, а не на теологијата и на натприродното.**¹⁸¹

Според друга дефиниција, **секуларизам претставува неутралност, одбивање или исклучување на религијата и религиските размислувања.**¹⁸²

Според трета дефиниција, **под секуларизам се подведуваат сите ставови и активности што немаат религиска или духовна основа.**¹⁸³

Според четврта дефиниција, **под секуларизам се подразбира став врз основа на кој за религијата нема место во државните работи.**¹⁸⁴

Конечно, според петтата дефиниција **под секуларизам се подразбираат сите човекови активности и одлуки, посебно политичките што не се под влијание на религијата.**¹⁸⁵

Во теоријата можат да се сретнат и други дефиниции.¹⁸⁶

Поцелосна претстава за овој облик на интеракција меѓу уставно-правниот и религискиот систем може да се добие со набројување на неговите основни карактеристики што извираат од овие дефиниции. Така, се смета дека една држава може да се оквалификува како секуларна ако:

- › **Прво**, не постои официјално призната вероисповед, што значи дека ниту во процесот на управување со државата не се вметнуваат принципите на одредена теологија;

180 Види Edd Doerr, *The Importance of Church-State Separation*, Prometheus Books, 2004.

181 Види Peter Byrne and Leslie Houlden, *Companion Encyclopedia of Theology*, Routledge, 2003, стр.: ix-xii и John Witte, *Facts and Fictions About the History of Separation of Church and State*, Journal of Church and State, Institute of Church State Studies, 2010, стр.: 16.

182 *Merriam-Webster Dictionary of Pre-19th Century Terms & Definitions*, Merriam-Webster, 2002.

183 *New Oxford American Dictionary*, Oxford University Press, 2005.

184 *Collins English Dictionary - Complete & Unabridged 10th Edition*, William Collins Sons, 2009.

185 Bary A.Kosmin, *Contemporary Secularity and Secularism*, Institute for the Study of Secularism in Society and Culture, 2007.

186 На пример, според Иан Маклин секуларизмот претставува одделување на една држава или друго тело од религиозните основи (Иан Маклин, *Концизен оксфордски речник на политиката*, op.cit., стр.: 321).

- › **Второ**, наспроти фактот дека не постои призната вероисповед, секуларната држава не е антиверска, туку е неверска, што значи дека таа има право да се потпре на одредени универзални етички принципи иманентни за доминантните верски учења без притоа да ѝ биде дозволено на одредена вероисповед да ги диктира конкретните државни политики;
- › **Трето**, граѓаните се слободни во одлуката на која верска организација ќе одлучат да ѝ припаѓаат, или да не ѝ припаѓаат, бидејќи религијата се толкува како нешто приватно, надвор од надлежноста на државата;
- › **Четврто**, сите верски организации имаат еднаков статус, а верската дискриминација е забранета.

Процесот на секуларизација започна да избива на светската сцена паралелно со намалувањето на моќта и влијанието на религијата на европскиот континент, пре-доминантно врзана со католичката варијанта на христијанството.¹⁸⁷

Во конкретна смисла на зборот, овие процеси добиле забрзана динамика во 14 и 15 век кога започнало и замирањето на средновековниот феудализам.¹⁸⁸

Уште во 4 век од нашата ера, ваквиот систем почнал да го гради римскиот император **Константин**¹⁸⁹ со *Миланскиот едикт*¹⁹⁰, во кој Едикт било прогласено дека христијаните повеќе немало да бидат гонети (односно, ќе биле толерирани, н.з.) за потоа, на оваа основа, во 380 година императорот **Теодисиј** да го прогласи христијанството за официјална религија на Империјата.¹⁹¹

Почнувајќи од тогаш па во текот на подоцнежните векови, оваа религија се стекнала со огромна моќ како врз духовните, така и врз световните работи. Во тоа време, според поголем број теоретичари, црквата како институција имала поголема политичка моќ од која било влада во Европа.¹⁹²

187 Hrvoje Špehar, *Odvojenost crkve i države. Prilog izučavanju politike i religije*, Politička misao, бр.: 4, 2012, стр.: 26-40

188 John Witte, JR., *Facts and Fictions About the History of Separation of Church and State*, Journal of Church and State, Institute of Church State Studies, op.cit., стр.: 18.

189 Константин (288-337) е првиот римски император кој го прифаќа христијанството како официјална религија. Според преданијата, во предвечерието на битката кај Мостот на Миливан во 312 година, Константин на сон гледа крст и слуша глас кој му вели: „Со ова ќе победиш“. Откако навистина победува во битката со Миланскиот едикт во 313 година, тој го забранува гонењето на христијаните. Константин е основоположник на Константинопол (новиот Рим), кој станува главен град на Римската Империја, а подоцна по распадот на оваа држава главен град на Источното Римско Царство, односно на Византија (John Bowker, *The Oxford Dictionary of World Religions*, op.cit., стр.: 235).

190 Види *Католичка енциклопедија*, op.cit.

191 Gregory T. Armstrong, *Church and State Relations: The Changes Wrought by Constantine*, Journal of Bible and Religion, Oxford University Press, бр.: 1, 1964, стр.: 1-7.

192 Robert Bartlett, Madelyn B. Dick, *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change, 950-1350*, History: Reviews of New Books, бр.: 22, 1994.

Така било посебно во средниот век, бидејќи, како што видовме при објаснувањето на теократскиот модел, моќта и авторитетот на императорите и кралевите била детерминирана во голема мера од нивната приврзаност со верските принципи во услови кога главен точкувач на нивната исполнетост била црквата како организација.¹⁹³

Во вакви услови, најголемата последица од доминацијата на религијата и Католичката црква се огледала во развојот на интелектуалната клима на европскиот континент.¹⁹⁴

Имено, размислувањата и чувствата на луѓето во тоа време биле анализирани и толкувани исклучиво врз основа на религиските вредности на доминантната верска организација, односно, со други зборови, тоа е период кога верата била многу поважна од разумот.¹⁹⁵

Луѓето кои се обидуваале преку своите сознанија да го доведат во прашање авторитетот на Католичката црква како доминантна верска организација најчесто биле осудувани.¹⁹⁶

Токму поради овој факт, во науката овој средновековен период од европската историја се означува како „*мрачен период*“.¹⁹⁷

Промените започнале да се случуваат под налетот на *хуманизмот*, *ренесансата* и *протестантската реформација*.¹⁹⁸ Почнувајќи од 14 век неколку настани довеле до рушење на средновековниот феудален поредок.¹⁹⁹

Во прв ред тоа било движењето на крстоносците²⁰⁰ кои воспоставиле контакти со европскиот и азискиот Исток, кои ѝ носеле на Западна Европа нови знаења и ин-

193 Robert Bartlett, Madelyn B. Dick, *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change, 950–1350*, op.cit.

194 Види *Средновековна политичка теорија* во Иан Маклин, *Концизен оксфордски речник на политиката*, op.cit., стр.: 346-347.

195 Види Samuel Maitland, *The Dark Ages: Essays Illustrating the State of Religion and Literature in the Ninth, Tenth, Eleventh and Twelfth Centuries*, Kessinger Publishing, 2005.

196 Види Bertrand Russell, *Religion and Science*, Oxford University Press, 1997.

197 *Енциклопедија Британика*, op.cit.

198 Види Paul Johnson, *The Renaissance: A Short History*, Random House Publishing Group, 2002.

199 Види Иан Маклин, *Концизен оксфордски речник на политиката*, op.cit., стр.: 388.

200 Крстоносците претставуваат христијански воени експедиции кои најмногу се бореле против исламот за повторно да ја освојат Светата Земја (Ерусалим), но и против други христијански движења кои тие ги сметале за еретички. Првата крстоносна експедиција започнува во 1095 година и завршува со освојувањето на Ерусалим во 1099 година. Во 1182 година по падот на Ерусалим во рацете на муслиманите отпочнува Третата крстоносна војна, која како и Втората е неуспешна во целта за повторно освојување на Ерусалим. Конечно, во 1204 година започнува Четвртата и последна крстоносна војна во која крстоносците не успеваат да стигнат подалеку од Константинопол. Ова движење замира околу 1300 година (John Bowker, *The Oxford Dictionary of World Religions*, op.cit., стр.:247).

формации.²⁰¹ Токму овие процеси ја зголемиле и трговијата која на европскиот континент, а посебно на Медитеранот, ја засилиле појавата на новите градови.²⁰²

Во ваквите новонастанати услови западноевропската мисла повторно ги открила сознанијата содржани во античката филозофија и наука, а со тоа и новите вредности и учења од оваа епоха на човечката историја.²⁰³

Во оваа смисла, веројатно следен поважен настан кој придонел за појавата и развојот на ренесансата, односно за повторното раѓање на класичните идеи била *пропаста на Византиската Империја со падот на Константинопол во 1453 година*. Како резултат на овој погром, поголем број научници и интелектуалци ја имале напуштено лулката на православното христијанство мигрирајќи во Западна Европа, истовремено носејќи ги со себе заборавените учења на античките класици.²⁰⁴

На овој начин практично било придонесено кон повторно откривање на овие учења во Западна Европа, кои, пак, довеле до потполна промена на интелектуалната клима на многу начини. Класичните хуманистички идеи кои биле дел од погледите на античките филозофи станале многу популарни.²⁰⁵

Овој факт нашол силна рефлексија во поголем број области, како што се литературата и уметноста наспроти дотогаш сеприсутните теми за религијата. Хуманистичката окупираност за состојбата на човекот на земјата и за тоа како да се направи животот на луѓето подобар и посреќен можат да се сметаат како први манифестации на секуларизмот.²⁰⁶

Поконкретно, во овој период како резултат на новиот пристап на размислување, западноевропската мисла продуцирала низа научни сознанија кои им станале познати на луѓето во тоа време. Пронајдоците на **Коперник**, на **Исак Њутн** и на **Чарлс Дарвин**, во прв ред го предизвикале дотогаш присутниот поглед на свет определен од страна на Католичката црква.

Денес се смета дека „*мрачната ера*“, односно „*периодот на верата*“ полека му го отстапила местото на „*ерата на разумот*“ првенствено поради појавата и развојот на хуманизмот и ренесансата²⁰⁷. Слични ветришта ја заплиснале и сферата на пра-

201 Jonathan Simon и Christopher Riley-Smith, *The Crusades: A History*, Continuum International Publishing Group, 2005.

202 Jonathan Simon и Christopher Riley-Smith, *The Crusades: A History*, op.cit.

203 Види Bertrand Russell, *A History of Western Philosophy*, Simon and Schuster, 1945.

204 Види *Католичка енциклопедија*, op.cit.

205 *The Encyclopedia of Political Science*, op.cit., стр.: 695-698.

206 Види *Средновековна политичка теорија* во Иан Маклин, *Концизен оксфордски речник на политиката*, op.cit., стр.: 346-347.

207 Ibid.

вото и политиката. Во овој период се јавиле поголем број мислители кои отворено го предизвикувале и го довеле во прашање вековно воспоставениот авторитет на Католичката црква врз императорите и кралевите.

Во 13 век познатиот католички светител **свети Тома Аквински**²⁰⁸, следејќи ги учењата на **Аристотел**²⁰⁹, го зголемил значењето на достоинството на цивилната власт сметајќи ја државата како совршено општество (заедно со црквата, која, одделена од државата, исто така, ја сметал за совршена, н.з.) и неопходно добра.

И **Никола Макијавели** дал свој влог во оваа насока. Имено, тој во своите дела како *Владетелот* се залагал кралевите да не се раководат од прифатениот религиозни морал, туку првенствено да преземат чекори во корист на државата, односно во насока на зголемување на нејзината моќ.

Томас Хобс, авторот на делото *Левијатан*²¹⁰, пак, со тезата дека „*стравот е неговиот сопатник во текот на животот*“ ја внел научнологичката метода во проучувањето на животот и однесувањето на човекот кој живее во природна состојба, одвојувајќи го Бог од средиштето на својата теорија.²¹¹

На овој начин, Хобс го отворил патот на *политичкиот либерализам*²¹² со тезата дека „*излезот од ваквата состојба е во рацете на човекот кој како рационално суштество се потпира на својот капацитет, создавајќи пактови со останатите луѓе*“.²¹³

Овие идеи претставувале опасност, бидејќи владетелите немале обврска да ги следат елементарните морални норми поради што политиката била многу посурова.²¹⁴

Во историска смисла, ваквите ставови биле посебно значајни поради фактот што помагале да се зајакне моќта на владетелот во борбата со поредокот и вредностите поставени од страна на Католичката црква. На овој начин политиката во Западна Европа се ослободила од религиозната контрола што придонело за јакнење на стремежите на владетелите за поголема независност во одлучувањето. Како резултат на ова се создале независни кралства втемелени на идејата на етнички-

208 *The Encyclopedia of Political Science*, op.cit., стр.: 1664 и Иан Маклин, *Концизен оксфордски речник на политиката*, op.cit., стр.: 11.

209 Иан Маклин, *Концизен оксфордски речник на политиката*, op.cit., стр.: 19-22 и *The Encyclopedia of Political Science*, op.cit., стр.: 75.

210 Иан Маклин, *Концизен оксфордски речник на политиката*, op.cit., стр.: 403-405.

211 *The Encyclopedia of Political Science*, op.cit., стр.: 728-729.

212 *Ibid.*, стр.: 960-961.

213 Carmen López Alonso, *Laičnost ili odvajanje države od religije u (zapadno) evropskoj tradiciji, Religija i sekularna država*, op.cit., стр.: 49-57. Ahmet Alibašić, *Modeli uređenja odnosa između države i vjerskih zajednica u Evropi i SAD i njihove konsekvence*, op.cit.

214 *The Encyclopedia of Political Science*, op.cit., стр.: 508.

от национализам, најнапред создадени на тлото на Западна Европа, а потоа и на други места во светот.²¹⁵

Интелектуалните и правно-политичките стандарди поставени со хуманизмот и со ренесансата натамошно се оформиле и со почетокот на протестантската реформација на тлото на западноевропскиот континент, што дополнително го намалил авторитетот на Католичката црква.²¹⁶

Имено, во 1517 година, во Германија, со јавното обзнанување на 95 тези на католичкиот свештеник **Мартин Лутер**²¹⁷, започнале посилните процеси на ослободување на Црквата од корупцијата преку повторното воспоставување на христијанскиот концепт на секуларност и духовното, поставени во зборовите на Исус Христос: „На царот – царевото, на Бога – Божјото“.²¹⁸

Овие тези претставувале практично официјален почеток на реформацијата. Наспроти дотогашната активност и дејствување, според Лутер, црквата требала да се грижи за верските прашања, да ја проповеда верата во светот, да ги воспитува младите и да им помага на сиромашните.²¹⁹

Во 1520 година голем број духовници од Католичката црква му се приклучиле на Лутер со што протестантската реформација станала големо движење кое се раширило во многу делови од Западна Европа.²²⁰

Ваквата реалност резултирала со поделба внатре во католичкото христијанство преку основањето на протестантизмот.²²¹

Оваа варијанта на христијанство не била единственото обединето движење, бидејќи поголем број личности кои му се приклучиле на Мартин Лутер во тој период поради филозофски и други причини го напуштиле организирајќи сопствени црковни конгрегации.²²²

Независно од тоа, значењето на протестантизмот се состоело во тоа што станувало збор за движење кое успешно го деградирало авторитетот на Католичката црква, поради што оваа црква уште позасилено започнала да се повлекува од сферата на политиката.²²³

215 Ibid.

216 *The Encyclopedia of Political Science*, op.cit., стр.: 1372-1373.

217 Garrett Ward Sheldon, *Encyclopedia of Political Thought*, Facts On File, 2001, стр.: 191.

218 John Witte, JR., *Facts and Fictions About the History of Separation of Church and State*, op.cit., стр.: 21.

219 Ibid., стр.: 23.

220 Garrett Ward Sheldon, *Encyclopedia of Political Thought*, op.cit.

221 *The Encyclopedia of Political Science*, op.cit., стр.: 1373.

222 John Witte, JR., *Facts and Fictions About the History of Separation of Church and State*, op.cit., стр.: 24.

223 Garrett Ward Sheldon, *Encyclopedia of Political Thought*, op.cit., стр.: 245.

Ваквата состојба ја имаат искористено поголем број владетели на европскиот континент кои дополнително го консолидирале сопствениот авторитет.²²⁴

Така, на пример, кралот на Англија, **Хенри VIII** со усвојувањето на *Актот на супремација (Act of Supremacy)* конечно одлучил да ги раскине врските со Католичката црква прогласувајќи се себеси за прв човек на Црквата на Англија.²²⁵

Освен ова, започнале силни процеси на фрагментација на Католичката црква откако се формирале протестантските деноминации како една од причините за отпочнување серија религиски војни меѓу приврзаниците на овие две варијанти на христијанството во периодот меѓу 16 и 18 век. Овие војни придонеле за натамошна секуларизација на државите, кои, имајќи ги предвид тешките последици од војните, започнале помасовно да ја промовираат идејата за неутрална јавна власт која го добива авторитетот од граѓаните.

Посебно значење во промоцијата на оваа идеја имал теоретичарот **Џон Лок**, кој јавно ја изнел идејата за одвоеност на црквата од државата во неговото дело *Писма за толеранцијата*, напишани во периодот на европските верски војни.²²⁶

Токму во ова дело, Лок навел три главни аргументи за остварување на оваа идеја²²⁷:

- › **Прво**, државата, а со тоа и луѓето не можат мерливо да ги проценат исказите за верските вистини;
- › **Второ**, дури и кога би можеле, со што би ѝ дале легитимитет на одредена вероисповед, тоа не би го постигнало ефектот, бидејќи верата не може да се воспостави со насилство (како ултимативно средство на политиката, н.з.), и
- › **Трето**, поддржувањето на идејата за верската униформност во една држава со сила попрво би довело до социјални немири отколку до толерирање на верските разлики.

Резултатот од завршувањето на верските војни бил појава на нации-држави кои станале основна сила што влијаела врз животите на граѓаните, а поделеното христијанство, пак, немоќно ги следело овие историски процеси поради изгубениот авторитет и моќ да се спротивстави.²²⁸

Идеите зачнати од свети Тома Аквински, Николо Макијавели, Томас Хобс, Џон Лок и останатите први либерали во текот на 18 век сè повеќе се развивале *преку фран-*

224 Ibid.

225 Hrvoje Špehar, *Odvojenost crkve i države. Prilog izučavanju politike i religije*, op.cit.

226 Garrett Ward Sheldon, *Encyclopedia of Political Thought*, op.cit., стр.: 189.

227 Hrvoje Špehar, *Odvojenost crkve i države. Prilog izučavanju politike i religije*, op.cit.

228 *The Encyclopedia of Political Science*, op.cit., стр.: 1089.

цуско-кантовската идеја за просветителството, односно преку прокламирањето на идеите за правата на човекот и на граѓанинот со кои се формализирала обврската на државата на секој граѓанин, на еднакво-правна основа да му овозможи остварување на правата независно од религијата, од етничкото или од социјалното потекло.²²⁹

Овие идеи кулминирале со Француската револуција (1789-1793) по која конечно се воспоставила секуларната држава како негација на средновековната држава заснована на теолошки основи. Со ова се смета дека конечно бил надминат т.н. Стар режим (*Ancien Régime*). На ова се надоврзале и идеите на **Емил Диркем** и на **Макс Вебер**, кои сметале дека „железниот закон на историјата неминовно води кон секуларизација“²³⁰; на **Карл Маркс**, кој ја оквалификувал религијата како „опиум за народот“; на **Фридрих Ниче**, кој сметал дека „треба да ги измие рацете откако ќе се поздрави со религиозни луѓе“, дека „Бог е мртов, а луѓето се тие што го убија“, како и на **Сигмунд Фројд**, кој ја опишал религијата како „вид невроза дизајнирана да го одврати човекот од неговиот основен интерес – сексот“.

Европската идеја во тоа време дека човек не можел да биде модерен без да ја отфрли религијата имала огромно влијание врз остатокот од светот.²³¹

Овие процеси довеле до појава на пазарната (капиталистичка) економија, која, исто така, имала своја важна улога врз натамошниот развој на секуларизацијата.²³²

Познато е дека токму трговијата одиграла многу важна улога во појавата и во развојот на ренесансата. Владетелите кои ги создале нациите-држави во борбата против феудалната аристократија се потпирале токму на силата на растечката средна класа која била сметана за главен „камен на сопнување“ при консолидацијата и обединувањето на вака поставените држави. Силата на средната класа, пак, лежела во богатството што го стекнала првенствено како резултат на трговијата. Таа, пак, противејќи се на пречките што ги поставувале феудалните аристократи природно станала сојузник со владетелите кои имале моќ да ја регулираат трговијата, како во границите на државите така и надвор од нив.

Со текот на времето, кога капитализмот навлегол во фаза на индустријализација, владетелите станале препрека за натамошниот економски развој. Истовремено, новосоздадената средна класа на индустриски работници започнала многу поор-

229 Carmen López Alonso, *Laičnost ili odvajanje države od religije u (zapadno) evropskoj tradiciji*, op.cit.

230 *The Encyclopedia of Political Science*, op.cit., стр.: 1026.

231 Види John Micklethwait and Adrian Wooldridge, *God Is Back: How the Global Revival of Faith Is Changing the World*, Penguin Press, New York, 2009.

232 Daniel L. Chen и Jo Thori Lind, *Religion, Welfare Politics, and Church-State Separation*, Journal of Ecumenical Studies бр.: 1, зима 2007, стр.: 42-52.

ганизирано да влијае врз политичките текови на историјата преку своите заложби за поголеми граѓански и социјални права.²³³

На овој начин, практично започнал да се развива либерализмот и претставничката демократија во Западна Европа.

Оттука, може да се заклучи дека *секуларизмот е дел од процесот на човековото ослободување од доминацијата, првично од Католичката црква, а подоцна и од деспотските владетели, што довело до денешната демократска трансформација.*²³⁴

Формално-правно, пак, одделувањето на верските организации од државата се случило за прв пат во 1791 година со носењето на првиот амандман на Уставот на САД.²³⁵

Во овој амандман било предвидено дека *законодавната власт нема да изгласа ниту еден закон со кој ќе биде воспоставена доминантна вероисповед²³⁶ или со кој ќе може да се забрани слободата на вероисповед.*²³⁷

Ваквата содржина на амандманот имала свое силно влијание врз останатите делови од светот²³⁸, а посебно на европските држави, кои, исто така, во своите највисоки акти започнале да го прифаќаат моделот на одвоеност на државата од верските организации.²³⁹

На останатите континенти, пак, ваквиот модел земал замав под влијание на *колонијацијата*. По нејзиниот крај, новосоздадените постколонијални држави го примениле овој модел како успешен начин за избегнување на религиските конфликти во функција на осигурување на националната консолидација.²⁴⁰

233 Види James F. Harris, *Religion and Liberal Democracy*, The Humanist, 2006, стр.: 26-30.

234 Види Gabriël A. Moens, *The Menace of Neutrality in Religion*, Brigham Young University Law Review, лето 2004, стр.: 535-574.

235 Daniel L. Dreisbach, *The Wall of Separation*, Christian History & Biography, бр.: 99, Christianity Today International, стр.: 14-17.

236 Howard O. Hunter и Polly J. Price, *Regulation of Religious Proselytism in the United States*, Brigham Young University Law Review, 2001, стр.: 537-574.

237 За политичките контроверзии околу карактерот на американскиот модел на односи со верските организации види Alan Singer, *Separation of Church and State Protects Both Secular And Religious Worlds*, Phi Delta Kappan, 2000, стр.: 462-465.

238 Види Marci A. Hamilton, *Review Essay - Religion and Politics in the United States*, Journal of Law & Religion бр.: 21, 173-179.

239 Види T. Jeremy Gunn, *Religious Freedom and Laïcité: A Comparison of the United States and France*, Brigham Young University Law Review, Brigham Young University Law School, Utah, 2004, стр.: 420-421.

240 Види Edd Doerr, Albert Menendez, *Religious Liberty and State Constitutions*, Prometheus Books, 1993.

4.1. Франција

Освен САД, пионер во развојот на секуларизмот, како што напоменавме, е и Франција, каде почетоците на поставувањето на основите на секуларизмот биле поврзани со отпочнувањето на Француската револуција од 1789 година.²⁴¹

Тоа бил практично периодот кога граѓанството ја презело власта во свои раце и ја укинало монархијата, кога била извршена експропријација на имотите на Католичката црква и кога бил воспоставен уставно-правен систем втемелен на начелата на народниот суверенитет и на почитување на човековите права и слободи.²⁴²

Во оваа смисла значајно било и донесувањето на *Декларацијата за правата на човекот и на граѓанинот од 1789 година*, како основен документ на Француската револуција, создадена под влијание на доктрината на природните права. Според Декларацијата, човековите права и слободи се универзални и важат во сите времиња и на сите места.²⁴³

Во однос на прашањето на одвоеноста на државата од религијата, Декларацијата стипулира дека „*никој не може да биде вознемирен поради своите мислења дури и религиозните сè додека таквите манифестации не се во конфликт со воспоставениот правен систем и поредок*“.²⁴⁴

За време на Револуцијата, во 1791 година, освен христијаните и другите конфесии (Евреите, н.з.) стекнале граѓански права и слободи, а посебно слобода на вероисповед.

Кога станува збор за развојот на францускиот модел на секуларизам, важно е да се нагласи улогата на формирањето на *Париската комуна во 1791 година*²⁴⁵, која, исто така, го прокламирала државниот секуларизам како модел на однос меѓу уставно-правниот и религискиот систем.

Во периодот 1881/1882 година биле донесени бројни закони од областа на образованието популарно наречени „*Јул Фериеви закони*“ (*Jules Ferry Laws*), според името на тогашниот министер кој ја спровел оваа реформа.²⁴⁶

Со овие закони бил воспоставен системот на слободно, бесплатно и секуларно образование за сите Французи наспроти дотогашниот дуален систем на црковни

241 Види Jean Baubérot, *Secularism and French Religious Liberty: A Sociological and Historical View*, Brigham Young University Law Review, 2003, стр.: 451-464.

242 *The Encyclopedia of Political Science*, op.cit., стр.: 745.

243 Ibid.

244 Ibid.

245 Види *Encyclopedia of Marxism*, (marxist.org), 12.7.2012.

246 Види *The Encyclopedia of Political Science*, op.cit., стр.: 632-637

и на државни училишта. Овие реформи во Франција денес важат за најшироки антиклерикални²⁴⁷ реформи во историјата на државата. Со нив биле постигнати најмалку **две цели: најнапред, реформите придонеле за создавање национална култура која имала за цел да ја обедини државата, и второ, реформите воспоставиле секуларно образование организирано од професионални наставници** наспроти католичките наставници, кои биле доживувани како пречка за развојот на Франција.

Споменатите трендови на одделување на религијата од јавниот живот финиширале во 1905 година за време на *Третата Француска Република*²⁴⁸, кога бил донесен првиот француски закон за одвојување на црквата од државата. Овој закон кој се сметал за прв правен темел на францускиот секуларизам почивал на три принципи:

- › **Прво**, неутралност на државата;
- › **Второ**, загарантирана слобода на вероисповедта и
- › **Трето**, делегирање на правата на државата што се однесувале на црквата.

* * *

Секуларизмот денес е најприсутниот модел на однос меѓу религискиот и уставно-правниот систем²⁴⁹ со оглед на фактот дека постои силна глобална тенденција за ограничување на улогата на верските организации во политиката.²⁵⁰ Зависно од интензитетот, секуларните држави можат да се поделат во две групи:

- › **Прво, либерално секуларни и**
- › **Второ, комунистичко (марксистичко, н.з.) секуларни.**

Либерално секуларните држави се оние кои ја прифаќаат религијата како општествен продукт и во таа смисла им дозволуваат на граѓаните во поголема или во помала мера да ја остваруваат сопствената слобода на вероисповед.²⁵¹

247 Ibid., стр.: 59-60.

248 Види Amanda S. Bourque et.all., *Historical Dictionary of the Third French Republic, 1870-1940*, Greenwood Press, 1986.

249 Види Jonathan Fox, *World Separation of Religion and State Into the 21st Century*, Comparative Political Studies, бр.: 5, Sage Publications, јуни 2006, стр.: 539.

250 Види John Micklethwait and Adrian Wooldridge, *God Is Back: How the Global Revival of Faith Is Changing the World*, op.cit. и Elizabeth Shakman Hurd, *The Political Authority of Secularism in International Relations*, European Journal of International Relations бр.: 2, 2004, стр.: 235-262.

251 Veit Bader, *Religious Pluralism - Secularism or Priority for Democracy?*, Political Theory, бр.: 5, SAGE - Social Science Collections, октомври 1999, стр.: 597-633.

Вака поставената реалност некогаш придонела религијата, сепак, да има одредено влијание во политичкиот живот.²⁵² Најголемиот дел од современите уставно-правни системи се подведуваат под оваа категорија, а посебно **САД**, најголемиот дел од европските држави, како и **Канада, Австралија, Индија** и слично.

Во комунистичката верзија на секуларизмот кон религијата се приоѓало со одреден државен анимозитет поради присуството на марксистичката дефиниција дека религијата е идеолошки неоправдана, погрешна и штетна. Во овие поранешни држави постоела силна идеолошка поделеност меѓу уставно-правниот и религискиот систем што предизвикало гушење на верските слободи и права на граѓаните, како и оневозможување нормално да функционираат верските организации.²⁵³

Во групата на комунистичко-секуларни држави теоријата ги поместува **поранешниот Советски Сојуз (СССР), комунистичка Албанија, делумно поранешната Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ)**, како и денешите **Кина, Северна Кореја и Куба**.

4.2.Позначајни теоретски размислувања за секуларизмот

Зависно од временскиот период кога се разгледувал, терминот секуларизам имал различни дефиниции преку кои се откривале неговите различни значења. Така, во поголем дел од средниот век, „секуларноста“ била поим со кој се имало за цел да се дефинираат исклучиво свештените лица кои работеле во локалните патријархии, додека во времето на реформацијата со поимот секуларизам се означувало одземањето на дотогашните црковни имоти со цел нивно преименување во објекти за комерцијални цели или за други намени.

Она што може со сигурност да се каже е дека овој термин имал за цел да дефинира состојба која резултирала со одделување на она што е свето, вечно од она што е световно.

Модерното дефинирање на принципот секуларизам практично започнало со поимното разграничување на поимите „секуларно“, „секуларизација“ и „секуларизмет“. **Според Хосе Казанова²⁵⁴, трите концепти се користат различно во политички, социјален и културен контекст.**

252 Talal Asad, *Religion, Nation-State, Secularism*, Nation and Religion, Princeton University Press, 1999, стр.: 178-196.

253 Види Abdullahi Ahmed An-Na'im, *The Interdependence of Religion, Secularism, and Human Rights - Prospects for Islamic Societies*, Symposium: Talking Peace with Gods, дел 2, Duke University Press, 2005, стр.: 56-80.

254 Проф. д-р Хосе Казанова е професор по социологија на Универзитетот на Џорџтаун и виш научен соработник на Беркли центарот за религија мир и светски работи на Џорџтаун.

„Секуларно“ е термин кој означува „спроведување, кодификација, сфаќање и доживување на еден простор или реалност диференциран/а „од религиозното/ата“.²⁵⁵

„Секуларизација“ значи диференцијација на световното и духовното со акцент на „вистински или наводни емпириско-историски модели на трансформација и диференцијација на институционалните облици на „религиозното“ (верски институции и цркви) од оние „секуларните“ (држава, економија, уметност, забава, здравје, благосостојба итн.), од раните модерни до современите општества“.²⁵⁶

За разлика од овие два поима, поимот „секуларизам“ често пати се поврзува со идеологијата (посебно кога државата има одреден официјален став кон религијата без разлика дали истиот е позитивен или негативен) или со државотворните принципи (кога станува збор за одделувањето на државните од црковните работи со цел воспоставување неутралност, еднаквост пред законот или штитење на граѓанското право на слободно уверување и вероисповед).

Поимното разгледување на секуларизмот има социолошка, политичка и филозофска смисла.

Додека во политичка смисла секуларизмот претставува одделеност на религијата од политиката, во социолошка смисла секуларизмот означува световна претстава или признавање на индивидуалната свест и на науката како средства за градење на општеството.

Во филозофска смисла, секуларизмот се разгледува, пред сè, како идеја според која верските погледи и верувања се смислени од човекот, односно не се мистериозни, божествени категории.²⁵⁷

Во социолошка смисла погледнато, на пример, францускиот социолог Жан-Пол Вилиам секуларизмот го разгледувал преку три концепти: секуларизам како неутралност кон религијата и кон различните погледи на свет, секуларизам како поглед на свет, алтернативен на религиозните погледи и секуларизам како критика на религијата.²⁵⁸

255 Види: Casanova, J., *The Secular and Secularism, Social Research: An International Quarterly*, 76 (4), Winter 2009., стр. 1049-1066.

256 Casanova, J., *The Secular and Secularism, Social Research: An International Quarterly*, 76 (4), Winter 2009., pp. 1049-1066.

257 Види: Berger, P.L., *The Social Reality of Religion*, Penguin, London, 1969.

258 Види: Willaime, J. P., *Secularism at the European level: A struggle between non-religious and religious worldviews, or neutrality towards secular and religious beliefs*, Religious Studies Conference: Debating Secularism in a Post-Secular Age, Washington University, Saint Louis (Missouri), April 9-10, 2010., преземено од [http://users.auth.gr/~kourebe/Religion%20and%20Politics.%20Debating%20secular%20and%20post-secular%20theories.%20publish%20\(2\).pdf](http://users.auth.gr/~kourebe/Religion%20and%20Politics.%20Debating%20secular%20and%20post-secular%20theories.%20publish%20(2).pdf) (на 23.10.2014).

Од уставно-правна гледна точка, секуларизмот во себе опфаќа два заемно поврзани и неразделни аспекта. Првиот аспект упатува дека државата, од една, и верските заедници и организации, од друга страна, треба да бидат независни едни од други, додека вториот аспект се однесува на заштитата на човековите права и слободи и гарантира дека секој човек без разлика на својата вероисповед, односно сопственото верување или неверување во која било религија е еднаков пред Уставот и пред законот.

Модерниот концепт на секуларизам произлегува од прифаќањето на идејата за толеранција и непристрасност врз религиозна основа, односно прифаќањето на принципот на плурализам на религиите, но и на атеизмот, во социјална и културна смисла, и пред сè, пред законот.

Неутралноста на државата во однос на вероисповедта се смета за модерен концепт на заштита на една од најприватните сфери на човекот. Неутралноста произлегува од политичките принципи врз кои се заснова секоја демократска држава и тоа: принципите на заштита на човековите права, принципот на недискриминација (еднаквост), владеење на правото и демократија.

Секуларизмот може да се разгледува како тврд и мек секуларизам. Во тврдиот секуларизам верските искази се сметаат за нелегитимни, неподдржани, додека според концепцијата на мек секуларизам, апсолутната вистина во светот не е возможна токму поради што скептицизмот и толеранцијата треба да бидат клучните принципи и највисоките вредности во научната и верската дебата.

Во духот на демократијата, граѓаните мора да бидат третираны на еднаков начин, а државата треба да биде неутрална кон сите нив без разлика на тоа каква вероисповед, односно какви верски уверувања граѓаните имаат. При тоа, важно е да се нагласи дека секоја секуларна држава има свој начин како ја организира кохабитацијата меѓу религиите во рамките на своето законодавство.

Начинот како може да се определи дали една држава е секуларна или не не треба да почива врз изнаоѓање соодветен критериум чие исполнување ќе служи како доказ за постоењето на принципот на секуларитет, туку во докажувањето на тоа дали општеството ги третира сите граѓани на еднаков начин без разлика на нивните верски убедувања.

Оттука, интересно за споменување е мислењето на Џорџ С. Лиенард (Georges C. Liénard), според кого позицијата на секуларизмот во рамките на една држава може да се определи преку исполнување на пет критериуми:

- › Јавните власти да се воздржат од интервенирање во внатрешните работи на верските институции и обратно,

- › Црквите и верските институции да не уживаат никакви привилегии од страна на јавната власт. Државата не смее да им делегира никакви обврски или услуги од јавен карактер,
- › Одлуките на верските институции и власти, како и верското законодавство (Канонското право, Шеријатското право и слично) да немаат никакво правно дејство,
- › Јавните власти не смеат да им делегираат на верските институции или на нивни организации или претставници никакви надлежности, да им даваат каква било помош, да им доделуваат објекти или да имаат какви било бенефиции или ослободувања ако тоа не е во согласност со законот, како и да ги почитуваат принципите на еднаквост и недискриминација,
- › Ставовите на претставниците на јавните власти мора да го почитуваат принципот на верска и религиозна непристрасност.

Во истражувањето на авторот Џонатан Фокс под наслов „Одделувањето на религијата и државата и секуларизмот во теоријата и во праксата“²⁵⁹ се испитува поврзаноста меѓу уставните начела, од една, и државните политики, од друга страна. Така тој прави разлика меѓу различните видови т.н. верски политики на државите, односно што една влада смее а што не смее да прави во однос на поддржувањето или на ограничувањето на религијата. Тој доаѓа до заклучок дека постојат четири модели на секуларизам-лаицизам и одвојување на државата од религијата.

- › **Првиот модел е модел на *лаицитет* каде не само што државата не се меша во религијата, туку и религијата нема место во јавната сфера.** Овие рестрикции се однесуваат како на јавните верски активности, така и на самите верски институции. Како примери на држави каде постои ваков модел се јавуваат Турција и Република Франција.
- › **Вториот модел е модел на апсолутна одделеност на верските институции од државата и обратно.** Овој модел се карактеризира со тоа што државата не смее ниту да ѝ попречува, ниту, пак, да поддржува која било религија. **Овој модел претставува најекстремна форма на неутралност од сите останати модели, бидејќи не дозволува какво било мешање на јавната власт во работата на верските институции и во религијата воопшто.** Како пример за држава каде се применува овој модел се сметаат САД.
- › **Третиот модел е модел на *неутрална политичка грижа (neutral political concern)* каде државата не поддржува, но и не попречува која било религија повеќе од некоја друга во согласност и со целосно**

259 Види: Fox, J., *Separation of Religion and State and Secularism in Theory and in Practice*, Religion State and Society, 34 (4), Routledge, England and Wells, 2011., стр. 384-401.

- почитување на принципот на еднаквост меѓу граѓаните.
- › Четвртиот модел е модел на *т.н. исклучување на идеали* каде државата не смее да оправдува свои дејствувања врз основа на поддршка на која било религија. Во согласност со овој модел, некоја религија би можела да биде третирана различно од другите сè до оној момент додека не е констатирана отворена намера за нејзина поддршка или попречување.

Други автори ги разликуваат секуларните држави според принципот на класификација на системите и на формите на секуларизација. Така, во теоријата се разликуваат четири вида секуларни држави.

Првите се системи кои немаат државна религија, и кои се идентификуваат со принципот на лаицитет преку комплетна одделеност на државата од религијата.

Вторите системи се оние кои нудат поддршка на сите религии подеднакво.

Третите системи имаат една доминантна религија која ужива поддршка од државата, додека другите религии се признати, им се нуди поддршка од државата, но не под исти услови како и на доминантната религија.

Четвртите системи имаат воспоставено една државна религија, при што го игнорираат постоењето на која било друга религија.²⁶⁰

Според критериумот на настанување и развој, секуларните држави се делат на секуларни држави од своето основање, **вид на автохтона секуларност (примерот со САД), и секуларни држави каде постои инсталација на принципот на секуларизам/лаицизам (примерот со Франција).**

Историски погледнато, процесот на секуларизација на државите обично опфаќа воспоставување гаранција на слободата на верско уверување, деетаблирање на државната религија, престанување на користењето на јавните средства за религиозни цели, ослободување на правниот систем од религиска контрола, извлекување на религијата од образовниот систем, толерирање на граѓаните кои сакаат да си ја променат религијата или оние кои не сакаат да прифатат ниту една религија и воспоставување политичко раководство без разлика на нивното верско уверување.

260 Види: Ercolessi, G. & Ingemund, H., *Towards Religious Neutrality of Public Institutions in Europe*, European Liberal Forum, Brussels, 2008., p. 8. Преземено од [http://users.auth.gr/~kourebe/Religion%20and%20Politics.%20Debating%20secular%20and%20post-secular%20theories.%20publish%20\(2\).pdf](http://users.auth.gr/~kourebe/Religion%20and%20Politics.%20Debating%20secular%20and%20post-secular%20theories.%20publish%20(2).pdf) (на 16.10.2013).

Сепак, мора да се земе предвид дека не сите уставно-секуларни држави се целосно секуларни во пракса. Во Франција, на пример, многу христијански празници се официјални празници за државната администрација.²⁶¹

Исто така, во многу држави кои денес се секуларни, може да се забележат траги од претходниот систем на воспоставена официјална религија. Во различни секуларни држави може да се сретнат различни варијанти на презентирање на секуларноста.

261 Види: Teese, R., *Private Schools in France: Evolution of a System*, Comparative Education Review, 30 (2), May 1986. преземено од <http://www.jstor.org/discover/10.2307/1188531?uid=3738560&uid=2&uid=4&sid=2110-3439925643> (на 24.9.2013).

Глава 2: Слобода на вероисповед

Воведни напомени

Идејата дека сите човечки суштества се еднакви и дека имаат право во целост да ја остваруваат слободата на вероисповед добила на засилена динамика со процесите на развојот на претставничката демократија, а во светлината на етаблирањето на достоинството на човековата личност.²⁶²

Во најголемиот дел од историјата на човекот, облиците на државната власт главно биле монархистички, некогаш и тоталитарни, при што доминантното уверување на владетелите било дека заедничката религија е основата за изградба на стабилно општество како главна цел.²⁶³

Наметнувањето на одредена религија од страна на државата кон поданиците претставувало една од карактеристичните форми на дејствување што, се разбира, не можело да помине без употреба на сила.²⁶⁴

Оттука се наметнува и констатацијата дека политичкото минато на народите и на државите било преполно со настани на религиозна нетолеранција, религиски војни и инквизиции²⁶⁵, поради што одговорот на западноевропските држави на почетокот од 20 век бил **востановување на демократскиот принцип на верска слобода со кој владите ја прокламирале сопствената неутралност кон верските работи, оставајќи му на секој граѓанин сам да одлучи дали ќе има или ќе нема религиски убедувања.**²⁶⁶

И денес, заштитата на верските слободи и права е исклучително сериозна задача за државите, бидејќи нејзиното остварување претпоставува **создавање кохерентни правни правила што треба да овозможат баланс во остварувањето**

262 За историскиот развој на сфаќањата на човековите права види Biran Tierney, *The Idea of Natural Rights: Studies on Natural Rights, Natural Law and Church Law 1150-1625*, 1997.

263 Darek H. Davis, *The Evolution of Religious Freedom as a Unoversal Human Right: Examing the Role of the 1981 United Nation Declaration on the Eliimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief*, Brigham Young University Law Review, 2002, стр.: 220.

264 Види Oded Haklai, *Religious-Nationalist Mobilization and State Penetration Lessons From Jewish Settlers' Activism in Israel and the West Bank*, Comparative Political Studies бр.: 6, Sage Publications, јуни 2007, стр.: 713-730.

265 Види Alexander Kyrlezhev, *Relationships Between Human Rights Concept And Religious Values*, Religion in Eastern Europe бр.: 1, февруари 2007, стр.: 41-47.

266 Види Peter van der Veer и Hartmut Lehmann, *Nation and Religion Perspectives on Europe and Asia*, Princeton University Press, Princeton New Jersey, 1999 и Darek H. Davis, *The Evolution of Religious Freedom as a Unoversal Human Right: Examing the Role of the 1981 United Nation Declaration on the Eliimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief*, op.cit.

на правата и должностите, како на припадниците на доминантната вероисповед така и на припадниците на малцинските вероисповеди, но и на граѓаните кои немаат верски чувства, ниту верска припадност.²⁶⁷

Со овој предизвик, секако, се соочуваат и меѓународните организации кои дополнително се обидуваат да ги издигнат стандардите поврзани со остварувањето на човековите права и слободи чиј суштински дел е слободата на вероисповед.²⁶⁸

Во продолжение следуваат одговорите на прашањата поврзани со слободата на вероисповед, при што се откриваат четири тематски целини: првата, со наслов: „Теориско-историски преглед и класификации“ каде е даден осврт во развојот на слободата на вероисповед во контекст на процесите на ослободување на човековата личност и демократизацијата на државите.

Во втората целина, насловена како „Обединетите нации и слободата на вероисповед“ е презентирана анализа за значењето и опсегот на слободата на вероисповед во документите на светската организација, додека во третата тематска целина со наслов: „Советот на Европа и слободата на вероисповед“ е поместена истоветна анализа која ги тангира документите и работата на Советот на Европа во делот на заштитата на слободата на вероисповед.

1. Теориско-историски преглед и класификации

Идејата за толеранција меѓу луѓето е стара колку и самото човештво.²⁶⁹

Толеранцијата извира од најдлабоките вредности на човековата природа, а како таква е определена и надградувана низ историјата преку учењата на големите религии, но и преку творештвата на разни теоретичари и мислители.²⁷⁰

267 Види James F. Harris, *Religion and Liberal Democracy*, The Humanist, мај-јуни 2006, стр.: 26-30 и Brice Dickson, *The United Nations and the Freedom of Religion*, International and Comparative Law Quarterly, 1995, стр.: 327.

268 Види Daniel Philpott, *Religious Freedom and the Undoing of the Westphalian State*, Michigan Journal of International Law, лето 2004, стр.: 981-998; A. Raymond Randolph, *Spreading Democracy*, Northwestern University Law Review бр.: 1, 2008, стр.: 431-432 и Louis René Beres, *Religious Extremism and International Legal Norms: Perfidy, Preemption, and Irrationality*, Case Western Reserve Journal of International Law бр.: 39, стр.: 709-730.

269 Види Rex Ahdar и Ian Leigh, *Religious Freedom in the Liberal State*, Oxford University Press, 2005.

270 Види Theo C. Van Boven, *Religious Liberty in the Context of Human Rights*, The Ecumenical Review, стр.: 345-355 и Michael W. McConnell, *Religious Freedom, Separation of Powers, and the Reversal of Roles*, Brigham Young University Law Review, 2001, стр.: 611-618.

Во однос на големите религии, како пример ќе ги земеме христијанството и исламот, кои проповедаат меѓусебно почитување, толеранција и разбирање меѓу луѓето. Во оваа смисла, на пример, во *Светото писмо на Стариот и Новиот завет (Библијата)*, кое е основата на христијанската религија стои:

„Ако странец се насели во вашата земја, не угнетувајте го. Туѓинецот, кој престојува со вас, нека ви биде како ваш сонародник; љуби го како себеси; зашто и вие бевте странци во Египетската Земја. Јас Сум Господ, ваш Бог!“²⁷¹

Пророкот **Мухамед**, пак, кој е основач на исламот, исто така, имал свои ставови во контекст на слободата на вероисповед како основно човеково право на сите луѓе. Тој велел:

„До христијаните од Најран како и до соседните територии – мирот на Бог се однесува и на нивните животи, нивната религија, нивната земја и нивниот имот...“²⁷²

Имајќи ја во вид оваа основа на религиските учења која извира од човековата природа, низ историјата се надоврзуваат и различните позиции на голем број теоретичари. Основниот агенс во развојот на идејата за човековите права и слободи го наоѓаме во нивниот обид за структурирање на човековото општество според – како што често се констатира – **највисоките врховни принципи на вселената, а кои во теоријата се познати под името „природни права“**.

Имено, приврзаниците на оваа идеја верувале дека постојат врховни вредности кои се над сите и кои подеднакво можат да се применат насекаде во светот независно од расната, верската, социјалната или друга припадност на луѓето. Овие врховни вредности произлегувале од вербата дека човековите права се божји производ, и дека целта на секој човек е да живее во хармонија со Бог.²⁷³

Основите на ваквиот начин на сфаќање на природата на правата на луѓето можат да се најдат во текстовите на античките филозофи **Сократ, Платон и Аристотел**.²⁷⁴

Историската наука забележала и повеќе практични примери кога „државите“, во рамките на своите територии, им нуделе гаранции до одреден степен и за остварувањето на верските слободи и права на луѓето кои влегувале во малцинските

271 Свето писмо на Стариот и на Новиот завет (Библија), op.cit. Книга на Левит 19:33-34.

272 Види Arcort Krishnaswami, Study of Discrimination in the Matter of Religious Rights and Practicies, United Nations, 1960, стр.: 2.

273 Darek H. Davis, *The Evolution of Religious Freedom as a Universal Human Right: Examining the Role of the 1981 United Nation Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief*, op.cit.

274 Види *The Encyclopedia of Political Sceince*, op.cit., стр.: 695-698.

вероисповеди. Така, на пример, уште во времето на **Римската Империја** биле толерирани различни облици на верска пракса на поданиците сè додека тие не биле спротивни со правилата на Империјата.²⁷⁵

Средниот век е делот од човечката историја кој може да се именува како период на развојот на теоријата за природните права. Во овој период природните права се сметале за додаток на канонското (црковното) и на граѓанското право, односно се верувало дека човекот не можел да го создаде законот, туку единствено можел да го открие.²⁷⁶

Во оваа смисла, луѓето во овој период имале сосема малку инхерентни права, а се соочувале со бројни должности со чие извршување се верувало дека тие работат за остварување на поголемиот интерес на Бога, на црквата, империјата, кралот или на феудалниот господар.²⁷⁷

Како што средновековните институции започнале да пропаѓаат, а на нивно место доаѓале институциите на нациите-држави, луѓето започнале да стекнуваат поголема лична автономија, за веќе во 14 век да се сметало дека тие поседуваат одредени апсолутни права и слободи. Овој процес на преоѓање на апстрактниот концепт на природните права во закони и преку нив имплементирање во праксата бил исклучително бавен и постепен.²⁷⁸

Теоретичарот кој на најдобар можен начин ги артикулирал наведените идеи е **Џон Лок**. Неговите ставови подоцна станале основа за поголем број носечки уставно-правни документи, посебно на:

- › **Прво, Декларацијата за независност на САД од 1776 година** во која во вториот пасус било предвидено следното:

*„Сите луѓе се создадени еднакви и од страна на нивниот Создател им се доделени одредени неотуѓиви права, меѓу нив се животот, слободата и потрагата по среќата“.*²⁷⁹

- › **Второ, француската Декларација за правата од 1789 година**, во која во член 10 се вели:

275 Jay A. Sigler, *Minority Rights: A Comparative Analysis*, Greenwood Press, 1983, стр.: 41.

276 За развојот на правото во средниот век види Fritz Kern, *The Lack of Legislative Power, The Middle Ages: Readings in Medieval History*, 1970.

277 Darek H. Davis, *The Evolution of Religious Freedom as a Universal Human Right: Examining the Role of the 1981 United Nation Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief*, op.cit., стр.: 221.

278 Arcort Krishnaswami, *Study of Discrimination in the Matter of Religious Rights and Practices*, op.cit., стр.: 4.

279 Declaration of Independence, (archives.gov), 7.11.2011.

„Никој не може да биде земен на одговорност за неговото мислење, дури и верско, доколку таквото однесување не го вознемирува јавниот ред и процесите воспоставени со законот“.²⁸⁰

Лок верувал дека сите човечки суштества поседуваат основни права, а владата е должна нив и да ги заштити. Во контекст на слободата на вероисповед, според Лок, улогата на владата е да ги заштитува луѓето за да можат да ја практикуваат сопствената религија на начин на кој тие мислат дека е единствено исправен. Во оваа смисла, Лок ќе каже:

„Грижата за душите на секоја личност и за нештата во рајот (...) треба да му биде оставена на секој човек одделно“.²⁸¹

Лок ги градел ваквите ставови за слободата на вероисповед, бидејќи бил уверен дека концептот на наметнување на одредена религија од страна на државата во минатото премногу често доведувал до проблеми, а не до решенија, односно дека убиството на милиони луѓе во името на одредена религија низ вековите се случувало бидејќи владите имале преголемо влијание врз религијата и настојувале да го наметнат сопствениот поглед на верските работи со што на тој начин доаѓале до судири со другите луѓе и другите вероисповеди.²⁸²

Поради тоа, според него за да опстанат општествата требало „да им остават на луѓето да си ја одберат сопствената вероисповед, односно поглавјето од човечката историја на единство меѓу црквата и државата конечно треба да биде затворено“.²⁸³

Сè до почетокот на 20 век, слободата на вероисповед главно била определувана во меѓународните документи, посебно за малцинските верски заедници.²⁸⁴

Во оваа смисла, како најзначајни се споменуваат:

- › **Прво, Вестфалскиот мировен договор од 1648 година**, со кој се ставил крај на 30-годишната војна. Со него биле гарантирани одредени права на

280 Declaration of the Rights of Man and of the Citizen, (hrcr.org), 7.11.2011.

281 John Locke, A Letter Concerning Toleration, Prometheus Books, 1990.

282 John Locke, A Letter Concerning Toleration, op.cit.

283 Ваквиот став Џон Лок го објаснува во следниве реченици: „Нашата модерна англиска историја ни овозможува свежи примери на коруптивни униии помеѓу црквата и државата, во лицето на Хенри VIII, Едвард VI, Марија и Елизабета – премногу лесно и мазно клерот [на црквата] ги менуваше своите декрети и акти на верата, нивните форми на литургии, сè во согласност со инклинациите на споменатите кралеви и кралици“ (John Locke, A Letter Concerning Toleration, op.cit).

284 Види James E. Wood, *Religious Human Rights and a Democratic State*, Journal of Church and State, стр.: 739-765 и Bernadette Meyler, *The Limits of Group Rights: Religious Institutions and Religious Minorities in International Law*, St. John's Journal of Legal Commentary бр.: 2, стр.: 535-558..

- протестантите во католичките европски држави, како и на католичките верници во државите кои воспоставиле реформирани цркви²⁸⁵;
- › **Второ**, *Берлинскиот мировен договор од 1878 година*, со кој на балканските држави (**Бугарија, Црна Гора, Романија и Србија**) од страна на тогашните светски сили им се наметнале правила според кои тие биле должни во рамките на своите граници да го гарантираат правото на сопственост, како и слободата на вероисповед на малцинските заедници;²⁸⁶
 - › **Трето**, *Париската мировна конференција од 1919 година* по завршувањето на Првата светска војна, со која им била наметната обврската за почитување, меѓу другото, и на слободата на вероисповед, како на поразените држави (на пример, **Австрија, Бугарија и Турција**), така и на државите кои како резултат на освојувањата ги прошириле своите граници (**Чехословачка, Грција, Полска, Југославија**).²⁸⁷

Од аспект на внатрешно-правните поредоци, пак, САД се првата држава во светот во која во највисокиот правен акт, Уставот, ја има загарантирано слободата на вероисповед.²⁸⁸

Оваа реалност била резултат на политичките ставови на творците на Уставот на САД, кои преку гаранциите за слободното остварување на вероисповед се надевале дека на новата територија нема да се соочуваат со верски втемелените проблеми и судења кои биле карактеристика на христијанскиот европски Запад.²⁸⁹

Начинот на кој САД ја осигурале мирната коегзистенција меѓу различните верски деноминации е пресликан и од страна на други држави во нивните уставни текстови.²⁹⁰ Денес, најголем дел од демократските држави содржат уставни одредби со кои се нудат гаранции за остварувањето на слободата на вероисповед.²⁹¹

Значајно за слободата на вероисповед е и основањето на *Лигата на народите* со Париската мировна конференција во 1919 година. Претседателот на САД, **Вудро**

285 Benjamin Straumann, *The Peace of Westphalia as a Secular Constitution*, Constellations бр.: 2, 2008.

286 *Congress of Berlin*, Енциклопедија Британика, op.cit и Daniel Philpott, *Religious Freedom and the Undoing of the Westphalian State*, Michigan Journal of International Law, op.cit.

287 Види Margaret MacMillan, *Paris 1919: Six Months That Changed the World*, Random House Publishing Group, 2007.

288 Види Thomas J. Curry, *The First Freedoms: Church and State in America to the Passage of the First Amendment*, Oxford University Press, 1986.

289 Види Michael J. Malbin, *Religion and Politics: The Intentions of the Authors of the First Amendment*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1978 и William Lee Miller, *The First Liberty: Religion and the American Republic*, Alfred A. Knopf, 1986.

290 Види Philip Schaff, *Church and State in the United States or the American Idea of Religious Liberty and Its Practical Effect*, G. P. Putnam's Sons, 1888.

291 Види J. Paul Martin, *Religions, Human Rights, and Civil Society: Lessons from the Seventeenth Century for the Twenty-First Century*, Brigham Young University Law Review, 2000, стр.: 933-944 и Orrin G. Hatch, *Religious Liberty at Home and Abroad: Reflections on Protecting this Fundamental Freedom*, Brigham Young University Law Review, 2001, стр.: 413-428.

Вилсон, сметал дека прашањата за верските слободи треба да претставуваат една од главните задачи на новоформираната организација. Тој рекол:

*„Признавајќи го фактот дека верските гонења и нетолеранцијата се основа за војните [...] треба да се очекува од сите држави како и од новите држави дека нема да носат закони со кои ќе се забрани или ќе се влијае врз слободата на вероисповедта...“*²⁹²

Распаѓањето на Лигата на народите и хаосот кој го зафати светот со почетокот на Втората светска војна биле една од главните причини за воспоставување нов став на меѓународната заедница поврзан со човековите права и слободи заснован на општата и универзална заштита на сите човечки суштества во сите држави.²⁹³

Овој пристап бил поддржан и промовиран и од страна на претседателот на САД, **Теодор Рузвелт**, кој во 1941 година во неговиот познат говор „за четирите слободи“ ќе каже:

„На секоја личност мора да ѝ биде гарантирана слободата на говорот, слободата на изразувањето, слободата на вероисповедта, слободата од војна, како и слободата од страв... Слободата на вероисповед е право на секоја личност да му се моли на Бога на својот начин – секаде во светот“.²⁹⁴

За време на Втората светска војна од аспект на прашањето на слободата на вероисповед посебно е значајна и Заедничката декларација на лидерите на сојузничките антифашистички војски од 1942 година, во која, меѓу другото, било констатирано дека:

„Комплетната победа над непријателот е основна за да може да се одбрани [...] слободата на вероисповед и да се заштитат човековите права и правдата“.²⁹⁵

Со завршувањето на Втората светска војна започнала нова ера во развојот на човековите права и слободи, чиј составен дел е и слободата на вероисповед.²⁹⁶ Имено, споменатите прашања конечно излегле надвор од рамките на националните држави со формирањето на ООН и на другите меѓународни регионални организации.²⁹⁷

292 Brice Dickson, *The United Nations and the Freedom of Religion*, op.cit., стр.: 330.

293 Види Daniel Wehrenfennig, *The Human Right of Religious Freedom in International Law*, *Peace Review: A Journal of Social Justice* бр.: 18, стр.: 403–410.

294 Brice Dickson, *The United Nations and the Freedom of Religion*, op.cit., стр.: 331-332.

295 Arcort Krishnaswami, *Study of Discrimination in the Matter of Religious Rights and Practicies*, op.cit., стр.: 12 и Steven K. Green, *Religious Liberty as a Positive and Negative Right*, *Albany Law Review* бр.: 70, 2007, стр.: 1453-1472.

296 Види Lucas Swaine, *The Liberal Conscience: Politics and Principle the World of Religious Pluralism*, Cambridge University Press, 2006.

297 Види Michael J. Perry, *The Morality of Human Rights: A Nonreligious Ground?*, *Emory Law Journal* бр.: 54, стр.: 97-150.

2. Обединетите нации и слободата на вероисповед

Обединетите нации, како универзална меѓународна организација која се декларира како светско здружение на владите кои соработуваат на полето на меѓународното право, глобалната безбедност, економскиот развој и социјалната еднаквост, е основана во 1945 година.

Од аспект на слободата на вероисповед, значајни се следните пет меѓународни документи донесени од страна на оваа организација:

- › **Прво**, Повелбата на ООН²⁹⁸;
- › **Второ**, Универзалната декларација за човековите права и слободи (УДХР)²⁹⁹;
- › **Трето**, Пактот за граѓански и политички права³⁰⁰;
- › **Четврто**, Декларацијата за елиминација на сите форми на нетолеранција базирана на религија или верување³⁰¹; и
- › **Петто**, Декларацијата за правата на лицата кои припаѓаат на национални етнички, верски и јазични малцинства³⁰².

2.1. Повелбата на Обединетите нации

Повелбата е меѓународен договор со кој била основана Организацијата на обединетите нации (ООН).³⁰³

Во Преамбулата на овој документ бил дефиниран мотивот за нејзиното создавање, при што било определено дека тој се сведува на зацврстување на темелните права на човекот (чиј дел неспорно е и слободата на вероисповед, н.з.), како и достоинството и вредноста на човековата личност.

Во чл. 1 алинеја 3 од Повелбата се наведени целите на ООН, при што како значаен предизвик за светската организација се истакнува дека, меѓу другото, *ќе биде и развојот на меѓународната соработка при решавање на меѓународните проблеми од економски, општествен, културен или хуманитарен карактер, како и промовирањето и охрабрувањето на почитувањето на човековите права и основните слободи за сите без оглед на расата, полот, јазикот, вклучително и религијата.*

298 *Charter of the United Nations* (treaties.un.org), 28.6.2012.

299 *Universal Declaration of Human Rights*, Резолуција 217 A (III), (un.org), 28.6.2012.

300 *International Covenant on Civil and Political Rights*, Резолуција 2200A (XXI), (un.org), 28.6.2012.

301 *Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief*, Резолуција 36/55, (un.org), 28.6.2012.

302 *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, Резолуција 47/135, (un.org), 28.6.2012.

303 *Charter of the United Nations*, op.cit.

Повелбата на ОН има најголемо значење во промовирањето на прашањето на заштитата на човековите права и слободи на меѓународната политичка сцена.³⁰⁴

Со неа, како резултат на големите злосторства и ужаси со кои се соочило човештвото во текот на Првата и на Втората светска војна се направил обид за конечно институционализирање на прашањето на човековите права и слободи чие разбирање имало универзален карактер.³⁰⁵

2.2. Универзалната декларација за човековите права и слободи

На Повелбата се надоврзува и УДХР усвоена од страна на Генералното собрание на светската организација³⁰⁶ на 10 декември 1948 година.³⁰⁷

Овој меѓународен документ имал за цел дополнително да ги издигне и да ги допрецизира стандардите за човековите права и слободи.

Со него во историјата на човековите права се направила транзиција од „граѓански права во „човекови права“, односно започнало воспоставувањето на серија меѓународни инструменти во насока на заштита на човековите права и основните слободи за целото човештво.³⁰⁸

Во став 8 од Преамбулата на УДХР, меѓу другото, е истакнато дека *„сите луѓе и нации, и за таа цел секој поединец и секој орган на општеството секогаш (...) ќе се стремат преку подучување и образование да го промовираат почитувањето на наведените права и слободи и преку прогресивни национални и меѓународни мерки ќе обезбедуваат нивно општо и ефикасно признавање и почитување, како меѓу народите на земјите членки, така и меѓу народите на териториите под нивна јурисдикција“*. **Според УДХР, сите човечки суштества се раѓаат слободни и еднакви по достоинство и права (член 1) и секој има право на живот, слобода и сигурност (член 3).**

304 Види Michael J Perry, *Toward a Theory of Human Rights*, Cambridge University Press, 2007 и Natan Lerner, *The Nature and Minimum Standards of Freedom of Religion or Belief*, Brigham Young University Law Review, 2000, стр.: 905-932.

305 Види Vuihe P. Okenu, *The Right to Freedom of Religion vis a vis Religious Intolerance in the New Millennium*, дипломска работа, University of Georgia School of Law, 2002.

306 Генералното собрание на ОН е еден од шесте основни органи на светската организација, каде сите држави членки имаат еднаква репрезентативност и права, а чиј мандат е определен во глава 4 од Повелбата на ОН. Надлежностите на ова тело се поврзани со надгледување на Буџетот на ОН, назначување на непостојаните држави членки во Советот за безбедност, примање на извештаи што институциите и телата на ОН ги прават и давање предлози во форма на резолуции до останатите органи на светската организација.

307 Во став 5 од Преамбулата на Универзалната декларација за човековите права е определено, меѓу другото, дека овој документ претставува продолжение на духот и одредбите од Повелбата на ОН (*Universal Declaration of Human Rights*, Резолуција 217 A (III), (un.org), op.cit.).

308 Bernadette A. Meyler, *The Limits of Group Rights: Religious Institutions and Religious Minorities in International Law*, Cornell Law School, бр.: 08-013, 2008.

Во групата на граѓански и политички права, **УДХР го вклучува и правото на човекот на слобода на мисла, совест и религија**. Заштитата е утврдена во член 18 каде стои дека *секој има право на слобода на мислата, совеста и религија. Ова право ја вклучува и слободата човекот да ја промени својата религија или убедување, како и слободата, човекот, индивидуално или во заедница со други луѓе, приватно или јавно, да ја манифестира својата религија или убедување преку подучување, практикување, одржување служби или обреди.*

Анализата на овој член упатува на најмалку две правни состојби, а поврзани со остварувањето на слободата на вероисповед.

- › **Прво**, на секој човек на светот му е гарантирана слободата на вероисповед;
- › **Второ**, таквата слобода подразбира можност за промена на вероисповедта, како и нејзино реално практикување од страна на една личност или на повеќе личности заедно независно дали е тоа приватно или јавно.

Кон ова се надоврзува и член 29, каде е уредено прашањето на ограничувањата да се користат човековите права. Според чл. 29 став 2 во остварувањето на човековите права и слободи *граѓаните можат да бидат предмет на ограничувања само кога станува збор за користење на правата и слободите од страна на другите луѓе, како и друг тип ограничувања поврзани со востановениот морал, јавниот поредок, како и генералната благосостојба во демократските општества.*

2.3. Пакт за граѓански и политички права

УДХР не е договор во меѓународно-правна смисла на зборот, односно оваа Декларација има единствено симболичен и консултативен карактер.³⁰⁹

Во член 13 став 1 од Повелбата на ОН³¹⁰ се предвидува дека овој тип препораки можат да бидат вклучувани во меѓународните договори со цел да станат задолжителни за државите кои пристапуваат кон нив.

Во 1951 година Генералното собрание на ООН усвојува резолуција³¹¹ со која ѝ се сугерира на Комисијата за човекови права³¹² да подготви предлог-текст на два

309 Види Milica Subotić, *Cultural Relativism for Universality of Human Rights - The Case of Reservations to Human Rights Treaties*, Center for Interdisciplinary Postgraduate Studies, University of Sarajevo/University of Bologna, април 2005.

310 *Charter of the United Nations*, op.cit.

311 Види Резолуција 543/6, (un.org), 28.6.2012.

312 Комисијата за човекови права на ОН (UNCHR) е орган во состав на економско-социјалниот совет на светската организација. Функционира од 1946 година до 2006 кога Генералното собрание на светската организација ја заменува со друга институција која го носи називот Совет на Обединетите нации за човекови права. Главната задача на ове тело беше, имајќи ги предвид соодветните меѓународни документи на ОН од областа на човековите права, да истражува, да надгледува и да известува за остварувањето направата во различни држави и територии од светот.

меѓународни пакта, од кои едниот би бил посветен на граѓанските и политичките права, додека другиот на економските, социјалните и културните права.

Петнаесеттина години потоа по ваквата иницијална препорака, Генералното собрание на ООН ги усвоило двата пакта за човековите права: Меѓународен пакт за економски, социјални и културни права и Меѓународен пакт за граѓански и политички права. Со нив, одредбите од УДХР, вклучувајќи ги и оние за слободата на вероисповед, прераснаа во правно-обврзувачки норми за државите кои пристапија кон двата пакта, бидејќи тие за разлика од УДХР имаат статус на меѓународни договори, правно-обврзувачки за државите.

На овој начин ООН како светска организација која ги антиципира историските предизвици со кои се соочува човештвото изврши дополнително влијание врз националните правни поредоци на државите членки во насока на осигурување целосна заштита и потемелни гаранции во односот кон човековите права и слободи.

Во преамбулите на овие документи кои се истоветни по содржина е дефиниран генералниот принцип што ја определува нивната правна смисла и историско значење. Тој се сведува на целта за признавање на инхерентното достоинство на членовите на целото човеково семејство и нивните еднакви и неповредливи права кои ја претставуваат основата на слободата, правдата и мирот во светот.

Двата пакта се обврска за државите да обезбедат еднакви права за мажите и жените, како и да ја оневозможат дискриминацијата во рамките на нивните територии врз повеќе основи – раса, култура, јазик, политичко или друго мислење, национално или социјално потекло, како и верска припадност.

Во член 18 од Пактот за граѓански и политички права³¹³ стои дека:

- › *Секое лице има право на слобода на мислата, на совеста и на вероисповедта. Ова право ја подразбира слободата на исповедувањето и на примањето вера или убедување по свое наоѓање, како и слободата таа вера или убедувањето да го манифестира поединечно или заедно со други, како јавно, така и приватно, преку култ, преку вршење верски и ритуални обреди и преку веронаука.*
- › *Никој не може да биде предмет на присилба, со која би му се нарушила слободата да има или да прифати вера или убедување по негово наоѓање.*
- › *Слободата на манифестирањето на верата или убедувањето може да биде предмет само на оние ограничувања што ги предвидува законот, а што се нужни заради заштита на јавната безбедност, на редот, на здравјето или на моралот, или, пак, на основните права и слободи на други лица.*

313 *International Covenant on Civil and Political Rights*, op.cit.

- › *Државите страни на овој пакт се обрзуваат да ја почитуваат слободата на родителите, а во даден случај на законските старатели, да им го обезбедат на своите деца она верско и морално образование што е во согласност со нивните сопствени убедувања.*

Споредбата на член 9 од УДХР со член 18 од Пактот упатува на заклучокот дека меѓународната заедница направила дополнителни прецизирања на слободата на вероисповед, како и проширување на нејзината изворна смисла, посебно во 3 дела:

- › **Прво**, забрана за присилување на луѓето да си ја задушат/ограничат или да не ја остваруваат слободата на вероисповед;
- › **Второ**, утврдување на границите во кои услови може да се забрани остварувањето на слободата на вероисповед;
- › **Трето**, гаранции за семејствата (за родителите/старателите и децата) во делот на слободата за пренесување на семејните верски норми преку определбата за обезбедување соодветно верско образование, без прецизирање на начинот како тоа да се оствари.

Во оваа смисла значаен е и член 27, според кој во државите каде постојат етнички, верски или јазични малцинства лицата кои припаѓаат на тие малцинства не можат да бидат лишени од правото да имаат, заедно со другите членови на својата група, свој посебен културен живот, да ја манифестираат и да ја практикуваат својата вера или да се служат со својот јазик.

Овој член бил искористен како **основа** за усвојување на *Декларацијата за елиминација на сите форми на нетолеранција заснована на религија или верување*³¹⁴, како и на *Декларацијата за правата на лицата кои припаѓаат на национални етнички, верски и јазични малцинства*³¹⁵ со кои светската организација уште подлабоко правно ја нормирала слободата на вероисповед.

2.4. Декларација за елиминација на сите форми на нетолеранција заснована на религија или верување

Декларацијата за елиминација на сите форми на нетолеранција заснована на религија или верување била усвоена од страна на Генералното собрание на ООН на 25 ноември 1981 година.³¹⁶

314 *Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief*, Резолуција 36/55, (un.org), op.cit.

315 *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, Резолуција 47/135, (un.org), op.cit.

316 *Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief*, op.cit.

Процесот на конечното усвојување на Декларацијата бил *прилично долг*.

Тој поминал низ најмалку *три фази*: во првата, која започнала во 1962 година е вообличен концептот на Декларацијата, во втората, од 1972 година е составена првата предлог-верзија, додека во последната фаза, која започнала во 1981 година документот бил финално усвоен.³¹⁷

Причините за долготрајноста на процесот биле *резултат на спротиставеностите меѓу државите членки на ООН во однос на прашањето што е верска нетолеранција*. Најочигледно во оваа насока било, на пример, **прашањето за промена на вероисповедта**, каде наспроти државите од западната цивилизација кои истото го признаваат, во дел од исламските арапски држави промената на верата била толкувана како тежок престап, кој во одредени случаи подлежи и на смртна казна.³¹⁸

Во оваа смисла, спорни биле и малиот број гаранции предвидени во Декларацијата, како и фактот дека таа не предвидувала никакви правни обврски за државите потписнички.

Декларацијата за елиминација на сите форми на нетолеранција заснована на религија или верување е составена од преамбула и 8 члена.

Со неа:

- **Прво**, се потврдило правото на секој човек на слобода на вероисповед дефинирано со член 9 од УДХР, како и со член 18 од Пактот за граѓански и политички права (член 1);
- **Второ**, се забранило кој било да може да биде предмет на дискриминација заснована на религија или верување (член 2);
- **Трето**, се укажува на фактот дека дискриминацијата заснована на религија или верување е спротивна на човечко достоинство, а со тоа и на Повелбата на ООН. Оваа дискриминација ќе биде оквалификувана како кршење на човековите права и слободи (член 3);
- **Четврто**, се поттикнуваат сите држави да преземат ефективни мерки за превенција и елиминација на овој вид дискриминација (член 4);
- **Петто**, следејќи ја логиката на последниот став од член 19 на Пактот за граѓански и политички права се предвидува серија на права на родителите (односно, старателите) и децата (член 5).

317 Jose Luis Soberanes Fernandez, *Mexico and the 1981 United Nations Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief*, Brigham Young University Law Review, 2002.

318 Jose Luis Soberanes Fernandez, *Mexico and the 1981 United Nations Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief*, op.cit.

- › Имено:
 - Право на родителите (старателите) да го организираат семејството во согласност со своите верувања;
 - Право на децата да имаат пристап до образование поврзано со религијата во согласност со желбите на родителите;
 - Зabrana децата да бидат дискриминирани по основ на религија или верување, и
 - Обврска според која практикувањето религија од страна на децата не смее да влијае врз нивниот физички или психички развој.
- › **Шесто**, во согласност со член 1 од Декларацијата каде е дефинирана слободата на вероисповед, се предвидуваат серија гаранции (член 6):
 - Право на граѓаните да се здружуваат во остварувањето на слободата на вероисповед;
 - Право на формирање хуманитарни организации со цел остварување на слободата на вероисповед;
 - Право на создавање и користење текстови и други материјали поврзани со остварување на споменатото право;
 - Право да се подучуваат луѓето за религијата на соодветни места;
 - Право на финансиска поддршка;
 - Право да се обучуваат луѓето за прашања поврзани со религијата, и
 - Право на воспоставување комуникација поради остварување на слободата на вероисповед.

2.5. Декларација за правата на лицата кои припаѓаат на национални, етнички, верски и јазични малцинства

Во 1992 година Генералното собрание на ООН ја усвоило и Декларацијата за правата на лицата кои припаѓаат на национални, етнички, верски и јазични малцинства.³¹⁹

Исто како и Декларацијата за елиминација на сите форми на нетолеранција заснована на религија или верување, и овој документ претставува облик на меко правно регулирање на областа со кој не се предвидени санкции за евентуално прекршување на одредбите од страна на државите потписнички.

Документот е составен од преамбула и од 9 члена.

Со него:

- › **Прво**, се определуваат правата на лицата кои припаѓаат на национални, етнички, верски и јазични малцинства, односно:

319 *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, op.cit.

- Правото да ја уживаат сопствена култура, да ја исповедаат и практикуваат сопствената вера и да го употребуваат сопствениот јазик, во приватниот и во јавниот живот (член 2 став 1);
 - Правото слободно и без мешање или кој било облик на дискриминација, да учествуваат ефективно во културниот, верскиот, социјалниот, економскиот и јавниот живот (член 2 став 2);
 - Правото да учествуваат ефективно во одлуките на национално и, каде е целисходно, на регионално ниво што се однесува на малцинството на кое тие припаѓаат или на регионите во кои тие живеат, на начин кој нема да биде некомпатибилен со националното законодавство (член 2 став 3);
 - Правото да основаат и да одржуваат сопствени асоцијации (член 2 став 4);
 - Правото да основаат и да одржуваат, без никаква дискриминација, слободни и мирољубиви контакти со други членови од нивната група и со лица припадници на други малцинства, како и контакти надвор од границите со граѓани на други држави со кои се поврзани со национални или етнички, верски или јазични врски (член 2 став 5), како и
 - Правото да ги извршуваат нивните права, вклучувајќи ги и тие поставени во сегашната Декларација, индивидуално како и во општеството со други членови од нивната група, без никаква дискриминација (член 3 став 1).
- › **Второ**, се предвидуваат **обврски за државите**, односно:
- Обврска да го заштитат битието и националниот или етничкиот, културниот, верскиот и јазичниот идентитет на малцинствата во рамките на нивните односни територии и да ги охрабруваат условите за промоција на тие идентитети (член 1);
 - Обврска да преземаат мерки каде е потребно за да осигураат дека припадниците на малцинствата можат целосно и ефективно да ги извршуваат човековите права и фундаментални слободи без никаква дискриминација и во потполна рамноправност пред законот (член 4 став 1);
 - Обврска да преземаат мерки за создавање соодветни услови да им овозможат на припадниците на малцинствата да ги изразат нивните особености и да ја развиваат нивната култура, јазик, вера, традиција и обичаи, освен кога особени практикувања го прекршуваат националниот закон и се спротивни на меѓународните стандарди (член 4 став 2);
 - Обврска да преземаат мерки во полза на припадниците на малцинствата, таму каде е можно да го изучуваат нивниот мајчин јазик или да добиваат инструкции на нивниот мајчин јазик (член 4 став 3);
 - Обврска да преземаат мерки во полето на образованието за да го охрабрат познавањето на историјата, традициите, јазикот и културата на малцинства кои постојат во нивната територија (член 4 став 4);

- Обврска да преземат мерки така што припадниците на малцинствата да можат да партиципираат целосно во економскиот напредок и развој на нивната земја (член 4 став 5), како и
- Обврска да соработуваат со други држави за прашања во врска со припадниците на малцинствата, меѓу останатото, разменувајќи информации со цел да се промовира заедничко разбирање и доверба (член 7).

* * *

ООН имаат огромно значење во развојот на слободата на вероисповед, меѓу другото, и поради фактот што **ги поставуваат рамките врз основа на кои денес во светот се признава и се заштитува оваа слобода како клучно човеково право.**

Светската организација дава свој голем придонес и во насока на **натамошно развивање на стандардите** во оваа област преку иницирање дебати по кои се усвојуваат нови меѓународни документи задолжителни за државите членки на ООН. ООН има надлежност и да се грижи за соодветно имплементирање на веќе усвоените документи подеднакво во сите делови од светот.

Имајќи ги во вид цивилизациските разлики (а во одредени случаи и противречности, н.з.) меѓу нациите во светот во однос на карактерот на слободата на вероисповед, ООН ја имаат и улогата на **медијатор** кој се обидува да ги исфилтрира минималните стандарди кои нужно мора да се почитуваат од страна на сите држави во светот и како такви да ги вообличи во меѓународно-правни норми, кои потоа се прифаќаат и се имплементираат во внатрешните правни поредоци на државите.

Одредени земји со својот ригиден однос кон постоењето и заштитата на различните вероисповеди надвор од официјалната религија често пати им пркоселе на заеднички усвоените стандарди од ООН. Токму оваа организација имала **просветителска (едукативна) улога во разбивање на ригидниот однос** кон слободата на вероисповед со цел натамошен развој на верската толеранција во сите делови од светот.

На крајот, ООН како глобална организација преку поставените стандарди им оставила **широк простор на останатите регионални меѓународни организации** дополнително да ја доработат слободата на вероисповед.

3. Советот на Европа и слободата на вероисповед

Советот на Европа е регионална меѓународна организација основана на 5 мај 1949 година. Таа е основана со цел промоција на поголема соработка меѓу државите на европскиот континент, како и промоција на демократијата, човековите права и владеењето на правото.³²⁰

Од аспект на слободата на вероисповед значајни се два меѓународни документи:

- › **Прво**, *Европската конвенција за заштита на човековите права и основните слободи* (ЕКЧП)³²¹, и
- › **Второ**, *Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства*³²².

3.1. Европска конвенција за заштита на човековите права и основните слободи

Европската конвенција за заштита на човековите права и основните слободи е усвоена на 4 ноември 1950 година. Овој документ има форма на меѓународен договор отворен за потпишување на државите членки на СЕ.³²³

Од 1950 година, ЕКЧП е изменета и дополнета шеснаесет пати преку серија на протоколи.³²⁴ Во однос на слободата на вероисповед важна е **Преамбулата на договорот која се повикува на УДХР, како и член 1** според кој високите страни договорнички им ги признаваат на сите лица под нивна надлежност правата и слободите утврдени со Конвенцијата.

Во оваа смисла, рамката е поставена и **со член 14** според кој уживањето на правата и слободите признати со ЕКЧП треба без никаква дискриминација заснова на на пол, раса, боја на кожата, јазик, политичко или кое и да е друго мислење, национално или социјално потекло, припадност на национално малцинство, материјална положба, потекло по раѓање или кој и да е друг статус вклучително и вероисповедта, да обезбеди еднаквост меѓу луѓето, како и членовите 19 и 32 со кои е предвидено основање на Европскиот суд за правата на човекот со надлеж-

320 За значењето на Советот на Европа во промоцијата на слободата на вероисповед види Simon Barnett, *Religious Freedom and the European Convention on Human Rights: the Case of the Baltic States*, Religion, State & Society бр.: 2, 2001, стр.: 91-100.

321 *European Convention on Human Rights*, Council of Europe Treaty Series, No. 5.

322 *Framework Convention for the Protection of National Minorities*, Council of Europe (conventions.coe.int), 29.6.2012.

323 *European Convention on Human Rights*, op.cit.

324 https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts&c=#n13739063294958599503665_pointer

ност за решавање на сите прашања во врска со интерпретацијата и примената на Конвенцијата и на нејзините протоколи.

На ова се надоврзува и **член 9** каде се определени границите на слободата на вероисповед. Имено, според оваа одредба:

- › Секој човек има право на слобода на мислата, совеста и верата. Ова право ја вклучува слободата за промена на верата и убедувањето, како и слободата за изразување на својата вера или убедување, сам или заедно со другите, јавно или приватно, преку богослужба, поука, проповеди, верски обреди и ритуали.
- › Слободата за изразување на својата вера или на своите убедувања може да биде предмет само на оние ограничувања што се предвидени со закон и кои претставуваат мерки во интерес на јавната безбедност, поредокот, здравјето и моралот или заштитата на правата и слободите на други, неопходни во едно демократско општество.

Структурата на одредбата поврзана со остварувањето на слободата на вероисповед, како и посредните членови поврзани со прашањето на недискриминацијата и ограничувањето на слободите и правата, во основа се исти со соодветните одредби од другите документи на ООН.

Единствената исклучително важна разлика се состои во правната сила на Конвенцијата. Имено, за разлика од документите усвоени од ООН, *државите членки на СЕ со ЕКЧП се откажуваат од дел од својот суверенитет поврзан со надлежноста на националните судови делегирајќи му овластувања на Европскиот суд за правата на човекот, чии одлуки се задолжителни за државите.* Судот, пак, постапувајќи по претставките на лица од државите членки на оваа европска меѓународна организација нуди широк спектар на информации за соодветна заштита на слободата на вероисповедта.

Во продолжение следува осврт на шест одлуки на Европскиот суд за правата на човекот:

- › **Прво**, одлуката во спорот *Kokkinakis v. Greece*³²⁵;
- › **Второ**, одлуката во спорот ***Kalac v. Turkey***³²⁶;
- › **Трето, одлуката во спорот**, *Pretty v. the The United Kingdom*³²⁷;
- › **Четврто**, одлуката во спорот *Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France*³²⁸;

325 *Kokkinakis v. Greece*, 3/1992/348/421, European Court of Human Rights (echr.coe.int), 28.6.2012.

326 *Kalac v. Turkey*, 61/1996/680/870, European Court of Human Rights (echr.coe.int), 28.6.2012.

327 *Pretty v. the The United Kingdom*, 2346/02 European Court of Human Rights (echr.coe.int), 28.6.2012.

328 *Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France*, 27417/95, European Court of Human Rights (echr.coe.int), 28.6.2012.

- › **Петто**, одлуката во спорот *Feti Demirtas v. Turkey*³²⁹ и
- › **Шесто**, одлуката во спорот *Soile Lautsi* и други *v. Italy*³³⁰.

Во случајот **Kokkinakis v. Greece** од 1992 година, лицето ја тужи Грција поради тоа што било обвинето за проселитизам³³¹ од страна на државата, што, пак, тој го сметал како повреда на неговата слобода на вероисповед. Судот, постапувајќи по пријавата, а врз основа на член 9 од Конвенцијата, пресудил во корист на Kokkinakis на начин што натамошно ја допрецизирал смислата на одредбата од ЕКЧП поврзана со остварувањето на слободата на вероисповед посебно во два дела:

- › **Прво**, слободата на вероисповед е една од основите на демократското општество која го определува идентитетот на верниците, но, исто така, и на атеистите, агностиците, скептиците и незаинтересираните (точка 31³³²);
- › **Второ**, слободата да се манифестира вероисповедта во себе го вклучува и правото да се убеди некој во односните верувања (точка 31³³³).

Во случајот **Kalac v. Turkey** од 1997 година, лицето кое работело во турската армија било предвремено пензионирано од страна на институциите поради неговото поведење кое било оценето како недозволено верско и фундаменталистичко.³³⁴

Судот постапувајќи по пријавата, а врз основа на член 9 од Конвенцијата одлучил дека турската држава не ја прекршила ЕКЧП. Од одлуката на судот може да се извлечат два дополнителни заклучока кои фрлаат дополнително светло врз карактерот на слободата на вероисповед. Имено, според Судот:

- › **Прво**, слободата на вероисповед во себе не ги вклучува буквално сите постапки на една личност поврзани со нејзиното остварување. Според тоа, при преземање одредени чекори секој треба да води сметка за неговата специфична верска состојба (точка 27³³⁵), како и
- › **Второ**, правилата во цивилните институции (каква што е армијата, н.з.) се определени, а луѓето кои се ангажираат во нив правилата ги прифаќаат, поради што донесената одлука нема врска со слободата на вероисповед, туку со однесувањето и ставовите на институциите во врска со работното место (точка 28³³⁶).

329 *Feti Demirtas v. Turkey*, 5260/07, European Court of Human Rights (echr.coe.int), 28.6.2012.

330 *Lautsi v. Italy*, App. No. 30814/06, 2011, European Court of Human Rights (echr.coe.int), 28.6.2012.

331 Проселитизмот претставува акт со кој се настојува една личност да ја конвертира својата вероисповед или верување во друга вероисповед или верување.

332 *Kokkinakis v. Greece*, 3/1992/348/421, op.cit.

333 Ibid.

334 Види *The Encyclopedia of Political Science*, op.cit., стр.: 642-644.

335 *Kalac v. Turkey*, 61/1996/680/870.

336 Ibid.

Во случајот **Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France** од 1987 година, асоцијацијата на подносителот, следејќи ја законски утврдената постапка, побарувала од министерот за внатрешни работи на Франција дозвола да поднесе барање до Министерството за земјоделство за да ѝ биде доделено официјално одобрение за колење на животните, што претставувало религиозен ритуал на ова еврејско здружение.

Иако веќе постоела легална институција која ги извршувала овие ритуали, подносителот сметал дека тие не биле извршувани правилно поради што поднел барање до министерот. Апликацијата на подносителот му била одбиена во последна инстанца поради што истиот одлучил да се жали до ЕСЧП. Во согласност со мислењето на Судот, а во контекст на член 9 и член 14 од Конвенцијата, се донела одлука дека Франција не ги прекршила посочените членови, при што од ваквата одлука на Судот можат да се извлечат 3 заклучоци поврзани со слободата на вероисповед. Имено, според Судот:

- › **Прво**, под неостварување на слободата на вероисповед може да се смета чин со кој одредена верска постапка е оквалификувана како нелегална, односно е забранета (точка 80/81³³⁷);
- › **Второ**, карактерот на остварувањето на слободата на вероисповед не зависи од индивидуалниот впечаток за постоењето, односно непостоењето услови за извршување на соодветните верски ритуали (точка 83³³⁸), и
- › **Трето**, остварувањето на слободата на вероисповед не треба да го загрозува остварувањето на другите човекови права и слободи (точка 84³³⁹).

Во случајот **Pretty v. the The United Kingdom**, посоченото лице ја тужело својата држава, бидејќи, иако боледувало од тешка болест, во согласност со законите на Обединетото Кралство не му било овозможено да му се изведе убиство од милосрдие поради што сметало дека, меѓу другото, е прекршен член 9 од ЕКЧП. Лицето сметало дека овој чин претставувал дел од нејзиното верско уверување. Судот, постапувајќи по пријавата одлучил дека Обединетото Кралство не ја прекршило Конвенцијата, со што извлекол два важни заклучоци кои попрецизно го определуваат карактерот на слободата на вероисповед:

- › **Прво**, не може сите мислења или уверувања на луѓето да се поистоветат под категоријата верски и
- › **Второ**, член 9 од ЕКЧП не ги опфаќа апсолутно сите манифестации кои се мотивирани од верски причини, туку само основните.

337 *Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France*, 27417/95, op.cit.

338 Ibid.

339 Ibid.

Случајот **Feti Demirtas v. Turkey** е дел од групата случаи кои ги разгледува Европскиот суд за права на човекот, а кои се однесуваат на прекршувањето на член 9 од ЕКЧП поврзани со правото на приговор на совеста. Во овој случај, споменатото лице ја тужело Република Турција, бидејќи како припадник на верската заедница „јеховини сведоци“ иако изјавил пред соодветните органи дека не сака да служи воен рок со оружје поради неговите верски убедувања, барајќи таа обврска да ја извршува преку цивилен ангажман, ова право не му било овозможено. Судот, постапувајќи по пријавата, а врз основа на член 9 од Конвенцијата, пресудил во корист на Demirtas на начин што ја допрецизирал смислата на одредбата од ЕКЧП поврзана со остварувањето на слободата на вероисповед во делот на правото на приговор на совеста во два дела:

- › **Прво**, иако член 9 од ЕКЧП не го предвидува директно правото на приговор на совеста, сепак, тоа се подразбирало, и
- › **Второ**, слободата на вероисповед подразбира фер и соодветен третман од страна на државата кон верските малцинства, што подразбира давање можности да придонесуваат во развојот на општеството на начин што кореспондира со нивните уверувања.

Во случајот **Lautsi и други v. Italy** лицето откако ги искористило сите правни механизми во Република Италија се обратило до Европскиот суд за човекови права во врска со присуството на религиозни симболи (крстови) во училиниците во училиштата во државата. И покрај првичната одлука, во вториот оддел на Судот од 2009 година каде е констатирано дека Република Италија со тоа го прекршила член 9 од Европската конвенција за човековите права во делот на слободата на мислата, совеста и на верата, пресудувајќи во корист на Lautsi и на другите, кога во март 2011 година заседавал во пленарен формат донел конечна одлука каде пресудил дека Италија не го прекршила член 9 од ЕКЧП.³⁴⁰

Имено, според Судот, во државите со христијанска традиција христијанството ужива посебна општествена легитимизација со што може да биде одделено од останатите филозофски и религиски системи.

Со други зборови, според Судот, бидејќи Италија е држава со христијанска традиција, симболите на оваа вероисповед можат да уживаат посебна визибилност наспроти останатите религиозни или идеолошки симболи.

На овој начин, Судот натаму ја допрецизирал ЕКЧП поврзана со остварувањето на слободата на вероисповед посебно во три дела:

340 *Lautsi v. Italy*, App. No. 30814/06, 2011, op.cit.

- › **Прво**, ЕКЧП не им забранува на државите јавно да ја исповедуваат доминантната вероисповед, меѓу другото, и со поставување религиозни симболи (крстови) во училниците и во училиштата;
- › **Второ**, со ЕКЧП се бара од државите да дејствуваат неутрално кон граѓаните, што не значи дека државата во основа треба да биде неутрална, и
- › **Трето**, со ЕКЧП државите немаат обврска да дејствуваат неутрално во секое време и за сите прашања, туку единствено кога станува збор за односот кон личните слободи и права на граѓаните.

Случајот Lautsi v. Italy App No 30814/06 ECtHR (Grand Chamber, 18 March, 2011) создаде нова епизода во Судот во делот на прашањето за поврзаноста на државата со религијата.

Прашањето дали присуството на одредени религиозни симболи на јавни места или објекти ја повредува слободата на вероисповедта на другите, или на атеистите, е прашање кое е од исклучително значење во светлина на религиозното заживување во Западна Европа.

Постојните процеси на глобализацијата познати и како „глокализација“, доведоа до појава на мултикултурни општества во кои религиозната различност е зголемена, а религиозните тензии се засилени.

Како резултат на овие засилени процеси, религијата навлегува во јавната сфера сè посилно создава/генерира проблеми кои стануваат предмет на работа на Судот.

Конституционализмот е сè поамбициран да создаде правен модел со институционални механизми за, од една страна, ограничување и контрола на моќта, а, од друга страна, заштита на човековите права и слободи. При тоа треба да се напомене дека постои неделива врска меѓу религијата и конституционализмот. Фундаменталните права се најзначајниот дел од конституционализмот, иако опсегот на конституционализмот е многу поширок.

Принципите се формираат преку поврзаноста меѓу владеењето на правото и народниот суверенитет, две начела создадени за заштита на човековите права и слободи на граѓаните.

Како што **Хабермас** тоа добро го констатирал, идејата на конституционализмот треба да воспостави добар баланс меѓу човековите права и народниот суверенитет, меѓу либералниот и републиканскиот пристап кон слободата.

Оттука, конституционализмот не е само слика за односите меѓу државата и институциите, туку многу повеќе од тоа. **Во него и преку него се објаснува и балансот**

меѓу човековите слободи и права и народниот суверенитет за гарантирање на слободата на граѓаните како важен елемент на конституционализмот.

Одделеноста на црквата од државата, една од главните карактеристики на западниот конституционализам, е принцип (секуларизам) преку кој се утврдува рамката во која религијата може да се практикува слободно.

Сепак, иако постојните уставни концепции ја дефинираат улогата на религијата во општеството, и спротивното, исто така, е точно. Религијата, концепциите на религијата, во релација со останатите аспекти на општеството, како и религиозните слободи, се еднакво важни во оформувањето на развојот и во формата на конституционализмот, како и во другите права и слободи. Конституционализмот во секое општество се изродува од специфичните историски контексти, кои го дефинираат практичното функционирање на конституционализмот во општеството.

САД и Франција, на пример, имаат слични уставни рамки кога станува збор за идејата за одделување на црквата од државата, но во пракса постојат значајни разлики. Така, Аличино (Alicino) е на мислење дека за многу Американци француската забрана за носење бурка во јавните училишта во 2004 година би било невозможно во Америка да не се третира како кршење на Уставот.

Според неговите видувања, една од најзначајните причини за ваквите разлики е позитивната улога што религијата ја одиграла во „митот за американското создавање“, како спротивност на навредите на религијата што беа елемент на Француската револуција.

Како резултат на овие различни перцепции, Франција и САД се разликуваат во однос на размислувањата за современите функции и пристапи што религијата ги игра во општеството.

Секуларизмот во САД е пасивен и бара од државата да игра пасивна улога во делот на јавната видливост на религијата. Од друга страна, во Франција, на пример, насилниот секуларен пристап постои за да ја обезбеди насилната позиција на државата да ја исклучи религијата од јавната сфера и да ја загради во приватната сфера.

Оттаму се и мислењата дека САД нуди пример на „пасивен секуларизам“ наспроти Франција која нуди пример на „активен секуларизам“. Секако, и во овие примери постојат многу уставни разлики кога станува збор за односите меѓу државата, религијата и општеството.

Така, Тардиф зборува за три главни категории. Во првата се наоѓаат државите што прифаќаат систем на државна религија. Во оваа категорија се вклучени неколку

исламски држави, но и неколку европски држави, како што се, Обединетото Кралство, Грција и Норвешка.

Во втората категорија се вклучени сите држави што имаат прифатено стриктен секуларизам. Најдобар пример на држави со ваков секуларизам се Франција, Шведска од 2000 година, и Турција.

Во третата и последна група на држави се наоѓаат мешовитите или хибридни системи кои даваат официјално признание на одредени религии. Овие хибридни системи постојат во Германија, Австрија, Белгија и Луксембург. Типологијата на Тардиф е пример преку кој може да се објасни дека квазиидентичните уставни принципи се интерпретираат различно во различни правни системи. Уставните традиции се различни од еден до друг правен систем. Во таа смисла и конституционализмот како правен модел во кој се вклучени институционалните механизми за ограничување и контрола на моќта, од една, и за заштита на човековите права, од друга страна, го утврдува конституционализмот како единствен за секое општество.

3.2. Рамковна конвенција за заштита на националните малцинства

Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства е усвоена во 1995 година³⁴¹. Таа е првиот правно обврзувачки инструмент за заштита на националните малцинства што се спроведува преку националните закони и политики. За заштитата на слободата на вероисповед се значајни пет члена поврзани со заштитата на националните малцинства и на правата и слободите на припадниците на тие малцинства како интегрален дел од меѓународната заштита на човековите права (член 1).

Конвенцијата укажува дека државите се должни да ги унапредуваат своите интерни услови во насока на овозможување на припадниците на националните малцинства да ја сочуваат и да ја развиваат својата култура, како и да ги сочуваат суштинските елементи на нивниот идентитет – нивните вера, јазик, традиции и културно наследство (член 5).

Според член 6, државите се обврзани да го поттикнуваат духот на толеранцијата и меѓукултурниот дијалог, како и да преземаат ефикасни мерки за унапредување на заемното почитување, разбирање и соработка меѓу сите лица кои живеат на нивната територија, без оглед на нивниот етнички, културен, јазичен или верски идентитет, посебно во областа на образованието, културата и медиумите.

Со член 7, пак, државите се обврзани да му го обезбедат на секој припадник на националното малцинство почитувањето на правото на слобода, на мирно соби-

³⁴¹ *Framework Convention for the Protection of National Minorities*, op.cit.

рање, на слободата на здружување, слободата на изразување и слободата на мисла, совест и вера, како и според член 8, да му го признаат на секој припадник на национално малцинство правото на изразување на неговата вера или убедување, како и правото на формирање верски институции, организации и здруженија.

Според член 17, државите потписнички на документот се обврзани да не го попречуваат правото на припадниците на националните малцинства слободно и мирољубиво да одржуваат контакти со лица кои се наоѓаат во други држави, посебно оние со кои тие имаат заеднички етнички, културен, јазичен или верски идентитет или заедничко културно наследство.

* * *

Советот на Европа ја надградува заштитата на слободата на вероисповедта преку дефинирање поквалитетни европски стандарди во делот на карактерот на слободата на вероисповедта, стандарди што извираат од идеолошко-вредносните посебности на нациите на европскиот континент.

Во оваа смисла може да се заклучи дека документите донесени од Советот на Европа се **дополнително разработување, но и натамошно допрецизирање на слободата на вероисповед** како основно човеково право во светло на натамошниот развој и унапредувањето на демократијата како суштинска карактеристика на европскиот континент.

Ваквите процеси во СЕ се засилени и преку работата и активизмот на Европскиот суд за човековите права кој орган натамошно ги развива стандардите во оваа област.

Советот на Европа одигра посебно важна улога **врз нациите на европскиот континент кои ја стекнаа независноста по нејзиното основање, во насока на побрзо исполнување на овие стандарди.**

Советот на Европа посредно извршил **влијание и врз државите во другите делови од светот кои од разни причини имаат пониско ниво на демократски развој**, со што на одреден начин ја има определено и агендата на ООН во процесот на дефинирање на новите демократски стандарди прифатени секаде во светот.

Глава 3: Односот на слободата на вероисповед со другите човекови права и слободи

Воведни напомени

По завршувањето на Втората светска војна со Повелбата на ОН³⁴² и со УДХР³⁴³ биле поставени основите на денешниот систем на човековите права и слободи. На овој систем понатаму се надоврзани и уставите на демократските држави, како и другите документи од оваа област усвојувани од страна на други меѓународни организации.

На овој начин практично е создадена заокружена легислативна рамка во согласност со која се констатирани неколку факти за правата на човекот:

- › **Прво, човековите права се универзални.** Под универзалност како принцип се подразбираат две работи. Прво, дека човековите права и слободи не зависат од карактерот на уставниот и политичкиот систем во кој живеат луѓето и второ, дека човековите права се поврзани со сите луѓе независно од нивната етничка, полова, политичка, вклучително и верска припадност;
- › **Второ, човековите права се неотуѓиви.** Неотуѓивоста на човековите права се надоврзува на универзалноста, при што тргнува од принципот на „вроденото достоинство на сите луѓе“ со кој принцип започнува и текстот на УДХР. Принципот на неотуѓивост подразбира, исто така, две работи, и тоа прво, дека обемот на остварувањето на правата и слободите на луѓето не може да биде различен за едни во однос на други луѓе, и второ, дека не може на некого да му бидат намалени загарантираните права и слободи со оглед на фактот што тие извираат од човековата природа, односно на човекот тие не му се доделени од никого за да можат да му бидат и одземени.
- › **Трето, човековите права се неделиви.** Неделивоста на човековите права подразбира дека не може одредени права на човекот да му се гарантираат, а останати да не му се гарантираат, односно луѓето нив ги уживаат во целост како корпус така како што се предвидени, имајќи ја во вид нивната меѓусебна испреплетеност и каузалност.

342 *Charter of the United Nations*, op.cit.

343 *Universal Declaration of Human Rights*, Резолуција 217 А (III), (un.org), op.cit.

Оттука, можеме да ја утврдиме поврзаноста на слободата на вероисповед со другите права на човекот. Во разјаснувањето на таквиот однос ќе започнеме со анализа на најопштите рамки на слободата на вероисповед која се сведува на три заложби:

- › **Прво**, право на човекот да има верско уверување;
- › **Второ**, таквото право го содржи во себе и правото за промени во верското уверување (да се определи да припаѓа кон друга вероисповед или да има друго верско уверување различно од претходното или, пак, да одлучи повеќе да нема никакво верско уверување); како и
- › **Трето**, правото на човекот сам или во заедница со други луѓе да го практикува верското уверување на разни начини.

Во оваа смисла, имајќи ги предвид принципите врз кои почива системот на човековите права и слободи денес, може да се заклучи и дека:

- › **Прво**, степенот на остварување на слободата на вероисповед е правопрпорционален со демократскиот развој на државите, односно од степенот на остварување на слободата на вероисповед зависи и степенот на остварување на другите човекови права и слободи во односната држава, како и
- › **Второ**, начинот на остварувањето на слободата на вероисповед некогаш може да го доведе човекот во судир со другите човекови права и слободи (сопствени или на другите луѓе, н.з.), што упатува на несовршеноста, како и на незавршеноста на вкупниот систем на човековите права и слободи на кој почива светот денес.

Имајќи го предвид споменатото, во продолжение ќе следува осврт на односот на слободата на вероисповед со другите човекови права и слободи – со правото на еднаквост, со слободата на уверувањето, совеста, мислата и јавното изразување на мислата (како и изведените права од ова право, односно правото на проселитизам и правото на приговор на совеста, н.з.), и со слободата на здружување.

1. Слободата на вероисповед и правото на еднаквост

Правото на еднаквост анализирано во корелација со слободата на вероисповед, во наједноставна смисла на зборот, подразбира слобода сите луѓе независно, меѓу другото, и од верската припадност да го остваруваат.

Во конкретна смисла, според УДХР, тоа значи:

- › **Прво**, право на слобода и на еднаквост во достоинството и во правата на сите луѓе, меѓу другото, независно и од верската припадност (член 1);
- › **Второ**, дека сите права и слободи му припаѓаат на секој човек независно од верската определба (член 2 став 1);
- › **Трето**, дека сите луѓе независно, меѓу другото, и од верските особености се еднакви пред законот и имаат право, без каква било дискриминација, на еднаква заштита од законот (член 7 став 1), како и
- › **Четврто**, верската определба на луѓето не може да биде основ за ограничување на слободите и правата. Ограничувањата се можни единствено поради нужно признание и почитување на правата и слободите на другите и со цел задоволување праведни барања на моралот, јавниот поредок и општата благосостојба во демократското општество (член 29 став 2).

2. Слободата на вероисповед и слободата на уверувањето, совеста, мислата и јавното изразување на мислата и изведените права

Слободата на вероисповед е во тесна врска со слободата на уверувањето, мислата и јавното изразување на мислата. Религиозната свест претставува форма на уверување, лично чувство што не се докажува, ниту, пак, треба да се докажува.

Во теоријата постојат тенденции кои упатуваат на изедначување на овие две права. Според член 19 од УДХР, односот на овие две права претпоставува три клучни состојби:

- › **Прво**, право на секој човек да има слобода на мислење и на негово јавно изразување, меѓу другото, и во однос на својата верска определба;
- › **Второ**, право на секој човек да не биде вознемируван од никого, меѓу другото, и поради својата верска определба и
- › **Трето**, право на секој човек да бара, да прима или да шири информации со кои било средства, меѓу другото, и во однос на својата верска определба.

Вака поставениот однос на слободата на вероисповед со слободата на уверувањето, мислата и јавното изразување на мислата е причина за појавување на други дериватни (изведени) човекови права и слободи. Во оваа смисла, покарактеристични се две:

- › **Прво**, *правото на проселитизам*, под кое се подразбира право на секоја личност без какви било ограничувања да шири информации и да убедува други луѓе во однос на исправноста на сопствената верска определба, и

- › **Второ**, правото на приговор на совеста, под кое се подразбира право на секоја личност поради морални, етички, филозофски или верски причини да одбие да биде дел од армијата на својата држава и да носи оружје. Ова право, иако не е директно споменато во меѓународните документи на ООН, сепак, се среќава во член 4 на ЕКЧП³⁴⁴, кој член се занимава со прашањето на ропството и на принудната работа, при што се предвидува дека нема да може да се смета за принудна работа чинот на државата кога поради искористување на правото на приговор на совеста, односно кога лице се задолжува да врши друга работа без обврска за носење оружје.

Оттука може да се заклучи дека станува збор за исклучително широка сфера чии граници и рамки се предмет на дебата и одредени критики. Така, често пати правото на проселитизам, односно слободата на изразување се судрува со слободата на вероисповед, при што се појавува дилема за границите меѓу овие две значајни права. Токму оваа дилема ја поттикнува тезата за несовршеноста, односно за незавршеноста на системот на човековите права и слободи врз кој почива светот денес.

3. Слободата на вероисповед и слободата на здружување

Слободата на вероисповед го подразбира и правото на човекот во заедница со други луѓе да го практикува своето верско уверување. Тоа претставува чин во кој подеднакво се практикува и слободата на вероисповед и слободата на здружување. Во оваа смисла, освен споменатото, односот на овие две права според УДХР подразбира и:

- › **Прво**, право на мирно јавно собирање на луѓе со иста верска определба, и
- › **Второ**, забрана за принуда човекот да биде дел од некаква форма на здружување, меѓу другото, која почива и на верски принципи.

4. Теории за неможноста од постоење на слободата на вероисповед

Наспроти општоприфатеното тврдење според кое во секоја модерна демократска држава има систем на заштита на човековите права и слободи, меѓу кои и слободата на вероисповед, во теоријата се појавува и едно друго гледиште со поинакви позиции.³⁴⁵

³⁴⁴ *European Convention on Human Rights*, op.cit.

³⁴⁵ Највлијателна претставничка на оваа теорија е Винфиерд Фалерес Суливан, која своите гледишта ги изнесува во книгата *Неможноста на слободата на вероисповед* (Winnifred Fallers Sullivan, *The Impossibility of Religious Freedom*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2005).

Имено, според приврзаниците на овој поинаков правец, начинот на кој се поставени гаранциите на слободата на вероисповед во меѓународните документи, како и во националните уставни на демократските држави, а кои произлегуваат од нив, не овозможува да биде загарантирана слободата на вероисповед затоа што тие документи се дискриминаторски.³⁴⁶

Теоретичарите кои стојат на овие позиции се повикуваат на правните дефиниции на слободата на вероисповед во меѓународните документи (посебно оние на ОН), како и во уставите на демократските држави, како што е Уставот на САД или на државите членки на ЕУ кои обезбедуваат гаранција на слободата на вероисповед врз основа на нејзиното третирање како факт. За оваа група теоретичари парадоксот на овој третман има сериозни негативни импликации во реалноста. Имено, за да се гарантира слободата на вероисповед нужно мора да постои правна дефиниција што е тоа вероисповед, односно што е тоа религија.³⁴⁷

Со оглед дека во денешната политичка, правна и социолошка мисла не постои консензус што е вероисповед, односно не постои дефиниција³⁴⁸ за оваа појава, теоретичарите го извлекуваат заклучокот дека е невозможно да не постои правна дефиниција за природата на овој феномен, а притоа да се дефинира слободата за остварување на правата на граѓаните што се рефлексија на феноменот. Приврзаниците на ова гледиште дополнително ја надградуваат тезата преку констатацијата дека судовите во националните држави, сепак, одлучуваат по прашањата поврзани со слободата на вероисповед. Судовите најчесто ги носат одлуките врз основа на општите околности поврзани со предоминантното сфаќање за тоа што е вероисповед, сфаќање кое најчесто се извлекува од мнозинската религиозна свест.

Според нив, во правните поредоци на демократските држави можат да се најдат бројни судски одлуки кои се на штета на малцинските религии или, пак, на штета на атеистите чиешто кршење на слободата на уверувањето, исто така, е форма на верска дискриминација.

Приврзаниците на овој теоретски правец заклучуваат дека во денешниот свет не постојат верски слободи, бидејќи нивен гарант е секуларната држава која не може да одлучи што е тоа вероисповед, па оттука таа ниту може сосема правилно да одлучи која човекова околност, постапка или појава ќе ја подведе под категоријата слобода на вероисповед, а која не.

346 Види Jonathan Fox, *Religious Discrimination: A World Survey*, Journal of International Affairs бр.: 1, есен-зима 2007, стр.: 47-67.

347 Види Jan G. Platvoet и Arie L. Molendijk, *The Pragmatics of Defining Religion Contexts, Concepts and Contexts*, 1999.

348 Во врска со ова прашање види повеќе на: T. Jeremy Gunn, *The Complexity of Religion and the Definition of "Religion" in International Law*, op.cit., стр.190-216.

Токму од оваа причина се појавуваат дополнителни теоретски предлози според кои во меѓународното право, како и во внатрешните правни поредоци, треба да се напушти „слободата на вероисповед“, а наместо неа овие прашања да бидат поместени во еден поширок контекст поврзан со остварувањето на правото на еднаквост на граѓаните во секоја, па и во верска смисла.³⁴⁹

* * *

Имајќи го предвид суштинскиот карактер на слободата на вероисповед во животот на една личност, на површина излегува констатацијата дека **нивото на нејзиното остварување, всушност, е најдобриот доказ за степенот на вкупното почитување на човековите права и слободи, односно доказ за степенот на демократскиот развој на општествата.**

Во прилог на изнесеното говори не само инхерентноста на религиозната свест во животот на луѓето, односно точноста на констатацијата дека луѓето се (меѓу другото) религиозни суштества, туку и самата сложеност и ширина на оваа слобода. Ширината на оваа слобода се огледа во меѓусебната испреплетеност меѓу слободата на вероисповед, од една, и другите човекови права и слободи, од друга страна.

Оттука, може да се заклучи дека **слободата на вероисповед добива потполна смисла единствено низ призмата на таквиот каузалитет и меѓусебна условеност со другите човекови права. И обратно!**

Значаен дел од човековите права и слободи можат да ја добијат сопствената конечна форма само преку валоризација и признавање на потребата од слободно манифестирање на (не)религиозноста на луѓето.

349 Види Christopher L. Eisgruber и Lawrence G. Sager, *Religious Freedom and the Constitution*, President and Fellows of Harvard College, 2007.

2

**Македонскиот уставно-
правен статус на религиите
и слободата
на вероисповед**

Глава 4: Македонскиот уставно-правен статус на религиите и слободата на вероисповед

Воведни напомени

Со прогласувањето на независноста од урнатините на СФР Југославија бил направен најкрупниот дисконтинуитет во македонската историја преку деинсталирањето на социјалистичкото уредување и негова замена со демократскиот плурализам³⁵⁰.

Ваквиот процес, кој се одвивал постепено, познат под колоквијалниот назив „демократска транзиција“ имал свои импликации и во однос на прашањето на човековите права и слободи, кои, за разлика од претходниот период, започнале да се регулираат на прифатлив начин преку имплементирање на соодветните западно-европски стандарди. Новите уставно-правни ветришта донеле и нова свежина во статусот на верските организации, како и во верските слободи и права во земјата.

Во првиот дел со наслов „Уставно-правниот статус на религиите и слободата на вероисповед во Македонија од 1945 до 1990 година“ се дадени согледувања за начинот на кој биле регулирани овие области во ФНР Југославија чиј дел била и Социјалистичка Македонија.

Во вториот дел со наслов „Македонските идеолошко-политички основи“ се продолжува со разработка на темата преку изложување кохерентен осврт на вредностите што го определуваат карактерот на правните прописи од областа која е предмет на наш интерес. Во овој дел се анализирани соодветните акти од уставно-правен карактер до донесувањето на Уставот на РМ од 1991 година, понатаму самиот највисок правен акт, соодветните закони кои се однесуваат на верските организации и верските слободи и права, поинаквите концепти кои не го виделе светлото на денот во однос на односните прашања, како и соодветната уставно-правна пракса.

Во другите делови подетално е навлезено во областа преку анализа на други акти, како и соодветни одлуки и решенија на Уставниот суд со кои се разјаснуваат при-

³⁵⁰ Во согласност со Амандманот XXXIII на Уставот, зборовите „Република Македонија“ се заменуваат со зборовите „Република Северна Македонија“, а зборот „Македонија“ се заменува со зборовите „Северна Македонија“. Амандманите XXXIV, XXXV и XXXVI се однесуваат на промените во Преамбулата, на гарантирањето на суверенитетот, територијалниот интегритет и политичката независност на соседните држави и на грижата за дијаспората. („Службен весник“, бр. 6, од 12.1.2019).

ликите во земјата. Даден е соодветен осврт на мандатот, правата и обврските на институциите што се дел од нашиот уставно-правен систем, а чијашто надлежност, меѓу другото, се однесува и на прашањата поврзани со религиите.

1. Уставно-правниот статус на религиите и слободата на вероисповед во Народна и Социјалистичка Република Македонија од 1945 до 1990 година

Освртот кон уставно-правниот статус на религиите и слободата на вероисповедта во Народна и во Социјалистичка Република Македонија од 1945 до 1990 година е особено важен не само од аспект на следењето на историскиот развој на овие теми, туку и поради фактот што и денес во нашиот правен систем се присутни одредени елементи карактеристични за социјалистичкиот период што ја детерминираат оригиналноста на македонскиот модел на секуларизам.

Во овој дел е направена анализа на идеолошко-политичките основи на Социјалистичка Македонија, по што следува и анализата на начинот како биле регулирани овие прашања во уставните, законските и во подзаконските правни акти донесени во тој период. На крајот од делот се поместени заклучните согледувања за карактерот на секуларизмот во Социјалистичка Македонија, односно во Федеративна Југославија.

1.1. Идеолошко-политички основи на Социјалистичка Македонија

Поновата македонска уставно-правна историја започнува кон крајот на Втората светска војна со создавањето на Социјалистичка Македонија³⁵¹ во рамките на Федеративна Југославија³⁵². Со тоа, и прашањата што се предмет на интерес на оваа книга за прв пат биле регулирани во сојузните и републичките уставни, законски и подзаконски акти, чија суштина била детерминирана од постојните глобални вредносни тенденции, како и од идеолошките постулати на државата што се создала.

Правното вообликување на системот на државното уредување на Федеративна Југославија чиј составен дел е Социјалистичка Македонија, преточено во одредби-

351 Под терминот „Социјалистичка Македонија“ се мисли на државата која како дел од Федеративна Југославија функционира од 2 август 1944 година сè до 1991 година, а која во согласност со уставите што се усвојуваат се именува како Народна Република Македонија со републичкиот Устав од 1947 година, како и Социјалистичка Република Македонија со републичките уставни од 1963 и 1974 година.

352 Под терминот „Федеративна Југославија“ се подразбира југословенската социјалистичка федерално уредена држава, која функционира од 29 ноември 1943 година до 1991 година, а која во согласност со уставите што се усвојуваат се именува како Федеративна Народна Република Југославија со Уставот од 1946 година и Социјалистичка Федеративна Република Југославија со уставите од 1963 година и 1974 година.

те од сојузните устави и уставите на републиките, претставувало конкретизирана разработка на идеолошките темели на кои почивала оваа држава.³⁵³

353 Темелите на современата македонска уставност почнуваат да се поставуваат веднаш по почетокот на Втората светска војна во рамките на вкупните процеси за ослободување на Југославија од фашистичкиот окупатор, водени и координирани од југословенското партизанско движење и Комунистичката партија. Во оваа смисла, во 1942 година, се формира Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Југославија (АВНОЈ), врховниот орган на револуционерната власт во Југославија, кој во себе ги има концентрирано сите законодавни и извршни надлежности на ослободените територии на оваа држава. Понатаму, основите на заокружениот уставно-правен систем на југословенската држава се поставуваат во 1943 година, на Второто заседание на АВНОЈ, кое се одржува на 29 ноември 1943 година. Следниот важен настан се случува во 1945 година, кога се избира уставотворното собрание на Југославија, кое на својата прва седница ја носи „Декларацијата за прогласувањето на Федеративна Народна Република Југославија“ со што и формално престанува да постои Кралството Југославија и Уставот на оваа држава од 1931 година. Последното, е особено значајно од аспект на борбата на македонскиот народ за државност, имајќи го предвид фактот дека во рамките на Кралството, Македонија беше составен дел на територијата на српската држава, која заедно со хрватската и словенската го создадоа Кралството Југославија. Конечно, во 1946 година, југословенското уставотворно собрание го донесува и првиот устав на Федеративна Југославија (работен по примерот на Уставот на Советскиот Сојуз од 1936 година) со кој се воспоставува социјалистичкиот систем на уредување во државата чијшто дел е Македонија, заедно со петте републики и двете автономни покраини. Паралелно со воспоставувањето на државноста на Федеративна Југославија, македонското ослободително движење, на првото заседание на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ), кое се одржува на 2 август 1944 година во манастирот „Св. Отец Прохор Пчињски“ го донесува „Решението на АСНОМ како врховно законодавно и исполнително народно претставително тело и највисок орган на државната власт во демократска Македонија“ (*Решение на АСНОМ како врховно законодавно и исполнително народно претставително тело и највисок орган на државната власт во демократска Македонија*, Службен весник на федералната единица Македонија во демократска федеративна Југославија, бр.: 1, год.: I, Скопје, 18.2.1970, стр.: 1.). Овој документ, во член 1 повикувајќи се на решенијата донесени на Второто заседание на АВНОЈ, ги поставува основните на уставноста на Македонија, санкционирајќи дека „АСНОМ претставува врховно законодавно, извршно и претставничко тело на Македонија и на македонската држава, која е рамноправна единица на Демократска Федеративна Југославија“. Во оваа смисла, значаен документ за македонската државност е и Прогласот до македонскиот народ од членовите на првото заседание на АСНОМ (*Проглас до македонскиот народ од членовите на првото заседание на АСНОМ*, Службен весник на федералната единица Македонија во демократска федеративна Југославија, бр.: 1, год.: I, Скопје, 18.2.1970, стр.: 7.). Во овој документ, меѓу другото, се укажува на фактот дека е донесена Декларација со која им се гарантираат националните, политичките, но и верските слободи и права на граѓаните, потоа дека се прогласува македонскиот за службен јазик, како и фактот дека е формиран Президиумот на АСНОМ со функции на „привремено народно представителство на македонската федерална држава“ и дека се избрани „40 претставители на македонскиот народ за АВНОЈ и неговиот Президиум“. По ослободувањето на Македонија од 28 до 30 декември 1944 година во Скопје се одржува Второто заседание на АСНОМ, а од 14 до 16 април 1945 година се одржува Третото заседание. На овие заседанија се заокружува процесот на оформување на македонскиот уставно-правен систем, особено со одлуката за одземање на извршните надлежности на Президиумот на АСНОМ, кои ѝ се доверуваат на Владата, додека АСНОМ, пак, продолжува да функционира како народно собрание, во чии рамки се концентрирани законодавните надлежности. На овој начин се осигурува во голема мера системот на поделба на власта во ослободената македонска држава. Понатаму, врз основа на Законот за избор на народните пратеници за уставотворното собрание на Народна Република Македонија (*Закон за избор на народните пратеници за уставотворното собрание на Народна Република Македонија*, Службен весник на Народна Република Македонија, бр.: 24, год.: II, Скопје, 30.7.1946, стр.: 227-234.), како и Указот за распишување избори за уставотворното собрание на Народна Република >

Во конкретна смисла, сите позначајни прашања поврзани со развојот и функционирањето на Федеративна Југославија биле разработени во соодветните работни тела на СКЈ, по што, откако ќе биле усвоени конкретни заклучоци, во форма на директиви им биле доставувани на пониските партиски организациски тела.

Уставно-правното уредување на Федеративна Југославија³⁵⁴ било втемелено на т.н. „идеологија на работничката класа“³⁵⁵ како заокружен систем на политички позиции, верувања и ставови осмислени од страна на СКЈ.³⁵⁶

Од своја страна, пак, СКЈ заедно со комунистичките партии на републиките, како дел од глобалното комунистичко движење, својата теоретска и практична основа ја црпел од начелата на *марксизмот*³⁵⁷ и на *ленинизмот*³⁵⁸. Преку соодветни толкувања и анализи на одредени тези, СКЈ нудел општи, но и парцијални насоки, кои требале да бидат имплементирани во државниот, општествениот и културниот систем на Федеративна Југославија, и на Социјалистичка Македонија, како дел од федерацијата.

Оваа идеолошко-политичка основа била темелот за градењето на политиките и за вообликувањето на правните акти. Идеологијата на марксизмот на прашањето на религијата му приоѓала од аспект на класното општество, а причините за нејзиното настанување се наоѓале „во отуѓувањето на човекот најпрво од самиот себе, а потоа и од другите луѓе во општеството“.³⁵⁹

Македонија (*Указ за распишување избори за уставотворното собрание на Народна Република Македонија*, Службен весник на Народна Република Македонија, бр.: 25, год.: II, Скопје, 10.8.1946, стр.: 241.) на 22 септември 1946 година се организираат изборите за уставотворното собрание. Уставотворното собрание, пак, врз основа на одредбите од Законот за уставотворното собрание (*Закон за уставотворното собрание на Народна Република Македонија*, Службен весник на Народна Република Македонија, бр.: 24, год.: II, Скопје, 30.7.1946, стр.: 225-227.), на 31 декември 1946 година го донесува првиот Устав на Народна Република Македонија.

354 Види Светомир Шкариќ, Уставно право на СФРЈ (две книги), Македонска книга, Скопје, 1986 и 1987.

355 Концептот на идеологијата на работничката класа примарно се разработува во делото на Карл Маркс и Фридрих Енгелс, „Комунистички манифест“. Според авторите, судбината на работничката класа е да го промени капиталистичкиот систем со воспоставување т.н. диктатура на пролетеријатот како предфаза до конечното создавање на комунистичкото општество во кое „слободата на секој е предуслов за слободниот развој на сите“ (Види Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Манифест на Комунистичката партија*, Комунист, Скопје, 1987).

356 Види *Програм Савеза комуниста Југославије*, Белград, 1962.

357 Марксизмот е политичко-економско-општествена теорија, која извира од трудовите на Карл Маркс и Фридрих Енгелс. Марксизмот беше еден од највлијателните правци во меѓународното работничко движење во 19 и 20 век (Види Jon Elster, *An Introduction to Karl Marx*, Cambridge, England, 1986).

358 Ленинизмот е теоретскиот систем составен од разни политички и економски поставки елаборирани од Владимир Илич Ленин. Ленинизмот е надградба на идеите на марксизмот и служи како идеолошка основа на комунизмот во СССР (Види Vladimir Lenin, *Karl Marx: A Brief Biographical Sketch with an Exposition of Marxism*, Foreign Languages Press, Peking, 1967).

359 Види Карл Маркс, *Прилог јеврејском питању*, том 3, Белград, Дело, 1972, стр.: 125.

Според **Карл Маркс**, религијата е човеков производ, но луѓето за тоа не се свесни, при што заклучил дека „*луѓето откако ќе ја надминат сопствената световна ограниченост, ќе успеат да ја надминат и сопствената религиска ограниченост*“.³⁶⁰

Вака поставената идеолошко-политичка основа заедно со конкретната концептуализација, во теријата е позната како *марксистички атеизам*.³⁶¹

Како дополнителен аргумент во прилог на споменатата идеолошка позиционираност на југословенските комунисти во оваа област сведочеле и конфликтните односи што ги имале со **верските водачи**, кои влечеле свои корени од периодот пред и за време на Втората светска војна поради фактот што вторите во значаен дел се наоѓале на спротивната страна во тие турбулентни предвоени и воени времиња.³⁶²

Во контекст на теоретската основа на марксистичкиот атеизам, историското сеќавање од Народноослободителната борба било причината која го детерминирала карактерот на југословенскиот модел на секуларизам.

Според југословенските комунисти, религијата, која се раѓала и се одржувала во одредени историски услови на материјална и на духовна заостанатост на луѓето, не можела да се отстрани со административни средства³⁶³ туку со:

- › **Прво**, непрекинато развивање на социјалистичките општествени односи, како и
- › **Второ**, преку ширење на научните сознанија и општото подигнување на човечката свест.

На тој начин, според нив, прогресивно би се остварувале човековите права и слободи и би се ликвидирале материјално-духовните претпоставки за разни заблуди и илузии.

Врз основа на истакнатото, во однос на прашањето на религијата биле искристализирани четири позиции на СКЈ:

360 Види Карл Маркс, *Прилог јеврејском питању*, op.cit.

361 Марксистичкиот атеизам е дел од комунистичката доктрина на Карл Маркс, која е вообличена под влијание на хегелистичкото филозофско наследство, како и погледите на германскиот филозоф Лудвиг Фоербах. Оваа претстава за односот на државата кон религијата, која подоцна се разработува и од Владимир Ленин, како и други комунистички лидери и идеолози во државите од комунистичкиот блок, се сведува на тезата дека комунизмот претпоставува укинување на сите религии со цел да се оствари замислената идеална држава (Види Sabrina Petra Ramet, *Religious Policy in the Soviet Union*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993).

362 Види Томислав Бранковиќ, *Савез Комуниста Југославије и религија*, Политикологија религије, бр.: 2, Белград, 2007, стр.: 81-86.

363 Види *Програм Савеза комуниста Југославије*, op.cit.

- › **Прво**, религијата била резултат на духовната, но и на материјалната заостанатост на луѓето како резултат на карактерот на животот воден врз идеолошки параметри кои не овозможувале исчекор како што тоа го можел социјализмот;
- › **Второ**, религијата била систем на погрешни верувања и општествена заслепеност, која, во согласност со реториката и праксата на СКЈ, во ниту една смисла немале позитивен придонес во развојот на човекот;
- › **Трето**, поради демократските стандарди што биле поставувани од цивилизираниот свет, а кои биле прифатени и од Федеративна Југославија, во најголема мера со основањето на ОН, уништувањето на религијата, како конечна цел на југословенските комунисти немало да се врши со административни забрани, туку со активна политика промовирана од науката и народното образование;
- › **Четврто**, според југословенските комунисти, остварувањето на потполната слобода на човекот е неможно со постоењето на религијата, односно постоењето на религиозната свест кај луѓето е спротивна на начелата на слободата, каква што ја сфаќале тие.

СКЈ ги поставил практичните основи за реализација на дефинираните идеолошки ставови во оваа сфера кои се сведувале на четири столба, кои заедно ја дале смислата на југословенскиот модел на секуларизам:

- › **Прво**, членството во СКЈ било спротивно со какво било религиско уверување, односно поседувањето религиозната свест било спротивно на темелите на југословенско-комунистичката идеологија;
- › **Второ**, СКЈ на граѓаните кои не биле членови на единствената партија и кои не заземале повисоки државни и општествени позиции поради прифатените стандарди на развиениот демократски свет, во основа, им допуштал да припаѓаат на една од признаените верски организации, како и да ги извршуваат сопствените верски обичаи, при што за тоа не носеле никакви последици;
- › **Трето**, СКЈ бил силен противник и ги забранувал сите обиди верските чувства на граѓаните да се користат за политички цели или верските организации да бидат упориште на антисоцијалистичките сили. Овој факт упатувал на заклучокот дека неприкосновеноста на утврдениот со Устав социјалистички систем имал примарно дејство дури и за прашања кои се коселе со општоприфатените демократски начела со кои биле регулирани прашањата поврзани со остварувањето на политичките, социоекономските и културните права и слободи;
- › **Четврто**, СКЈ сметал дека верските чувства се приватна работа на секој граѓанин, СКЈ се залагал за доследна примена на слободата на вероисповед, зацврстувајќи го во потполна мера остварувањето на моделот на одвоеност на религиите од државата.

Практиката во тоа време во голем дел била спротивна на воспоставените норми најчесто на штета на верските организации, како и на штета на слободата на вероисповед на граѓаните. Наспроти гаранциите на државата, во целиот концепт доминирала позицијата за неспојливоста на членство во СКЈ и верските чувства. Имајќи предвид дека во тоа време за која било позиција во системот на секој граѓанин му се барала, меѓу другото, и **морално-политичка подобност**, во која задолжително влегувал и атеистичкиот поглед на светот, се наметнува заклучокот дека верските чувства претставувале сериозен личен хендикеп за тогашниот општествен напредок.

Морално-политичката подобност, пак, претставувала **збир на идеолошки и политички уверувања, степен на доверба и ангажираност, според кои, како одредници, во рамките на Федеративна Југославија од страна на СКЈ била оценувана лојалноста на одредена личност кон државата, како и нејзините капацитети да извршува одредени функции во системот на организацијата на власта**. На овој начин, наспроти декларираниите заложби за еднаквост, југословенскиот социјалистички систем ги ставил во нееднаква позиција граѓаните во однос на нивните шанси за пристап до јавните општествени, односно државни позиции. Ваквата пракса со различен интензитет неприкосновено била применувана сè до доцните 70-ти години на 20 век, кога **Едвард Кардељ**³⁶⁴, еден од главните идеолози и политичари во поранешна СФРЈ, во својата книга *Правци во развојот на политичкиот систем на социјалистичкото самоуправање*³⁶⁵ се заложил за раскрстување со ваквата реалност, при што констатирал дека религиското убедување на граѓаните не требало да биде критериум според кој ќе била оценувана морално-политичката подобност на граѓаните.

1.2. Правен статус на религиите и на слободата на вероисповед до донесувањето на првиот Устав на Федеративна Југославија

На донесувањето на првиот Устав на Социјалистичка Македонија, како и на Федеративна Југославија, во кои, како дел од корпусот на човековите права и слободи била гарантирана и слободата на вероисповед, му претходат два други документи каде биле поставени правните основи во конкретната област.

364 Едвард Кардељ, роден 1910 година, починал 1979 година, е југословенски комунист, политички лидер, економист, партизан и публицист. За време на животот, Кардељ е еден од најистакнатите лидери на социјалистичкото револуционерно движење во Југославија, член на претседателството на СКЈ, како и на претседателството на СФРЈ. Тој се смета и за еден од креаторите на југословенскиот социјалистички систем на работничкото самоуправање (Види Janko Prunk, *Idejnopolitični nazor Edvarda Kardelja v okviru evropskega socializma*, Ferenčev zbornik, Inštitut za novejšo zgodovino, Љубљана, 1997, стр.: 105-116).

365 Види Едвард Кардељ, *Правци развоја политичког система социјалистичког самоуправања*, Белград, Комунист, 1977.

Станува збор за:

- › **Прво**, Декларацијата на АСНОМ за основните права на граѓанинот на демократска Македонија³⁶⁶, и
- › **Второ**, Законот за забрана за предизвикување на национална, расна и верска омраза и нетпреливост на претседателството на АВНОЈ.³⁶⁷

Декларацијата на АСНОМ за основните права на граѓанинот на демократска Македонија **била првиот документ каде биле поставени основите на слободата на вероисповед** и, во таа смисла на односот кон верските организации. Декларацијата била донесена од членовите на Првото заседание на АСНОМ кои се состанале во Манастирот „Св. Отец Прохор Пчињски“, на 2 август 1944 година, а во нивно име била потпишана од страна на Претседателот на Президиумот на АСНОМ, Методија Андонов-Ченто.

Во 11 точки на Декларацијата, членовите на АСНОМ ја позиционирале Социјалистичка Македонија во групата на демократски држави каде *светоста на личноста е во центарот на интересот на властите преку гаранциите на правото на еднаквост, правото на сопственост, избирачкото право, правото на жалба, правата на националните малцинства, како и гаранциите за остварување на слободата на вероисповед*.

За слободата на вероисповед посебно биле важни:

- › **Прво**, точка 1 од Декларацијата, во која на граѓаните на Социјалистичка Македонија *им било гарантирано правото на еднаквост и на рамноправност пред законите врз повеќе основи – народноста, полот, расата, вклучително и вероисповедта*;
- › **Второ**, точка 4, во која било предвидено дека на секој граѓанин му е загарантирана *„слободата на вероисповеданието и слободата на савеста“*³⁶⁸, и
- › **Трето**, точка 8 од Декларацијата, каде биле поместени ставовите за правото на одбрана на земјата, при што било констатирано дека секој бил должен да *„учествуе како војник во редовите на народно-ослободителната војска и партизанските одреди“* независно на народноста, но и на верата.³⁶⁹ Оваа

366 Декларацијата на АСНОМ за основните права на граѓанинот на демократска Македонија, Службен весник на федералната единица Македонија во демократска федеративна Југославија, бр.: 1, год.: I, Скопје, 18.2.1970, стр.: 2.

367 Закон за забрана за предизвикување на национална, расна и верска омраза и нетпреливост, Службен лист на Демократска Федеративна Југославија, бр.: 36, Белград, 1945, 29.5.1945.

368 Декларацијата на АСНОМ за основните права на граѓанинот на демократска Македонија, Службен весник на федералната единица Македонија во демократска федеративна Југославија, бр.: 1, год.: I, Скопје, 18.2.1970, op.cit.

369 Ibid.

точка можело да се гледа низ призмата на генералните историски прилики поврзани со борбата на македонскиот народ за ослободување од фашизмот, но, истовремено, таа сведочела и за карактерот на тоа ослободување, во кое се признава заслугата во остварувањето на конечната цел на сите граѓани за слободна Социјалистичка Македонија независно од нивната етничка или верска припадност.

Законот за забрана за предизвикување на национална, расна и верска омраза и нетпреливост³⁷⁰ бил донесен од Претседателството на АВНОЈ, на 24 мај 1945 година, а неговото изменување и дополнување било направено во јули 1946 година³⁷¹.

Целта на овој Закон била вообличена во 7 члена кои се сведувале на две заложби:

- › **Прво**, заложба за заштита на националните и верските слободи и права на граѓаните на Федеративна Југославија, и
- › **Второ**, осигурување на рамноправноста на граѓаните независно од нивната национална или верска припадност.

Низ призма на дефинираните цели, со овој Закон најстро бил санкциониран секој обид за нарушување на националната, расната и верската рамноправност меѓу граѓаните на Федеративна Југославија. Во зависност од тежината на делото, во членовите 3 и 4 од Законот биле предвидени и санкции, а опсегот се движел од казна затвор, сè до смртна казна.³⁷² Имајќи ги предвид идеолошките основи на социјалистичкиот систем, во согласност со член 5 од Законот, научната критика на религијата и воопшто критиката за неисправната работа на верските претставници и црковните службеници немало да се смета за предизвикување на верска омраза.³⁷³

1.3. Устав на Федеративна Народна Република Југославија од 1947 година

Во Уставот на Федеративна Народна Република Југославија³⁷⁴ (ФНРЈ), донесен на 31 јануари 1946 година, биле наведени 5 члена со кои биле уредени статусот на верските организации и слободата на вероисповед. Во глава V од Уставот со наслов

370 *Закон за забрана за предизвикување на национална, расна и верска омраза и нетпреливост*, Службен лист на Демократска Федеративна Југославија, бр.: 36, Белград, 1945, 29.5.1945, op.cit.

371 *Закон за потврда на измени на законот за забрана на предизвикување на национална, расна и верска омраза и раздор*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 56, Белград, 12.6.1946, стр.: 645-646.

372 *Закон за забрана за предизвикување на национална, расна и верска омраза и нетпреливост*, Службен лист на Демократска Федеративна Југославија, бр.: 36, Белград, 1945, 29.5.1945, op.cit.

373 Ibid.

374 *Устав на Федеративна Народна Република Југославија*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 10, Белград, 1.2.1947, стр.: 73-94.

„Права и должности на граѓаните“, уставотворецот ја разработил оваа област во членовите што се однесувале на прашањата на:

- › **Прво**, еднаквоста на граѓаните;
- › **Второ**, избирачкото право;
- › **Трето**, слободата на совеста и на вероисповедта;
- › **Четврто**, заштитата на семејството, и
- › **Петто**, правото на образование.

Прашањето на еднаквоста на граѓаните, регулирано со член 21 од Уставот, било на линијата на меѓународните стандарди. Уставотворецот правно го санкционирал тежнението на државата за еднаквост и рамноправност на граѓаните пред законот независно од нивната народност, раса, како и вероисповед. Во оваа насока, дополнителна разработка се направила во став 2 од овој член, каде државата предвидела да не признае никакви привилегии на граѓаните по ниту еден основ, што аналогно се однесувало и на припадноста кон одредена вероисповед, како и во став 3, каде во првиот дел било дефинирано дека е спротивно на Уставот и, во таа смисла, подлежи на казна секоја постапка со која на граѓаните им се давале привилегии или им се ограничувале правата врз основа на споменатите основи, а во кои влегувала и вероисповедта. На крајот од овој став биле систематизирани делови од член 3 и 4 од споменатиот Закон за забрана за предизвикување на национална, расна и верска омраза и нетпреливост³⁷⁵ од 1945 година со кои бил казнив секој облик на проповедање национална, расна или верска омраза и раздор.³⁷⁶

Во член 23 од Уставот биле поместени одредбите во однос на остварувањето на избирачкото право на граѓаните. Во одредбата било констатирано дека сите граѓани што навршиле 18 години имале право да избираат и да бидат избирани во сите органи на државната власт независно од критериумите како што биле раса, пол, степен на образование, вклучително и вероисповед.

Во член 25 од Уставот бил определен односот на ФНРЈ кон прашањето на слободата на совеста и на вероисповедта. Државата во став 2 им ги гарантирала овие права на граѓаните врз основа на начелото на секуларизам, односно одвоеноста на верските организации од државата, при што се впуштила во негова конкретна разработка во следниот став 3, кој се свел на три заложби:

375 Закон за забрана за предизвикување на национална, расна и верска омраза и нетпреливост, Службен лист на Демократска Федеративна Југославија, бр.: 36, Белград, 1945, 29.5.1945, op.cit.

376 Види Устав на Федеративна Народна Република Југославија, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 10, Белград, 1.2.1947, op.cit.

- › **Прво**, било предвидено дека верските организации, чиешто учење не се противело на Уставот, биле слободни во своите верски работи и во вршењето на верските обреди;
- › **Второ**, било дозволено правото верските организации да оформат верски училишта за подготовка на свештеници под надзор и контрола на државата; и
- › **Трето**, имајќи го предвид искуството меѓу двете светски војни, кога дел од црквите и верските организации во Југославија биле инволвирани во политичкиот живот на државата, уставотворецот ја забранува злоупотребата на црквата или верата во политички цели и постоењето на политички организации врз верска основа.

Во последниот став 5 од член 25, државата и правно го санкционирала правото материјално да ги помага верските организации.

Во член 26 од Уставот кој се однесувал на бракот и на семејството, уставотворецот дополнително го развил принципот на секуларизам, овој пат во однос на прашањето на полноважноста на бракот.

Имено, наспроти праксата во минатото, областа била регулирана во два дела:

- › **Прво**, дека е полноважен само оној брак склучен пред државните органи (а, не и пред органите на верските организации, н.з.) и
- › **Второ**, дека граѓаните имале право да извршат венчавање во согласност со верските прописи на верските организации, но само откако ќе го направат тоа пред државните органи.

Во член 38 од Уставот што се однесувал на правото на образование, како и во претходниот член, државата ја прекинала врската на верските организации со јавното образование преку одредбата дека државните училишта се одвоени од црквата.

1.4. Устав на Народна Република Македонија од 1946 година

Во Уставот на Народна Република Македонија³⁷⁷ (НРМ), донесен на 31 декември 1946 година, биле содржани 7 члена каде се регулирале прашањата за статусот на верските организации и за слободата на вероисповед.

Во пет члена од највисокиот правен акт биле гарантирани правата од оваа област, додека два члена имале посреден однос со оваа проблематика.

³⁷⁷ Устав на Народна Република Македонија, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: III, бр.: 1, Скопје, 1.1.1947, стр.: 8-40.

Во однос на првата група членови, уставотворецот на Народна Македонија *на ист начин, во иста форма и со ист текст ги пресликал одредбите од Уставот на Федеративна Народна Југославија*. Имено, во глава V со наслов „Права и должности на граѓаните“ биле преземени одредбите од Уставот на ФНРЈ:

- › **Прво**, член 21 на Уставот на ФНРЈ³⁷⁸ бил преземен како член 20 на Уставот на НРМ³⁷⁹, а кој се однесувал на еднаквоста на граѓаните;
- › **Второ**, член 23 на Уставот на ФНРЈ³⁸⁰ бил преземен како член 22 на Уставот на НРМ³⁸¹, а кој се однесувал на избирачкото право;
- › **Трето**, член 25 на Уставот на ФНРЈ³⁸² бил преземен како член 24 на Уставот на НРМ³⁸³, а кој се однесувал на слободата на совеста и на вероисповедта;
- › **Четврто**, член 26 на Уставот на ФНРЈ³⁸⁴ бил преземен како член 25 на Уставот на НРМ³⁸⁵, а кој се однесувал на заштитата на семејството, како и
- › **Петто**, член 38 на Уставот на ФНРЈ³⁸⁶ бил преземен како член 37 на Уставот на НРМ³⁸⁷, а кој се однесувал на правото на образование.

Покрај овие, значајни биле и членовите 12 и 49, кои *во посредна смисла се однесувале на заштитата на слободата на вероисповедта и статусот на верските заедници*. Имено, првиот член се однесувал на *правата на малцинските заедници*, додека вториот член се однесувал на *правата на граѓаните на другите републики од ФНРЈ кои живееле во НРМ*.

Во согласност со овие одредби, уставотворецот ја предвидел можноста националните малцинства да ја уживаат „заштитата на својот културен развој и слободната употреба на својот јазик“, додека граѓаните на другите републики на ФНРЈ, „на територијата на НРМ уживаат еднакви права како и нејзините граѓани“. Во

378 *Устав на Федеративна Народна Република Југославија*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 10, Белград, 1.2.1947, op.cit.

379 *Устав на Народна Република Македонија*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: III, бр.: 1, Скопје, 1.1.1947, op.cit.

380 *Устав на Федеративна Народна Република Југославија*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 10, Белград, 1.2.1947, op.cit.

381 *Устав на Народна Република Македонија*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: III, бр.: 1, Скопје, 1.1.1947, op.cit.

382 *Устав на Федеративна Народна Република Југославија*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 10, Белград, 1.2.1947, op.cit.

383 *Устав на Народна Република Македонија*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: III, бр.: 1, Скопје, 1.1.1947, op.cit.

384 *Устав на Федеративна Народна Република Југославија*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 10, Белград, 1.2.1947, op.cit.

385 *Устав на Народна Република Македонија*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: III, бр.: 1, Скопје, 1.1.1947, op.cit.

386 *Устав на Федеративна Народна Република Југославија*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 10, Белград, 1.2.1947, op.cit.

387 *Устав на Народна Република Македонија*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: III, бр.: 1, Скопје, 1.1.1947, op.cit.

оваа насока, согледувајќи дека под категоријата „заштита на својот културен развиток“, гледано во екстензивна смисла, можело да биде подведено и слободното изразување на вероисповедта, како и афирмацијата на религискиот идентитет, уставотворецот на НРМ оставил простор овие права да бидат остварувани и од страна на националните малцинства, како и од страна на припадниците на другите народи на ФНРЈ кои живееле во Народна Република Македонија.

1.5. Закон на Федеративна Народна Република Југославија за правната положба на верските заедници од 1951 година

Законот за правната положба на верските заедници³⁸⁸ од 1951 година е првиот правен акт на ФНРЈ со кој биле регулирани прашањата поврзани со положбата на верските организации и остварувањето на верските слободи и права на граѓаните на Југославија, а со тоа во Народна Република Македонија.

Оваа позиција била во согласност со член 46 од Уставот на ФНРЈ³⁸⁹, според кој сојузните закони важеле на целата територија на Федеративна Југославија, при што во случај на неусогласеност меѓу сојузните закони и законите на републиките се применувале сојузните закони.

Законот за правната положба на верските заедници бил донесен врз основа на член 71 точка 2 од Уставниот закон на ФНРЈ за основите на општественото и политичкото устројство на ФНРЈ и за сојузните органи на власта.

Законот бил усвоен од страна на Сојузното собрание на ФНРЈ и Собранието на народите на ФНРЈ на заседанијата одржани на 22 мај 1953 година.

Законот се состоел од 23 члена и бил поделен на 4 дела:

- › **Првиот дел** се однесувал на општите одредби;
- › **Вториот дел** се однесувал на вршењето на верските обреди;
- › **Третиот дел** се однесувал на вршењето на верската настава и
- › **Четвртиот дел** се однесувал на завршните одредби.

Во 12 члена кои се однесувале на *општите одредби* биле дефинирани генералните аспекти/прашања на кои се однесувал Законот и се поставиле рамките преку конкретизација на одредбите од Уставот на ФНРЈ од 1946 година поврзани со статусот на религиите и остварувањето на верските слободи и права на граѓаните.

388 *Закон за правната положба на верските заедници*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: XIX, бр.: 22, Белград, 27.5.1953, стр.: 209-210.

389 *Устав на Федеративна Народна Република Југославија*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 10, Белград, 1.2.1947, op.cit.

Во член 1, во малку видоизменета форма, биле прсликани одредбите од член 25 од Уставот на ФНРЈ, кој се однесувал на слободата на совеста и на вероисповедта. Во оваа смисла било предвидено дека на граѓаните на ФНРЈ им се гарантирала слободата на совеста и слободата на вероисповедта, при што во следниот став било утврдено дека граѓаните на ФНРЈ можеле да и припаѓаат на која било вероисповед или на која било верска организација, односно да не припаѓаат на ниту една вероисповед или верска организација.

Во последниот став од овој член била поместена одредбата дека исповедувањето на верата претставува приватна работа на граѓаните.

Во член 2 од Законот било предвидено дека граѓаните можеле слободно да основаат верски организации, при што било утврдено дека сите вероисповеди уживале еднакви права и дека сите верски организации имале иста правна положба. Во последниот став од овој член било санкционирано дека верските организации морале да ја остваруваат сопствената дејност во согласност со Уставот на ФНРЈ и соодветните закони.

Во став 1 од член 3 на Законот било определено дека верските организации биле слободни во вршењето на верските работи и верските обреди, при што во став 2 било предвидено дека истите можеле да издаваат и да растураат верски печат. При остварувањето на ова право, верските организации, според Законот, биле должни да се придржуваат до прописите на ФНРЈ кои се однесувале на средствата за јавно информирање.

Во член 4 од Законот дополнително бил разработен став 5 на член 38 од Уставот на ФНРЈ, кој во однос на правото на образование предвидел дека државните училишта се одделени од црквата. Во оваа насока, став 2 од овој член, кој претставувал дополнителна разработка на оваа почетна премиса предвидел дека верската настава (катихезацијата) во црквите, храмовите, односно другите простории определени за таа цел од страна на регистрираните верски организации била слободна.

Во третиот став од овој член, во насока на дополнителна разработка на правото на верските организации да организираат верска настава било предвидено дека тие можеле слободно да основаат одделни верски училишта (непотполни средни, средни и виши школи) за подготвување свештеници и да управуваат со тие верски училишта.

Член 5 од Законот претставувал конкретизација на став 4 од член 25 од Уставот на ФНРЈ, кој се однесувал на забраната на злоупотреба на религијата во политички цели. Имено, со закон се забранила злоупотреба на верските работи, верската

настава, верскиот печат, верските обреди и други манифестации на верските чувства на граѓаните во политички цели.

Исто така, на линија на одредбите од Законот за забрана за предизвикување на национална, расна и верска омраза и нетрпеливост од 1945 година³⁹⁰ била санкционирана и забраната за предизвикување верска нетрпеливост, омраза и раздор, додека во последниот став, пак, определувајќи ги границите на верската слобода, законодавецот предвидел дека е забрането да се попречуваат верските собири, верската настава, верските обреди или другите манифестации на верските чувства на граѓаните.

Во член 6 од Законот биле поместени одредбите кои ги определиле границите на односот на граѓаните со верските организации. Во таа насока, во став 1 било предвидено дека никој не можел на кој било начин да биде присилен да стане член на некоја верска организација, да остане член на верска организација или да истапи од неа. Во став 2 од истиот член, пак, законодавецот предвидел дека никој не можел на кој било начин да биде присилен да учествува на верски обреди, процесии и други манифестации на верските чувства.

Во следните два става од овој член било предвидено и дека никој не можел да им забрани на граѓаните да учествуваат во верските обреди и во другите манифестации на верските чувства и дека никој не можел да присили член на верска организација да не ги користи правата што му припаѓале како граѓанин во согласност со Уставот и законите.

Во член 7 од Законот биле разработени одредбите од член 21 на Уставот, кои се однесувале на еднаквоста на граѓаните. Ваквата заложба била отсликана во три дела:

- › **Прво**, се констатирало дека на граѓаните не можело да им биде ограничено остварувањето на определени права и обврски што им припаѓале поради своите верски убедувања, поради припадноста на некоја вероисповед или на некоја верска организација или поради учество во вршењето на верските обреди и други манифестации на верските чувства.
- › **Второ**, било предвидено дека верските организации, нивните свештеници, верските претставници или припадниците на некоја вероисповед не можеле да уживаат одделни предности, привилегии или одделна заштита.
- › **Трето**, припадноста на одредена вероисповед или исповедувањето на одредена вера не го ослободувал никој од општите граѓански, воени или други должности што морале да бидат извршувани во согласност со законите.

³⁹⁰ Закон за забрана за предизвикување на национална, расна и верска омраза и нетрпеливост, Службен лист на Демократска Федеративна Југославија, бр.: 36, Белград, 1945, 29.5.1945, op.cit.

Член 10 од Законот ја следел логиката на член 26, став 2 од Уставот на ФНРЈ³⁹¹, кој се однесувал на прашањето на полноважноста на бракот. Во оваа смисла, надоврзувајќи се на уставната одредба дека бил полноважен само оној брак што бил склучен пред надлежните органи на државата, законодавецот предвидел дека одлуките на верските организации во брачните спорови и во предметите од дисциплински карактер, како и другите нивни одлуки немале дејство надвор од верската организација.

Во член 11, пак, бил операционализиран став 5 од член 25 на Уставот на ФНРЈ³⁹², во согласност со кој државата имала право материјално да ги помага верските организации. Ваквата операционализација се вршела во три дела:

- › **Прво**, преку дефинирање на постапката за остварување на заложбата, во согласност со која Сојузниот извршен совет и републичките извршни совети се главните институции што ги носеле овие одлуки;
- › **Второ**, преку оставање на можноста споменатите тела со одлука за материјална помош на верските организации да ја определат и целта за која се однесува односната помош или одреден дел од неа;
- › **Трето**, преку дефинирање на правата на државата, како и должностите на верските организации во согласност со кои било определено дека верските организации самите располагале со доделените материјални средства, а ако помошта им била дадена за определена цел, државата имала право да побара црквите и верските организации да поднесат извештај за употребата на доделените средства.

Во 5 члена од *втората глава* на Законот, попрецизно биле определени рамките на вршењето на верските обреди од страна на верските организации.

Во член 14 законодавецот определил дека крштавањето и актот на обрежување на малолетни лица можеле да се вршат единствено по барање на еден од родителите, односно на старателот, при што се констатирало дека ако малолетното лице било постаро од 10 години била потребна и негова согласност.

Законодавецот, со предвидување на уште еден услов да биде извршен верскиот чин, дополнително ја усложнил постапката, со кој, како што се покажало во праксата, била поставена уште една сериозна препрека што ги оневозможила граѓаните во полн обем да ги остварат своите верски слободи и права.

Член 15 од овој Закон се однесувал и на прашањето на венчавањето, како и на

391 *Устав на Федеративна Народна Република Југославија*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 10, Белград, 1.2.1947, op.cit.

392 Ibid.

чинот на крштавање. Овој член, како и во случајот со член 10 кој се однесувал на полноважноста на бракот, ја следел логиката на став 2 од член 26 од Уставот на ФНРЈ.³⁹³

Имено, преточувајќи ја соодветната уставна одредба според која венчавањето во согласност со верските обреди можело да се изврши откако бракот бил склучен пред надлежен државен орган, предвидела и дека чинот на крштавање можел да се спроведе откако ќе се извршело запишување на детето/лицето во матичната книга на родените.

Во два члена биле предвидени уште две околности што се однесувале на предметот на овој закон:

- › **Прво**, во член 16 било констатирано дека лицата кои се наоѓале во болници, домови за стари лица, интернати и други установи можеле во границите на куќниот ред да вршат исповедување на сопствената вера и да бидат посетени од свештеник, и
- › **Второ**, во член 17 било определено дека своната на црквите и храмовите, како и црковните згради можеле да се употребуваат и за свонење во случај на општа опасност (пожар, поплава и слично), при што било санкционирано верскиот претставник кој управувал со црковните згради да нема право да одбие своната да бидат употребени во таков случај.

Во трите члена од *третата глава* попрециозно било регулирано прашањето на верската настава. Споменатите членови ја следеле логиката на член 25 од Уставот на ФНРЈ, со кој им било овозможено правото на верските организации да формираат верски училишта за подготовка на свештеници кои биле под надзор и контрола на државата, како и став 5 на член 38 од Уставот на ФНРЈ, со кој било санкционирано дека училиштето било одвоено од црквата.

Во *последната глава* од Законот, која се однесувала на завршните одредби, во 4 члена биле дефинирани прашањата поврзани со повредата на овој Закон, како и неговото стапување на сила.

1.5.1. Уредба на Народна Република Македонија за извршување на одделни одредби од Законот за правната положба на верските заедници од 1961 година

Законот за правната положба на верските заедници од 1951 година донесен од страна на сојузните органи на ФНРЈ се применувал без каква било дополнителна

³⁹³ Устав на Федеративна Народна Република Југославија, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 10, Белград, 1.2.1947, op.cit.

разработка или допрецизирање сè до 1961 година, кога Извршниот совет на НРМ, врз основа на член 23 од Законот, според кој републичките извршни совети требало да се погрижат за неговото извршување, а по потреба и да донесат поблиски прописи на 21 јуни 1961 година, донел Уредба за извршување на одделни одредби од Законот за правната положба на верските заедници.³⁹⁴

Со Уредбата дополнително биле допрецизирани:

- › **Прво**, став 2 на член 12 кој се однесувал на собирањето прилози;
- › **Второ**, член 13 кој се однесувал на јавните простории за вршење на верските обреди, на самиот чин на вршењето на обредите, како и на прашањето кои лица можеле да ги извршуваат споменатите верски процеси;
- › **Трето**, член 14 кој се однесувал на актот на крштавањето, односно актот на обрежувањето, и
- › **Четврто**, член 4 и член 19 кои се однесувале на прашањата поврзани со вршењето на верската настава и правата на родителите и на малолетникот во однос на образованието на нивните деца.

На крајот од Уредбата биле поместени казнените одредби.

Со Уредбата за извршување на одделни одредби од Законот за правната положба на верските заедници, властите на НРМ навлегле во натамошно нормирање на религијата со што го отежнале функционирањето на верските организации, а со тоа и остварувањето на слободата на вероисповед. Имено, тоа се постигнало преку одредбите со кои:

- › **Прво**, било предвидено инволвирање на републичките органи во давањето одобренија за извршување одредени верски обреди, при што на верските организации сериозно им бил отежнат просторот за дејствување;
- › **Второ**, било условено собирањето материјални прилози од страна на црквите и верските организации врз основа на одобрение од соодветен орган на управата задолжен за вршење на внатрешните работи;
- › **Трето**, странски државјани можеле да вршат верска настава во високообразовните институции на верските организации единствено врз основа на добиено одобрение од органот на управата задолжен за вршењето на внатрешните работи,;
- › **Четврто**, само верски лица одредени од надлежниот орган на верската организација можеле да вршат верска настава;
- › **Петто**, за посетување верска настава од страна на малолетник било потребно писмено одобрение од двата родитела, односно од старателот до-

³⁹⁴ Уредба за извршување на одделни одредби од законот за правната положба на верските заедници, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: XVII, бр.: 26, Скопје, 31.7.1961, стр.: 401-403.

- ставено до верската организација, како и усмена согласност од страна на малолетникот;
- › **Шесто**, за спроведување на верскиот чин крштавање/обрежување малолетникот бил обврзан да даде јавна согласност.

1.6. Устав на Социјалистичка Федеративна Република Југославија од 1963 година

Во вториот Устав на СФРЈ³⁹⁵, донесен на 7 април 1963 година, биле предвидени пет члена во врска со статусот на религиите и слободата на вероисповед.

Овие одредби во значајна мера претставувале пресликување на соодветните одредби од Уставот на ФНРЈ од 1946 година. Во конкретна смисла, во глава V од Уставот со наслов: „Слободите, правата и должностите на човекот и граѓанинот“, правната рамка во оваа област била поставена во членовите кои се однесувале на прашањата на:

- › **Прво**, еднаквоста на граѓаните,³⁹⁶
- › **Второ**, слободата на мислата и определувањето,³⁹⁷ и
- › **Трето**, верските слободи и права.³⁹⁸

Освен споменативе гаранции, државата ги определила и границите на овие права преку:

395 *Устав на Социјалистичка Федеративна Република Југославија*, Службен лист на Социјалистичка Федеративна Република Југославија, Белград, год.: XIX, бр.: 14, 10.4.1963, стр.: 261-292.

396 Во однос на еднаквоста на граѓаните, уставотворецот ја следи логиката на првите два става од член 21 од претходниот устав на Федеративна Југославија од 1946 година, предвидувајќи гаранции на државата во однос на еднаквоста на граѓаните во остварувањето на нивните права и должности независно од повеќе критериуми какви што се националноста, расата, полот, јазикот, образованието, вклучувајќи ја и вероисповедта.

397 Во конкретна смисла, рамките на слободата на мислата и определувањето, во кои влегува и верската определба, се поставени во член 39 од Уставот (кој ја следи логиката на став 1 од член 25 од Уставот на Федеративна Југославија од 1946 година, н.з.) со кој се гарантира споменатата слобода на граѓаните; во член 41 од Уставот (кој ја следи логиката на став 3 на член 21 од Уставот на Федеративна Југославија од 1946 година) според кој државата, давајќи им гаранции на граѓаните да ја изразуваат сопствената култура, да го употребуваат својот јазик, и во оваа смисла пошироко толкувано да ја манифестираат сопствената вероисповед, го смета за казниво секое пропагирање или спроведување национална нерамноправност, како и секое разгорување на национална, расна или верска омраза или нетрпеливост.

398 Прашањето на верските слободи и права е регулирано со член 46 од Уставот, кој ја следи логиката на член 25 од Уставот на Федеративна Југославија од 1946 година. Како во минатиот Устав, така и во овој Устав, се задржани рамките на третманот на државата на верските организации и во таа смисла остварувањето на верските слободи и права преку гаранциите на граѓаните слободно да ја исповедаат верата, како и на верските организации слободно да ги извршуваат верските работи и верските обреди, како и да основаат училишта за подготвување свештеници.

- › **Прво**, забраната за злоупотреба на верата и на верската дејност во политички цели,
- › **Второ**, можноста општествената заедница да ги помага верските организации.

За разлика од Уставот на Федеративна Југославија од 1946 година, во однос на втората гаранција, зборот „државата“ бил заменет со зборовите „општествена заедница“, со што била проширена рамката на институциите кои можеле материјално да ги помагаат верските организации. Во последниот став од овој член, во однос на соодветните одредби од претходниот Устав на Федеративна Југославија, внесен бил нов став со кој државата и уставно ја санкционирала можноста верските организации, во границите определени со сојузен закон, да имаат право на сопственост над недвижностите.

Во Уставот на СФРЈ од 1963 година значаен бил и член 35 кој се однесувал на избирачкото право, а во врска со соодветниот член 23 од претходниот Устав на Федеративна Југославија. Имено, во однос на правото на граѓаните да избираат и да бидат избирани на сите нивоа од власта во Југославија за разлика од споменатата одредба во Уставот од 1946 година во која било гарантирано ова право независно од, меѓу другото, и верската определба на граѓаните, во овој и во следниот Устав на СФРЈ од 1974 година, ваквиот основ бил испуштен. Со оглед на политичките прилики во Југославија, испуштањето на елементот на верската определба можело да се толкува како дел од вкупните процеси на маргинализирање на верскиот елемент во јавната сфера.

1.7. Устав на Социјалистичка Република Македонија од 1963 година

Вториот Устав на Социјалистичка Република Македонија (СРМ) бил донесен на 12 април 1963 година.³⁹⁹

За разлика од првиот Устав на НРМ од 1947 година, во овој не постоеле одредби што се однесувале на основните слободи и права на човекот и на граѓанинот сместени во одделна глава. Во таа смисла, и во однос на прашањето за односот на верските организации и слободата на вероисповед, во Уставот не постоеле соодветни одредби.

Во насока на дополнително објаснување на наведеното бил и фактот дека и во Уставите од 1963 година на останатите републики во составот на СФРЈ не постоеле соодветни одредби што се однесувале на човековите слободи и права во чиј дел биле прашањата поврзани со слободата на вероисповед.

³⁹⁹ Устав на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XIX, бр.: 15, Скопје, 12.4.1963, стр.: 217 - 254.

Во секој случај, правната рамка што го регулирала односот на државата со верските организации, како и верските слободи и права, а поставена во Уставот на СФРЈ од 1963 година, била на истоветен начин поставена и во Уставот на СРМ.⁴⁰⁰

Во оваа смисла е и член 116 од Уставот на СФРЈ од 1963 година⁴⁰¹ во согласност со кој право и должност било на Федерацијата, меѓу другото, да го обезбеди единството на основните слободи и права на човекот и на граѓанинот.

Имајќи го предвид наведеното, во Уставот на СРМ од 1963 година постоеле два члена, кои во посредна смисла на зборот се однесувале на слободата на вероисповед:

- › **Прво**, член 32, со кој Социјалистичка Македонија се обврзала да води грижа, меѓу другото, и за спомениците на културата, во чии рамки влегувале и сакралните објекти, и
- › **Второ**, член 73, со кој државата им ги гарантирала правата на националните малцинства во смисла на употребата на јазикот, како и развојот на културата во чии рамки, пошироко толкувано, влегувала и слободата на вероисповед.

1.8. Устав на Социјалистичка Федеративна Република Југославија од 1974 година

Во Уставот на СФРЈ⁴⁰², донесен на 21 февруари 1974 година, биле поместени 6 одредби што имале посредна врска со статусот на религиите и слободата на вероисповед. Со споредба на членовите 153, 154, 166, 170, 174 и 203 од овој Устав, а кои се однесувале на споменатите прашања со соодветните одредби од претходниот Устав на ФНРЈ од 1963 година,⁴⁰³ може да се заклучи дека уставотворецот ја пресликал рамката во оваа област. Како и во претходниот, така и во овој Устав, членовите поврзани со односите на верските организации и остварувањето на верските слободи и права природно биле дел од глава III, под наслов „Слободи, права и должности на човекот и на граѓанинот“.

Во оваа смисла, државата на ист начин го регулирала прашањето на:

400 Член 2 став 1 „Општествено-економското уредување и општествено-политичкиот систем утврдени во Уставот на Социјалистичка Федеративна Република Југославија се основа на општествено-економското и општествено-политичкото уредување на Социјалистичка Република Македонија“ (Устав на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XIX, бр.: 15, Скопје, 12.4.1963, op.cit.).

401 Устав на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XIX, бр.: 15, Скопје, 12.4.1963, op.cit.

402 Устав на Социјалистичка Федеративна Република Југославија, Службен лист на Социјалистичка Федеративна Република Југославија, Белград, год.: XXX, бр.: 9, Белград, 21.2.1974, стр.: 210-262.

403 Устав на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XIX, бр.: 15, Скопје, 12.4.1963, op.cit.

- › **Прво**, еднаквоста на граѓаните, во член 153 и 154,⁴⁰⁴
- › **Второ**, слободата на мислата и определувањето во член 166 и 170,⁴⁰⁵
- › **Трето**, верските слободи и права во член 174.⁴⁰⁶

Во Уставот од 1974 година посебно внимание предизвикал став 2 на член 203,⁴⁰⁷ кој се однесувал на **забраната на користење на човековите права и слободи**. Имено, уставотворецот за прв пат предвидел **забрана за користење на слободите и правата утврдени со Уставот во повеќе случаи, каква што била забраната за користење на овие права поради уривање на „социјалистичкото самоуправно демократско уредување“, загрозување на мирот, како и разгорувањето на омразата и нетрпеливоста врз повеќе основи, меѓу кои спаѓала и верската омраза и нетрпеливост**.

Во оваа смисла, во следниот став од член 174 било предвидено дека со закон ќе биде одредено во кои случаи и под кои услови користењето на слободите спротивно на Уставот би повлекло ограничување или забрана на нивното користење.

1.9. Устав на Социјалистичка Република Македонија од 1974 година

Третиот Устав на Социјалистичка Македонија⁴⁰⁸ бил донесен на 25 февруари 1974 година. Како во првиот и вториот Устав на СРМ од 1963 година⁴⁰⁹, така и во трети-

404 Во однос на прашањето на еднаквоста на граѓаните во член 153 се дале гаранции од страна на државата во однос на остварувањето на човековите права и слободи на граѓаните преку констатираните одредби, во согласност со кои, слободите и правата се остварувале во меѓусебна солидарност на луѓето и со исполнување на должностите и одговорностите на секого кон сите и на сите кон секого; дека слободите и правата на човекот и на граѓанинот се ограничени само со еднаквите слободи и права на другите луѓе и со интересите на социјалистичката заедница утврдени со Уставот, како и дека секој е должен да ги почитува слободите и правата на другите и е одговорен за тоа. Во оваа смисла, во член 154, пак, државата им ја гарантира еднаквоста во остварувањето на правата и должностите на граѓаните независно од националноста, расата, полот, јазикот, образованието, општествената положба, вклучувајќи ја и вероисповедта (*Устав на Социјалистичка Федеративна Република Југославија*, Службен лист на Социјалистичка Федеративна Република Југославија, Белград, год.: XXX, бр.: 9, Белград, 21.2.1974, op.cit.).

405 Со овие одредби се даваат гаранции во однос на остварувањето на ова право, а освен тоа и се прогласува за противуставно секое пропагирање или спроведување на нерамноправност врз повеќе основи, како што е националната, расната, вклучително и верската омраза и нетрпеливост (*Устав на Социјалистичка Федеративна Република Југославија*, Службен лист на Социјалистичка Федеративна Република Југославија, Белград, год.: XXX, бр.: 9, Белград, 21.2.1974, op.cit.).

406 Со споменатата одредба им се гарантира правото на граѓаните да ја исповедаат својата вера, на верските организации да ги извршуваат верските работи и верските обреди, да основаат верски школи за подготовка на свештеници, како и да имаат сопственост на недвижности, а, на општествената заедница материјално да ги помага верските заедници (*Устав на Социјалистичка Федеративна Република Југославија*, Службен лист на Социјалистичка Федеративна Република Југославија, Белград, год.: XXX, бр.: 9, Белград, 21.2.1974, op.cit.).

407 Ibid.

408 *Устав на Социјалистичка Република Македонија*, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XXX, бр.: 7, Скопје, 25.2.1974, стр.: 106-162.

409 *Устав на Социјалистичка Република Македонија*, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XIX, бр.: 15, Скопје, 12.4.1963, op.cit.

от највисок правен акт одредбите кои го уредувале односот на Републиката кон религиите, како и со верските слободи и права на граѓаните биле дел од глава V со наслов: „Слободи, права и должности на човекот и граѓанинот“.

Во уставниот текст на СРМ од 1974 година, во 9 одредби биле определени границите на секуларизмот, од кои дури шест одредби директно се однесувале на односот на државата кон верските организации и слободата на вероисповед, а три члена имале посреден однос со оваа проблематика.

Уставотворецот на Социјалистичка Македонија овие прашања непосредно ги регулирал со:

- › **Прво**, член 204 од Уставот, кој се однесувал на правото на еднаквост;
- › **Второ**, член 216, кој се однесувал на слободата на мислата и на определувањето;
- › **Трето**, член 220, кој бил посветен на забраната за ширење на омраза и на нетрпеливост, како и
- › **Четврто**, член 225 од Уставот на СРМ, кој се однесувал на слободата на вероисповед.

Уште три члена од Уставот на СРМ во посредна смисла на зборот биле поврзани со односот на државата кон верските организации и слободата на вероисповед:

- › **Прво**, член 176, кој се однесувал на правата на другите народи на Југославија во СРМ;
- › **Второ**, член 178, кој ги уредил правата на националните малцинства во СРМ, и
- › **Трето**, член 221 од Уставот на СРМ, кој се однесувал на правата на етничките групи во Социјалистичка Македонија.

Во првата група членови биле регулирани прашањата на истоветен начин како и Уставот на СФРЈ од 1974 година. Конкретно:

- › *Правото на еднаквост* утврдено во член 204 од Уставот на СРМ ја следело логиката на член 154 од Уставот на СФРЈ од 1974 година⁴¹⁰.
- › *Слободата на мислата и на определувањето* утврдена во член 216 на идентичен начин била уредена како во член 166 од Уставот на СФРЈ од

410 Социјалистичка Македонија им го гарантира правото на еднаквост на граѓаните во однос на остварувањето на правата и должностите, како и нивната еднаквост пред законот, независно од повеќе критериуми, во кои влегува и вероисповедта (*Устав на Социјалистичка Федеративна Република Југославија*, Службен лист на Социјалистичка Федеративна Република Југославија, Белград, год.: XXX, бр.: 9, Белград, 21.2.1974, op.cit. и *Устав на Социјалистичка Република Македонија*, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XXX, бр.: 7, Скопје, 25.2.1974, op.cit.).

- 1974 година⁴¹¹.
- › *Забраната за ширење на омраза и на нетрпеливост*, како составен дел на член 220 била регулирана на ист начин како и во член 170 од Уставот на СФРЈ од 1974 година⁴¹².
 - › *Слободата на вероисповед*, дефинирана во член 225 ги содржела истите рамки од сојузниот Устав од 1974 година определени во член 174⁴¹³.

Втората група членови кои на посреден начин се однесувале на верските прашања, како и во претходниот случај, имале поврзаност со соодветните одредби од Уставот на СФРЈ од 1974 година. Имено, членовите 176, 178 и 222 од Уставот на СРМ во себе ја содржале истата гаранција за еднаквост во остварувањето на правото на употреба на јазикот, изразувањето на културата, како и основањето на установи и организации со македонскиот народ на:

411 Во согласност со одредбата, Републиката нуди најопшти гаранции во однос на слободата на граѓаните на Социјалистичка Македонија во однос на мислата и на определувањето, во чии рамки, секако, влегуваат и односните аспекти поврзани со верската припадност (*Устав на Социјалистичка Федеративна Република Југославија*, Службен лист на Социјалистичка Федеративна Република Југославија, Белград, год.: XXX, бр.: 9, Белград, 21.2.1974, op.cit. и *Устав на Социјалистичка Република Македонија*, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XXX, бр.: 7, Скопје, 25.2.1974, op.cit.).

412 Во контекст на првите два става со кои им се гарантира слободата на граѓаните за изразување на етничката припадност, култура и употреба на јазик (а, во таа смисла и слободата на изразување на верската определба, н.з.), како и санкционирањето дека доколку некој граѓанин не сака да се изјасни на која етничка припадност припаѓа да му се овозможи тоа, уставотворецот го определува како казниво и противуставно секое пропагирање или спроведување на национална нерамноправност, како и секое разгорување на национална, расна, но и верска омраза и нетрпеливост (*Устав на Социјалистичка Федеративна Република Југославија*, Службен лист на Социјалистичка Федеративна Република Југославија, Белград, год.: XXX, бр.: 9, Белград, 21.2.1974, op.cit. и *Устав на Социјалистичка Република Македонија*, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XXX, бр.: 7, Скопје, 25.2.1974, op.cit.).

413 Во конкретна смисла, уставотворецот определува дека: исповедувањето на верата е слободно и дека е приватна работа на човекот. На овој начин се запазува начелото на одвоеност на верските организации од државата, во согласност со кое Социјалистичка Македонија како секуларна држава им нуди гаранции на граѓаните во однос на остварувањето на споменатите аспекти од ова право, истовремено задржувајќи ја својата неутралност преку извлекувањето на слободата на вероисповед надвор од јавната, односно општествената сфера; Верските организации, бидејќи се одделени од државата се слободни во вршењето на верските работи и верските обреди. Со овој став, Социјалистичка Македонија дополнително го развива секуларизмот со забраната верските организации да имаат своја улога во креирањето на јавните политики проследено со истоветно нормативно немешање на државата во работите од нивниот делокруг на работа; Се прогласува за противуставна злоупотребата на верата и верската дејност во политички цели. Овој став ја добива сопствената целосна смисла заедно со став 3 на член 220, со кој Социјалистичка Македонија забранува разгорување на, меѓу другото, и верска омраза и нетрпеливост. Со тоа Републиката во целост ја определува положбата на верските организации единствено на нивото на нивните основни верски обврски; Се остава можноста општествената заедница да ги помага верските организации, како и тие во границите со закон да имаат сопственост на недвижности (*Устав на Социјалистичка Федеративна Република Југославија*, Службен лист на Социјалистичка Федеративна Република Југославија, Белград, год.: XXX, бр.: 9, Белград, 21.2.1974, op.cit. и *Устав на Социјалистичка Република Македонија*, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XXX, бр.: 7, Скопје, 25.2.1974, op.cit.).

- › **Прво**, другите народи на СФРЈ во СРМ (член 176);
- › **Второ**, националните малцинства во СРМ (член 178), како и
- › **Трето**, етничките групи во Социјалистичка Македонија (член 222).

Имајќи предвид дека верската припадност била составен дел од културните особености, Уставот на СРМ им го овозможил остварувањето на тоа право, како на македонскиот народ како конститутивен, така и на другите народи на СФРЈ, националните малцинства и на етничките групи во СРМ.

Значаен во оваа смисла бил член 251 од Уставот на СРМ, кој се однесувал на прашањето на границите на човековите права. Содржината на овој член, исто така, била преликувана од член 203 од Уставот на СФРЈ од 1974.⁴¹⁴

1.10. Закон на Социјалистичка Република Македонија за правната положба на верските заедници од 1977 година

Со влегувањето во сила на Законот за правната положба на верските заедници донесен на 28 октомври 1977 година⁴¹⁵ престанала со важност Уредбата на Социјалистичка Македонија за извршување на одделни одредби од Законот на Федеративна Југославија за правната положба на верските заедници од 1961 година⁴¹⁶, односно сојузниот Закон за правната положба на верските заедници од 1953 година.⁴¹⁷

Законот за правната положба на верските заедници бил донесен во согласност со член 301 точка 21 од Уставот на СРМ од 1974 година, според кој „за уредување на работите од заеднички интерес [...] Собранието на СРМ имало право да донесува закони што се однесувале на правната положба на верските заедници.“⁴¹⁸

414 Како и во сојузниот, така и во републичкиот Устав, уставотворецот предвидува забрана за користење на слободите и правата утврдени со Уставот во повеќе случаи, каква што е забраната за користење на слободите и правата заради уривање на социјалистичкото самоуправни демократско уредување, загрозување на мирот, како и разгорувањето на омразата и нетрпеливоста врз повеќе основи, меѓу кои спаѓа и верската омраза и нетрпеливост. Во оваа смисла, низ призма на истакнатото во следниот став од овој член е предвидено дека со закон ќе се одреди во кои случаи и под кои услови користењето на слободите спротивно на Уставот повлекува ограничување или забрана на нивното користење (*Устав на Социјалистичка Федеративна Република Југославија*, Службен лист на Социјалистичка Федеративна Република Југославија, Белград, год.: XXX, бр.: 9, Белград, 21.2.1974, op.cit. и *Устав на Социјалистичка Република Македонија*, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XXX, бр.: 7, Скопје, 25.2.1974, op.cit.).

415 *Закон за правната положба на верските заедници*, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XXXIII, бр.: 39, Скопје, 14.11.1977, стр.: 860-862.

416 *Уредба за извршување на одделни одредби од Законот за правната положба на верските заедници*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: XVII, бр.: 26, Скопје, 31.7.1961, op.cit.

417 *Закон за правната положба на верските заедници*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: XIX, бр.: 22, Белград, 27.5.1953, op.cit.

418 *Устав на Социјалистичка Република Македонија*, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XXX, бр.: 7, Скопје, 25.2.1974, op.cit.

Законот бил составен од 35 члена, а неговата содржина можела да се подели на 4 тематски дела:

- › **Прво**, рамка за правниот однос на државата со верските организации, како и прашањето на исповедување на верата;
- › **Второ**, правата на верските организации и на граѓаните;
- › **Трето**, забрани за верските организации и граѓаните и
- › **Четврто**, казнени одредби.

Во првиот тематски дел од Законот биле регулирани следните прашања:

- › *Слободата на вероисповед и исповедување на верата.* Овие прашања биле опфатени со член 1 и ставовите 1 и 2 од член 3. Во овие одредби било дефинирано дека СРМ нуди гаранции во однос на остварувањето на слободата на вероисповед; дека исповедувањето на верата е приватна работа на човекот и дека верските организации меѓу себе имале иста правна положба и биле одделени од државата;
- › *Регистрација на верските организации.* Ова прашање било регулирано со членовите 8 и 9. Основачите на верската организација биле должни во рок од 30 дена да поднесат пријава за основање, промена или престанок на верската организација до органот за вршење на внатрешните работи каде се наоѓало седиштето на верската организација. Според Законот, регистрираните верски организации имале својство на правно лице, а одлуките што тие ги носеле немале дејство надвор од верските организации;
- › *Вршење на верски обреди.* Ова прашање било регулирано со членовите 13⁴¹⁹, 14, 15 и 16. Во согласност со овие одредби вршењето на верските работи се одвивало во црквите, џамиите, како и во други простории наменети за таа цел. Верските обреди можеле да се вршат и на други места во согласност со законот што ја уредувал проблематиката на јавното собирање на граѓаните, но за тоа било потребно одобрение од надлежниот општински одбор на управата, додека на гробиштата можеле да се вршат верски обреди поврзани исклучиво со чинот на погребување. Во оваа смисла, за вршење верски обреди во поворки на јавен простор било потребно одобрение (решение) од општинскиот орган на управата надлежен за внатрешните работи. Исто така, во овој дел законодавецот не предвидел посебни дозволи од страна на државата за одржување на верските обреди на граѓаните во нивните домови;
- › *Улогата на странските државјани во вршењето верски работи во СРМ.* Ова прашање било регулирано со член 18, во согласност со кој ова право им било дозволено на верските организации, но врз основа на претходно

419 Ibid.

- дадено одобрение за тоа од општинскиот орган на управата надлежен за вршење на внатрешните работи;
- › *Постапка за изведување на верска поука.* Ова прашање било регулирано со став 3 од член 2, како и со членовите 21 и 22. Почетната премиса на законодавецот во оваа област била дека училиштата се одвоени од верските организации. Наспроти оваа генерална одредба, државата им дозволувала на училиштата да вршат верска поука, но надвор од училиштата, односно во други јавни простории во кои верските заедници ги извршувале верските работи и верските обреди. За учениците да можеле да посетуваат верска поука им била потребна согласност од нивните родители, односно старатели, а ако биле постари од 10 години била потребна и нивна согласност. Верската организација која извршувала верска поука била должна до општинскиот орган на управата задолжен за вршење на внатрешните работи да достави пријава најдоцна во рок од 30 дена пред почетокот на извршувањето на верската поука;
 - › *Постапка за основање верско училиште за подготовка на свештеници.* Ова прашање било регулирано со членовите 23, 24, 25 и 26 во согласност со кои верските организации за да можеле да го остварат правото да основаат верски училишта било потребно во рок од 8 дена од донесувањето на таквата одлука да го известат републичкиот орган на СРМ надлежен за вршење на работите од областа на образованието. Верските организации кои основале вакви образовни институции, самостојно управувале со нив, но наставните програми не смееле да бидат во спротивност со Уставот на СРМ и СФРЈ, додека наставата требало да ја изведуваат државјани на Федеративна Југославија. Странски државјани, пак, можеле да изведуваат настава, но само со добиено одобрение од надлежен општински орган на управата. Надзорот над работата на училиштата го вршел надлежен општински орган, а одговорното лице на верското училиште било должно да ги обезбеди сите предуслови за вршење на надзорот. Во оваа смисла, доколку за време на надзорот биле констатирани определени неправилности, верската организација била должна нив да ги исправи, при што имала и право на жалба во рок од 15 дена од донесувањето на решението на надлежниот општински орган до соодветниот републички орган. Соодветниот републички орган, пак, донесувал конечно решение.

Во вториот тематски дел од Законот биле поместени одредбите со кои законодавецот ги определил правата на граѓаните и на верските организации.

Според Законот, граѓаните:

- › **Прво**, имале право слободно, во постапка утврдена со закон, да основаат верски организации (член 2 став 1);

- › **Второ**, имале право да припаѓаат, односно да не припаѓаат на одредена верска организација (член 2 став 2);
- › **Трето**, биле слободни да пристапуваат кон верските организации, да не пристапуваат кон истите, да останат во нив, да истапат од нив, да учествуваат на јавни манифестации преку изразување на своите верски чувства или да не ги манифестираат јавно своите верски чувства (член 5 став 1, 2 и 3), при што никој не смеел да го наруши или да го попречи тоа (член 7 став 4);
- › **Четврто**, имале право да ја исповедаат својата вера и кога се наоѓале во болници, домови за стари лица или слични установи (член 20);
- › **Петто**, имале право на верска поука (член 21);
- › **Шесто**, имале право да основаат верски здруженија (член 27);
- › **Седмо**, можеле да даваат прилози во верските организации, а свештениците да примаат вообичаени награди за извршување на верските работи (член 12 став 1, 2 и 5).

Според Законот, верските организации:

- › **Прво**, биле слободни во извршувањето на верските работи и верските обреди (член 4 став 1);
- › **Второ**, имале право да основаат верски училишта за подготовка на свештеници (член 23 став 1);
- › **Трето**, имале право да издаваат свој печат и публикации со верска содржина преку почитување на законите од таа област (член 10);
- › **Четврто**, во согласност со правните прописи имале право на сопственост над недвижности (член 19);
- › **Петто**, можеле да примаат материјална помош од општествено-политичката заедница, како и самостојно да располагаат со доделените средства за кои поднесувале извештаи до надлежните институции за начинот на кој ги потрошиле средствата (член 11).

Во третиот тематски дел од Законот биле одредбите со кои законодавецот ги утврдил забраните за верските организации и за граѓаните:

- › **Прво**, никој не смеел да принудува припадник на верска организација да не ги користи правата и слободите што му припаѓале во согласност со Уставот, законите и другите прописи (член 5 став 4);
- › **Второ**, на ниту еден граѓанин не можело да му бидат ограничени правата и слободите поради припадност кон одредена верска организација, а верските организации, пак, не можеле да уживаат посебни предности и привилегии (член 6);
- › **Трето**, граѓанин не можел да биде присилен да даде прилог за верски цели, а верските организации не смееле да утврдуваат обврски за плаќања кон верниците (член 12 став 2 и 3);

- › **Четврто**, верата не можела да се користи во политички цели; (член 7 став 1);
- › **Петто**, се забранило предизвикување, распалување и овозможување верска нетрпеливост, омраза и раздор (член 7 став 2);
- › **Шесто**, државата, во интерес на заштита на здравјето на граѓаните, јавниот ред и мир, како и други околности, можела да забрани одржување на верски собири, верски посети или верски манифестации (член 17);
- › **Седмо**, верската поука не можела да се изведува кога учениците се на училиште или кога биле ангажирани во други училишни активности (член 21 став 3);
- › **Осмо**, венчавањето и крштавањето според верските обреди не смеело да се врши пред спроведување на државната постапка за склучување брак пред надлежен орган, односно пред запишувањето на роденото дете во матичната книга на родените (член 28 став 1);
- › **Деветто**, актот на обрежувањето на лице постаро од 10 години не смеел да се врши без согласност на лицето што се обрежува (член 28 став 2);
- › **Десетто**, никој не можел да ја спречи државата за време на општа опасност да ги употребува камбаните на храмовите, зградите и дворовите (член 29).

Во четвртиот тематски дел од Законот биле казнените одредби определени во членовите 30, 31 и 32. Опсегот на санкциите за прекршување на Законот на физичките и правните лица се движел од парична казна до казна затвор во траење од 60 дена.

1.11. Останати акти со кои се определува статусот на религиите и слободата на вероисповед во Социјалистичка Македонија

Покрај до сега анализираниите уставни и законски одредби, **односот на властите кон верските организации, како и кон прашањето на слободата на вероисповед бил определен и со други нормативни акти, а кои во потполна мера го скицирале карактерот на југословенскиот, односно на македонскиот модел на социјалистички секуларизам.**

Поконкретно, станува збор за акти што се однесувале на промената на сопственичките односи, социјалното осигурување, даночната политика, правното регулирање на бракот, водењето на матичните книги, изучувањето на веронауката во државниот образовен систем, статусот на училиштата за подготовка на верски службеници, како и прашањето на носењето на зарот и фереџето од страна на жената-муслиманка.

1.11.1. Промена на сопственичките односи

Промената на сопственичките односи била една од главните задачи на владејачките комунисти по Втората светска војна. **На удар, заедно со останатите правни и физички лица, се нашле и верските организации, на кои сериозно им била разнишана материјалната основа со што** во голема мера била доведена во прашање нивната мисија, а со тоа и влијанието и моќта во општеството.

*Првите одземања на имотите од страна на властите започнале за време на Втората светска војна на подрачјата што биле под контрола на партизанските одреди.*⁴²⁰ **Овие одземања главно биле извршени бесправно**, без формална согласност од страна на верските организации, како и без соодветна одлука од страна на народноослободителните одбори. Набрзо, по консолидирањето на власта, сојузните и републичките органи почнале со реализација на целта преку носење бројни законски и подзаконски правни акти, и тоа⁴²¹:

- › **Аграрна реформа и колонизација.** Првите правни акти со кои била отпочната реализацијата на идејата на СКЈ за промена на сопственичките односи во Федеративна Југославија биле сојузниот Закон за аграрната реформа и колонизација⁴²², донесен во август 1945 година, Законот за аграрна реформа и колонизација на територијата на Федерална Македонија⁴²³, донесен во декември 1945 година и Правилникот на Владата на НРМ за извршување на Законот за аграрна реформа и внатрешна колонизација на територијата на Федерална Македонија во февруари 1946 година⁴²⁴.

Сојузниот Закон каде биле утврдени генералните рамки на овој процес, федералните закони, во чии рамки влегол и македонскиот, попрецизно го операционализирал процесот на аграрната реформа и колонизацијата, додека со правилниците се прецизирало спроведувањето на процесот.

Аграрната реформа започнала организирано да се спроведува во 1946 година кога од страна на привременото сојузно собрание било формирано Министерството за аграрна реформа и колонизација со надлежност да ја

420 Радмила Радиќ, *Држава и верске заједнице 1945-1970 прв дел: 1945-1953*, Белград, 2002.

421 Радмила Радиќ, *Држава и верске заједнице 1945-1970 прв дел: 1945-1953*, op.cit.

422 *Закон за аграрна реформа и колонизација*, Службен лист на Демократска Федеративна Југославија, год.: I, бр.: 64, Белград, 28.8.1945, стр.: 621-624.

423 *Закон за аграрна реформа и колонизација на територијата на Федерална Македонија*, Службен весник на Федерална Македонија, год.: I, бр.: 25, Скопје, 5.12.1945, стр.: 181-185.

424 *Правилник за извршување на Законот за аграрна реформа и внатрешна колонизација на територијата на Федерална Македонија*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: II, бр.: 3, Скопје, 9.2.1946, стр.: 17-21.

толкува и да ја спроведува аграрната политика и колонизацијата преку аграрните тела во републиките и во автономните области (член 29⁴²⁵).

Ова Министерство функционираше сè до 1948 година по што неговите надлежности преминале на Министерството за земјоделство на Федеративна Југославија.

Сојузниот Закон за аграрна реформа и колонизација бил составен од 36 члена. Во член 1 била дефинирана целта на Законот:

„Во цел за доделување земјата на земјоделците кои немајат земја или ја имајат недоволно, ќе се изврши на целата територија на Демократска Федеративна Југославија аграрна реформа и колонизација остваруејќи го начелото: Земјата припаѓа на она која ја работат.“⁴²⁶

Имајќи го предвид наведеното, според Законот било предвидено да се создаде државен земјишен фонд со цел остварување на задачите од член 1. Државниот земјишен фонд, пак, во согласност со член 3 точка (а), требало да се формира преку одземање на земјоделските имоти и шумите од сите правни и физички лица кои имале повеќе од 35 хектари сопственост. Одземената земја била дел од овој фонд, во согласност со член 12 од Законот, и истата требало да им се додели на земјоделците без земја или на земјоделците кои немале доволно земја. Меѓу другите субјекти на кои им била одземена земјата и шумите, во согласност со член 3 точка (в), биле и црквите, манастирите и другите верски институции, при што во согласност со член 4 став 1, земјата им била земена во целост заедно со сите згради и објекти што се наоѓале на неа. Таа станала сопственост на државата без исплаќање на никаков надоместок. И покрај предвидениот максимум од 35 хектари што можеле да го поседуваат правните и физичките лица, на верските организации им била утврдена граница од максимум 10 хектари земја, односно шуми. Во член 4 став 2, сепак, бил предвиден исклучок. На оние цркви, манастири и други верски институции, кои според властите имале поголемо значење или поголема историска вредност им било дозволено да имаат работна земја до 30 хектари шума што било под предвидениот максимум од 35 хектари. Во согласност со точка 3 на член 9 од Законот за аграрна реформа и колонизација на територијата на НР Македонија, кој подетално го операционализирал овој проект, било предвидено конкретно кои верски организации биле сметани со поголемо значење или со поголема историска вредност со одлука на Народната влада на Македонија на предлог на Верската комисија при Претседателството на Народната влада.⁴²⁷

425 Закон за аграрна реформа и колонизација, Службен лист на Демократска Федеративна Југославија, год.: I, бр.: 64, Белград, 28.8.1945, op.cit.

426 Ibid.

427 Закон за аграрна реформа и колонизација на територијата на Федерална Македонија, Службен весник на Федерална Македонија, год.: I, бр.: 25, Скопје, 5.12.1945, op.cit.

Во однос на одземената земја и шуми од верските организации, пак, во согласност со член 37 од Правилникот за извршување на Законот за аграрна реформа и внатрешна колонизација на територијата на Федерална Македонија⁴²⁸, земјата првенствено им била доделена на оние лица кои биле со иста вероисповед како и верската организација чиј имот требало да биде одземен.

Во насока на целосно спроведување на аграрната реформа и колонизацијата предвидени со Законот за аграрна реформа и колонизација важни биле уште два закона:

- Основниот закон на ФНРЈ за постапување со експроприраните и конфискуените шумски поседе⁴²⁹ од 1946 година. Предмет на овој закон, во согласност со член 1 став 1 биле шумските поседе, кои во согласност со Законот за аграрна реформа и колонизација им биле одземени од сопствениците. Според член 5 од Законот сите одземени шумски поседе, вклучително и оние на верските организации, станале општонароден имот. Одземањето, пак, во согласност со став 1 од член 7 се вршело без никаков надоместок.
 - Законот на ФНРЈ за селско-стопанскиот земјишен фонд на општонародниот имот и за доделување земја на селско-стопанските организации.⁴³⁰ Овој закон, донесен во 1953 година бил вовед за следната фаза од процесот на аграрната реформа. Со него, во согласност со член 1 бил формиран селско-стопански земјишен фонд врз основа на одземената земја во согласност со Законот за аграрна реформа и колонизација. Потоа, во согласност со член 7 став 1, земјата била доделена на селско-стопанските организации на трајно користење, додека селско-стопанските организации во согласност со став 2 од член 7 биле дефинирани како земјоделски задруги.
- › **Национализација на приватните стопански претпријатија.** Во рамките на процесот за промена на сопственичките односи во Федеративна Југославија, следниот удар дошол со донесувањето на Законот за национализација на приватните стопански претпријатија од 1946 година.⁴³¹ Законот бил составен од преамбула и 24 члена. Во преамбулата на Законот биле определени 5 главни цели поради кои бил донесен:

428 *Правилник за извршување на Законот за аграрна реформа и внатрешна колонизација на територијата на Федерална Македонија*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: II, бр.: 3, Скопје, 9.2.1946, op.cit.

429 *Основен закон за постапување со експроприраните и конфискуените шумски поседе*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 61, Белград, 30.7.1946, стр.: 709-711.

430 *Закон за селско-стопански земјишен фонд на општонародниот имот и за доделување земја на селско-стопанските организации*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: IX, бр.: 22, Белград, 27.5.1953, стр.: 205-208.

431 *Закон за национализација на приватните стопански претпријатија*, Службен весник на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 98, Белград, 6.12.2011, стр.: 1245-1247.

„Со цел да се даде полн капацитет на остваруењето на општествено-економските начела на Уставот на ФНРЈ:

- » начелото на правилното искористуење на сите постоечки стопански сили на земјата,*
- » начелото на давање правец на стопанскиот живот и развој од страна на државата преку општиот стопански план,*
- » начелото за општо-народната сопственост на средствата за производството како главен потпирач на државата во развојот на народното стопанство,*
- » начелото за одбрана на народот од експлоатација,*
- » а за да би се заштитиле животните интереси на народот и подигнала благосостојбата на работниот народ.“*

Врз основа на овие цели во член 1 од Законот било предвидено дека се национализираат сите приватни стопански претпријатија од општо државно значење распоредени во 42 стопански гранки, почнувајќи од рударството (точка 1) и металургијата (точка 2), преку бродоградителството (точка 8) и индустријата за легури и метал (точка 17), сè до прехранбената индустрија (точка 32), шумската индустрија (точка 37), банкарството и осигурувањето (точка 38), искористувањето на бањите и лековитите води (точка 39) и транспортот (точка 42). Во оваа смисла, кои претпријатија имале општо државно значење, како главен основ за нивна национализација, во согласност со член 2, одлучувал Президиумот на Народното собрание на ФНРЈ, односно президиумите на народните собранија на републиките. Во согласност со член 8, државата на стопанствениците на претпријатието им дала соодветен надоместок во форма на обврзници за национализираниот имот во вредност на чистата актива на претпријатието (член 9 став 1).

Значаен бил и член 14 од Законот како исклучок од процесот на национализација. Имено, во согласност со одредбите од овој член, државата го задржала правото да не даде соодветен надоместок за национализираниот имот што претходно служел за социјални, хуманитарни, културни и слични цели. Имајќи ја предвид мисијата на верските организации во споменатите области (но и на останатите правни и физички лица, н.з.), како и широката поставеност на овој член останало непознато колкав имот бил одземен без никаков паричен надоместок. Врз основа на Законот за национализација на приватните стопански претпријатија биле одземени имотите на верските организации, главно приватни претпријатија, хотели, санаториуми, болници, бањи и слични установи, кои не биле одземени во согласност со сојузниот и федералните закони за аграрна реформа и колонизација од 1945 година.

- › **Експропријација.** Основниот закон за експропријација од април 1947 година⁴³² бил следниот акт за промена на сопственоста во ФНРЈ. Законот бил составен од 39 члена. Во член 1 од Законот било предвидено дека постапката за експропријација на одземениот имот се отворала во случаите кога тоа го барал општиот интерес на изведување корисни работи со цел за општествено-економскиот и културен развој на ФНРЈ, при што постапката можела да се однесува на земјишта и други површини (член 1 став 1), како и на предмети од посебна културна, уметничка и историска вредност (член 1 став 2). Во оваа смисла, според Законот експропријацијата се вршела во корист на државата (член 2) единствено врз основа на акт за експропријација донесен од надлежниот државен орган (член 3). На сопственикот му бил определен соодветен надоместок во висина од средната стопанска вредност на експроприраниот имот (член 11 став 1 и 2). Надоместокот можел да се состои од пари, обврзници или друго земјиште (член 15 став 1). Вака определената законска рамка на експропријација се извршувала во корист на државата, при што актот го донесувала Владата на ФНРЈ или на НРМ, односно соодветниот министер (член 4 став 1). Ако таа се вршела во корист на кооперативни или други задруги, актот на предлог на овие задруги го донесувала извршната власт на соодветната локална самоуправа (член 5). Сопственикот на имотот кој подложил на експропријација имал право на жалба до соодветен суд во рок од 8 дена, кој донесувал и конечно решение (член 30).
- › **Национализација на наемни згради и на градежно земјиште.** Законот за национализација на наемните згради и на градежното земјиште од 1958 година⁴³³ бил последниот во серијата правни акти усвоени од комунистичката власт со цел да биде извршено редефинирање на сопственоста во ФНРЈ. Законот бил составен од 8 члена и неговата цел определена во член 1 била да се изврши национализација на а) станбените згради и б) на градежното земјиште, кои, потоа, во согласност со член 4, станувале општествена сопственост (член 8). Во согласност со член 3 од Законот, пак, меѓу другото, правните лица, што значи и верските организации, имале право на сопственост само на недвижен имот што служел за остварување на нивната основна дејност. За верските организации, според член 11, таков недвижен имот биле: верските храмови, манастирите, капелите, верските училишта и нивните административни седишта. Другиот имот на верските организации, во согласност со член 12 од Законот, кој не бил потребен за остварување на нивната основна дејност, бил одземен и станал општествена сопственост. Во оваа смисла, во согласност со член 25,

432 *Основни закон за експропријација*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: III, бр.: 28, Белград, 4.4.1947, стр.: 313-316.

433 *Закон за национализација на наемните згради и на градежното земјиште*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год: XIV, бр.: 52, Белград, 31.12.1958, стр.: 1221-1227.

и оној недвижен имот што верските организации го добиле како подарок или по друг основ, ако не се оценил дека служел за извршување на нивната основна дејност, бил трансформиран во општествена сопственост, при што државата не исплаќала никаков надоместок. Во согласност со членовите 42 и 43, пак, верските организации, како и другите правни и физички лица, за одземениот имот добивале надоместок кој изнесувал 10 % од станарината или вредноста за изнајмување на земјиштето за време од 50 години, а кој се исплаќал на „поранешните сопственици“ на еднакви месечни рати за време, исто така, од 50 години. Во согласност со членовите 54 и 55 од Законот, спроведувањето на овие одредби било во надлежност на комисиите за национализација при општините, односно комисиите за национализација при околиците. Освен овие две тела биле формирани и Комисии за национализација во рамките на републиките и автономните покраини, како и Сојузна комисија за национализација.

* * *

Со промената на сопственичките односи во Федеративна Југославија бил одземен капиталот од приватните правни и физички лица и тој станал општествена сопственост.

Меѓу институциите најпогодени биле верските организации.

Ситуацијата во која биле доведени верските заедници во основа била резултат на две причини:

- › **Прво**, програмата на СКЈ, како единствена носечка политичка сила во државата и
- › **Второ**, неповолните односи меѓу верските организации за време на Втората светска војна.

За начините на одземањето на имотот во ФНРЈ карактеристична била силно изразената **идеолошка мотивираност што резултирала со водење ригидни постапки од страна на властите кои најчесто завршувале со подржувување на целокупниот приватен имот без никаков надоместок и со остро противење на сопствениците на тој имот.**⁴³⁴

434 Радмила Радиќ, *Држава и верске заједнице 1945-1970 прв дел: 1945-1953*, op.cit.

Дури и експропријацијата како институт со кој се одземал приватен имот за јавни цели со давање надоместок во согласност со пазарната цена на сопственикот, често пати подлегнувала на таква мотивираност. Имено, се одземале имоти за кои не било јасно утврдено дали постои јавен интерес за тоа и, во таа насока, надоместокот кој бил доделуван најчесто бил симболичен.⁴³⁵

Соочени со овој проект на југословенските комунистички власти, верските организации преку своите највисоки тела, уште на самиот почеток од нивното вообликување (во периодот на составувањето на првите законски акти, н.з.), остро се спротивставиле на промената на сопственичките односи.

Така, на пример, за Српската православна црква (СПЦ), единствената призната православна деноминација во Југославија по завршувањето на Втората светска војна, ваквите постапки биле „неправедни, нехумани и антисоцијални, бидејќи имотот, што бил предмет на одземање од страна на државата, не бил насилно стекнат“⁴³⁶, при што било заклучено дека „црквата се довела во позиција на бездомник со што се угушило нејзиното дејствување“.⁴³⁷

На исти позиции како Православната црква била и Католичката црква. Според нејзините највисоки претставници во тоа време, „промената на имотните односи имала за цел да ја уништи нејзината материјална основа со цел да се оневозможи извршување на нејзините основни духовни функции“.⁴³⁸

Во период на спроведување на овие проекти, југословенската власт била свесна за отпорот на верските организации, при што создала клима со цел промена на јавното мислење. Во оваа смисла, за претседателот на ФНРЈ, Јосип Броз Тито⁴³⁹, „овие проекти морале да се однесуваат и на црковните имоти“, бидејќи, според него, „тоа било став на селските народни маси, а не на волјата на власта“.⁴⁴⁰

Резултатот од аграрната реформа во ФНРЈ бил подржавување на 2827 црковни и манастирски поседи со вкупна површина од 172 илјади хектари, со што верски-

435 Ibid.

436 Н.Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Југославију 1945-1948*, Матица Српска, 1984, стр.: 111.

437 Н.Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Југославију 1945-1948*, op.cit.

438 М. Akmadža, A. Vlašič, *Oduzimanje crkvene imovine u našičkom dekanatu 1945 - 1966*, Scrinia Slavonica, 24.1.2006, стр.: 537

439 Јосип Броз Тито е роден во Кумровец на 7 мај 1892, починал во Љубљана на 4 мај 1980. Тито бил југословенски комунист и доживотен претседател на СФРЈ, генерален секретар, а подоцна и претседател на СКЈ од 1939 до 1980. На чело на партизанското ослободително движење бил од 1941 до 1945 година. По војната, пак, бил премиер на Федеративна Југославија, а подоцна и претседател на оваа држава. Од 1943 до неговата смрт тој бил одликуван за единствен Маршал на Југославија, а бил и врховен командант на Југословенската народна армија. Наспроти државничките обврски и лидерски должности во Федеративна Југославија и СКЈ, Тито бил и еден од основачите на Движењето на неврзаните и негов прв генерален секретар (Види Milovan Gijlas, *Tito: The Story from Inside*, Phoenix Press, Лондон, 2001).

440 A.Benigar, *Alojze Stepinac - hrvatski kardinal*, Загреб, 1993, стр.: 493.

те организации се нашле на трето место на листата на организации и компании според големината на уделот што им бил земен при формирањето на земјишниот фонд на ФНРЈ.⁴⁴¹

За верските организации ситуацијата дополнително се влошила кога по спроведувањето на аграрната реформа им биле наметнати и сериозни даночни оптоварувања, поради што биле принудени дел од имотот што останал во нивна сопственост дополнително да го отуѓат.⁴⁴²

1.11.2. Социјално осигурување

Народното собрание на ФНРЈ во февруари 1950 година го донело првиот сојузен Закон за социјално осигурување на работниците и нивните семејства⁴⁴³, со кој државата се обврзала на работниците и на службениците, како и на нивните семејства, да им бидат обезбедени определени права (член 1) во рамките на единствениот југословенски систем на социјално осигурување (член 2). Овие права биле предвидени во член 3 од Законот.

Во Законот било наведено дека владата на ФНРЈ донесува поблиски прописи за спроведување на процесот на осигурувањето (член 5 став 5), како и спроведување на одредбите од целиот Закон (член 137 став 1). Повикувајќи се на овие два става, Владата на ФНРЈ во април 1951 година ја донела Уредбата за социјалното осигурување на свештениците⁴⁴⁴, со која, во согласност со член 1, на свештениците од признатите вероисповеди им се овозможило правото на социјално осигурување. Условот свештениците од признатите вероисповеди да можат да го остварат ова право бил склучување договор за социјално осигурување на највисокото управно тело на верската организација со соодветниот орган за социјални прашања при Владата на Федеративна Југославија. Врз основа на договорот, во согласност со член 2, верските лица имале право на:

- › **Прво**, бесплатна здравствена заштита;
- › **Второ**, материјално обезбедување во случај на неможност да се врши службата поради болест;
- › **Трето**, материјално обезбедување во случај на трајно намалување на способноста за работа;
- › **Четврто**, материјална поткрепа на децата, како и
- › **Петто**, закопнина.

441 Н.Гаџеша, *Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1945-1948*, op.cit., стр.: 362 и 364.

442 Ibid.

443 *Закон за социјално осигурување на работниците и службениците и нивните фамилии*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год. VI, бр.: 10, Белград, 8.2.1950, стр.: 190-205.

444 *Уредба за социјалното осигурување на свештениците*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год. VII, бр.: 25, Белград, 8.2.1950, стр.: 379.

Финансирањето на овие права, во согласност со член 3, било обезбедено со дотации од државата, како и со придонесот што верските организации го плаќале кон државата.

Врз основа на Законот за социјално осигурување на работниците и нивните семејства, како и Уредбата за социјалното осигурување на свештениците, верските лица на признатите верски организации во Федеративна Југославија остварувале низа социјални права со директни државни дотации.

Овој акт можел да се толкува како *практична реализација на одредбата на првиот Устав на ФНРЈ дефинирана во член 25 став 5⁴⁴⁵, според кој државата имала право материјално да ги помага верските организации*, како и на член 20⁴⁴⁶ во согласност со кој државата обезбедила серија гаранции на работниците, меѓу кои и правото на социјално осигурување.

1.11.3. Даночна политика

Во однос на даночната политика на Социјалистичка Македонија кон верските организации биле разликувани два периода:

- › **Првиот период** траел од создавањето на Федеративна Југославија до 1956 година, кога верските организации немале даночни олеснувања и
- › **Вториот период** траел од 1956 година натаму, кога верските организации имале одредени даночни олеснувања.

Пресвртната точка меѓу двата периода била Одлуката на НРМ за ослободување од плаќање данок на доход од приходите што верските заедници и верските организации со вршење дејности во рамките на црквата ги остварувале во вид на подароци и доброволни прилози.⁴⁴⁷

Создавањето на Федеративна Југославија верските организации го дочекале како исклучително развиени и материјално моќни институции. Меѓутоа, како што можеше да се забележи, со почетокот на процесите за промена на сопственичките односи со носењето на законите за аграрната реформа, колонизацијата, експропријацијата во овој прв период, најпогодени биле токму оние кои ги изгубиле најголемите имоти. На овој начин, во голема мера била релативизирана нивната

445 *Устав на Федеративна Народна Република Југославија*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 10, Белград, 1.2.1947, op.cit.

446 Ibid.

447 *Одлука за ослободување од плаќање на данок на доход од приходите што верските заедници и верските организации со вршење на дејности во рамките на црквата ги остваруваат во вид на подароци и доброволни прилози*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: XII, бр.: 1, Скопје, 14.1.1956, стр.: 1.

моќ, но, исто така, бил сериозно намален и нивниот капацитет за извршување на основните цели и задачи. Во оваа смисла може да се разгледува и претходно разработената Уредба за социјалното осигурување на свештениците на ФНРЈ⁴⁴⁸ од 1951 година, како и Одлуката на НРМ за ослободување од плаќање данок на доход на верските заедници од 1956 година. Со последниот акт, како што кажува и самиот назив, **верските организации биле ослободени од плаќање данок на доход за приходите што ги остварувале по основ на подароци, доброволни прилози, како и слични приходи како резултат на вршењето на верските работи.** Основот за донесување на ваквиот акт властите на НРМ го наоѓале во член 43 став 2 од Уредбата за данокот на доход на ФНРЈ⁴⁴⁹ од 1953 година.

Имено, во став 2 од член 43, кој се однесувал на прашањето што нема да се смета за остварен приход, било предвидено дека оние средства што се добивале од работењето во рамките на едно домаќинство за потребите на домаќинството не се сметале за остварен приход. Со оглед на фактот дека активноста на верските организации ги надминувала рамките на активностите на едно семејство, властите на Социјалистичка Македонија примениле исклучително широко толкување на оваа одредба, што упатува на заклучокот дека постоела **намера да се подобри функционирањето на верските организации кое било сериозно проблематизирано по донесувањето на актите со кои радикално се промениле сопственичките односи во државата.**

1.11.4. Регулирање на бракот

Пред формирањето на ФНРЈ, верските организации имале **надлежност призната од државата која се однесувала на склучувањето брак и на другите поврзани прашања.** Сепак, имајќи го предвид изразениот секуларизам на владејачката СКЈ, по основањето на ФНРЈ **ваквата реалност била променета со прифаќањето на приодот во согласност со кој бракот и брачните односи биле уредени со нормите на лаичкото, световно право, предвидени со член 26 од првиот Устав на Федеративна Југославија**⁴⁵⁰ од 1946 година. Освен идеолошката определеност на Комунистичката партија во однос на начинот на регулирањето на овие прашања веројатно свое влијание имало и мултиконфесионалниот карактер на Федеративна Југославија, што би значело дека за припадниците на една конфесија би важеле едни правила а за припадниците на друга конфесија би важеле други правила. Ваквото регулирање на одреден начин го нарушило принципот на правната еднаквост на граѓаните.

448 *Уредба за социјалното осигурување на свештениците*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год. VII, бр.: 25, Белград, 8.2.1950, op.cit.

449 *Уредба за данокот на доход*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: IX, бр.: 56, Белград, 31.12.1953, стр.: 769-783.

450 Види *Устав на Федеративна Народна Република Југославија*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 10, Белград, 1.2.1947, op.cit.

Во однос на прашањето на бракот значајно било и донесувањето на Основниот закон за бракот⁴⁵¹ на ФНРЈ во април 1946 година. Уште на самиот почеток, во член 2 став 1, законодавецот, во согласност со уставната одредба, определил дека „*бракот е под заштита на државата*“, со што „*прашањата поврзани со склучувањето на бракот, како и решавањето на сите односи што произлегле од него се даваат*“ „*во надлежност на државата*“. На овој начин, јасно била определена исклучивата надлежност на државата.

Во член 26 став 1 **било забрането склучување брак на друго место освен пред надлежен државен орган**, а во согласност со став 2 на истиот член, таквиот државен орган бил Народниот одбор кај кого се водеа матичните книги на венчаните на подрачјето на кое свршениците или едниот од нив имале живеалиште. Во член 37 став 1 од Законот на граѓаните (брачните другари) им било дозволено по склучувањето на бракот, доколку тоа го сакале, да се венчаат во согласност со верските прописи. Во оваа насока, во согласност со став 2 на овој член, лицата што вршеле венчавање во согласност со верските прописи не можеле да ја оствараат желбата сè додека не му било докажано на верскиот службеник дека биле венчани пред надлежен државен орган, со покажување извод од матичната книга на венчаните.

Имајќи ја предвид реалноста во минатото, законодавецот во однос на сувереноста на верските организации по прашањата поврзани со склучувањето брак, во член 90 ги прогласил за полноважни и оние бракови што биле склучени на друг начин пред влегувањето во сила на законот.

Исто така, законодавецот предвидел и посебна глава што се однесувала на кривичните одредби. Во оваа смисла, во согласност со член 88 биле предвидени санкции за претставник на верска организација што ќе склучел брак спротивно на одредбите од Законот, при што опсегот на санкциите се движел од парична казна до казна за принудна работа.

1.11.5. Водење на матичните книги

Во насока на целосно заокружување на световниот, лаичкиот карактер на правниот систем во повоената Федеративна Југославија и Социјалистичка Македонија биле донесени *Законот на ФНРЈ за државните матични книги*⁴⁵² од април 1946 година, *Законот на ФНРЈ за изменување и дополнување на законот за државните матични книги*⁴⁵³, како и *Правилникот на НРМ за состав и водење на државните*

451 *Основен закон за бракот*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 29, Белград, 9.4.1946, стр.: 329-335.

452 *Закон за државните матични книги*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 29, Белград, 9.4.1946, стр.: 335-339.

453 *Закон за изменување и дополнување на законот за државните матични книги*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: V, бр.: 29, Белград, 12.1.1949, стр.: 38-39.

*матични книги*⁴⁵⁴ од август 1948 година.

Со овие акти во целост било регулирано прашањето за водењето на матичните книги на венчаните, но и на родените и на умрените лица од страна на државата, што пред донесувањето на овој Закон било во надлежност првенствено на верските заедници.

Уште во член 1 став 1 од Законот за државните матични книги, законодавецот јасно предвидел дека евиденцијата на личните состојби на граѓаните се водела во државните матични книги, а нив, во согласност со став 2 од истиот член, ги воделе единствено државните органи предвидени со Законот. Законодавецот предвидел дека матичните книги се водат во народните одбори (член 4) од страна на специјално поставен матичар како службеник на Народниот одбор (член 5).

Во член 48 било предвидено дека матичните книги кои биле водени во минатото, што значи првенствено матичните книги водени од страна на верските организации, и понатаму имале доказна сила на јавни исправи, додека со член 49 било предвидено дека лицата кои ги воделе ваквите матични книги, првенствено верските службеници во верските организации, биле должни да ги чуваат и на барање на заинтересираните лица и на државните органи да им ги дадат на увид.

Со член 50 од Законот било предвидено дека лицата кои ги чувале недржавните матични книги, а кои немале да постапат во согласност со член 48 и член 49 ќе бидат казнети, при што санкцијата се движела од парична казна сè до казна затвор во траење од 6 месеци.

Во контекст на казнените одредби за верските организации посебно значајни биле измените и дополнувањата на Законот за државните матични книги⁴⁵⁵ од 1949 година.

Овој Закон преодминантно се занимавал со прашањето на санкциите кон верските службеници кои во минатото ги воделе матичните книги. Во член 2 став 1 било определено дека ќе се казни секој верски службеник кој ќе изврши обред на крштавање или друг соодветен обред (мислејќи, пред сè, на обредот на обрежување кај муслиманите) ако истиот го извршувал пред родителите да поднеле пријава за упис на новороденчето во државната матична книга на родените.

454 *Правилник за состав и водење на државните матични книги*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: IV, бр.: 23, Скопје, 19.8.1948, стр.: 161-180.

455 *Закон за изменување и дополнување на законот за државните матични книги*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: V, бр.: 29, Белград, 12.1.1949, op.cit.

Опсегот на санкциите за верските лица се движел од парична казна сè до казна за принудна работа во траење од 2 месеца. Во став 2 на овој член биле предвидени исти казни и за верското лице што ќе извршело погребување во согласност со верските обичаи на односната верска организација пред да била пријавена смртта кај матичар. Во член 3 став 1 законодавецот предвидел казни и за оние верски лица што ќе извршеле нови уписи во недржавните матични книги што ги воделе, при што опсегот на санкциите се движел од парична казна сè до казна за принудна работа во траење од 3 месеци. Посебно значаен бил став 2 од член 3 каде било предвидено дека за непочитување на одредбите од Законот, освен предвидените казни за „несовесните“ верски лица, државата можела да ги казни и верските организации преку одземање на нивните матични книги од страна на државниот матичар и нивно предавање на чување во државните службени простории.

1.11.6. Изучување на веронауката

Изучувањето на верската поука (веронауката) бил следниот камен на сопнување меѓу државните и верските власти. Со текот на годините односот на СКЈ кон ова прашање постепено се менувал, при што биле диференцирани три одделни периоди:

- › **Првиот период**, кој траел до 1948 година;
- › **Вториот период**, кој траел од 1948 година до 1952 година и
- › **Третиот период**, кој траел од 1952 година па сè до крајот на постоењето на СФРЈ.

Во првиот период, новата социјалистичка власт затекнала состојба во која веронауката била интегриран дел од образовниот систем во државата. Имено, во согласност со Законот на Кралството Југославија за верската настава во народните, граѓанските, средните и учителските школи⁴⁵⁶ од октомври 1933 година, **верската настава била задолжителен предмет во сите приватни и државни, основни и средни училишта (член 1), верските наставници биле именувани од признати верски организации (член 2), а државата за ваквата нивна дејност материјално ги исплаќала (член 3 став 2), при што обврска на верските наставници била да се придржуваат до одредбите од законските акти со кои бил уреден образовниот систем во државата во процесот на организирањето на наставата (член 4 став 1).**

По победата во Втората светска војна цивилната власт во Социјалистичка Македонија соочена со оваа состојба, во 1944 година го донела вториот акт во согласност со Решението на АСНОМ како врховно законодавно тело и највисок орган на

⁴⁵⁶ *Zakon o verskoj nastavi u narodnim, građanskim, srednim i učiteljskim školama i Kraljevini Jugoslaviji*, Službene novine Kraljevine Jugoslavije, бр.: 237, Белград, 12.10.1933.

државната власт во Демократска Македонија.⁴⁵⁷ Станувало збор за *Решението на АСНОМ за установјаване на основна и средна настава*⁴⁵⁸ во кој документ составен од 5 члена било уредено прашањето на основното образование во траење од 7 години (член 1), како и на средното во траење од 5 години (член 2). **Исто така, со него во член 4 било предвидено дека во основната школска настава ќе продолжи да се изучува веронауката како факултативен предмет.**

Во октомври 1945 година сојузната власт го донела и *Законот за седумгодишно основно школување*⁴⁵⁹, во кој, како дел од прашањата регулирани во неговите 3 члена, не било споменато верското образование. Ова упатува на заклучокот дека социјалистичката власт сè уште немала заземено конкретен став во однос на ова прашање, односно оставила процесите да се одвиваат на начин како што се одвивале во минатото.

Во првиот Устав на ФНРЈ⁴⁶⁰ од 1946 година, како што видовме во член 38 став 5, било предвидено дека училиштето е одвоено од црквата, што се протолкувало како почеток на реализацијата на идејата за забрана за натамошното функционирање на училиштата за основно и средно образование, формирани и раководени од верските организации, но не и како забрана за изучување на веронауката во државните училишта.

Во овој прв толерантен период кон веронауката, одлуката за организирање верска настава била надлежност на локалните органи на власта; годишните наставни програми по овој предмет биле подготвувани од страна на републичките комисији за односи со верските организации врз основа на предлозите на верските организации; наставниците по овој предмет не биле дел од наставничките совети во училиштата, ниту, пак, оценката по верската настава влијаела врз училишниот успех на учениците.⁴⁶¹

Вториот период започнал со завршувањето на **Петтиот конгрес на СКЈ**⁴⁶² во 1948 година, на кој, меѓу другото, биле вообличени политичките насоки „за пропаги-

457 *Решение на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија како врховно законодателно и исполнително народно претставително тело и највисок орган на државната власт во демократска Македонија (АСНОМ)*, Службен весник на Федералната Единица Македонија во Демократска и Федеративна Југославија, год. I, бр.: I, Скопје, 23.2.1945, стр.: 1-2.

458 *Решение за установјаване на основна и средна настава*, Службен весник на Федералната Единица Македонија во Демократска и Федеративна Југославија, год. I, бр.: I, Скопје, 23.2.1945, стр.: 2.

459 *Закон за седумгодишно основно школување*, Службен лист на Демократска Федеративна Југославија, год.: I, бр.: 84, Белград, 30.10.1945, стр.: 886.

460 *Устав на Федеративна Народна Република Југославија*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 10, Белград, 1.2.1947, op.cit.

461 Види Miroslav Akmadža, *Ometanja i zabrane vjeronauka od strane komunističkog režima u Zagrebačkoj nadbiskupiji od 1945. do 1966. godine*, Annales Societatis historicae episcopatus Zagrabienensis, Загреб, 2004, стр.: 347-443.

462 Види *Izvori za istoriju SKJ, Kongresi, konferencije i sednice centralnih organa SKOJ-a 1941-1948*, Белград, 1984, стр.:297-298.

рање и за ширење на марксизмот и на ленинизмот како основен научен принцип во борбата против идеализмот и метафизиката кои често се забележувале во наставата од областа на природните и на општествените науки⁴⁶³.

Во овој период започнале процесите за конкретна операционализација на овие ставови на СКЈ. Имено, органите на управата задолжени за образованието во рамките на републиките во состав на Федеративна Југославија започнале да ја спроведуваат политиката за идеологизација на наставните програми, при што марксизмот станал темелна научна основа, а дијалектичкиот материјализам основен метод во објаснувањето на животот и на светот⁴⁶⁴.

Поради ваквата состојба, како алтернатива, верските организации започнале да организираат настава по веронаука во сопствени простори, но водството на Комунистичката партија ја забранила и тоа со тврдење дека веронауката се изучувала во државните училишта на факултативна основа, со укажување дека верските лица можеле да ги подучуваат граѓаните за веронауката и во верските храмови, но единствено на редовно организирани верски служби.⁴⁶⁵

Овој став на власта, всушност, го означил процесот на поткопување на сидот на одвоеност меѓу државата и религијата со оглед на фактот дека биле преземени чекори што се сметале за директна надлежност на верските организации, односно генерално анализирано биле доделени надлежности како дел од корпусот на основните права на самите верски организации.

Третиот период во кој потполно било исклучено верското образование од училиштата започнал со донесувањето на Законот за правната положба на верските заедници во 1951 година⁴⁶⁶, со кој, како што видовме погоре, било предвидено дека верската настава (катихезацијата) во црквите, храмовите и другите простории определени за таа цел од страна на регистрираните верски заедници била слободна (член 4), а завршил со донесувањето на Општиот закон на ФНРЈ за школството⁴⁶⁷ во 1958 година. Имено, уште на самиот почеток, во член 1 од овој Закон јасно било дефинирано дека државата ги основа училиштата и другите образовни институции со цел воспитување и образување на граѓаните

463 Види *Izvori za istoriju SKJ, Kongresi, konferencije i sednice centralnih organa SKOJ-a 1941-1948*, Белград, 1984, op.cit.

464 Види Miroslav Akmadža, *Ometanja i zabrane vjeronauka od strane komunističkog režima u Zagrebačkoj nadbiskupiji od 1945. do 1966. godine*, op.cit.

465 Види Katarina Spehñjak, *Problemi vjeronauka u školama u Hrvatskoj 1945 -1952*, Dijalog povjesničara, Friedrich Naumann Stiftung, Загреб, 2000, стр.: 601-616.

466 *Закон за правната положба на верските заедници*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: XIX, бр.: 22, Белград, 27.5.1953, op.cit.

467 *Општ закон за школството*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: XIV, бр.: 28, Белград, 16.7.1958, стр.: 746-761.

во интерес на сестраниот развој на социјалистичкото општество и личноста на поединецот, дозволувајќи им на верските организации да ги запознаваат граѓаните со основите на верското образование единствено во рамките на нивните активности во верските храмови.

1.11.7. Местото на образовните институции на верските организации

Во однос на положбата на образовните институции за подготовка на верски службеници на верските организации, се разликувале два периода:

- › **Првиот период** траел од ослободувањето на ФНРЈ до 1952 година, кога образовните институции за подготовка на верските службеници на верските организации биле дел од образовниот систем на државата и
- › **Вториот период** траел од 1952 година до распадот на Федеративна Југославија, кога образовните институции за подготовка на верските службеници на верските организации не биле дел од образовниот систем на државата.

Во однос на првиот период, социјалистичката власт во Федеративна Југославија го дочекала со постоење на поголем број образовни институции. Овие училишта, иако непосредно не биле организирани од страна на државата, сепак, биле интегрален дел од образовниот систем⁴⁶⁸. На територијата на Социјалистичка Македонија, наспроти останатите републики во составот на Федеративна Југославија, не постоеле образовни институции од овој тип сè до 1967 година. Сепак, граѓаните ги реализирале овие потреби школувајќи се во останатите републики на Федерацијата.

Статусот на школите за подготовка на верските службеници во првиот период не кореспондирал со правните акти кои биле усвојувани на сојузно и на републичко ниво. Имено, Уставот на ФНРЈ од 1946 година⁴⁶⁹ во член 25 став 3 јасно предвидел две состојби:

- › **Прво**, дека на верските организации им било дозволено да основаат свои училишта и
- › **Второ**, дека тие училишта требало да бидат под надзор на државата, што упатува на заклучокот дека тие не биле дел од образовниот систем на Федеративна Југославија, односно биле одвоени од него.

468 Види Miroslav Akmađža, *Politika komunističkog režima prema katoličkim vjerskim školama u Hrvatskoj 1945-1952*, Загреб, 2009, стр.: 109-132.

469 *Устав на Федеративна Народна Република Југославија*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 10, Белград, 1.2.1947, op.cit.

Ист бил случајот и со Уставот на НРМ од 1947 година⁴⁷⁰, каде член 22 ја следел логиката на соодветниот член од Уставот на ФНРЈ.

Наспроти највисоките правни акти на ФНРЈ и на НРМ, во член 4 став 3 на *Законот за правната положба на верските заедници на ФНРЈ*⁴⁷¹ од 1951 година била разработена оваа уставна позиција преку дозволата на верските организации да основаат непотполни, средни и виши школи кои служеле за подготовка на образованието на свештениците. Во оваа смисла се поставувала дилемата зошто и покрај јасните уставни и законски одредби властите го толерирале постоењето на високообразовните установи на верските организации сè до 1952 година?! Веројатно причината за тоа била резултат на три главни околности:

- › **Прво**, постоењето на поголем број образовни институции со значителен број ученици;
- › **Второ**, значајното влијание на верските организации врз општествено-политичките прилики во државата;
- › **Трето**, високото ниво на неписменост надолнето со големата потреба од образовен кадар кој бил ангажиран во изградбата на институциите на сојузно и на републичко ниво.

Во оваа насока сведочеле и поголем број одлуки, кои во првите години по Втората светска војна ги имале објавено властите. Така, на пример, во Правилникот за организацијата и работата на курсот за нови основни учители во македонските основни училишта⁴⁷² од 1946 година, со кој било предвидено да им се даде основна обука на учителите за да можат да го предаваат македонскиот јазик во член 2, меѓу другото, било наведено дека на оваа обука можеле да бидат примени и лица со завршен втор, трет или четврти клас богословија. Дополнително, и во Решението на Министерството за просвета на НРМ од 1947 година за отворање летен тримесечен курс за времени основни учители⁴⁷³ во член 2 било предвидено дека на курсот можеле да бидат примени и кандидати од другите школи со завршен прв клас богословија.

Вториот период во односот на властите кон образовните институции на верските организации за подготовка на верските службеници започнал на почетокот од 1952

470 *Устав на Народна Република Македонија*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: III, бр.: 1, Скопје, 1.1.1947, op.cit.

471 *Закон за правната положба на верските заедници*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: XIX, бр.: 22, Белград, 27.5.1953, op.cit.

472 *Правилник за организацијата на работата на курсот за нови основни учители во македонските основни училишта*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: II, бр.: 20, Скопје, 25.6.1946, стр.: 189.

473 *Решение за отворање на летен тримесечен курс за времени основни учители*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: III, бр.: 17, Скопје, 23.4.1947, стр.: 183.

година со носењето одлука на хрватските републички власти за исфрлање на Римокатоличкиот богословски факултет⁴⁷⁴ од Универзитетот во Загреб, како и со одлуката на српските власти за исфрлање на Православниот богословски факултет⁴⁷⁵ од Универзитетот во Белград. Во врска со укинувањето на овие образовни институции, претседателот на Федеративна Југославија, Јосип Броз Тито, изјавил дека причината за ваквата одлука била „Уставот на ФНРЈ, кој не давал право тие факултети да се издржуваат од државниот буџет, бидејќи црквата била одвоена од државата“.⁴⁷⁶

Во оваа смисла, според Тито причината за толерантниот однос на властите низ годините била „затоа што државата сакала да ги среди односите со црквата за да не биде злоупотребуван тој факт од страна на меѓународната заедница против Југославија“.⁴⁷⁷

Иако споменатите високообразовни институции биле одвоени од државниот образовен систем, сепак, сојузните и републичките власти ги признавале нивните дипломи. Во оваа смисла, во согласност со Решението на ФНРЈ од 1952 година за рангот на школите и курсевите⁴⁷⁸ на рангот виша школа ѝ одговарала Фрањевачката висока богословија од Макарска, додека на рангот факултетска подготовка, меѓу другите, ѝ одговарала Исламско-теолошката школа од Сараево, како и Православната српска богословија од Сремски Карловци. Исто така, во согласност со Решението на ФНРЈ за дополнување на решението за рангот на училиштата, курсевите и стручните испити⁴⁷⁹ од 1955 година, било констатирано дека, меѓу другите, на рангот факултетска спрема ѝ одговарала, на пример, Православната богословија во Задар и во Раљево.

Во 1967 година во Социјалистичка Македонија за прв пат по војната била основана Православна богословија како средно-образовен теолошки центар, додека Православниот богословски факултет „Свети Климент Охридски“ во Скопје бил основан во 1977 година.⁴⁸⁰

Исто така, врз основа на добиената дозвола од Републичката комисија за односи со верските заедници, издадена на 2 август 1980 година, во 1984 година започнала со работа медресата, односно средното училиште за подготовка на верските службеници за потребите на Исламската верска заедница.⁴⁸¹

474 Види *Katolički bogoslovni fakultet*, (kbf.unizg.hr), 24.10.2011.

475 Види *Православни богословски факултет у Београду*, (pfspc.bg.ac.rs), 24.10.2011.

476 *Vjesnik*, Загреб, 13.3.1952, стр.: 1.

477 *Vjesnik*, op.cit., стр.: 1.

478 *Решение за рангот на школите и курсевите, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија*, год.: VIII, бр.: 18, Белград, 5.4.1952, стр.: 331-338.

479 *Решение за дополнување на решението за рангот на училиштата, курсевите и стручните испити, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија*, год.: XI, бр.: 38, Белград, стр.: 687-689.

480 *Решение на Комисијата за односи со верските заедници на Социјалистичка Република Македонија*, бр.: 05-78/2, 5.7.1977.

481 Види Рамадан Рамадани, *Исламската верска заедница во Македонија – вчера и денес*, Нун, Скопје, 2006.

1.11.8. Државно прославување на верските празници

Во однос на државното прославување на верските празници, односот на државата постепено се менувал, при што можат да се разликуваат два периода:

- › **Првиот период** траел до 1955 година, кога државата ги одбележувала верските празници заедно со останатите и
- › **Вториот период** кој траел по 1955 година, кога во државата се прославувале само секуларните празници.

По завршувањето на Втората светска војна новата власт, во контекст на генералните општествени промени во духот на социјализмот, посветила значително внимание и на прашањето на празниците.

Имено, политиката на владејачките комунисти се состоела во отфрлање на дотогаш одбележуваните денови, како и постепено воведување нови празници во духот на социјализмот и антифашистичката борба на југословенските народи. Во формална смисла, ваквата политичка стратегија на почетокот била остварувана со носење на посебни акти со кои биле воведени соодветни празници без да биде донесен посебен сојузен или републички закон. Во оваа насока, наспроти релативно лесното потиснување на поранешните државни празници од времето на Кралството Југославија, властите се однесувале кон верските празници крајно внимателно. Така, во историјата можат да се сретнат податоци како во 1945 година претседателот на Федеративна Југославија, Јосип Броз Тито, ја предводел официјалната прослава на православниот празник Бадник во српскиот град Ниш, кога ја пречекувал Југословенската армија која на церемонијален начин го носела бадниковото гранче во тој град.⁴⁸² Причината за ваквиот толерантен однос можела да се пронајде во два аргумента:

- › **Прво**, поради специфичноста на овие празници кои во голема мера го определиле карактерот на верските чувства на граѓаните;
- › **Второ**, поради фактот што во првите години по завршувањето на Втората светска војна процесот на консолидирањето на комунистичката власт сè уште не бил завршен, а влијанието на верските организации сè уште било многу големо.

Во прилог на споменатото било и Решението издадено од Министерството за просвета на НРМ од 1947 година⁴⁸³, кое претставувало прв правен акт со кој била определена изречената констатација за толерантноста на властите кон верските празници. Со овој акт кој се донел врз основа на сојузна одлука на Комитетот

482 Види V. Dedijer, *Novi prilozhi za biografiju Josipa Broza Tita III*, Белград, 1984, стр.: 139.

483 *Решение*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: III, бр.: 2, Скопје, 30.1.1947, стр.: 39.

за школите на ФНРЈ од 1946 година⁴⁸⁴ биле предвидени две состојби поврзани со прославувањето на празниците во основните и во средните училишта:

- › **Прво**, дека ќе се празнувале сите празници кои биле прогласени на сојузно и на републичко ниво (точка 1) и
- › **Второ**, дека ќе се прославувале значителен број верски празници на учениците од православна, католичка, исламска и еврејска вероисповед, односно меѓу останатите: Денот на Светите Кирил и Методиј, Денот на Свети Климент, Бадник, првиот и вториот ден на Божик, Водици, Велики петок, Велика сабота, првиот и вториот ден на Велигден, првиот и вториот ден на празникот Духови за македонските ученици од православна вероисповед, како и Денот на Свети Сава за православните ученици од српска националност (точка 2 и 3); Денот на Сите Светци за учениците од католичка вероисповед (точка 3); празникот Рамазан за учениците од муслиманска вероисповед (точка 5); Јом Кипур и Денот на Пасха за учениците од еврејска вероисповед (точка 6).

Споменатата состојба траела сè до 1955 година, кога бил донесен првиот *Сојузен закон за државните празници*⁴⁸⁵, со кој конечно престанало да се прославуваат верските празници. Овој Закон претставувал систематизација на сите претходно донесени акти на сојузно ниво со кои биле воведени нови празници:

- › Законот за установувањето на 29 Ноември за државен празник⁴⁸⁶, и
- › Указот за дводневно прославување на народниот празник 1 Мај и државниот празник 29 ноември.⁴⁸⁷

Освен споменатите два празника кои биле прославувани два дена, со Законот за празник бил прогласен и Нова година, кој, исто така, бил прославуван два дена. Следната 1956 година бил донесен и Законот за прогласување на Четврти јули – Денот на борецот – за празник на востанието на народите на Југосла-

484 *Одлука бр.: 7552*, Комитет за школи и наука при Владата на Федеративна Народна Република Југославија, Белград, 12.12.1946.

485 *Закон за државните празници*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: XI, бр.: 18, Белград, 27.4.1955, стр.: 284.

486 Во член 1 од Законот се наведени мотивите за донесување на Законот: „За да се обележи достоинство на 29 ноември како ден кога во 1943 година народите на Југославија преку своите претставници на историското заседание на Антифашистичкото веќе на народното ослободување на Југославија во Јајце поставија темели за изградбата на нова Југославија на начелата на полната рамноправност на нејзините народи и како ден кога во 1945 година Уставотворната скупштина на ФНРЈ, се прогласува 29 ноември за државен празник (*Закон за установувањето на 29 ноември за државен празник*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 89, Белград, 5.11.1946, стр.: 89).

487 *Указ за дводневно прославување на народниот празник 1 Мај и државниот празник 29 Ноември*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: 5, бр.: 27, Белград, 31.3.1949, стр.: 377.

вија⁴⁸⁸, со што била проширена групата празници.

Во 1960 година властите во Социјалистичка Македонија го донеле првиот Закон за државните празници. Овој Закон, исто како и сојузниот, ги систематизирал на едно место претходно усвоените акти на НРМ со кои биле воведени празниците:

- › 2 Август во согласност со Решението АСНОМ од 1944 година⁴⁸⁹ и
- › 11 Октомври во согласност со Законот на НРМ од 1948 година⁴⁹⁰.

Во втората декада од постоењето на Социјалистичка Македонија, односно на Федеративна Југославија, со донесувањето на соодветните сојузни и републички закони конечно престанале да се одбележуваат верските празници, со што и во оваа област бил воспоставен југословенскиот модел на социјалистички секуларизам.

1.11.9. Носење зар и фереџе

Во рамките на општите процеси за намалување на улогата на религијата во јавниот живот, веднаш по завршувањето на Втората светска војна комунистичките власти започнале со акции кои имале за цел да го отфрлат носењето на зарот и фереџето со кои се покривало лицето на муслиманската жена.

Југословенските комунисти ваквиот став го оправдувале со 4 аргументи:

- › **Прво**, со постулатите на марксистичката идеологија;
- › **Второ**, поради целосното остварување на начелото на еднаквост на граѓаните;
- › **Трето**, поради потребата од еманципација на жената-муслиманка, како и
- › **Четврто**, поради фактот дека жената-муслиманка претставува неискористен стопански потенцијал што може битно да помогне во развојот на југословенското општество⁴⁹¹.

488 Закон за прогласување на 4 Јули – Денот на борецот – за празник на востанието на народите на Југославија, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: XII, бр.: 27, Белград, 27.6.1956, стр.: 505.

489 Решение на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија за прогласување на Илinden – 2 Август – за народен државен празник на македонската држава, Службен весник на Федералната единица Македонија во демократска федеративна Југославија, год.: I, бр.: 1, Скопје, 18.2.1974, стр.: 4.

490 Закон за прогласување на денот на народното востание во Македонија – 11 Октомври за државен празник на македонската држава, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: IV, бр.: 3, Скопје, 8.2.1948, стр.: 22.

491 Види Senija Tahir Milišić, *Emancipacija muslimanske žene u BiH nakon oslobođenja 1947-1952 (Poseban osvrt na skidanje zara i feredža)*, Univerzitet u Sarejevu, Filozofski fakultet - istorija, Magisterski rad, Сапаево, 31.3.1987.

За време на последните денови од НОБ, при главниот одбор на Антифашистичкиот фронт на жените на Југославија бил формиран земски одбор за откривање на муслиманската жена, кој организирал акции за симнување на зарот и фереџето.⁴⁹²

Исто така, во овој период и Исламската заедница застанала зад овие процеси со изјавата на тогашниот поглавар на муслиманите на Југославија, Ибрахим Фејиќ, кој изјавил дека жените треба да престанат да го покриваат лицето.⁴⁹³ Конечно, во 50-тите години од 20 век и формално бил санкциониран овој став на југословенските комунисти преку усвојувањето на републичките закони со кои на муслиманската жена ѝ било забрането да носи зар, односно фереџе. Така Социјалистичка Босна и Херцеговина усвоила закон⁴⁹⁴ во септември 1950 година, а Социјалистичка Македонија во јануари 1951 година⁴⁹⁵. Законите на Републиките со кои била регулирана оваа материја биле истоветни. Законодавецот на Социјалистичка Македонија, во член 1 предвидел две причини за носењето на овој акт:

- › **Прво**, поради сеопшто барање на широките народни маси да се отстрани вековниот знак на потчинетост и културна заостанатост на муслиманската жена и
- › **Второ**, за да се обезбеди потполна рамноправност и широко учество на жената во општествениот, културниот и стопанскиот живот во државата.

Со Законот им се забранувало на жените-муслиманки да носат зар и фереџе, но, од друга страна, жените биле присилувани или наговарани да го прават тоа на јавен простор од страна на трети лица, како и да прават постапки кои имале за цел да се поддржи покривањето на лицето на жената-муслиманка (член 2).

Сериозноста на властите во насока на реализација на одредбите во Законот за забрана да се носи зар и фереџе се гледала во неговите казнени одредби кои биле исклучително ригорозни. Имено, опсегот на санкциите за непочитување на неговите одредби се движел од лишување на слобода поради поправна работа во траење од 2 години (член 4), па сè до парична казна (член 3).

492 Senija Milišić, *O pitanju emancipacije muslimanske žene u Bosni i Hercegovini*, Prilozi, бр.: 28, 1999, стр.: 236.

493 Enes Karić, *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini XX stoljeća*, El-Kalem, Сараево, 2004, стр.: 316.

494 *Zakon o zabrani nošenja zara i feredže*, Služben list Narodne Republike Bosne i Hercegovine, год.: VI, бр.: 33, Сараево, 29.9.1950.

495 *Zakon za zabrana da se nosi zar i fereџe*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: VII, бр.: 1, Скопје, 12.1.1951, стр.: 1.

1.12. Заклучни согледувања за уставно-правниот статус на религиите и за слободата на вероисповед во Народна и во Социјалистичка Македонија од 1945 до 1990 година

Во Социјалистичка Македонија, односно во Федеративна Југославија практичното имплементирање на **марксистичките идеолошки постулати** во однос на статусот на верските организации и слободата на вероисповед се одвивало на сојузно и на републичко ниво преку уставите и соодветните законски и подзаконските правни акти.

На крајот од Втората светска војна политичките власти во Социјалистичка Македонија и Федеративна Југославија со донесувањето на Декларацијата на АСНОМ за основните права на граѓанинот на демократска Македонија, како и со Законот за забрана за предизвикување национална, расна и верска омраза и нетрпеливост на претседателството на АВНОЈ, **јавно манифестирале дека биле определени да ги гарантираат, да ги заштитат и да ги унапредат слободите и правата на човекот и на граѓанинот во чиј дел била и слободата на вероисповед.**

Имајќи ја предвид религиската колоритност на државата која можела да биде основ за сериозни нарушувања на државното единство, властите се обиделе да го надминат тоа со предвидување исклучително високи санкции за сите облици на поттикнување верската омраза и нетрпеливост.

Исто така, имајќи го предвид идеолошкиот карактер на Федеративна Југославија, уште на самите почетоци од развојот на нејзиниот уставно-правен систем властите настојувале да направат **теориски и практичен спој меѓу принципите на социјализмот кои имале негативски однос кон прашањето на религијата, со општоприфатените демократски стандарди во однос на слободата на вероисповедта.**

Ваквата реалност била изворна причина за низа правни и политички аномалии што се јавувале низ годините, а кои ги ставале под сомнеж определбите на југословенските, односно на македонските социјалистички власти за гарантирање на верските слободи и права на граѓаните и целосното остварување на неутралниот однос на државата кон верските организации.

Со своите уставни од 1946, 1963 и 1974 година Федеративна Југославија имала изградено заокружен правен систем кој во значителна мера **се темелел на начелата на секуларизам сфатен низ призмата на идеолошките постулати на марксистичкиот атеизам.**

Имено, **верските организации за разлика од минатото биле сведени на сопствената основна мера, бидејќи државата им ги одзела изворните надлеж-**

ности што излегувале надвор од рамките на основните обврски поврзани со проповедањето на верата. Слободата на вероисповедта, пак, била прилично широко поставена, на ниво на меѓународен стандард утврден од времето на основањето на ООН.

Во оваа смисла, со преземањето на сојузните уставни одредби во републичките уставни, Социјалистичка Македонија овозможила во целост да ја заокружи филозофијата на СКЈ во однос на религијата. Во прилог на споменатото говорат и спецификите што произлегле од федеративното уредување, бидејќи правната рамка во оваа област подеднакво се однесувала како на Македонците со православна вероисповед како мнозинска заедница, така и на останатите народи, дел од другите републики, како и на малцинствата.

Наспроти уставните документи, со Законот на ФНРЈ за правната положба на верските заедници од 1951 година, како и подоцна со Законот на СРМ за правната положба на верските заедници од 1977 година, **дополнително биле разработени и допрецизирани соодветните уставни одредби во однос на остварувањето на слободата на вероисповед, како и во однос на статусот и функционирањето на верските организации.**

Освен тоа, биле допрецизирани и други уставни члена со кои одредени надлежности на верските организации биле скусени, како, на пример, организирањето на основното образование или венчавањето. Конечно, со законите ваквата логика била проширена и на други области, како, на пример, верскиот чин на крштавање за христијаните или обрежувањето за муслиманите и за Евреите, со што верските организации биле дополнително ограничени во основниот обем на активности.

Од друга страна, со подзаконските правни акти на Уредбата на Социјалистичка Македонија за извршување на одделни одредби од Законот за правната положба на верските заедници од 1961 година, **државата им наметнала сериозни правни пречки, со што на одреден начин било доведено во прашање остварувањето на нивната мисија, а со тоа било оневозможено граѓаните во целост да можат да ја остварат слободата на вероисповед.**

Врз основа на изнесеното, можеме да ги извлечеме следниве заклучоци. Преку анализата на правните акти се доаѓа до констатацијата дека **степенот на нивната сообразеност со соодветните меѓународни демократски стандарди, како критериум за разликување,** може да ги подели во две групи. Во првата група влегуваат сојузните и републичките уставни чии одредби биле на линија на меѓународните стандарди, додека во втората група можеле да се поместат законските и подзаконските правни акти кои во дел не биле на линија на меѓународните стандарди.

Во Социјалистичка Македонија, односно во Федеративна Југославија генерално била манифестирана подготвеност на државата за нормално функционирање на верските организации и, во таа смисла, за остварување на слободата на вероисповед, меѓутоа фактички со законските и подзаконските правни акти кои ги допрецизирале уставните одредби тоа не било случај.

2. Македонските идеолошко-политички основи

Раскинувањето на Социјалистичка Македонија со Федеративна Југославија⁴⁹⁶ се случило во светлината на крупните тектонски поместувања во поранешните европски социјалистички/комунистички држави во последните децении на 20 век⁴⁹⁷, како резултат на нивните внатрешно-политички, економски и општествени прилики.

Во однос на СФРЈ, ваквите процеси **на површина ги извадиле делумно конзервираните национални митови на народите-конституенти, кои во согласност со овие премиси поставиле нов врвен приоритет – создавање национални држави со демократско уредување, пазарно стопанство и политички плурализам во согласност со стандардите на развиените западноевропски демократии.**⁴⁹⁸

496 Распадот на СФРЈ го карактеризираат серија воени конфликти, кои се водат на територијата на оваа држава, со исклучок на Социјалистичка Македонија која ја стекна својата независност по мирен пат. Војните се одликуваа со жестоки етнички конфликти помеѓу Југословенската народна армија и Словенците во Словенија; помеѓу Хрватите и Србите во Хрватска; помеѓу Србите, Хрватите и Бошњациите во Босна и Херцеговина и помеѓу Србите и Албанците на Косово. Крвавите конфликти, резултат на распадот на Федеративна Југославија завршуваат со потпишувањето на Дејтонскиот мировен договор во 1995 година. Од распадот на оваа држава на почетокот настануваат 5 нови држави, односно Словенија, Хрватска, Република Македонија, Босна и Херцеговина и Сојузна Република Југославија (во која влегуваат Србија и Црна Гора). На 21.5.2006 година, како резултат на спроведениот референдум, Црна Гора станува независна држава, а со тоа и Србија. На 17.2.2008 година, пак, членовите на Парламентот на Косово ја донесоа Декларацијата за независност. Војните во Југославија се сметаат за едни од најжестоките вооружени конфликти на европскиот континент по завршувањето на Втората светска војна, заради што од страна на ОН се формира Меѓународниот кривичен трибунал за поранешна Југославија, кој поведе постапки за воени злосторства против поголем број учесници во овие воени конфликти (Види Petar Radan, *Break-up of Yugoslavia and International Law*, Routledge, 21.9.2001; Henry H. Perritt, *The road to independence for Kosovo: a chronicle of the Ahtisaari plan*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010).

497 Како резултат на народните бунтови низ државите од Источна Европа започна процесот на рушење на комунизмот. Настаните започнуваат во Полска во 1989 година, продолжуваат во Унгарија, Источна Германија, Бугарија, Чехословачка и Романија. Советскиот Сојуз се распаѓа во 1991 година, како резултат на одлуката на Руската Федерација и 14 други нации кои ја прогласуваат својата независност. Помеѓу 1990 и 1992 година, овој систем на државна власт се руши и во Албанија, како и во Федеративна Југославија. Овие процеси имаат свое влијание и во други социјалистички држави надвор од европскиот континент, како, на пример, во Камбоџа, Етиопија и Монголија, кои, исто така, го отфрлаат овој систем на државно уредување (Види Bartłomiej Kaminski, *The Collapse Of State Socialism*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1991).

498 Види Carole Rogel, *The Breakup of Yugoslavia and its Aftermath*, Greenwood Press, 2004.

Со оглед на крајно спротивставените уставни концепти, оние што се распаѓале наспроти новите што се создале, а под притисок на вкупните глобални трендови, отпочнал процесот на насилен распад на поранешна Југославија од кој изникнува Социјалистичка Македонија како суверена, независна, демократска и самостојна држава⁴⁹⁹, заложувајќи се за подоследно почитување на општоусвоените принципи и стандарди содржани во документите на ООН⁵⁰⁰, како и на останатите европски и регионални организации.

499 Процесите на стекнување на независноста на Социјалистичка Македонија преку раздружување од тогашната СФРЈ започнуваат во текот на 1990 година. Политичката власт во сè уште СРМ, следејќи ги случувањата во останатите републики на Федеративна Југославија презема соодветни чекори што одговараа на карактерот на приликите кои постојано се влошуваа. Така, републичките институции во летото и есента 1990 година донесуваат серија клучни одлуки со кои се отвора патот на македонската независност преку конструирање на новиот уставно-правен систем, кој почиваше на спротивни начела од дотогаш социјалистичко-федеративните. На 20 септември 1990 година Собранието на СРМ усвојува 25 амандмани на Уставот со кои се извршуваат првите промени во уставно-правниот систем (*Одлука за прогласување на Амандманите LVII - LXXI на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Амандмани на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XLVI, бр.: 28, Скопје, 21.9.1990, стр.: 506-511.*). Беше укинат монополот на владејачката партија СКЈ (Амандман LXXVII), делегатскиот систем беше заменет со пратенички (Амандман LXXIV), наместо извршниот совет беше конструирана владата (Амандман LXXVI), а наместо претседателството на СРМ беше воспоставена функцијата претседател на Републиката (Амандман LXXV). Врз основа на споменатите измени, на 24 септември 1990 година претседателот на законодавниот дом ги распишува првите демократски повеќепартиски избори, кои се одржуваат на 11 ноември истата година, а македонското собрание во овој состав се конституира на 8 јануари 1991 година. Понатаму, на 27 јануари 1991 година пратениците го избираат првиот претседател на Републиката, Киро Глигоров, а на 20 март 1991 година беше избрана и првата експертска влада на чело со Никола Кљусев. На овој начин беа поставени основите на новиот демократски систем на организација на државната власт. Во меѓувреме, на 25 јануари 1991 година претставниците на граѓаните во Собранието ја донесоа Декларацијата за сувереност на Македонија (*Декларација за сувереност на Социјалистичка Република Македонија, Собрание на Социјалистичка Република Македонија, бр.: 08-220-1*), со која, во член 1 се изразува сувереноста во согласност со уставните определби за независност и територијален интегритет на македонската држава, како и правото на македонскиот народ на самопределување, вклучувајќи го и правото на отцепување. Понатаму, на 7 јуни 1991 година беше усвоен уставен Амандман LXXXII со кој во името на СРМ се изоставува одредницата „социјалистичка“ (*Одлука за прогласување на Амандманите LXXXII до LXXXV на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Амандмани на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 27, Скопје, 11.6.1991, стр.: 357*). Во оваа смисла, на 7 мај 1991 година Претседателот на РМ до пратениците доставува предлог за донесување нов демократски устав кој беше изгласан на 17 ноември 1991 година, а на кој му претходеа референдумот за независност од 8 септември 1991 година и Декларацијата по повод плебисцитарно изразената волја на граѓаните за суверена и самостојна држава Македонија, донесена на седницата на Собранието на 17 септември 1991 година (*Декларација по повод плебисцитарно изразената волја на граѓаните за суверена и самостојна македонска држава Македонија, Собрание на Република Македонија, бр.: 08-3786, 17.9.1991*). На овој начин беше заокружен новиот уставно-правен систем на РМ, како демократска и самостојна држава. Конечно, на 19 декември 1991 година со донесувањето на Декларацијата за меѓународно признавање на РМ, започна и процесот на меѓународно признавање на веќе создадената македонска држава (*Декларација за меѓународно признавање на Република Македонија, Собрание на Република Македонија, бр.: 08-5099, 19.12.1991*).

500 Види Brad K. Blitz, *War and change in the Balkans: nationalism, conflict and cooperation*, глава 9 Andrew Rosos, *Disintegration of Yugoslavia: Macedonia's Independence and Stability in the Balkans*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, стр.: 110-118; *Декларација по повод плебисцитарно изразената волја на граѓаните за суверена и самостојна македонска држава Македонија, Собрание на Република Македонија, бр.: 08-3786, Скопје, 17.9.1991.*

Со воведувањето на новиот уставно-правен и политички поредок, новата држава требало да одговори на предизвиците на новото време. Системот кој бил поставен со донесувањето на Уставот од 17 ноември 1991 година⁵⁰¹ ја проектирал државата како граѓанска и демократска, со воспоставен концепт на владеење на правото и гарантирање на човековите права, граѓанските слободи и националната рамноправност.⁵⁰²

Во однос на прашањето за релацијата меѓу државата и верските организации и гаранциите за верските слободи и права на граѓаните, државата изградила модел што почивал на:

- › **Прво**, меѓународните западноевропски стандарди;
- › **Второ**, традициите на мнозинското население до православната верзија на христијанството, и
- › **Трето**, реалностите на постојниот верски пејзаж.

Предизвикот на македонскиот модел на односи со верските организации, како и гаранциите на верските слободи и права, како што ќе покаже реалноста се состоел во умешноста од обезбедување баланс меѓу трите споменати фактори.

Меѓународните западноевропски стандарди инкорпирани во македонскиот уставно-правен систем биле изградени како теоретски модел на природните права во 17 и во 18 век за време на ренесансата⁵⁰³, просветителството⁵⁰⁴ и протестантската реформација⁵⁰⁵, што ја зафатила Западна Европа и Северна Америка.⁵⁰⁶

Според овие идеи, како што е забележано во првиот дел од учебникот, човековите права и слободи биле разбрани како секуларизирана верзија на јудео-христијанската етика, додека по однос на релацијата меѓу државата и верските организации се приоѓало низ призмата на моделот на нивната одвоеност.⁵⁰⁷

Во 1776 година била донесена Американската декларација за независност⁵⁰⁸, во 1789 година во револуционерна Франција била усвоена Декларацијата за правата

501 *Устав на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 52, Скопје, 1991, стр.: 805-815.

502 Gerhard Robbers, *Encyclopedia of World Constitutions*, Igor Spirovski (автор), *Macedonia*, VB Hermitage, стр.: 551-555.

503 Види *The Renaissance, A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2006).

504 Види Martin Fitzpatrick et al., *The Enlightenment World*, Routledge, New York, 2004).

505 Види *Енциклопедија Британика*, op.cit..

506 Види Stathis N. Kalyvas, *Religion and Democratization: Belgium and Algeria*, Estudio/Working Paper 107, 1997 и Sabine C. Carey et.al., *The Politics of Human Rights: The Quest for Dignity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, стр.: 16.

507 Micheline Ishay, *The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era*, University of California Press, 2008, стр.: 64.

508 *Declaration of Independence*, op.cit.

на човекот и на граѓанинот⁵⁰⁹, а подоцна во 1791 година Американската повелба за правата.⁵¹⁰

Со овие документи биле поставени основите на денешниот систем на човековите права и слободи во чиј дел се содржани и верските слободи. Овие темелни поставки подоцна со развојот на современата уставност најдоа свое место во уставите на западноевропските држави, како и во меѓународните документи чиј врв била Универзалната декларација за човековите права на ОН од 1948 година.⁵¹¹

Подоцна биле создадени и други меѓународни организации, како, на пример, Советот на Европа, Северноатлантската алијанса (НАТО) и Европските заедници, односно Европската Унија (ЕУ), кои, исто така, имале усвоено други прописи со кои дополнително се прецизирале правните рамки, меѓу другото, и во однос на споменатите прашања. Преку усвојувањето на други меѓународни конвенции⁵¹² сите држави членки ги прифатиле обврските содржани во правните акти, со што тие станале дел од внатрешните правни поредоци на земјите.⁵¹³

Македонскиот модел на секуларизам црпел искуство и од **традициите на мнозинското население до православната верзија на христијанството, кое, како и останатата православна екумена, за свој модел на идеална држава ја земал Византиската Империја.**⁵¹⁴

За разлика од анализираните меѓународни стандарди на одвоеност на црквата од државата Византија почивала на системот на **единство (симфонија) меѓу двете власти.**⁵¹⁵

Имено, во лицето на императорот што раководел со Империјата била сосредоточена световната и духовната, односно црковната власт.⁵¹⁶ Во овој модел, Православната црква својата примарна цел не ја остварувала само врз основа на активностите во насока на остварување на темелните духовни премиси, туку таа била и во функција на овоземната конкретна држава во чиј составен дел била.⁵¹⁷

509 *Declaration of the Rights of Man and of the Citizen*, op.cit.

510 *Bill of rights*, (archives.gov), 7.11.2011.

511 *Универзална декларација за човековите права*, op.cit..

512 Види Blandine Chelini-Pont, *Religion and Society in Europe*, Conference: "Law and Religion in Transitional Societies", Norway, 2006.

513 Види Jeremy Gunn, *Religion and Societies in Transition*, Conference: "Law and Religion in Transitional Societies", Norway, 2006.

514 Види John Meyendorff, *The Byzantine Legacy in the Orthodox Church*, St Vladimir's Seminary Press, Crestwood-New York, 1982.

515 Pedro Ramet, *Eastern Christianity and Politics in the Twentieth Century*, Duke University Press, 1988, стр.: 37-58.

516 Pedro Ramet, *Eastern Christianity and Politics in the Twentieth Century*, op.cit., стр.: 40.

517 Види Mile Bogović, *Država i crkva u srpskom pravoslavlju*, Centar za politikološka istraživanja (cpi.hr), 5.11.2011.

Оттаму, доколку црквата не се поврзала со државата, таквата држава не била до крај функционална. Меѓу другото, и јурисдикцијата на Православната црква се поврзувала со конкретните државни граници, при што доколку границите на државата биле проширени било очекувано да се прошири и јурисдикцијата на црквата.⁵¹⁸ И обратно.

Доколку јурисдикцијата на црквата била проширена, во тој случај на површина излегувале и политичките тенденции за промена на државните граници.⁵¹⁹ Во периодите кога православните народи потпаднале под ропство, црквата го „одржувала огнот“ за повторна обнова на државноста на подрачјата што биле под нејзина јурисдикција. Во однос на прашањето на верските слободи и права, Византиската Империја како православен модел на држава ги препознала православните христијани како носечки конститутивен елемент. Имено, основниот услов за една личност да се стекнела со соодветен државен статус во полн капацитет бил тој/таа да се пронашол себе како православен христијанин.⁵²⁰

Очигледна била различноста меѓу двата концепта што претставувале комплот на македонскиот модел на секуларизам. Имено, за разлика од денешните меѓународни стандарди кои се развивале под силно влијание на католичко-протестантската традиција, каде од самиот почеток поради концептот на одвоеноста на духовната од световната власт бил отворен патот на плурализмот, православниот европски исток почивал на единството на црковната и на световната власт, односно повеќе се карактеризирал со државна монолитност и колективизам.⁵²¹

На вака поставената идеолошко-политичка композиција **се надоврзала македонската реалност како верски нехомогена држава**. Имено, наспроти припадниците на православната варијанта на христијанството, во државата егзистираат и други конфесии во значителен број, како што се, исламската, христијанско-католичката, христијанско-протестантската, еврејската итн.⁵²²

Ваквата реалност дополнително го обликувала македонскиот модел на односи со верските организации. Во оваа смисла карактерот на верските слободи и права наспроти соодветните западноевропски меѓународни стандарди, од една, и историските традиции на православно христијанство изградени врз основа на начелата на демократскиот плурализам, од друга страна, влијаеле на процесите државата да обезбеди соодветни гаранции и за другите малцински конфесии.

518 Види Mile Bogović, *Država i crkva u srpskom pravoslavlju*, op.cit.

519 Ibid.

520 Види Philip Schaff, David Schley Schaff, *History of the Christian church*, Charles Scribner's Sons, New York, 1910.

521 Mile Bogović, *Država i crkva u srpskom pravoslavlju*, op.cit., стр.: 89.

522 Според резултатите од пописот на населението и домаќинствата од 2002 година, 64,7 % од населението во земјата се изјаснило дека има православна вероисповед, 33,3 % исламска, 0,34 % католичка, додека 1,5 % друга вероисповед (stat.gov.mk), 9.11.2011.

Уште од стекнувањето на независноста, земјата ги поставила идеолошко-политичките постулати врз кои се граделе односите на државата со верските организации, како и заштитата на слободата на вероисповедта, меѓу кои како најважни се сметаат:

- › **Прво**, како резултат на западноевропското наследство, државната власт била одвоена од верските организации што претпоставува немешање на државните институции во надлежностите на верските организации, како и забрана за суштинско инволвирање на верските организации во работите што се во надлежност на државата;
- › **Второ**, биле обезбедени гаранции за остварувањето на верските слободи и права на граѓаните што се темелат на универзалните и западноевропските стандарди;
- › **Трето**, поради традициите на мнозинското население од православната варијанта на христијанството во светло на наследството на Византиската Империја, Православната црква, како и нејзиното историско и духовно наследство имаат примарно место;
- › **Четврто**, со оглед на хетерогениот верски пејзаж, државата има изградено систем во кој се обезбедени гаранции за слободно дејствување и на Исламската верска заедница, Католичката црква, протестантските цркви, Еврејската заедница, како и останатите помалубројни верски организации.

Од стекнувањето на македонската независност, низ годините што следуваа идеолошко-политичките столбови што го определиле македонскиот модел на секуларизам не секогаш функционираше во потполна хармонија. Ваквиот заклучок може да се изведе од карактерот на правните прописи кои се однесувале на оваа област, а за кои ќе стане збор подолу во учебникот.

Имено, како што ќе се забележи, **карактерот на правните решенија во голема мера бил условен од идеолошките позиции на владејачките партии во државата.** Во оваа смисла може да се забележи дека **партиите од левицата се залагале за поизразена форма на секуларизам во согласност со која државата би развивала само општ однос кон сите верски организации.**

Партиите на десницата се стремеле кон етаблирање на помалку изразен секуларизам, со кој во рамките на воспоставениот општ однос кон верските организации настојувале да го издигнат статусот на МПЦ. На крајот, партиите на етничките заедници настојувале во рамките на дефинираниот концепт на одвоеност на државата од верските организации да го истакнат значењето, пред сè, на ИВЗ во услови кога се инсистирало таков статус да ѝ се овозможи и на МПЦ. Ваквиот факт упатува на заклучокот дека во државата сè уште не постои едногласност во однос на совршениот баланс на три-

те фактори што го определуваат државниот модел на односи со верските организации и во таа смисла слободата на вероисповед.

3. Македонски уставно-правни основи

3.1. Правен статус на религиите и на слободата на вероисповед во периодот на преминот кон демократски плурализам до донесувањето на Уставот од 1991 година

На донесувањето на првиот Устав на независната држава⁵²³ со кој и практично започнал да се гради новиот македонски модел на секуларизам, му претходела одлуката на Собранието од 20 септември 1990 година за прогласување на Амандманите LVII до LXXXI на Уставот на СРМ од 1974 година.⁵²⁴

Наспроти промените во системот на организацијата на државната власт, со амандманите била рedefинирана и позицијата на СРМ во односот кон верските организации, како и прашањето за слободата на вероисповедта. Ова било направено со Амандманот LXXX. Имено, со точка 1 на Амандманот LXXX се утврдило дека во земјата граѓаните се еднакви во правата и должностите независно од националноста, расата, полот, јазикот, политичкото или друго уверување, вклучувајќи ја и вероисповедта, додека со точка 5 на став 3 од Амандман LXXX се утврдило дека верските заедници не можат да основаат политички организации. Со точка 1 бил заменет став 1 од член 204 на Уставот на СРМ од 1974 година,⁵²⁵ кој не го гарантирал правото на еднаквост на граѓаните независно од нивното политичко уверување, додека со точка 5 на став 3 бил дополнет член 225 од Уставот⁵²⁶, кој предвидувал забрана за злоупотреба на верата во политички цели.

Со овие две измени во државата се отворил патот на политичкиот плурализам, но истовремено и забраната на верските организации да бидат негови активни учесници преку формирање политички партии. Сепак, со напуштањето на одредбата за забрана на користење на верата во политички цели, уставотворецот им дозволил на верските организации да истапуваат во јавноста со сопствени ставови и предлози во однос на важни државни прашања.

523 *Устав на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 52, op.cit.

524 *Одлука за прогласување на Амандманите LVII - LXXXI на Уставот на Социјалистичка Република Македонија*, Амандмани на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XLVI, бр.: 28, 21.9.1990, op.cit., стр.: 507.

525 *Устав на Социјалистичка Република Македонија*, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XXX, бр.: 7, Скопје, 25.2.1974, op.cit.

526 Ibid.

Точка 5 на Амандманот LXXX⁵²⁷ содржела и други измени поврзани со статусот на верските организации определен со член 225 од Уставот на Социјалистичка Македонија.⁵²⁸

За разлика од претходно кога било забрането, со уставните измени државата им дозволила на верските организации да може да се занимаваат со стопанска и со друга дејност под одредени услови. На овој начин, во контекст на тенденцијата за натамошна демократизација на политичкиот и економскиот систем, верските организации стекнале уште едно право.

Точка 7 на Амандман LXXX⁵²⁹, исто така, бил поврзана со оваа тема. Со неа се дополнила глава V од Уставот на СРМ⁵³⁰ што содржела одредби кои се однесувале на слободите, правата и должностите на човекот и граѓанинот.

Имено, уставотворецот со точка 7 на Амандманот, дозволувајќи им на граѓаните да основаат политички партии, ги проширил уставните гаранции во однос на забраната од ширење омраза и нетрпеливост дефинирани со став 3 од член 220⁵³¹ и на политичките партии. Конкретно, била предвидена забрана за секое политичко организирање насочено кон кршење на човековите права и слободи, значи и на слободата на вероисповедта, како и кон разгорување на омраза и нетрпеливост, меѓу другото, и од верски мотиви.

Со Амандманите на Уставот на СРМ од 1974 година бил редефиниран дотогашниот модел на односи на државата со верските организации, како и прашањето на слободата на вероисповедта. Со нив, на верските организации им било дозволено да бидат активни учесници во политичките процеси без право да формираат политички партии, да формираат стопански субјекти. Во согласност со начелата на политичкиот плурализам била утврдена забрана да се формираат политички партии кои со своето дејствување би поттикнале кршење на човековите права и слободи и би ја разгореле, меѓу другото, верската омраза и нетрпеливост.

527 Одлука за прогласување на Амандманите LVII - LXXXI на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Амандмани на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: 46, бр.: 28, 21.9.1990, op.cit., стр.: 507.

528 Устав на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XXX, бр.: 7, Скопје, 25.2.1974, op.cit.

529 Одлука за прогласување на Амандманите LVII - LXXXI на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Амандмани на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XLVI, бр.: 28, 21.9.1990, op.cit., стр.: 507.

530 Устав на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XXX, бр.: 7, Скопје, 25.2.1974, op.cit.

531 Ibid.

3.2. Уставот од 1991 година

Во Уставот од 1991 година⁵³² биле поставени рамките на односот меѓу државата и верските организации, како и гаранциите на слободата на вероисповед. Во периодот на усвојувањето на Уставот, како и при подоцнежните негови измени, постоеле различни предлози во однос на овие прашања. Со потпишувањето на Охридскиот рамковен договор од 2001 година биле направени нови уставни приспособувања со кои дополнително се сменил карактерот на македонскиот модел на секуларизам.

Во првиот текст на Уставот, рамките на односот држава – верски организации, како и гаранциите на слободата на вероисповед биле определени со одредбите што се однесувале на прашањата на:

- › **Еднаквоста и слободата**, утврдени во член 9 став 1 и со член 16 став 1. Со првиот член биле гарантирани овие права по повеќе основи, и тоа, пол, раса, боја на кожата, национално и социјално потекло, имотна и општествена положба, како и политичко и верско уверување. Со член 16 став 1, пак, државата ја гарантирала слободата на уверувањето, совеста, мислата и јавното изразување на мислата што се однесува и на манифестациите од верски мотиви;
- › **Слободата на вероисповед** утврдена со член 19. Според овој член, државата ја гарантира оваа слобода (став 1). На граѓаните им се дозволува слободно јавно, поединечно или во заедница со други да ја изразуваат верата (став 2). На темелот на овие два општи става, понатаму, навлегувајќи поконкретно во реалноста на верското живеење, уставотворецот предвидел дека МПЦ, како и другите верски заедници и религиозни групи, се одвоени од државата (став 3). Исто така, констатирано е дека верските заедници се слободни во основање верски училишта, социјални и добротворни установи во постапка предвидена со закон (став 4).

Во 2001 година, со промената на Уставот како резултат на потпишувањето на Рамковниот договор, со Амандман VII⁵³³, член 19 е изменет во ставовите 3 и 4, каде по името на МПЦ се додаваат зборовите „како и Исламската верска заедница, Католичката црква, Евангелско-методистичката црква и Еврејската заедница“, така што споменатите одредби гласат:

Македонската православна црква, како и Исламската верска заедница во Македонија, Католичката црква, Евангелско-методистичката црква, Еврејската заедница и другите верски заедници и религиозни групи се одвоени од државата и се еднакви пред закон.

532 Устав на Република Македонија, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 52, оп. cit.

533 Амандмани IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII и XVIII на Уставот на Република Македонија, Службен весник на Република Македонија, год.: LVII, бр.: 91, Скопје, 20.11.2001, стр.: 5019-5021.

Македонската православна црква, како и Исламската верска заедница во Македонија, Католичката црква, Евангелско-методистичката црква, Еврејската заедница и другите верски заедници и религиозни групи се слободни во основањето на верски училишта и на социјални и добротворни установи во постапка предвидена со закон.

Врз основа на споменатото може да се заклучи дека уставотворецот во најширока мера ја гарантирал слободата на вероисповед, но со истакнување на посебен статус на МПЦ.⁵³⁴ Имено, таа е спомната прва со истовремено зацврстување на фактот на нејзино одвојување од другите верски организации споменати поименично со зборовите „како и“.

- › **Малцинските слободи и права** утврдени со ставовите 1, 2 и 3 на член 48 од Уставот. Според овие одредби, припадниците на националностите имаат право слободно да го негуваат и да го развиваат својот идентитет (став 1), во кој неспорно влегува и верскиот, иако во членот е употребена најопшта формулација без наведување на посебните идентитети. На ова се надоврзува и следниот став, според кој државата им ја гарантира на националностите заштитата на културниот, јазичниот, вклучително и верскиот идентитет (став 2), при што во конкретна смисла, ваквото негување, развивање и заштита во согласност со следниот став се остварува преку правото на припадниците на националностите да основаат свои институции и здруженија (став 3).
- › Како резултат на уставната рекомпозиција на член 48 со Амандманот VIII од 2001 година била задржана истата суштина во однос на обемот на правата, како и гаранциите на државата во таа смисла, со тоа што терминот „припадници на националностите“ се заменува со терминот „припадници на заедниците“.
- › **Гаранции на основните слободи и права** утврдени со член 50, член 110 алинеја 3, како и со став 3 на член 20 од Уставот. Според овие одредби, секој граѓанин може да се повика на заштита на слободите и правата утврдени со Уставот во постапка заснована на начелата на приоритет и итност (член 50) пред Уставниот суд (член 110 алинеја 3). Како дополнителна гаранција се надоврзала и онаа содржана во став 3 на член 20, кој предвидува дека програмите и дејствувањето на здруженијата на граѓаните и политичките партии не можат да бидат насочени кон насилно уривање на уставниот поредок на Републиката, како и кон поттикнување или повикнување на воена агресија или разгорување на национална, расна или верска омраза или нетрпеливост.
- › **Ограничувања на слободите и правата** дефинирани во член 54. Според овој член, уставотворецот оставил можност за време на воена или вонредна

534 Повеќе Gordana Siljanovska, *Democracy in Multiethnic and Multicultural Society: between Demos and Ethnos*, Macedonia in Globalisation, Public Scholarly Publications, New York, 2004.

состојба да се ограничат слободите и правата на човекот и на граѓанинот утврдени со Уставот (став 1 и 2). На ова се надоврзуваат и следните два става каде се предвидува дека ваквите ограничувања не можат да бидат дискриминаторски по основ на пол, раса, боја на кожа, јазик, национално или социјално потекло, имотна или општествена положба, вклучувајќи ја и вероисповедта (став 3), како и дека ограничувањето на слободите и правата не може да се однесува на правото на живот, на забраната на мачење, на нечовечко и понижувачко постапување и казнување, на правната одреденост на казнивите дела и казните, како и на слободата на уверувањето, совеста, мислата, јавното изразување на мислата и вероисповедта (став 4).

Со наведените членови, уставотворецот ги определил границите на македонскиот модел на односи меѓу државата и верските организации, како и прашањето на слободата на вероисповедта. Содржината на овие одредби упатува на заклучокот дека во земјата најшироко се поставува заштитата на правото на еднаквост, гарантирајќи го, меѓу другото, и преку верската определба на граѓаните. Исто така, државата ја гарантира слободата на вероисповед дозволувајќи им на граѓаните слободно сами или во заедница со други да ја изразуваат верата.

На конкретните вероисповеди, пак, државата им дозволува да основаат верски училишта, социјални и добротворни установи во постапка предвидена со закон.

Исто така, конкретните вероисповеди во земјата се градираны во три групи, при што во првата влегува МПЦ, во втората група се поместени ИВЗ, Католичката црква, Евангелско-методистичката црква и Еврејската заедница, додека во третата група под категоријата „*други верски заедници и религиозни групи*“ се поместени останатите помалубројни вероисповеди.

Поместувањето на верските организации во три групи не носи со себе и различен обем на права и слободи кои тие ги остваруваат, туку тоа е повеќе во историско-државотворна и симболична смисла низ призма на карактерот на државата која во најголема мера се темели на наследството на православното христијанство.

Наспроти генералните гаранции, државата предвидела и други гаранции на малцинските верски организации во насока на негување и развивање на нивниот идентитет.

Вака дефинираните верски слободи и права подлежат на заштита од страна на државата преку Уставниот суд.

Конечно, државата предвидува и дека за време на воена или вонредна состојба може да се ограничат слободите и правата на човекот и на граѓанинот, но ваквите

ограничувања не можат да бидат дискриминаторски по основа на, меѓу другото, вероисповедта, како и дека ограничувањето на слободите и правата не може да се однесува, меѓу другото, на правото на вероисповед.

3.2.1. Други уставни концепти

Во периодот на донесувањето на Уставот од 1991 година постоеја и други концепти за поинакво дефинирање на релациите меѓу државата и верските организации, како и во однос на слободата на вероисповедта.

Дел од тие концепти конкретно беа изложени за време на дебатата при носењето на Уставот во 1991 година, а дел во 2001 година кога бил донесен Охридскиот рамковен договор.

Во 1991 година, при расправата во Собранието во мноштвото амандмани, како најкарактеристичен би го издвоиле амандманот за додавање нов член 1 пред член 1 на Уставот⁵³⁵, кој гласел:

*Република Македонија стои под Божји благослов.
Званичната вероисповед е православието.*

Според предлагачот, причината за поднесувањето на овој амандман била поради фактот дека, „признаено или не, Бог е творец на светот, а целото човеково работење подлежи на Божјиот благослов.“⁵³⁶ Во оваа смисла, според предлагачот, вториот став на овој амандман бил важен и поради фактот што „православната традиција претставува основа на севкупното постоење на македонската нација денес.“⁵³⁷

За време на расправата во Собранието било диференцирано и спротивно гледиште кое се противело на овој амандман, затоа што, како што било истакнато, државата е одвоена од верските организации и затоа што спомнувањето единствено на православноста не кореспондирало со реалноста во земјата⁵³⁸. На крај, овој амандман добил недоволен број гласови и истиот бил отфрлен.

535 Јордан Бошков, пратеник на ВМРО-ДПМНЕ, *Амандман I на Предлог-Уставот на Република Македонија*, Архива на Собранието на Република Македонија, 41/4506, 7.11.1991.

536 Јордан Бошков, пратеник на ВМРО-ДПМНЕ, *Амандман I на Предлог-Уставот на Република Македонија*, op.cit.

537 Ibid.

538 25. седница на Собранието на Република Македонија, Стенографски белешки, 9.11.1991, стр.: 157-159.

Освен споменатиот амандман, за време на усвојувањето на Уставот карактеристични биле и три други амандмани на член 19 што се однесувале на слободата на вероисповед и на статусот на верските организации. Во конкретна смисла, најголемите негодувања се однесувале на став 3 од овој член кој гласи:

Македонската православна црква, другите верски заедници и религиозни групи се одвоени од државата и се еднакви пред законот.

Според првиот амандман⁵³⁹, предлагачот предвидел нов став што требало да гласи:

Аптокефалната Македонска православна црква како продолжителка на традициите и делото на Охридската архиепископија има посебен статус и е од посебен државен интерес.

Според предлагачот, причината за овој амандман била затоа што „МПЦ има огромно историско значење за опстанокот на македонската нација и одиграла и одигрува посебна улога во духовното опстојување на Македонците“⁵⁴⁰, како и дека „посебното истакнување на МПЦ наспроти другите верски заедници е и затоа што тие имаат седиште надвор од територијата на државата и се светски религии, а МПЦ е со седиште во РМ и е национална црква на македонскиот народ“⁵⁴¹.

Предлагачот на следниот амандман на член 19⁵⁴² тргнал од сосема спротивни позиции од првиот предлагач. Имено, се предвидела промена на став 3 од член 19, кој гласел:

Македонската православна црква и Исламската верска заедница се одвоени од државата и се еднакви пред законот.

Според предлагачот, причините за ваквата предлог-уставна интервенција била за „да се осигура рамноправност на сите верски организации.“⁵⁴³ Сепак, ако се спореди карактерот на верскиот пејзаж во земјата со предложените измени би можело да се забележи дека предлагачот на овој амандман ги ставил на повисоко место двете најголеми, но не и сите позначајни конфесионални заедници.

539 Тодор Петров, независен пратеник, *Амандман XX на Предлог-Уставот на Република Македонија*, Архива на Собранието на Република Македонија, 6.11.1991.

540 Тодор Петров, независен пратеник, *Амандман XX на Предлог-Уставот на Република Македонија*, op.cit.

541 Ibid.

542 Мухамед Халили, пратеник на ПДП, *Амандман II на Предлог-Уставот на Република Македонија*, Архива на Собранието на Република Македонија, 41/4460, 6.11.1991.

543 Мухамед Халили, пратеник на ПДП, *Амандман II на Предлог-Уставот на Република Македонија*, op.cit.

Конечно, третиот амандман на член 19⁵⁴⁴ наспроти првите два предвидел сосема ново решение кое гласело:

Верските заедници и религиозни групи се одвоени од државата и се еднакви пред законот.

Во образложението во однос на амандманот, според предлагачот, „посебното истакнување на МПЦ како значајна институција во борбата за еманципација на македонскиот народ треба да се направи со друг акт, а не со Уставот, кој треба да го дефинира единствено општиот однос на државата кон религиите“⁵⁴⁵.

Ниту еден од предложените амандмани на член 19 не го добил потребното мнозинство, со што се останало на првичниот текст.

Ставовите 3 и 4 на член 19 повторно биле предмет на преговори во 2001 година при потпишувањето на Рамковниот договор⁵⁴⁶. За време на преговорите во Охрид бил утврден еден текст на Амандман VII со кој требало да се сменат ставовите 3 и 4 на член 19⁵⁴⁷, а како предлог во Собранието бил доставен сосема друг текст кој бил прифатен и денес е составен дел на Уставот и кој гласи:

„Македонската православна црква, како и Исламската верска заедница во Македонија, Католичката црква, Евангелско-методистичката црква, Еврејската заедница и другите верски заедници и религиозни групи...“

Наспроти тоа, предлогот во Рамковниот договор во однос на текстот на ставовите 3 и 4 на член 19 предвидувал освен МПЦ да бидат споменати поименично единствено ИВЗ и Католичката црква, а не и останати верски организации, со што споменатите два става гласеле:

„Македонската православна црква, Исламската верска заедница во Македонија, Католичката црква и другите верските заедници и религиозни групи...“

За време на дебатата во Собранието, промената на договорениот член била предмет на остри расправи преку кои повторно дошле до израз различните позиции на политичките партии во однос на прашањето на односот на државата кон верските организации.

544 Пратеничка група на СДСМ, Амандман II на Предлог-Уставот на Република Македонија, Архива на Собранието на Република Македонија, 41/4495, 7.11.1991.

545 Пратеничка група на СДСМ, Амандман II на Предлог-Уставот на Република Македонија, op.cit.

546 Рамковен договор, Влада на Република Македонија, Секретаријат за спроведување на Рамковниот договор (siofa.gov.mk), 16.11.2011.

547 Рамковен договор, op.cit.

Според дел од партиите, „спомнувањето на Евангелско-методистичката црква во Уставот, претставува злоупотреба на јавната функција од страна на претседателот на Републиката“⁵⁴⁸, кој ѝ припаѓал на оваа верска заедница, бидејќи „постојат други верски деноминации кои имаат поголем број членови од Евангелско-методистичката црква, а не се споменати во Уставот“⁵⁴⁹.

Друга група пратеници, пак, исто така, изразила сериозно незадоволство од Амандман VII, затоа што по името на МПЦ, се додале зборовите „како и“, а по нив се спомнале поголемите верски организации. Според овие пратеници, ваквата зборовна конструкција „ги става во нерамноправна позиција другите верски организации“⁵⁵⁰, мислејќи првенствено на ИВЗ.

Трета група пратеници, исто така, се противела на Амандман VII, бидејќи според нив „не треба поименично да се споменуваат и други верски организации освен МПЦ, бидејќи Македонија е православна држава и затоа во неа има предност и доминантна улога православната црква“⁵⁵¹.

Анализата на споменатите амандмани, како и на конечниот текст на Уставот со усвоените амандмани во 2001 година на најдобар можен начин ја отсликала разноликоста на позициите на политичките актери во однос на прашањето на границите на секуларизмот. Во таа насока, може да се заклучи дека и амандманите на Уставот претставувале комбинација на трите фактори кои го определуваат македонскиот модел на односи со верските организации.

Со промените, овој баланс бил поместен во прилог на реалноста, со што во историско-државотворна и симболична смисла наспроти МПЦ, на која ѝ се признала предноста биле наведени и ИВЗ, Католичката црква, Евангелско-методистичката црква и Еврејската заедница, како и другите помали верски заедници и религиозни групи.

3.3. Закон за верските заедници и религиозните групи од 1997 година

Првиот акт по независноста на државата со кој поконкретно биле регулирани односите меѓу државата и верските организации, како и слободата на вероисповед бил донесен во јули 1997 година.⁵⁵²

548 Никола Поповски, пратеник на СДСМ, 86. Седница на Собранието на Република Македонија петто продолжение, Стенографски белешки, 6.11.2011, стр.: 15-16.

549 Никола Поповски, пратеник на СДСМ, 86. Седница на Собранието на Република Македонија петто продолжение, Стенографски белешки, op.cit.

550 Исмет Рамадани, пратеник на ПДП, 86. Седница на Собранието на Република Македонија петто продолжение, Стенографски белешки, 6.11.2011, стр.: 16-17.

551 Томислав Петровски, пратеник на ВМРО-ДПМНЕ, 86. Седница на Собранието на Република Македонија петто продолжение, Стенографски белешки, 6.11.2011, стр.: 20-21.

552 Закон за верските заедници и религиозните групи, Службен весник на Република Македонија, год.: LIII, бр.: 35, Скопје, 23.7.1997, стр.: 1426-1429.

Причините за донесување на Законот за верските заедници и религиозните групи извирале од вкупните трендови на трансформација на општествениот и политичкиот систем во согласност со демократските начела, бидејќи седум години по стекнувањето на независноста на државата во сила бил социјалистичкиот Закон за правната положба на верските заедници од 1977 година.⁵⁵³

Со Законот бил операционализиран член 19 од Уставот⁵⁵⁴ кој се однесувал на прашањето на слободата на вероисповед и на односот на државата кон верските организации, како и останатите уставни одредби што се однесуваат на заштитата на човековите права и слободи. Целта на Законот била *на единствен начин да ги уреди односите во сферата на вероисповедта во земјата во согласност со уставните начела, како и во согласност со цивилизациските вредности и меѓународните стандарди*, поради фактот што одредбите на дотогаш важечкиот Закон за правната положба на верските заедници од 1977 година, според предлагачите, биле оптоварени со идеолошки елементи кои не кореспондирале со новата демократска реалност во државата.⁵⁵⁵

Законот бил заснован врз три начела:

- › **Прво**, одвоеноста на верските организации од државата, и на државата од верските организации;
- › **Второ**, неприкосновеноста на правото на граѓаните слободно да ја изразат својата вероисповед и
- › **Трето**, слободата и јавната дејност на верските организации и религиозните групи.

Содржината на Законот била систематизирана во 37 члена поделени во пет посебни глави.

Во член 1 од првата глава со наслов „*Општи одредби*“ била определена содржината на Законот која можеме да ја поделиме на четири дела:

- › **Прво**, положба на верските заедници;
- › **Второ**, основање и работа на религиозните групи;
- › **Трето**, верска поука и
- › **Четврто**, верски училишта.

Почетната премиса на законодавецот била дека верските заедници и религиозните групи се слободни во вршењето на верските работи и верските обреди (член

⁵⁵³ *Закон за правната положба на верските заедници*, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XXXIII, бр.: 39, Скопје, 14.11.1977, op.cit.

⁵⁵⁴ *Устав на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 52, op.cit.

⁵⁵⁵ *Предлог за донесување на закон за верските заедници и религиозните групи, причини за донесувањето на Законот*, Архива на Собранието на Република Македонија 313/1, 31.1.1997.

2), под услов својата дејност да ја вршат во согласност со Уставот и законите и да бидат регистрирани од страна на државните органи (член 3).

Во член 4, пак, биле предвидени забрани кои извирале од односот на граѓаните со верските заедници. Поконкретно:

- › **Прво**, се забранува граѓанин на кој било начин да биде принуден или да биде попречуван да остане или да стане член на верска заедница или религиозна група (член 4 став 1);
- › **Второ**, се забранува граѓанин да биде принудуван да учествува или да не учествува во верски обреди или други видови изразувања на верата (член 4 став 2);
- › **Трето**, на граѓанинот не може да му бидат ускратени правата што ги има според Уставот и законите, поради неговите верски определби, припаѓање на верска заедница или религиозна група, вршење, односно учество во вршење на верски обреди и други видови изразување на верата (член 4 став 3), како и
- › **Четврто**, изразувањето на вероисповедта или припадноста на одредена верска заедница, односно религиозна група не го ослободува граѓанинот од обврските што како граѓанин ги има според Уставот, законите и други прописи на земјата (член 4 став 4).

Во член 6 била утврдена забраната за изразување на верата во насока на остварување политички цели или во насока на поттикнување верска, национална или друг тип омраза и нетрпеливост, додека во член 7 била санкционирана можноста верските организации да основаат верски училишта и социјални добротворни установи во постапка утврдена со закон.

Во втората глава од Законот со наслов „Верски заедници и религиозни групи“ биле поместени 16 члена. Во првите два члена од оваа глава биле дефинирани категориите верска заедница и религиозна група.

Верска заедница, според Законот била доброволно организирана, непрофитна заедница на верници од иста вероисповед, при што за една вероисповед може да постои само една верска заедница (член 8).

Последниот дел од овој член со кој се забранувало во рамките на една вероисповед да постојат повеќе верски организации се покажал како еден од поголемите камени на сонување за државата.

Имено, државата со ова приближувајќи се до Византискиот концепт на симфонија (единство, н.з.) меѓу државата и црквата во еден дел дошло до судир

со меѓународните демократски стандарди, кои, пак, почивале на одвоеноста на верските организации од државата, на плурализмот во мислењата, на слободата на уверувањето и слично.

Дополнително, во прилог на тврдењето се наметнала и реалноста во согласност со која МПЦ како верска организација која се сметала како столб на државноста бидејќи е уставна категорија го немала заокружено својот правен легитимитет во православниот свет, останувајќи непризнаена долги години од страна на православноста екумена.

Религиозна група, пак, била доброволна непрофитна организација на верници со исто верско убедување кои не припаѓале на регистрирана верска заедница (член 9). **Со овој член, законодавецот повторно го ограничил просторот за основање на религиозна група како и во однос на верските заедници со воспоставување монопол за проповедање на едно верско учење од само една верска организација.**

Понатаму, во членовите што следувале биле поместени одредбите кои се однесувале на правниот статус на верските заедници, односно на религиозните групи. Во конкретна смисла било определено дека:

- › **Прво**, религиозна група може да основаат најмалку 50 полнолетни македонски државјани (член 10 став 1);
- › **Второ**, основачите на религиозната група имале обврска да определат одговорно лице кое до Комисијата за односи со верските заедници и религиозните групи ќе поднесе пријава во рок од 30 дена од денот на донесувањето на одлуката за основање (член 11 став 1);
- › **Трето**, називот на религиозната група требало битно да се разликува од називите на веќе регистрираните верски заедници, односно религиозни групи (член 12 став 1). Исто така, во називот на верската заедница, односно религиозна група не смееле да бидат содржани зборовите „*Република Македонија*“, називите на други држави, називите на државни или јавни органи и институции и други ознаки (член 12 став 3), додека, пак, седиштето на верската заедница, односно религиозната група која вршела верски работи и верски обреди на подрачјето на државата морало задолжително да биде во земјата (член 12 став 4);
- › **Четврто**, религиозната група за која било утврдено дека е основана во согласност со законот се запишувала во регистарот што го водела Комисијата за односи со верските заедници и религиозните групи (член 13 став 1);
- › **Петто**, верските заедници и религиозните групи имале својство на правно лице (член 14 став 1), истите можеле да основаат добротворни установи во постапка утврдена со закон (член 14 став 2), додека одлуките на органите

на верските заедници, односно на религиозните групи немале дејство надвор од нив (член 14 став 3).

Во член 16 било санкционирано правото на верските заедници, односно на религиозните групи да можат да прибираат доброволни прилози за верски и хуманитарни цели, при што законодавецот утврдил две забрани:

- › **Прво**, граѓанинот не смеел да биде принудуван или спречуван да дава прилози и
- › **Второ**, верските заедници, односно религиозните групи не можеле да утврдуваат обврски на верниците за давање прилози.

Во оваа насока се надоврзал и следниот член 17, според кој верските службени лица и други лица што вршеле верски обреди и верски работи можеле од граѓаните да примаат соодветен надоместок.

Следните три члена од Законот се однесувале на прашањето на вршењето на верските работи. Поконкретно било определено дека:

- › **Прво**, верските обреди и верските работи се вршеле во цркви, џамии и други храмови, како и во дворови што претставувале една целина, на гробишта и во други простории (член 18 став 1), при што со вршењето на верските обреди и верските работи не смеело да се повредува јавниот ред и мир, како и верските чувства и другите слободи и права на граѓаните кои не биле припадници на верската заедница, односно религиозната група (член 18 став 2).
- › **Второ**, верски обреди и верски работи можеле да се вршат и во други простории и места достапни на граѓаните со одобрение од надлежниот орган за внатрешни работи, по претходно мислење од Комисијата за односи со верските заедници и религиозните групи (член 19 став 1).

Во оваа смисла, верските обреди во согласност со одредбите на Законот се вршеле по барање на граѓанинот во неговото живеалиште (семејна слава, венчавање, крштавање, обрежување, исповедување, благослов на куќа или друг имот и слично), при што не било потребно посебно одобрение (член 20 став 1). Во овој дел, законски биле регулирани уште две прашања:

- Верски обред (крштавање, обрежување и слично) на малолетник можел да се врши само со согласност на родителите, односно старателот, а ако малолетникот е постар од десет години била потребна и негова согласност (член 20 став 2) и
- Лицата кои биле сместени во болници, домови за старци и слични институции можеле да вршат изразување на својата вера и по сопствено

барање да бидат посетувани од свештени лица поради вршење верски обреди, во согласност со куќниот ред на институцијата во која биле сместени (член 20 став 3).

Во следната глава 3 со наслов „Верска поука и верска настава“ биле поместени 4 одредби. Во поконкретна смисла, според Законот:

- › **Прво, верската поука можела да се изведува само во јавни простории каде се вршеле верски обреди и верски работи** (член 24 став 1), при што за посетување верска поука од страна на малолетник била потребна согласност од родител, односно старател, како и негова согласност, ако бил постар од десет години (член 24 став 2). Во оваа смисла, според законодавецот, верската поука со ученици можела да се изведува само во време кога учениците немале настава во училиштата (член 24 став 3).
- › **Второ, верските заедници и религиозните групи имале право да основаат и верски училишта во сите степени на образование, освен во основното образование**, кои служеле за школување на верски службеници, како и да основаат ученички домови за сместување лица школувани во тие установи (член 25 став 1) по претходно добиена согласност од Комисијата за односи со верските заедници и религиозните групи (член 25 став 2). Во оваа смисла, Министерството за образование и наука имало право да врши увид во наставните програми и да го следи нивното остварување (член 25 став 3). Одговорното лице на односната верска заедница, односно религиозна група било должно да ги даде на располагање сите податоци потребни за вршење увид во работењето, како и во определен рок да ги отстрани утврдените неправилности (член 27).

Следната глава 4 од Законот каде биле поместени шест члена се однесувала на *казнените одредби*, при што за непочитување биле предвидени парични казни.

Во последната глава со наслов „*Преодни и завршни одредби*“ биле поместени три члена каде било утврдено дека Комисијата за односи со верските заедници и религиозните групи во рок од еден месец од денот на влегувањето во сила на овој Закон, ќе ги пренесат во својот регистар верските заедници и религиозните групи пријавени во Министерството за внатрешни работи до влегувањето во сила на овој Закон.

3.3.1. Други законски решенија

За време на дебатата во Собранието кога Законот за верски заедници и религиозни групи бил во фаза на предлог-закон во мноштвото амандмани посебно се издвоил еден амандман⁵⁵⁶, кој дал свое светло врз начинот на кој државата го ре-

556 Владимир Соколовски пратеник на ЛДП, *Амандман број 1 на Предлог-законот за верските заедници и*

гулирала ова прашање. Имено, предлагачот на амандманот се залагал за промена на името на предлог-законот во:

*„Закон за Македонска православна црква, други верски заедници и религиозни групи“.*⁵⁵⁷

Причината за оваа промена се наоѓала во фактот што овој Закон, како што изјавил и предлагачот (Владата), претставува операционализација на член 19 од Уставот што се однесувал на прашањето на верските слободи и права, како и на односот држава – верски организации.⁵⁵⁸

Во оваа смисла, предлагачот на амандманот сметал дека е нелогично предлог актот да го носи називот *„Закон за верски заедници и религиозни групи“*, кога ставовите 3 и 4 од член 19 започнувале со зборовите *„Македонската православна црква, другите верски заедници и религиозни групи...“*⁵⁵⁹. Освен ова, според него, МПЦ бил неодминлив државотворен елемент и таа е многу повеќе од верска заедница.⁵⁶⁰

Сепак, владата како предлагач на законот не го прифатила амандманот со образложение дека со Законот се регулирал општиот однос на државата кон верските организации, а не односот кон одредена верска заедница, како што е МПЦ.⁵⁶¹

Во оваа смисла, како дополнение на ова, во член 34 од Законот каде државата се обврзала да ги впише во новиот регистар веќе регистрираните верски организации, иако во предлог-законското решение што Владата го доставила до Собранието поименично биле споменати МПЦ, ИВЗ и Католичката црква, во финалниот законски текст, имињата на овие три најголеми верски организации со амандмани биле исфрлени.⁵⁶²

Овој политички став, како што видовме во претходната глава, влечел свои корени уште во времето на дебатата за Уставот во Собранието. Тогаш левицата (реформистите комунисти) предлагала амандман за промена на ставовите 3 и 4 во член 19 со кој требало да се избрише името на *„Македонската православна црква“*, а МПЦ да влезе во општата формулација: *„Верски заедници и религиозни групи...“*⁵⁶³.

религиозните групи, 2120/5, 16.6.1997.

557 Владимир Соколовски пратеник на ЛДП, Амандман број I на Предлог-законот за верските заедници и религиозните групи, op.cit.

558 Ibid.

559 Ibid.

560 Ibid.

561 72. Седница на Собранието на Република Македонија, *Стенографски белешки*, 16.7.1997, стр.: 18.

562 *Предлог за донесување на закон за верските заедници и религиозните групи, причини за донесувањето на Законот*, Архива на Собранието на Република Македонија, op.cit.

563 Пратеничка група на СДСМ, *Амандман II на Предлог-Уставот на Република Македонија*, Архива на Собранието на Република Македонија, op.cit.

Аргументите на пратениците што го предложиле овој амандман биле исти со оние поради кои оваа партија го отфрлила предлогот на пратеник од друга опозициска политичка партија за промена на името на Законот за верски заедници и религиозни групи. Имајќи ги предвид двете решенија се поставило прашањето за правната конзистентност на државата со што се потврдила на почетокот наведената теза дека на македонската плурална сцена на односот на државата кон верските организации, како и на слободата на вероисповед им се приогало, меѓу другото, зависно од идеолошките позиции на владејачките партии.

3.3.2. Решенија и одлуки на Уставниот суд

Неполна година по донесувањето на Законот за верските заедници и религиозните групи до Уставниот суд биле поднесени три иницијативи за укинување на неколку члена:

- › **Прво**, со иницијативата од 1998 година⁵⁶⁴, поднесена од повеќе протестантско-христијански деноминации, било побарано да се поведе постапка за оценување на уставноста на осум члена од Законот, при што Уставниот суд за шест члена одговорил позитивно, а за два се произнесол негативно, односно ги отфрлил;
- › **Второ**, со иницијативата од 1999 година⁵⁶⁵, поднесена од невладина организација, се повела постапка за оценување на уставноста на два члена од Законот, при што Уставниот суд одговорил позитивно, додека
- › **Трето**, со иницијативата од 2004 година⁵⁶⁶, поднесена од физичко лице за оценување на уставноста на два члена од законот, Уставниот суд одговорил негативно.

Оттука, може да се заклучи дека **од вкупно 37 члена од Законот за верските заедници и религиозните групи, 12 биле посочени како спорни члена, од кои за 8 члена уставните судии одговориле позитивно преку нивно укинување**, додека за 4 члена било одговорено негативно, со што останале да бидат дел од Законот.

Во продолжение даваме осврт за две поднесени иницијативи до Уставниот суд за оценување на уставноста на членови од Законот што биле прифатени и завршиле со укинување на неколку члена од Законот за верските заедници и религиозните групи.

564 Уставен суд на Република Македонија, *Решение у.бр.: 223/1997-1-0*, 28.10.1998.

565 Уставен суд на Република Македонија, *Решение у.бр.: 223/1997-1-0*, 28.10.1998

566 Уставен суд на Република Македонија, *Решение у.бр.: 10/2004*, 12.5.2004.

3.3.2.1. Прва иницијатива

По иницијатива на повеќе протестантско-христијански верски организации Уставниот суд повел постапка за оценување на уставноста на член 3 став 1⁵⁶⁷, член 10⁵⁶⁸, член 11 став 2⁵⁶⁹, членовите 13⁵⁷⁰ и 14⁵⁷¹ и член 22 став 2⁵⁷² од Законот за верските заедници и религиозните групи поради нивната неусогласеност со членовите 9⁵⁷³, 19⁵⁷⁴, 20⁵⁷⁵ и

567 Член 3 став 1 од Законот за верските заедници и религиозните групи – Верски работи и верски обреди во Република Македонија може да врши само регистрирана верска заедница, односно религиозна група (*Закон за верските заедници и религиозните групи*, Службен весник на Република Македонија, год.: LIII, бр.: 35, op.cit.).

568 Член 10 од Законот за верските заедници и религиозните групи – Религиозна група со седиште во Република Македонија може да основаат најмалку 50 полнолетни лица, државјани на Република Македонија, со постојано живеалиште во Република Македонија. Основачите на религиозната група одлука за основање и правила, односно друг акт со кој се уредува организацијата и работењето, донесуваат на собир на основачите (*Закон за верските заедници и религиозните групи*, Службен весник на Република Македонија, год.: LIII, бр.: 35, op.cit.).

569 Член 11 став 2 од Законот за верските заедници и религиозните групи – Пријавата од став 1 на овој член содржи: назив, податоци за основачите, седиште, предмет на дејствување, означување на просториите во кои се вршат верските работи и верските обреди и податоци за лицата одговорни за работата и за застапување и претставување на религиозната група (*Закон за верските заедници и религиозните групи*, Службен весник на Република Македонија, год.: LIII, бр.: 35, op.cit.).

570 Член 13 од Законот за верските заедници и религиозните групи – Религиозната група за која е утврдено дека е основана во согласност со овој Закон, се запишува во регистарот што се води кај органот надлежен за прашањата на верските заедници и религиозните групи. Органот надлежен за прашањата на верските заедници и религиозните групи пропишува поблиски прописи во врска со водењето и содржината на регистарот (*Закон за верските заедници и религиозните групи*, Службен весник на Република Македонија, год.: LIII, бр.: 35, op.cit.).

571 Член 14 од Законот за верските заедници и религиозните групи – Верските заедници и религиозните групи имаат својство на правни лица. Религиозната група својството на правно лице го стекнува од денот на уписот во регистарот од член 13 на овој Закон. Верските заедници, односно религиозните групи можат да основаат социјални и добротворни установи во постапка утврдена со закон. Одлуките на органите на верските заедници, односно на религиозните групи немаат дејство надвор од нив. Исправите на органите на верските заедници, односно религиозните групи немаат својство на јавни исправи (*Закон за верските заедници и религиозните групи*, Службен весник на Република Македонија, год.: LIII, бр.: 35, op.cit.).

572 Член 22 став 2 од Законот за верските заедници и религиозните групи – За изградба или стекнување на објект наменет за вршење на верски работи и верски обреди, покрај условите утврдени со закон, верската заедница, односно религиозната група е должна да обезбеди позитивно мислење од органот надлежен за прашањата на верските заедници и религиозните групи (*Закон за верските заедници и религиозните групи*, Службен весник на Република Македонија, год.: LIII, бр.: 35, op.cit.).

573 Член 9 од Уставот на Република Македонија – Граѓаните на Република Македонија се еднакви во слободите и правата независно од полот, расата, бојата на кожата, националното и социјалното потекло, политичкото и верското уверување; имотната и општествената положба. Граѓаните пред Уставот и законите се еднакви (*Устав на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 52, op.cit.).

574 Член 19 од Уставот на Република Македонија – Се гарантира слободата на вероисповедта. Се гарантира слободно и јавно, поединечно или во заедница со други, изразување на верата. Македонската православна црква, другите верски заедници и религиозни групи се одвоени од државата и се еднакви пред законот. Македонската православна црква, другите верски заедници и религиозни групи се слободни во основањето на верски училишта и на социјални и добротворни установи во постапка предвидена со закон (*Устав на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 52, op.cit.).

575 Член 20 од Уставот на Република Македонија – На граѓаните им се гарантира слободата на здружување заради остварување и заштита на нивните политички, економски, социјални, културни >

54 став 3 и 4⁵⁷⁶ од Уставот.

Тргувајќи од содржината на законските во однос на уставните одредби, според Уставниот суд македонските граѓани се еднакви во слободите и правата независно, покрај другото и на своето верско уверување, се гарантира слободата на вероисповедта, односно секому му се гарантира слободно и јавно, поединечно или во заедница со други да ја изразува верата, дека МПЦ, другите верски заедници и религиозни групи се одвоени од државата и се еднакви пред законот и дека тие се слободни во основањето на верските училишта и на другите социјални и добротворни установи во постапка предвидена со закон.

Во таа смисла, како што заклучил Судот, **слободата на вероисповед и правото на слободно изразување на верата е потврда на уставно утврдената еднаквост на граѓаните кои без оглед на нивното верско уверување имаат право да се определат дали ќе припаѓаат и на која вера ќе припаѓаат, дали ќе го исповедуваат нејзиното учење, како и правото да не припаѓаат на ниту една религија.**

Според Судот, одвоеноста на верските заедници и религиозните групи од државата, пак, била со цел државата да не се меша во црковните и верските работи, а црквата и верата да не се вклучуваат во политичкиот живот. Во согласност со тоа, уставните судии заклучиле дека:

- › **Прво, еднаквоста на верските заедници и религиозните групи пред законот значи дека не постои државна религија** што би била повластена и дека не се признаваат никакви привилегии на која било вера по кој било основ, како и дека
- › **Второ, на граѓаните им се гарантира слободата на здружување со цел остварување на нивните права и уверувања**, слободно да основаат здруженија на граѓани, да пристапуваат кон нив и од нив да истапуваат, дека нивните програми и дејствувања не можат да

и други права и уверувања. Граѓаните можат слободно да основаат здруженија на граѓани и политички партии, да пристапуваат кон нив и од нив да истапуваат. Програмите и дејствувањето на здруженијата на граѓаните и политичките партии не можат да бидат насочени кон насилно уривање на уставниот поредок на Републиката и кон поттикнување или повикување на воена агресија или разгорување на национална, расна или верска омраза или нетрпеливост. Забранети се воени или полувоени здруженија што не им припаѓаат на вооружените сили на Република Македонија (*Устав на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 52, op.cit.).

576 Член 54 став 3 и 4 од Уставот на Република Македонија – Ограничувањето на слободите и правата не може да биде дискриминаторско по основ на пол, раса, боја на кожа, јазик, вера, национално или социјално потекло, имотна или општествена положба. Ограничувањето на слободите и правата не може да се однесува на правото на живот, забраната на мачење, на нечовечко и понижувачко постапување и казнување, на правната одреденост на казнивите дела и казните, како и на слободата на уверувањето, совеста, мислата, јавното изразување на мислата и вероисповедта (*Устав на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 52, op.cit.).

бидат насочени, покрај другото и кон ширење на верска омраза и нетрпеливост, дека ограничувањето на слободите и правата не може да биде дискриминаторско и по основ на верата и дека ограничувањето на слободите и правата не може да се однесува на слободата на уверувањето, совеста, мислата, јавното изразување на мислата и вероисповедта.

Според член 3 став 1 од Законот, верски работи и верски обреди во земјата можат да се вршат само во регистрирана верска заедница, односно религиозна група. Мислењето на Уставниот суд за овој член е дека со ова ограничување:

- › **Прво**, се ограничува и се навлегува во личните и интимни чувства и верски определби на поединецот како негова уставно гарантирана слобода на вероисповед, со што, всушност, се повредува слободата на вероисповед и се создава можност за казнување на лица при остварување на нивната слобода на вероисповед и изразување на верата, кога верските работи и верските обреди ги вршат надвор од регистрирана верска заедница, односно религиозна група;
- › **Второ**, тргнувајќи од наведените уставни одредби, а имајќи ја предвид содржината на член 10 и член 11 став 2 од Законот, според кои за основање религиозна група се бара најмалку 50 полнолетни лица државјани на земјата, за кои во содржината на пријавата за основање на религиозната група се запишуваат повеќе податоци, според мислењето на Судот, барањето на таква висока бројка на основачи на религиозна група и внесување на бројни податоци за основачите на таквата група, што не е случај со другите здруженија на граѓани, претставува ограничување на слободата на вероисповед и слободата на здружување на граѓаните поради остварување и заштита на одделни нивни права и уверувања;
- › **Трето**, тргнувајќи од содржината на уставните одредби во однос на слободата на вероисповедта и на работата на органите на државната управа, а имајќи ги предвид конкретните овластувања на Комисијата за односи со верските заедници и религиозните групи, содржани во членовите 13 и 14 и член 22 став 2 од Законот, според мислењето на Судот, преку таквите овластувања на органот се ограничува слободата на вероисповедта и се нарушува уставно воспоставениот однос за одвоеност на верските заедници и религиозните групи од државата, со што, всушност, содржаните овластувања на органот надлежен за таквите заедници и групи излегуваат од рамките на уставните и законските овластувања на органите на државната управа.

Врз основа на изнесеното, Судот оценил дека одредбите на член 3 став 1, член 10, член 11 став 2, членовите 13 и 14 и член 22 став 2 од Законот не биле во согласност со одредбите на Уставот, со што истите ги укинал.

3.3.2.2. Втора иницијатива

Уставниот суд повел постапка за оценување на уставноста на членовите 19⁵⁷⁷ и 23⁵⁷⁸ од Законот за верските заедници и религиозните групи. Причина за тоа, според Судот, била неусогласеноста на овие члена со членовите 19⁵⁷⁹ и 96⁵⁸⁰ од Уставот. Во оваа смисла, Уставниот суд утврдил дека во член 18 Законот има определено дека верските обреди и верските работи се вршат во цркви, џамии и други храмови, како и во нивните дворови, на гробишта и дека вршењето на тие обреди и работи не смее да ги повредува јавниот ред и мир, како и верските чувства и другите слободи и права на граѓаните кои не се припадници на верската заедница или религиозната група.

Потоа, во оспорениот член 19, Законот предвидел дека верски обреди и верски работи можат да се вршат и во други простории и места достапни на граѓаните, со одобрение од надлежниот орган за внатрешни работи, по претходно мислење од органот надлежен за прашањата на верските заедници и религиозните групи, при што барањето за добивање одобрение од став 1 на овој член организаторот на обредот треба да го поднесе најмалку 15 дена пред денот на одржувањето на вер-

577 Член 19 од Законот за верските заедници и религиозните групи – Верски обреди и верски работи можат да се вршат и во други простории и места достапни на граѓаните, со одобрение од надлежниот орган за внатрешни работи, по претходно мислење од органот надлежен за прашањата на верските заедници и религиозните групи. Барањето за добивање одобрение од став 1 на овој член организаторот на обредот го поднесува најмалку 15 дена пред денот на одржување на верскиот обред. Во барањето се наведува видот на обредот, кој го изведува, целта на обредот, како и времето и местото каде што ќе се врши. Органот од став 1 на овој член го известува подносителот на барањето дали го одобрува или не го одобрува одржувањето на верскиот обред најдоцна седум дена пред денот на планираното одржување на верскиот обред. По исклучок од став 1 на овој член, традиционални верски обреди и верски работи (литии и слично) во други простории и места достапни до граѓаните се вршат со претходно известување на органот надлежен за прашањата на верските заедници и религиозните групи (*Закон за верските заедници и религиозните групи*, Службен весник на Република Македонија, год.: LIII, бр.: 35, op.cit.).

578 Член 23 од Законот за верските заедници и религиозните групи – Лицата одговорни за работата и за застапувањето и претставувањето на религиозната група се должни да поднесат до органот надлежен за прашањата на верските заедници и религиозните групи пријава за секоја статусна промена или престанок на религиозната група, во рок од 30 дена од денот на донесувањето на одлуката за промена или престанок (*Закон за верските заедници и религиозните групи*, Службен весник на Република Македонија, год.: LIII, бр.: 35, op.cit.).

579 Член 19 од Уставот на Република Македонија – Се гарантира слободата на вероисповедта. Се гарантира слободно и јавно, поединечно или во заедница со други, изразување на верата. Македонската православна црква, другите верски заедници и религиозни групи се одвоени од државата и се еднакви пред законот. Македонската православна црква, другите верски заедници и религиозни групи се слободни во основањето на верски училишта и на социјални и добротворни установи во постапка предвидена со закон (*Устав на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 52, op.cit.).

580 Член 96 од Уставот на Република Македонија – Органите на државната управа работите од својата надлежност ги вршат самостојно врз основа и во рамките на Уставот и законите и за својата работа се одговорни на Владата (*Устав на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 52, op.cit.).

скиот обред и во барањето да го наведе видот на обредот кој го изведува, целта на обредот, како и времето и местото каде ќе се врши. Органот, пак, од став 1 на овој член го известува подносителот на барањето дали го одобрува или не го одобрува одржувањето на верскиот обред најдоцна седум дена пред денот на планираното одржување на верскиот обред, а по исклучок од став 1 на овој член, традиционални верски обреди и верски работи (лити и слично) во други простории и места достапни до граѓаните се вршат со претходно известување на органот надлежен за прашањата на верските заедници и религиозните групи.

Според Законот, за верските обреди и верските работи што се вршат надвор од верските објекти, како и надвор од живеалиштето на граѓанинот кој бара вршење на некој верски обред во неговото живеалиште, а тоа значи во други простории и места достапни на граѓаните, мора претходно да биде обезбедено одобрение од надлежниот орган за внатрешни работи, како и одобрение од Комисијата за односи со верските заедници и религиозните групи.

Според член 19 став 2 од Уставот, се гарантира слободно и јавно, поединечно или во заедница со други, изразување на верата. Оттаму, од наведената уставна одредба според мислењето на Судот, произлегува дека:

- › **Прво**, слободното изразување, односно **покажување на верата било тоа да е од поединец или од група може да се врши и јавно**, бидејќи тоа е гарантирано со Уставот и
- › **Второ**, неспорно е дека **јавното вршење на верските активности не смее да ги загрозува другите слободи и права на граѓаните**.

Оттука, постапувајќи по сопствена иницијатива, **Судот оценил дека барањата утврдени во член 19 од Законот (претходно да се обезбеди одобрение од МВР и мислење од Комисијата за односи со верските заедници и религиозните групи) не се во согласност со член 19 став 2 од Уставот, со што го укинал.**

Во однос на член 23, Уставниот суд се повикал на претходна одлука за укинување на членовите 13 и 14 од Законот поради нивна неусогласеност со членовите 19 и 56 од Уставот.

Во таа смисла, според Судот пропишувањето обврска на религиозните групи, во согласност со член 23, да поднесуваат пријава за секоја статусна промена или престанок до органот надлежен за верски прашања нема основа во наведените уставни члена, поради што бил укинат.

* * *

Од вкупно 37 члена на Законот за верските заедници и религиозните групи, **предмет на оценка на нивната усогласеност со Уставот од страна на Уставниот суд биле 12 одредби од кои по истекот на втората година од донесувањето на овој акт, 8 члена биле укинати.**

Со тоа практично овој Закон ја изгубил смислата, односно станал неприменлив во пракса. Со истекот на првата декада од независноста на земјата оваа област сè уште не успеала до крај да биде правно регулирана.

3.4. Закон за правна положба на црква, верска заедница и религиозна група од 2007 година

Десет години по стапувањето на сила на првиот закон⁵⁸¹ бил донесен и вториот закон⁵⁸² со кој подетално биле уредени прашањата за односите меѓу државата и верските организации, како и за слободата на вероисповед.

Причините за донесувањето на Законот за правната положба на црква, верска заедница и религиозна група се пронаоѓаат во нефункционалноста на претходното законско решение, што најмногу било резултат на двете одлуки на Уставниот суд со кои биле укинати дел од клучните одредби.

Законот за правна положба на црква, верска заедница и религиозна група бил сочинет од 37 члена поместени во пет посебни глави.

Првата глава од Законот која се однесувала на општите одредби била составена од 8 члена со кои:

- › **Прво**, се регулирал предметот на Законот (член 1 став 1) и се потврдила уставната позиција за одвоеност на државата од верските организации (член 1 став 2);
- › **Второ**, се дефинирала категоријата „црква, верска заедница и религиозна група“, под што се подразбирала доброволна заедница на физички лица кои со своето верско убедување и изворите на нивното учење ја остваруваат слободата на вероисповедта соединети по вера и идентитет,

581 *Закон за верските заедници и религиозните групи*, Службен весник на Република Македонија, год.: LIII, бр.: 35, op.cit.

582 *Закон за правната положба на црква, верска заедница и религиозна група*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXIII, бр.: 113, Скопје, 20.9.2007, стр.: 1-4.

изразен со подеднакво извршување на богослужба, молитва, обреди и друго изразување на верата (член 2 став 1).

Во однос на ова прашање постојат значителни разлики од претходниот закон. Имено, сега **законодавецот не правел разлика меѓу категориите верска заедница и религиозна група, туку употребувал единствена дефиниција.** Во оваа верзија на Законот бил исклучен делот од одредбата од претходниот закон кој предвидувал дека за една вероисповед може да постои само една верска заедница;

- › **Трето**, се дефинирала категоријата „*верски службеник*“ под која се подразбирало лице што е во служба и со своето верско убедување ѝ припаѓа на верска организација и врши верско-обредни, просветни, организациски и добротворни активности во согласност со нормите на врховниот орган на својата регистрирана верска организација во согласност со Уставот, законите и правните прописи на земјата (член 2 став 2);
- › **Четврто**, определени биле правата и должностите на граѓаните во оваа област:
 - Слободата на уверување, мисла и совест, што ја вклучува и слободата на манифестирање на верата или убедувањето што граѓанинот сам или заедно со другите, јавно или приватно ги има (член 3);
 - Не се дозволува верска дискриминација (член 4 став 1);
 - Верското убедување не го ослободува граѓанинот од обврските што како граѓанин ги има според Уставот, законите и другите прописи, освен ако тоа со закон или друг пропис поинаку не е уредено (член 4 став 2);
- › **Петто**, се определуваат правата на верските организации. Имено, според Законот:
 - Верските организации имаат право внатрешно слободно да се организираат со нивни органи на управување, хиерархија и надлежност и да определуваат лица што ќе ги застапуваат и претставуваат [како] и самостојно да донесуваат акти (член 5);
 - Верските организации своите активности ги вршат во согласност со позитивните законски прописи на државата, како и на меѓународните декларации и конвенции за слободата на вероисповедта и изразувањето на верата (член 7 став 1);
- › **Шесто**, се дефинира односот на државата кон верските организации. Имено, според Законот:
 - Државата го почитува идентитетот на верските организации и со нив воспоставува однос на постојан дијалог и развива облици на постојана соработка (член 6);
 - Државните органи во рамките на своите надлежности и овластувања создаваат услови за непречено извршување на активностите на верските организации (член 7 став 2);

- › **Седмо**, се определува во кои услови и под кои околности може да се ограничи слободата на изразувањето на вероисповедта или убедувањето. Имено, според Законот, тоа може да се направи единствено со закон ако тоа е неопходно во интерес на јавната сигурност, поредокот, здравјето, моралот или заштита на правата и слободите на другите (член 8).

Втората глава на Законот е посветена на правниот статус на верските организации, и се состои од 9 члена. Во нив, законодавецот се занимава со прашањето на стекнување правен субјективитет на верските организации. Во оваа смисла, законодавецот предвидува уште две рамки:

- › **Прво**, името и официјалните обележја на секоја нова верска организација треба да се разликуваат од називите и официјалните обележја на веќе регистрираните верски организации (член 10 став 1);
- › **Второ**, зборот „Македонија“, изведените поими, како и преводите на овој збор вклучително и грбот и знамето на државата можат да се внесат во името и обележјата на верските организации на начин со кој се истакнува угледот и достоинството на државата (член 10 став 2), при што за употреба на името „Македонија“, Министерството за правда дава писмена согласност (член 10 став 3).

Третата глава од Законот се однесува на прашањата на богослужбата, молитвата и верскиот обред. Според Законот, овие форми на активност на верските организации се вршат во верските објекти, односно во храмовите, џамиите, молитвените домови, синагогите, на гробиштата, во други простории во нивна сопственост (член 18 став 1), како и на други простории и јавни места (член 18 став 2), при што таквиот верски обред може да се организира и да го врши верски службеник или друго лице со дозвола на верската организација (член 18 став 3). Конечно, законодавецот забранува какво било лажно претставување на верски службеник, како и злоупотреба на верските униформи и обележја на регистрираните верски организации (член 18 став 5).

Четвртата глава од Законот се однесува на прашањето на верската поука и образовните дејности. Законодавецот им го гарантира правото на верските организации да изведуваат верска поука (член 21 став 1) во простории каде се вршат верските обреди, како и во други јавни и приватни простории и места, доколку со тоа не се повредува јавниот ред и мир (член 21 став 2). Исто така, според Законот, верските организации имаат право да основаат верски образовни установи од сите степени на образование, освен од основното образование, за школување на свештени лица и верски службеници, како и ученички и студентски домови за сместување на лицата кои се школуваат во тие установи (член 22 став 1), при што тие се изедначени со другите образовни установи и нивните ученици и студенти ги имаат истите права и обврски (член 22 став 2).

Во согласност со Законот, настава во верско училиште може да изведува македонски државјанин (член 25 став 1), при што по исклучок, доколку верските организации имаат потреба од соодветни кадри, настава може да изведува и странски државјанин, во согласност со прописите за престој на странски државјани и со одобрение на Комисијата за односи со верските заедници и религиозните групи (член 25 став 2).

Исто така, во Законот е определено и дека верските организации самостојно управуваат со верските образовни установи и другите образовни установи, како и со ученичките и студентските домови (член 26 став 1), при што одговорното лице е должно да му ги стави на располагање на Министерството за образование и наука податоците потребни за вршење увид во нивната работа и во рок определен од тој орган да ги отстрани евентуалните недостатоци (член 26 став 2).

Следните три члена од оваа глава се занимаваат со прашањето на верското образование во воспитно-образовните установи. Во таа смисла, според Законот во овие установи може да се организира верско образование (член 27 став 1), при што при подготвувањето на наставниот план и програма со кои се утврдува изборниот предмет од областа на верското образование може, преку Комисијата за односи со верските заедници и религиозните групи, да бидат консултирани и верските организации (член 27 став 2).

Верско образование како изборен предмет можат да изведуваат лица кои ги исполнуваат посебните услови предвидени за таа цел (член 28), при што учениците помлади од 15 години можат да посетуваат верско образование со дадена согласност од родителите или старателите (член 29).

Петтата глава од Законот се однесува на прашањата на приходите на верските организации. Според одредбите од овој дел, приходите на верските организации се остваруваат од сопствено финансирање, приватна филантропија, донации и други форми на финансирање (член 32), тие самостојно управуваат со средствата во согласност со Законот и нивните внатрешни прописи (член 33 став 1), а финансирањето, како и трошењето на финансиските средства се врши во согласност со регулативата за непрофитните организации и организациите од јавен интерес (член 33 став 2).

Последната глава од Законот се однесува на преодните и завршните одредби. Во неа се утврдуваат рокови во кои треба да бидат донесени подзаконските акти (член 34), обврските на Комисијата за односи со верските заедници и религиозните групи во однос на податоците за веќе регистрираните верски организации (член 35), како и прашањето на стапувањето на сила на Законот (член 37).

3.4.1. Други законски концепти

За време на дебатата во Собранието за Законот за правната положба на црква, верска заедница и религиозна група, во однос на поднесените амандмани карактеристични биле два амандмана кои фрлиле светлина на приликите во државата во оваа област. Имено, со амандманите било предвидено додавање на два нови члена во Законот (член 7-а по член 7⁵⁸³ и член 33-а по член 33⁵⁸⁴).

Со нив, предлагачите сакале да предвидат четири нови состојби што произлегле од реалностите на верското живеење:

- › **Прво**, дека верскиот службеник не можел да биде повикан да сведочи за факти и околности за кои дознал за време на исповед (предлог-член 7-а став 1⁵⁸⁵);
- › **Второ**, дека ако надлежен орган лишил од слобода верски службеник тој бил должен да го извести надлежниот орган на верската организација (предлог-член 7-а став 2⁵⁸⁶);
- › **Трето**, дека државата ја штити службената униформа, нејзините делови, како и обележјата, чинот и достоинството на верските службеници на начин што го истакнува угледот на верската организација (предлог-член 7-а став 3);
- › **Четврто**, се предвидува можноста државата да го финансира здравствено-то, пензиското и инвалидското осигурување на свештените лица на верските организации (предлог-член 33-а став 1⁵⁸⁷) сразмерно со бројот на верниците регистрирани во верските организации (предлог-член 33-а став 2⁵⁸⁸).

Причините за предлагање на споменативе предлог-законски решенија од страна на предлагачите на амандманите биле сосредоточени во две точки:

- › **Прво**, зајакнување на слободата на вероисповед како темелна уставна вредност⁵⁸⁹ и

583 Александар Спасеновски заедно со група пратеници на ВМРО-ДПМНЕ и на ДПА, *Амандман за додавање нов член 7-а на Законот за правна положба на црква, верска заедница и религиозна група*, 3230/3, 31.8.2007.

584 Александар Спасеновски заедно со група пратеници на ВМРО-ДПМНЕ и на ДПА, *Амандман за додавање нов член 33-а на Законот за правна положба на црква, верска заедница и религиозна група*, 3230/2, 31.8.2007.

585 Александар Спасеновски заедно со група пратеници на ВМРО-ДПМНЕ и на ДПА, *Амандман за додавање нов член 7-а на Законот за правна положба на црква, верска заедница и религиозна група*, op.cit.

586 Ibid.

587 Александар Спасеновски заедно со група пратеници на ВМРО-ДПМНЕ и на ДПА, *Амандман за додавање нов член 33-а на Законот за правна положба на црква, верска заедница и религиозна група*, op.cit.

588 Ibid.

589 Ibid.

- › **Второ**, зајакнување на автономијата на верските организации⁵⁹⁰.

За разлика од ставовите на предлагачите, противниците на амандманот сметале дека прашањата содржани во дел од амандманите требале да бидат уредени со други акти. Од друга страна, противниците сметале дека ако овие обврски бидат прифатени би се создале значителни обврски за државата за кои не би било извесно дали би можело да бидат исполнети.⁵⁹¹

Во однос на овие амандмани, како и во претходните случаи при усвојувањето на Уставот и на Законот за верските заедници и религиозните групи, повторно дошле до израз различните партиски ставови по однос на прашањето на секуларизмот во земјата. На крајот амандманите не го добиле потребното мнозинство со што не станале дел од Законот за правната положба на црква, верска заедница и религиозна група.

3.4.2. Решенија и одлуки на Уставниот суд

Во 2009 година, неполни две години по донесувањето на Законот за правна положба на црква, верска заедница и религиозна група, до Уставниот суд била поднесена иницијатива⁵⁹² за оценка на уставноста на дел од членовите на Законот. Со иницијативата, подносителот барал да се оцени усогласеноста на член 4 став 2⁵⁹³, како и членовите 27⁵⁹⁴, 28⁵⁹⁵ и 29⁵⁹⁶ од Законот со Уставот.

Во однос на прашањето на усогласеноста на член 4 став 2 со Уставот, Уставниот суд се произнесе негативно, додека во однос на членовите 27, 28 и 29 од Законот

590 Ibid.

591 67. Седница на Собранието на Република Македонија, *Стенографски белешки*, 5.9.2007, стр.: 16-17.

592 Уставен суд на Република Македонија, *Решение у.бр.: 104/2009-0-0*, 23.6.2010.

593 Член 4 став 2 од Законот за правна положба на црква, верска заедница и религиозна група – Верското убедување не го ослободува граѓанинот од обврските што како граѓанин ги има според Уставот, законите и другите прописи, освен ако тоа со закон или друг пропис поинаку не е уредено (*Закон за правната положба на црква, верска заедница и религиозна група*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXIII, бр.: 113, op.cit.).

594 Член 27 од Законот за правна положба на црква, верска заедница и религиозна група – Во воспитнообразовните установи може да се организира верско образование како избран предмет во согласност со закон. При подготвувањето на наставниот план и програма со кои се утврдува изборниот предмет од областа на верското образование може преку органот надлежен за работите во врска со односите меѓу државата и верските заедници да бидат консултирани црквата, верската заедница и религиозната група (*Закон за правната положба на црква, верска заедница и религиозна група*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXIII, бр.: 113, op.cit.).

595 Член 28 од Законот за правна положба на црква, верска заедница и религиозна група – Верско образование како избран предмет можат да изведуваат лица кои ги исполнуваат посебните услови предвидени за таа цел (*Закон за правната положба на црква, верска заедница и религиозна група*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXIII, бр.: 113, op.cit.).

596 Член 29 од Законот за правна положба на црква, верска заедница и религиозна група – Учениците помлади од 15 години можат да посетуваат верско образование како избран предмет врз основа на согласност на родителите или старателите (*Закон за правната положба на црква, верска заедница и религиозна група*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXIII, бр.: 113, op.cit.).

со кои се регулирало прашањето на верското образование во јавните училишта, уставните судии одлучиле да поведат постапка за оценување на нивната уставност, при што со Одлуката⁵⁹⁷ од 22.9.2010 година овие члена биле укинати.

Уставните судии при носењето на одлуката се повикале на неколку члена од Уставот: член 8⁵⁹⁸, член 9⁵⁹⁹, член 16 став 1⁶⁰⁰, член 44⁶⁰¹, член 45⁶⁰², како и член 51⁶⁰³.

Поаѓајќи од содржината на изнесените уставни одредби, Уставниот суд сметал дека граѓаните се еднакви во слободите и правата; дека секому му се гарантира слободното изразување на верата; дека верските организации се одвоени од државата и се еднакви пред законот и дека се слободни во основањето верски училишта и други социјални и добротворни установи; дека правото да се припаѓа на одредена вера подразбира и право да не се припаѓа на ни една религија и да не се исповедува нејзиното учење; дека не постои државна религија која би била повластена и дека не се признаваат никакви привилегии на која било вера по кој било основ и дека постои слобода на здружување на граѓаните поради остварување на нивните уверувања врз основа на програми и дејствувања кои не се насочени, покрај другото, и кон верска омраза и нетрпеливост.

597 Уставен суд на Република Македонија, *Одлука у.бр.: 104/2009-0-1*, 22.9.2010.

598 Член 8 од Уставот на Република Македонија – Темелни вредности на уставниот поредок на Република Македонија се: основните слободи и права на човекот и граѓанинот признати со меѓународното право и утврдени со Уставот; слободното изразување на националната припадност; владеењето на правото; поделбата на државната власт на законодавна, извршна и судска; политичкиот плурализам и слободните непосредни и демократски избори; правната заштита на сопственоста; слободата на пазарот и претприемништвото; хуманизмот, социјалната правда и солидарноста; локалната самоуправа; уредувањето и хуманизацијата на просторот и заштитата и унапредувањето на животната средина и на природата и почитувањето на општо прифатените норми на меѓународното право. Во Република Македонија слободно е сè што со Уставот и закон не е забрането (*Устав на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 52, op.cit.).

599 Член 9 од Уставот на Република Македонија – Граѓаните на Република Македонија се еднакви во слободите и правата независно од полот, расата, бојата на кожата, националното и социјалното потекло, политичкото и верското уверување; имотната и општествената положба. Граѓаните пред Уставот и законите се еднакви (*Устав на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 52, op.cit.).

600 Член 16 став 1 од Уставот на Република Македонија – Се гарантира слободата на уверувањето, совеста, мислата и јавното изразување на мислата (*Устав на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 52, op.cit.).

601 Член 44 од Уставот на Република Македонија – Секој има право на образование. Образованието е достапно на секого под еднакви услови. Основното образование е задолжително и бесплатно (*Устав на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 52, op.cit.).

602 Член 45 од Уставот на Република Македонија – Граѓаните имаат право, под услови утврдени со закон, да основаат приватни образовни установи во сите степени на образованието, освен во основното образование (*Устав на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 52, op.cit.).

603 Член 51 од Уставот на Република Македонија – Во Република Македонија законите мораат да бидат во согласност со Уставот, а сите други прописи со Уставот и со закон. Секој е должен да ги почитува Уставот и законите (*Устав на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 52, op.cit.).

Освен тоа, за Уставниот суд важен бил и член 7 од Законот за средно образование⁶⁰⁴, според кој во средното училиште е забрането секако политичко и верско организирање и дејствување, како и дека во средното училиште не се дозволува организирање верско образование.

Од анализата на оспорените членови, според Уставниот суд произлегувало дека во сите воспитно-образовни установи може да се организира верско образование како избран предмет, при што изведувањето на наставата требало да се врши од лица кои ги исполнуваат посебните услови за таа цел, како и обврска за добивање родителска, односно старателска согласност за посетување на верското образование за лица помлади од 15 години.

Во таа смисла, како што заклучуваат уставните судии, со споменатите одредби се надминал академскиот и неутрален карактер на наставата, што инаку е карактеристика на јавното, државно образование и државата била инволвирана во организирање верска настава наспроти принципот на одвоеност на државата и црквата поради што биле укинати членовите 27, 28 и 29 од Законот како спротивни на Уставот.

4. Останати акти со кои се определува статусот на религиите и на слободата на вероисповед

Наспроти соодветните уставни и законски одредби кои беа анализирани погоре, **пристапот на државата во однос на прашањата поврзани со статусот на верските организации, како и слободата на вероисповед, се определува и со други акти усвојувани низ годините, а кои во потполна мера го имаат скицирано македонскиот плурален модел на секуларизам.**

Станува збор за акти што се однесуваат на правното докажување на верската припадност; враќањето на сопственоста – денационализацијата; заштитата од дискриминација по верска основа; приговорот на совеста; изучувањето на веро-науката во основното образование; верскиот благослов во државните училишта; статусот на високообразовните институции на верските организации; државното одбележување на верските празници; статусот на актите на верските организации во македонскиот правен систем, како и актите што се однесуваат на прашањето на државната поддршка на борбата за автокефалност на МПЦ.

604 Член 7 од Законот за средното образование – Во средното училиште е забрането секако политичко и верско организирање и дејствување. Во средното училиште не се дозволува организирање на верско образование (*Законот за средното образование*, Службен весник на Република Македонија, год.: LI, бр.: 44, Скопје, стр.: 1137-1146).

Во продолжение следува конкретен осврт на наведените теми.

4.1. Докажување на верската припадност

Со Уставот како и со законите е утврдена правната рамка на односот на државата кон верските организации, како и на прашањето на слободата на вероисповед. Како што видовме погоре, **не постојат одредби како граѓаните ја докажуваат својата припадност кон одредена вероисповед доколку има потреба од такво нешто.**

Во оваа смисла, Уставот⁶⁰⁵ им го гарантира ова право на граѓаните без да бидат определени одредени критериуми.

Законот за верските заедници и религиозните групи од 1997 година⁶⁰⁶, како и Законот за правна положба на црква, верска заедница и религиозна група од 2007 година⁶⁰⁷, само ја доработуваат уставната логика во овој дел впуштајќи се единствено во определувањето на правата и должностите на граѓаните.

Во оваа смисла, постапувајќи по барањето на лицето Васко Котески за заштита од дискриминација по основ на верска припадност предизвикана од пресуда на Апелациониот суд во Битола, Уставниот суд со одлука од јули 2000 година⁶⁰⁸ дал насоки за тоа како правно се докажува верската припадност на граѓаните.

Во согласност со описот во одлуката на Уставниот суд⁶⁰⁹, природата на случајот била следна: Васко Котески отсутствувал од работното место на 29 јануари и на 7 април 1998 година. Овие денови биле првите денови на верските празници Рамазан бајрам и Курбан бајрам за верниците од муслиманската вероисповед во согласност со Законот за празниците.⁶¹⁰

Подносителот на барањето пред судските инстанци ја оправдал оваа своја постапка со тврдењето дека тој ја прифатил муслиманската вероисповед, поради што го извлекол заклучокот дека тие денови биле законски неработни денови и за него, во согласност со што тој не смеел да трпи последици поради отсуството од работа.

605 *Устав на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 52, op.cit.

606 *Закон за верските заедници и религиозните групи*, Службен весник на Република Македонија, год.: LIII, бр.: 35, op.cit.

607 *Закон за верските заедници и религиозните групи*, Службен весник на Република Македонија, год.: LIII, бр.: 35, op.cit.

608 Уставен суд на Република Македонија, *Одлука у.бр.: 220/1999-0-0*, 12.7.2000.

609 Уставен суд на Република Македонија, *Одлука у.бр.: 220/1999-0-0*, op.cit.

610 *Закон за празниците на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија год.: VXIII, бр.: 18, Скопје, 15.2.2007, стр.: 4-5.

Сепак, компанијата во која работел, во двата случаја, како и подоцна преку судските инстанции, не го прифатила ваквото негово тврдење, со што неговото отсуство од работа го сметала за неосновано поради што тој бил и соодветно санкциониран. Во согласност со **споменатото, Уставниот суд ја поставил дилемата како правно може да се докаже припадноста, односно неприпадноста на едно лице кон одредена вероисповед?**

Имено, подносителот на претставката усмено изјавил дека ѝ припаѓа на таа вероисповед, истовремено укажувајќи дека таа своја изјава ниту самиот требал да ја докажува, ниту друг смеел да бара од него такво докажување, ниту, пак, самиот смеел да изведува докази во таа насока. Апелациониот суд, наспроти ова сметал дека лицето Васко Котески не ја докажало својата вероисповед со ниту еден објективен факт, со што Судот го извлекол заклучокот дека изјавата за прифаќање на муслиманската вероисповед значела негово правдање за отсуството од работното место.

Имајќи ги предвид овие факти, при носењето на одлуката Уставниот суд се водел од два критериума:

- › **Прво**, дека владеењето на правото е темелна вредност на уставниот поредок на државата под што се подразбира доминација на објективизираната правна норма над субјективната волја при барање на остварување на правата, како и
- › **Второ**, дека во согласност со укажувањата на верските организации постојат објективизирани критериуми за определување на припаѓање на еден граѓанин на христијанско или исламско верско уверување.

Во одлуката уставните судии заклучиле дека нужно мора да се утврдат објективните факти за припадност на една личност кон одредена вероисповед. Во оваа смисла, тие ја анализирале изјавата на подносителот на барањето и утврдиле дека содржината на неговите верски уверувања не се совпаѓала со содржината на исламската религија. Оттука, тие заклучиле дека Апелациониот суд во Битола со пресудата не извршил дискриминација по верска основа врз лицето Васко Котески.

Врз основа на споменатото, може да се заклучи дека **во државата припадноста кон одредена вероисповед граѓаните треба да ја докажуваат преку објективните факти, а не само врз основа на исказ (изјава) дека припаѓаат на одредена вероисповед.** Ваквите објективни факти можеле да бидат:

- › **Прво**, вербални со искази (изјави) дека ги познаваат основните теолошки постулати на односната вероисповед;
- › **Второ**, фактички со приложување документ или друг акт од страна на односната верска организација дека лицето е нејзин припадник, како и

- › **Трето**, друг материјален доказ од кој неспорно ќе може да се извлече заклучок дека соодветното лице е припадник на односната вероисповед.

4.2. Враќање на сопственоста – денационализација

Еден од носечките елементи во согласност со кој се определува односот на државата кон верските организации, меѓу другото, е и прашањето за враќањето на сопственоста. Со процесите на одземање на имотот во Федеративна Југославија, односно во Социјалистичка Македонија, бил нанесен сериозен удар врз религиозни организации кои беа едни од најпогодените од процесот на национализацијата.

Оттаму, по конституирањето на дотогаш Социјалистичка Македонија како демократска и независна држава, прашањето на денационализацијата било едно од клучните со кои требало да се исправи оваа историска неправда.

Првиот Закон за денационализација бил донесен на 29.4.1998 година.⁶¹¹

Со него верските организации биле исклучени од процесот на денационализација, бидејќи со член 1⁶¹² било предвидено дека враќањето на имотите во сопственост се однесувало само за физичките лица, македонски државјани. Ваквата состојба била исправена со Законот за изменување и дополнување на законот за денационализација од 20.4.2000 година⁶¹³. Со овој акт биле направени измени преку внесување на член 1-а, со кој бил проширен опфатот на денационализацијата, меѓу другото, и на верските организации.

Во конкретна смисла, според овој член било предвидено да биде вратен имотот, односно во неможност да биде вратен имотот да им биде даден соодветен надоместок на физичките лица и на верските храмови, манастирите и вакафите одземени по 2 август 1944 година врз основа на:

- › **Прво**, прописите со кои било извршено општото одземање и ограничувањето на сопственоста;
- › **Второ**, прописите за одземање на имотот поради остварување на општокорисни цели, како и имотот што бил експроприран поради остварување на општо корисни цели, односно општ интерес ако не биле исполнети условите за враќање на имотот според одредбите за експропријација, како и
- › **Трето**, кога не постоела правна основа.

611 *Закон за денационализација*, Службен весник на Република Македонија, год.: LIV, бр.: 20, 29.4.1998, стр.: 1086-1091.

612 *Закон за денационализација*, Службен весник на Република Македонија, год.: LIV, бр.: 20, op.cit.

613 *Закон за изменување и дополнување на законот за денационализација*, Службен весник на Република Македонија, год.: LVI, бр.: 31, 20.4.2000, стр.: 1828-1830.

Во оваа смисла, значаен бил и член 1-б од Законот со кој биле дефинирани категориите „верски храм“ (под што се подразбирало христијанска црква и молитвен дом, исламска џамија и еврејска синагога), како и „верски вакаф“ (под што се подразбирало неутуѓив имот наменет за религиозни и хумани цели).

Во однос на верските организации, посебно важна била глава IV-а од овој Закон со наслов: „Посебни одредби“, што се однесувале на враќањето на имотите на Евреите што живееле во државата. Така, во согласност со овие одредби било утврдено дека предмет на денационализацијата биле имотите на Евреите што живееле во државата кои своите имоти ги напуштиле со присилна депортација во фашистичките логори, а не го преживеале погромот и немале наследници (член 63-а).

Во оваа смисла, постапката за враќање на имотите, односно плаќањето на надоместок за имотите, органот за денационализација ја поведувал по службена должност штом дошле до сознанија дека такви имоти постоеле, при што во оваа постапка можела да се вклучи и Заедницата на Евреите во земјата (член 63-б). Враќениот имот, односно дадениот надоместок според Законот влегувал во состав на Фондот на холокаустот на Евреите од државата кој има својство на правно лице, при што со него управува управен одбор составен од еднаков број претставници определени од Владата и од Заедницата на Евреите во земјата (член 63-в). Врз основа на споменатото, во согласност со член 63-г било предвидено средствата од Фондот да бидат наменети за изградба на Дом на холокаустот на Евреите во земјата.

Со усвојувањето на измените на Законот за денационализација од 2000 година, во земјата конечно се исправи една историска неправда, меѓу другите, и кон верските организации. **Враќањето на сопственоста, направено со овој акт, претставува значаен фактор за новата демократска стварност во државата.** Иако некои неправди направени во името на социјалистичкиот систем во минатото не можеле да се исправат во целина, сепак, во контекст на вкупните процеси на демократизација, државата нашла сили да затвори едно темно поглавје од поновата македонска историја.

4.3. Заштита од верска дискриминација

Уставот во своите основни одредби ги набројува основните слободи и права на човекот и граѓанинот признати во меѓународното право и утврдени со највисокиот правен акт како темелни вредности на уставниот поредок. Освен тоа основните слободи и права на човекот и граѓанинот заземаат централно место во нормативниот текст на Уставот.

Во оваа смисла, во контекст на темата, посебно е значаен член 9 од Уставот⁶¹⁴, според кој, сите граѓани се еднакви во слободите и правата независно од полот, расата, бојата на кожата, националното и социјално потекло, имотната и општествената положба, политичкото и верското уверување. Со овој член се утврдува дека граѓаните се еднакви пред Уставот и законите.

Понатаму, определувајќи ги случаите во кои слободите и правата на човекот и граѓанинот можат да бидат ограничени, **Уставот пропишува дека ова ограничување не може да биде дискриминаторско по основ на пол, раса, боја на кожа, јазик, вера, национално или социјално потекло, имот или општествена положба.**

Во контекст на уставните одредби, прашањето на заштитата од дискриминација (чиј составен дел е и заштитата од дискриминација по основ на припадност кон верска организација или поради верско уверување) се регулира во поголем број закони кои можат да се поделат во две групи:

- › **Прво**, закони во кои е утврдена генералната рамка на заштита од дискриминација и
- › **Второ**, поединечни закони.

Генералната рамка за заштита од дискриминација, вклучително и онаа што се темели на верска основа, е поставена во Законот за спречување и заштита од дискриминација.⁶¹⁵ Овој Закон бил донесен во април 2010 година. Со него државата обезбедила спречување и заштита од дискриминација (член 1), подеднакво на правните и на физичките лица (член 2).

Според Законот се забранува:

- › **Прво**, директна или индиректна дискриминација;
- › **Второ**, повикување и поттикнување на дискриминација и
- › **Трето**, помагање во дискриминаторско постапување.

Споменатата заштита и спречување се однесува на полот, расата, бојата на кожата, родот, припадноста во маргинализирана група, етничката припадност, јазикот, државјанството, социјалното потекло, другите видови уверувања, образованието, политичката припадност, личниот или општествен статус, менталната и телесната попреченост, возраста, семејната или брачната состојба, имотниот статус, здравствената состојба или која било друга основа предвидена со закон или со

614 *Устав на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 52, оп.цит.

615 *Закон за спречување и заштита од дискриминација*, Службен весник на Република Македонија год.: LXVI, бр.: 50, Скопје, 13.4.2010, стр.: 54-66.

ратификуван меѓународен договор, вклучително и религијата, односно верското уверување (член 3).

Вака дефинираната основа, во согласност со член 4, се однесува на сите државни органи; органите на единицата на локалната самоуправа; правните лица со јавно-правни овластувања, како и на останатите правни и физички лица.

Во Законот се обработени посебните облици на дискриминација, при што како посебно значајни се споменуваат следниве:

- › *Директна дискриминација*, под која се подразбира секое неповолно постапување, разликување, исклучување или ограничување кое како последица има или би можело да има одземање, нарушување или ограничување на еднаквото уживање на човековите права и основни слободи (член 6 став 1);
- › *Индириктна дискриминација*, под која се подведува секое ставање на некое лице или група во неповолна положба во споредба со други лица или групи наспроти очигледно неутралните одредби, критериуми или практики, освен кога таквите одредби, критериуми или практики, произлегуваат од оправдана цел, а средствата за постигнување на таа цел се соодветни и неопходни (член 6 став 2);
- › *Вознемирување и понижувачко постапување*, под што се подразбира повреда на достоинството на лице или на група кое произлегува од дискриминаторска основа или создавање заканувачка, непријателска, понижувачка или застрашувачка средина, пристап или практика (член 7 став 1);
- › *Повикување и поттикнување на дискриминација*, под што се подразбира секоја активност со која некое лице или група директно или индириктно повикува, охрабрува, дава упатства или поттикнува друго лице или група да изврши дискриминација (член 9);
- › *Виктимизација*, под што се подразбира неповолно однесување кон едно лице, вклучително и трпење штетни последици поради тоа што презело активности за заштита од дискриминација (член 10); и
- › *Потешки облици на дискриминација*, под што се подразбира дискриминација кон одредено лице по повеќе дискриминаторски основи (повеќекратна дискриминација), дискриминација направена повеќе пати (повторена дискриминација), која е правена подолго време (продолжена дискриминација) или која со своите последици посебно тешко го погодува дискриминираното лице (член 12).

Во Законот се поместени и одредбите поврзани со прашањето на исклучоците од дискриминација. Во оваа смисла, посебно значајни се следните исклучоци:

- › **Прво**, различниот третман на лица кои не се македонски државјани во врска со слободите и правата дадени во Уставот, во законите и меѓународните договори кон кои пристапила нашата држава, а кои непосредно произлегуваат од македонското државјанство (член 14 алинеја 1);
- › **Второ**, различниот третман на лицата врз основа на религија, уверување, пол или други карактеристики во врска со занимање кое се одвива во религиозни институции или организации кога, според карактерот на конкретното занимање или поради условите во кои се остварува религијата, уверувањето, полот или други карактеристики претставуваат суштинско барање, од гледна точка на институцијата или организацијата, кога целта е легитимна, а условот не го пречекорува потребното ниво за реализација (член 14 алинеја 3);
- › **Трето**, различниот третман на лицата врз основа на религија, уверување, пол или други карактеристики во врска со образованието и обуката за целите на занимањето поврзано со конкретна религија (член 14 алинеја 4);
- › **Четврто**, ако членовите и органите на црквите и верските заедници, граѓански организации, политички партии, синдикати и други запишани организации постапуваат во согласност со својата доктрина, уверувања или верувања или целите утврдени во своите статuti, програми или прописи (член 14 алинеја 5);
- › **Петто**, уредувањето на бракот, вонбрачната заедница и семејството исклучиво како заедница на спротивни полови, односно на еден маж и на една жена (член 14 алинеја 6);
- › **Шесто**, остварувањето на уставно гарантираното начело на слобода на говорот, јавниот настап, мислење и јавното информирање (член 14 алинеја 7); како и
- › **Седмо**, мерките за заштита на посебноста и идентитетот на лицата кои припаѓаат на етнички, јазични вклучително и верските малцинства во насока на остварување на нивното право да го негуваат и развиваат сопствениот идентитет индивидуално или во заедница со другите членови на нивната група, како и да поттикнуваат услови за унапредување на таквиот идентитет (член 15 алинеја 8).

На вака поставениот систем за заштита од дискриминација со останатите одредби од Законот е поставена институционална основа олицетворена во Комисијата за спречување и заштита од дискриминација задолжена за спроведување на одредбите од Законот.

Во однос на законите што ја осигуруваат заштитата на граѓаните од дискриминација, меѓу другото, и врз основа на верската припадност, се издвојуваат следниве поважни акти:

- › *Кривичниот законик*.⁶¹⁶ Во овој акт, прашањето на недискриминација, меѓу другото, и врз основа на верска припадност или верско уверување е споменато во три члена:
 - **Прво**, во главата 15 што се однесува на кривични дела против слободите и правата на човекот и на граѓанинот, во член 137 е наведено дека тој којшто врз основа на разлика на полот, расата, бојата на кожата, националното и социјалното потекло, политичкото уверување, имотната и општествената положба, јазикот или друго лично својство или околност вклучително и верското уверување, ќе му одземе или ќе му ограничи права на човекот и граѓанинот, утврдени со Уставот, закон или со ратификуван меѓународен договор или кој врз основа на овие разлики им дава на граѓаните повластици спротивни на Уставот, закон или ратификуван меѓународен договор, ќе се казни со затвор од три месеци до три години.
 - **Второ**, во главата 28, која се однесува на кривичните дела против државата, во член 319 е дефинирано дека тој којшто со присилба, малтретирање, загрозување на сигурноста, излагање на подбив на националните, етничките вклучително и верските симболи, со оштетување туѓи предмети, со сквернавење споменици, гробови или на друг начин ќе предизвика или ќе разгори национална, расна вклучувајќи ја и верската омраза, раздор или нетрпеливост, ќе се казни со затвор од една до пет години.
 - **Трето**, во главата 44, која се однесува на кривичните дела против човечноста и меѓународното право, во член 403 е определено дека тој којшто со намера наполно или делумно да уништи некоја национална, етничка, расна вклучително и верска група, ќе нареди да се вршат убиства или тешки повреди на телото или тешко нарушување на физичкото или душевното здравје на членовите на групата или присилно раселување на населението или групата да се стави во такви животни услови што доведуваат до наполно или делумно истребување на групата или да се применат мерки со кои се спречува раѓање меѓу припадниците на групата или да се врши присилно преселување на деца во друга група или тој којшто со иста намера ќе изврши некое од наведените дела, ќе се казни со затвор најмалку десет години или со доживотен затвор.
- › *Законот за судовите*⁶¹⁷ утврдува дека секој има право на еднаков пристап пред судовите во заштита на човековите права и правно заснованите интереси (член 6). При изборот на судиите и судиите-поротници, пак, во согласност

616 *Кривичен законик*, Службен весник на Република Македонија год.: LII, бр.: 37, Скопје, 29.7.1996, стр.: 1522-1574.

617 Закон за судовите, Службен весник на Република Македонија, год.: LXII, бр.: 58, Скопје, 11.5.2006, стр.: 1-26.

- со законот, не смее да има дискриминација во однос на полот, расата, бојата на кожа, националното или социјалното потекло, имотната или општествена положба, политичкото, како и верското уверување (член 43 став 1).⁶¹⁸
- › *Законот за јавното обвинителство*⁶¹⁹. Овој акт утврдува дека „јавниот обвинител во вршењето на функцијата обезбедува еднаквост пред законот независно од полот, расата, бојата на кожата, националното и социјалното потекло, имотната и општествената положба, политичкото, како и верското уверување (член 5 став 2). Исто така, Законот изрично ја забранува дискриминацијата при изборот на јавен обвинител и го гарантира начелото на соодветна и правична застапеност (член 43).
 - › *Законот за извршување на санкциите*⁶²⁰. Овој акт ја забранува дискриминацијата врз основа на расата, бојата на кожата, полот, јазикот, верата, политичките или други уверувања, националното или социјалното потекло, сродството, имотната и општествената положба или некој друг статус на лицето спрема кое се извршува санкцијата. Верските чувства, лично-то уверување и моралните норми на лицата спрема кои се извршуваат санкциите мора да се почитуваат (член 4 ставови 2 и 3). Во таа насока, со Законот се утврдува и дека службените лица своите обврски треба да ги извршуваат чесно и непристрасно, без злоба и лоша намера, независно од положбата, полот, расата, националноста, вероисповедта и политичките уверувања на осудените лица (член 163 став 2).
 - › *Законот за внатрешни работи*⁶²¹. Во овој акт, во главата која се однесува на општите одредби, во член 2 алинеја 4, каде се дефинира категоријата „внатрешни работи“ е предвидено дека внатрешните работи претставуваат, меѓу другото, и спречување на разгорување на национална, расна вклучително и верска омраза и нетрпеливост.
 - › *Законот за социјална заштита*⁶²² во остварувањето на правата од областа на социјалната заштита изрично забранува директна или индиректна дискриминација по основ на пол, раса, боја на кожата, национална, социјална, политичка, верска, имотна и општествена припадност. Законот нагласува дека таквата забрана се однесува подеднакво на јавните установи за социјална заштита основани од Владата, од општините, Градот Скопје, на приватните установи за социјална заштита формирани од правни или физички лица и на здруженијата на граѓани и физички лица кои вршат рабо-

618 Идентични одредби има и во најновите измени и дополнувања на Законот за судовите од 2018 и 2019 година.

619 Закон за јавното обвинителство, Службен весник на Република Македонија, год.:LXIII, бр.: 150, Скопје, 12.12.2007, стр.: 41-68.

620 *Закон за извршување на санкциите*, Службен весник на Република Македонија, год.:LXII, бр.: 2, Скопје, 9.1.2006, стр.: 2-63.

621 *Закон за внатрешни работи*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXV, бр.: 92, Скопје, 24.7.2009, стр.: 4-42.

622 *Закон за социјална заштита*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXV, бр.: 79, Скопје, 24.6.2009, стр.: 11-67.

- ти од областа на социјалната заштита (член 20).
- › *Законот за политичките партии*⁶²³. Во овој акт, во воведниот дел, во член 3 алинеја 3, меѓу другото, е дефинирано и дека програмата, статутот и програмата на политичките партии не можат да бидат насочени кон разгорување на национална, расна вклучително и верска омраза и нетрпеливост.
 - › *Закон за здруженија и фондации*⁶²⁴. Во овој акт се поместени две одредби во врска со заштитата од дискриминација и на верски план. Во член 4 став 2 е определено дека ќе биде забрането основање на организација ако програмата и нејзиното дејствување е насочено кон насилно уривање на уставниот поредок на државата, поттикнување и повикување на воена агресија и разгорување на национална, расна вклучително и верска омраза и нетрпеливост, презема активности кои се спротивни на Уставот или на закон и се повредуваат слободите и правата на други лица. Во член 65 алинеја 2, пак, кој се однесува на забраната на работа на веќе регистрирано здружение или фондација е дефинирано дека ќе се забрани работата на една организација доколку таа во своето работење, меѓу другото, разгорува и верска омраза и нетрпеливост.
 - › *Законот за работни односи*⁶²⁵. Во овој акт, исто така, е содржана одредба поврзана со прашањето на недискриминацијата. Имено, во член 6 став 1 е предвидено дека работодавачот не смее барателот на вработување или работникот да го става во нееднаква положба поради расно или етничко потекло, бојата на кожата, полот, возраста, здравствената состојба, односно инвалидност, политичко вклучително и верско или друго убедување.
 - › *Законот за средното образование*⁶²⁶. Во овој акт прашањето на недискриминацијата е регулирано со член 3, каде е утврдено дека секој под еднакви услови утврдени со закон, има право на средно образование, како и дека не се дозволени дискриминации засновани на пол, раса, боја на кожа, национално и социјално потекло, политичко уверување, имотна и општествена положба, како и верско уверување.
 - › *Законот за културата*⁶²⁷. Во овој акт, прашањата поврзани со недискриминацијата во културата се регулирани со член 3, каде е дефинирано дека секој има право независно од возраста, образованието, верската, етничката или друга припадност на слободно творештво, непрофесионално или професионално, како и право на образование од областа на културата.

623 *Закон за политичките партии*, Службен весник на Република Македонија, год.: LX, бр.: 76, Скопје, 27.10.2004, стр.: 1-9.

624 *Закон за здруженија и фондации*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXVI, бр.: 52, Скопје, 16.4.2010, стр.: 2-26.

625 *Закон за работните односи*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXVI, бр.: 158, Скопје, 9.12.2010, стр.: 144-185.

626 *Закон за средното образование*, Службен весник на Република Македонија, год.: LVIII, бр.: 52, Скопје, 10.7.2002, стр.: 10-20.

627 *Закон за култура*, Службен весник на Република Македонија, год.: LIX, бр.: 49, Скопје, 25.7.2003, стр.: 16-21.

4.4. Право на приговор на совеста

Приговорот на совеста претставува **изведено право од слободата на уверувањето, совеста и мислата, како и слободата на вероисповед.** Правото на приговор на совеста е **средство што овозможува едно лице да избегне определени законски обврски поради тоа што нивното исполнување е во конфликт со неговите верски, морални, филозофски и хуманитарни убедувања.**⁶²⁸

Ова право во најголема мера доаѓа до израз во сферата на одбраната, каде определени лица под определени услови може да побараат (а, државата да им дозволи) да бидат изземени од граѓанската должност да служат воен рок, односно државата обезбедува услови овие лица да го остварат своето право, но и својата обврска на одбрана на државата на начин кој нема да биде во колизија со нивните интимни убедувања.⁶²⁹

Правото на приговор на совеста во нашата земја постепено се утврдува почнувајќи од донесувањето на првиот Закон за одбрана во 1992 година⁶³⁰, вториот во 2001⁶³¹ заклучно со законските измени во 2006 година⁶³² со кои се укина служењето на воениот рок, односно се вовеле концептот на професионална војска. Во меѓувреме, посебно по донесувањето на Законот од 2001 година, Уставниот суд расправал по повеќе иницијативи поврзани со остварувањето на ова право, при што соодветно се произнесол.

Сите овие законски акти, како и решенијата и одлуките на Уставниот суд ги имаат поставено дефинициите и границите на правото на приговор на совеста во македонскиот уставно-правен систем.

Со првиот Закон за одбрана донесен во 1992 година, прашањето на правото на приговор на совеста било регулирано во одредена рудиментирана форма без негово експлицитно спомнување.

Во согласност со став 1 на член 7⁶³³ било предвидено дека служењето на воениот рок во АРМ траело девет месеци, додека по исклучок, во согласност со став 2 на истиот член⁶³⁴, војниците кои од верски убедувања не сакале да примат и да носат оружје, требало да служат воен рок во траење од 14 месеци.

628 Уставен суд на Република Македонија, *Решение, у.број: 37/2002-0-1*, Скопје, 26.6.2002.

629 Уставен суд на Република Македонија, *Решение, у.број: 37/2002-0-1*, op.cit.

630 *Закон за одбрана*, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVIII, бр.: 8, Скопје, 15.2.1992, стр.: 85-96.

631 *Закон за одбрана*, Службен весник на Република Македонија, год.: LVII, бр.: 42, Скопје, 1.6.2001, стр.: 3128-3144.

632 *Закон за изменување и дополнување на Законот за одбрана*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXII, бр.: 58, Скопје, 11.5.2006, стр.: 26-29.

633 *Закон за одбрана*, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVIII, бр.: 8, op.cit.

634 Ibid.

Споредбата на дефиницијата на правото на приговор на совеста вообличена од Уставниот суд во 2001 година со законските одредби, упатува на заклучокот дека ова право е прилично скусено и истото може да се искористи единствено како резултат на верски причини, но не и врз основа на морални, филозофски или хуманитарни причини. Освен тоа, во овој Закон отсутствувале соодветни одредби поврзани со процедурата за остварување на правото на приговор на совеста, што од своја страна сигурно било дека имало влијание врз неговото користење во праксата.

Со вториот Закон за одбрана донесен во 2001 година, прашањето на правото на приговор на совеста било дополнително разработено во два члена. Имено, во согласност со член 7 од Законот⁶³⁵ било предвидено дека служењето на воениот рок траело девет месеци (став 1), а таа обврска се извршувала во Армијата (став 2), со член 8 бил предвиден исклучок во согласност со кој регрут во АРМ кој од верски или морални убедувања (приговор на совеста) не сакал да служи воен рок во Армијата имал две алтернативи:

- › **Прво**, да служи воен рок во АРМ без оружје или
- › **Второ**, да служи воен рок во цивилна служба.

при што, како и во претходниот закон од 1992 година, служењето на воениот рок за овие лица требало да изнесува 14 месеци.

Со член 10 од Законот се утврдило дека лицата кои како регрути во АРМ имале приговор на совеста за да го остварат тоа право требало да поднесат писмено барање до Министерството за одбрана во рок од 15 дена од денот на приемот на поканата за регрутација, во која требало да ги наведат причините, на што било предвидено да добијат одговор во рок од 60 дена, при што против решението на Министерството за одбрана регрутот имал право на жалба до второстепената комисија при Владата.

Од одредбите може да се заклучи дека со вториот Закон за одбрана, правото на приговор на совеста било дополнително разработено во смисла на обемот и процедурата. Сепак, во однос на опфатот, тоа било скусено и се однесувало единствено на регрутите, но не и на другите лица кои биле дел од вооружените сили на државата. Овој факт, меѓу другото, бил и причината зошто во периодот од 2002 до 2004 година до Уставниот суд биле поднесени најмалку 7 иницијативи поврзани со одредбите во кои се регулирало прашањето на правото на приговор на совеста, при што за една иницијатива⁶³⁶ уставните судии се произнеле позитивно. Иницијативата се однесувала на член 10 став 1 од Законот:

635 *Закон за одбрана*, Службен весник на Република Македонија, год.: LVII, бр.: 42, op.cit.

636 *Уставен суд на Република Македонија, Одлука, у.број: 37/2002-0-0, 12,9,2002.*

„Регрутот кој сака да служи воен рок во согласност со член 8 од овој Закон, поднесува писмено барање до Министерството за одбрана во рок од 15 дена од денот на приемот на поканата за регрутација, во кое ги наведува причините и начинот на кој сака да го служи воениот рок“.

Во одлуката Уставниот суд ги определил границите на правото на приговор на совеста повикувајќи се на членовите од Уставот кои се однесувале на прашањето на човековите права и слободи, а посебно на член 8 алинеја 1, според кој основните слободи и права на човекот и граѓанинот признати во меѓународното право и утврдени со Уставот претставуваат една од темелните вредности на кои почива уставниот поредок на државата; член 16 став 1, според кој се гарантира слободата на уверувањето, совеста, мислата и јавното изразување на мислата; член 19 став 1 и 2, според кој Уставот ја гарантира слободата на вероисповедта и гаранциите за слободно и јавно, поединечно или во заедница со други, изразување на верата; како и член 54 став 1 и 3, според кој слободите и правата на човекот и граѓанинот можат да се ограничат само во случаи утврдени со Уставот и дека ограничувањето на слободите и правата не може да биде дискриминаторско по основ на пол, раса, боја на кожа, јазик, вера, национално или социјално потекло, имотна или општествена положба.

Врз основа на споменатите уставни одредби, Уставниот суд утврдил 4 рамки со кои било заокружено правното разбирање на смислата и опсегот на правото на приговор на совеста во македонскиот уставно-правен систем, и тоа:

- **Прво**, приговорот на совеста претставува изведено, деривативно право што произлегува од слободата на уверувањето, совеста и мислата и слободата на вероисповед;
- **Второ**, приговорот на совеста претставува средство со кое му се овозможува на носителот на ова право да избегне определени законски обврски, поради тоа што нивното исполнување е во конфликт со неговите верски, морални, филозофски или хуманитарни убедувања;
- **Трето**, приговорот на совеста во сферата на одбрана се јавува тогаш кога определени лица и под строго определени услови може да побараат, а државата да им дозволи да бидат изземени од граѓанската должност да служат воен рок, при што тоа не значи дека овие лица се целосно изземени од оваа обврска;
- **Четврто**, приговорот на совеста претставува надворешна манифестација на слободата на мислата, совеста и верата, при што ова право ја вклучува и слободата за промена на верата и уверувањето. Оттука, несомнено е дека слободата подразбира создавање, менување и укинување на одредени лични сфаќања, морални или религиозни убедувања. Тоа што во еден момент е прифатливо за човечката совест и убедувања, не значи дека е

трајно и дека не може да претрпи соодветни модификации и промени со текот на времето.

Врз основа на вака поставената правна рамка, а имајќи ја предвид дикцијата на оспорениот член 10, Уставниот суд заклучил дека законодавецот предвидел правото на приговор на совеста да го уживаат само регрутите, а не и воените обврзници, војниците или воените обврзници во резерва. Во оваа смисла, уставните судии заклучиле дека ваквото законско решение ја дефинира слободата на совеста и уверувањето изразена преку правото на приговор на совеста како нешто непроменливо поради фактот што Законот го врзувал остварувањето на ова право со рок по кој тоа не може да биде остварено.

Уставниот суд сметал дека станува збор за ограничување на правото поради фактот што приговорот можел да се поднесе само еднаш во животот, поради што го укинал член 10 став 1 од Законот за одбрана.

Во 2006 година, во однос на правото на приговор на совеста, Собранието ги усвоило измените на Законот за одбрана⁶³⁷, со кои го укинал воениот рок, односно се вовел концептот на професионална војска.

На овој начин **просторот за користење на правото на приговор на совеста бил намален (со оглед дека ова право најмногу се користело од страна на војниците-регрути), но не и наполно исчезнат со оглед дека со законот за одбрана биле регулирани и прашањето за мобилизација на населението.**

Со одлуката на Уставниот суд било определено дека ова право можело да се користи и во други случаи. Во таа смисла, останува непознато како правото на приговор на совеста, кое произлегува од споменатите уставни одредби, и практично ќе се остварува во други случаи, а посебно при мобилизација на населението во контекст на член 28 од Уставот, според кој одбраната на државата е право и должност на секој граѓанин.

4.5. Изучување на веронауката

Во контекст на големата дебата за границите на секуларизмот, **изучувањето на верското образование (веронаука) во наставата во државните основни училишта било еден од поголемите камења на сопнување.**

Основата на регулирање на односот на државата кон прашањето на верското образование во основните училишта била поставена со член 44 од Уставот, според

⁶³⁷ Закон за изменување и дополнување на Законот за одбрана, Службен весник на Република Македонија, год.: LXII, бр.: 58, оп.сit.

кој основното образование е задолжително и е бесплатно, како и со член 45, според кој граѓаните имаат право, под услови утврдени со закон, да основаат приватни образовни установи во сите степени на образование, освен во основното образование, при што на овие уставни одредби се надоврзуваат законите за основно образование усвојувани низ годините.

Од стекнувањето на независноста на земјата до денес, правното регулирање на ова прашање било проследено со правна неизвесност што резултирала со повеќе обиди за воведување на веронауката. Хронолошки погледнато биле диференцирани **5 периоди**:

- › **Првиот период** траел од 1991 година до 2002 година, во кој веронауката не се изучувала во основното образование;
- › **Вториот период** траел од 2002 година до 2003 година, во кој веронауката се изучувала во основното образование;
- › **Третиот период** траел од 2003 година до 2008 година, кога веронауката повторно не се изучувала во основното образование;
- › **Четвртиот период** траел од 2008 до 2009 година, кога по втор пат се вовело изучувањето на веронауката и
- › **Петтиот период** од 2009 година, кога веронауката не се изучувала, но сепак, се вовела одредена форма на религиско образование.

Основата на првиот период во однос на ова прашање била поставена со донесувањето на првиот Закон за основно образование⁶³⁸ во 1995 година. Со него, во член 13 експлицитно биле предвидени две забрани во основните училишта:

- › **Прво**, забрана за верско и политичко организирање и
- › **Второ**, забрана за изведување на верското образование.

Ваквата состојба траела до 2002 година кога министерот за образование со подзаконски акт⁶³⁹ го вовел изучувањето на предметот Верско образование во трето одделение во основното образование како факултативен предмет, со што практично започнал вториот период.

Една година по донесувањето на подзаконскиот акт, во ноември 2003 година, по иницијатива на граѓанин Уставниот суд донел одлука за укинување на *Решението на министерот за образование*⁶⁴⁰, со што започнал третиот период кога веронауката повторно не се изучувала во основното образование. Со одлуката на Судот,

638 *Закон за основното образование*, Службен весник на Република Македонија, год.: LI, бр.: 44, Скопје, 20.9.1995, стр.: 1129-1137.

639 Министерство за образование и наука на Република Македонија, *Решение бр.: 10-2858/1*, Скопје, 3.10.2002.

640 Уставен суд на Република Македонија, *Одлука, у.број: 42/2003-0-0*, Скопје, 5.11.2003.

уставните судии за прв пат се впуштиле во практично толкување на уставните и законските одредби поврзани со изучувањето на веронауката. Анализата на одлуката упатува на најмалку 3 правни објаснувања:

- › **Прво**, државата не смее на граѓаните да им наметне верско дејствување во каков било вид и форма;
- › **Второ**, државата мора да ја задржи неутралноста во оваа сфера со цел граѓанинот слободно да може да се определи дали ќе прифати или нема да прифати одредена вера, дали ќе ја исповеда или нема да ја исповеда таа вера, дали ќе учествува или нема да учествува во верските обреди, при што во овој дел влегува и слободата на определувањето дали граѓанинот ќе ги изучува светите книги на религиозната група на која ѝ припаѓа, како и на други религиозни групи, и
- › **Трето**, сите наведени дејствувања во правец на верско определување или само запознавање со религијата на која било религиозна група преку изучување на верските книги, граѓанинот има можност да ги реализира во рамките на верските заедници и религиозни групи и надвор од нив, но не и во рамките на државните органи или државните училишта како јавни институции.

Во контекст на одлуката на Уставниот суд, во 2008 година Собранието усвоило нов Закон за основното образование⁶⁴¹, со кој, меѓу другото, во член 26 било предвидено дека во основното училиште може да се остварува и верско образование како избран предмет, при што во преодните и завршните одредби било предвидено дека член 26 ќе започне да се применува од 1 септември 2008 година, односно од почетокот на учебната година.

Со ова започнал и четвртиот период. За разлика од претходното воведување на веронауката, овој пат, тоа се направило не со подзаконски акт, туку со закон.

Петтиот период започнал во април 2009 година, кога Уставниот суд расправајќи по иницијатива на политичка партија повел постапка⁶⁴² за оценување на уставноста на член 26 од Законот за основно образование⁶⁴³, што завршила со донесување Одлука⁶⁴⁴ со која се укинал член 26, односно се забранило повторното изучување на веронауката во основното образование.

Според образложението на Уставниот суд, во контекст на укинувањето на член 26 од Законот за основно образование требало да бидат земени предвид следниве факти:

641 *Закон за основното образование*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXIV, бр.:103, Скопје, 19.8.2008, стр.: 3-44.

642 Уставен суд на Република Македонија, *Решение у.број: 202/2008-0-0*, Скопје, 11.2.2009.

643 *Закон за основното образование*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXIV, бр.:103, op.cit.

644 Уставен суд на Република Македонија, *Одлука у.број: 202-2008-0-1*, Скопје, 15.4.2009.

- › **Прво**, граѓаните се еднакви во слободите и правата;
- › **Второ**, на секого му се гарантира слободното изразување на верата;
- › **Трето**, верските заедници и религиозни групи се одвоени од државата и се еднакви пред законот;
- › **Четврто**, верските заедници и религиозни групи се слободни во основањето на верски училишта и други социјални и добротворни установи;
- › **Петто**, правото да се припаѓа на одредена вера подразбира и право да не се припаѓа на ниедна религија и да не се исповедува нејзиното учење;
- › **Шесто**, не постои државна религија која би била повластена и не се признаваат никакви привилегии на која било вера по кој било основ, како и
- › **Седмо**, постои слобода на здружување на граѓаните поради остварување на нивните уверувања врз основа на програми и дејствувања кои не се насочени кон ширење на верска омраза и нетрпеливост.

Уставните судии дополнително го прецизирале сопствениот правен поглед за границите на секуларноста во образованието во државата преку прашањето на веронауката со уште еден став, според кој со воведувањето на веронауката се надминал академскиот и неутрален карактер на наставата што е карактеристика на јавното, државно образование и се инволвирала државата во организирањето на верската настава наспроти уставниот принцип на одвоеност на државата од верските организации, и во тој контекст, слободниот простор на верските заедници да основаат верски училишта.

Од ставовите на Уставниот суд може да се заклучи дека **државата, како секуларна, односно неутрална во образованието не смее да презема обврски кои се во надлежност на верските заедници и религиозните групи.**

Тоа значи дека изучувањето на конкретни аспекти на една вероисповед е надлежност на верските заедници и религиозните групи. Од друга страна, пак, тоа не значи дека државата нема право во основното образование да воведат предмет кој од секуларен (неутрален) аспект би се занимавал со прашањето на религиите.

Тргувајќи од овој факт, а врз основа на член 25 став 1 од Законот за основно образование⁶⁴⁵, според кој министерот за образование ја утврдува концепцијата за основното образование врз основа на која се донесуваат наставните планови и програми, бил воведен како избран предмет Етика на религиите за учениците од петто одделение, во кој од секуларна гледна точка се изучуваат моралните ас-

645 *Закон за основното образование*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXIV, бр.:103, op.cit.

пекти на признатите вероисповеди со Уставот.⁶⁴⁶

Во најновата македонска историја, **клатното на секуларноста во областа на верското образование во јавниот образовен систем постојано се поместува**. Сепак, имајќи ги предвид Уставот и законите, како и решенијата и одлуките на Уставниот суд, се чини дека **во втората деценија по прогласувањето на независноста бил постигнат одреден баланс со тоа што државата излегла во пресрет на потребите на граѓаните за изучување на религиите во основното образование на начин со кој не се загрозил уставно-утврдениот концепт на двоеноста на државата од верските организации**.

4.6. Верски благослов во државните училишта

Во најновата македонска историја, определувањето на клатното на секуларноста било направено и со правните последици што настанаа поради известувањето⁶⁴⁷ на министерот за образование од август 1999 година упатено до директорите на основните и средните училишта дека имаат право да поканат верски лица за да го благословат почетокот на претстојната учебна година, кое известување било оспорено пред Уставниот суд.

Во согласност со овој акт, во споменатите образовни институции, во зависност од религиската структура на учениците, благословот го извршиле верски лица од МПЦ и од ИВЗ, односно од двете најголеми верски организации, а не од сите регистрирани.

Треба да се напомене дека во согласност со член 19 од Уставот, единствената поименично спомената верска организација е МПЦ, па, оттаму, останува непознато кои биле мотивите во согласност со кои наспроти МПЦ, министерот одлучил да се поканат единствено претставниците на ИВЗ, а не и претставниците на останатите регистрирани верски организации.

Во врска со актот на министерот за образование, невладина организација поднела иницијатива до Уставниот суд за оценување на уставноста и законитоста на овој акт, која Уставниот суд ја прифатил.⁶⁴⁸

Според подносителот на иницијативата, овој акт на министерот за образование бил противуствен од најмалку 3 причини:

646 Биро за развој на образованието на Република Македонија, *Наставна програма по предметот Етика во религиите за V одделение на осумгодишното основно образование* (bro.gov.mk), 2.2.2012.

647 Министерство за образование на Република Македонија, Известување, бр.: 10-3445/1, Скопје, 24.8.1999.

648 Уставен суд на Република Македонија, *Решение у.број: 195/1999-1-0*, Скопје, 1.3.2000.

- › **Прво**, учениците во основните и средните училишта се изложуваат на следење верски активности без одобрение од страна на нивните родители;
- › **Второ**, се повредува слободата на уверувањето и вероисповедта на лицата припадници на други вери, односно на атеистите поаѓајќи од фактот дека благослов извршиле само свештени лица на МПЦ и на ИВЗ, како и
- › **Трето**, актот е спротивен на уставниот принцип за одвоеност на државата од религијата.

Со одлука⁶⁴⁹ од април 2000 година, а во врска со поднесената иницијатива, Уставниот суд го поништил актот. Во аргументите во врска со одлуката, Уставниот суд воспоставил дополнителни правила во однос на границите на секуларноста во земјата.

Имено, судиите се повикале првенствено на член 19 од Уставот, според кој верските заедници се одвоени од државата. Во таа смисла, анализирајќи го актот заклучиле дека со него:

- › **Прво**, се воведува верска активност во основните и во средните училишта и
- › **Второ**, дека тоа се прави по налог на државен орган.

Уставниот суд извлекол пет заклучоци поврзани со прашањето на одвоеноста на верските заедници од државата. Имено, државата, во согласност со принципот на одвоеност и неутралност, според Уставниот суд не смее:

- › **Прво**, да се меша во прашањата на верата;
- › **Второ**, да поттикнува определена вера или верата воопшто;
- › **Трето**, да го попречува изразувањето на верата;
- › **Четврто**, да наметнува верски конформизам, верски активности или верски обреди како општествено пожелно поведење и во согласност со тоа
- › **Петто**, не може да бара или да наредува религиозни активности каде било и во кој било вид.

Уставниот суд утврдувајќи дека **државата како неутрална во однос на верата нема право да организира верски активности во јавните училишта, заклучил и дека таа тоа не може да го прави ниту во други соодветни случаи надвор од училиштата.**

Во оваа смисла, низ годините, иако праксата на благословување на почетокот на учебната година во јавните училишта била стопирана, сепак, се случувале други форми на верски благослов. Последното посебно доаѓало

649 Уставен суд на Република Македонија, *Одлука у.број: 195/1999-0-0*, Скопје, 19.4.2000.

до израз за време на манифестации поврзани со градење објекти од страна на државата или на локалните власти, кога верски лица, исто така, извршувале одредена форма на верски благослов. Оттаму, останува непознато дали ваквите постапки претставуваат кршење на одлуката на Уставниот суд или, пак, не се подведувале под категоријата верски благослов.

4.7. Местото на високообразовните установи на верските организации

Во државата свои високообразовни установи имаат единствено МПЦ и ИВЗ.

Во однос на прашањето на нивниот правен субјективитет, разликуваме два периода:

- › **Првиот период** траел до 2008 година, кога овие високообразовни установи немале ист статус како и останатите јавни високообразовни установи;
- › **Вториот период**, од 2008 наваму кога високообразовните установи на верските организации имале ист статус како и останатите јавни високообразовни установи.

Границата меѓу едниот и другиот период е Законот за високообразовните установи на верските заедници⁶⁵⁰ од 2008 година.

За време на првиот период дипломите што ги издавале овие високообразовни институции не биле признати од страна на државата, студентите ги немале истите права и обврски како и нивните колеги во признатите универзитети, а со тоа и дипломците, магистрите и докторите на науки.

Накратко, државата принципот на одвоеност на државата од верските организации го толкувала рестриктивно, не признавајќи им никаков статус, права и обврски на овие институции надвор од верските организации, што се сметале за нивни основачи.

Со донесувањето на Законот за високообразовните установи на верските заедници започнал вториот период.

Според член 1, Православниот богословски факултет „Св. Климент Охридски“ и Факултетот за исламски науки, како високообразовни установи на верските заедници стекнале статус на приватно-јавни непрофитни високообразовни установи

⁶⁵⁰ Закон за високообразовните институции на верските заедници, Службен весник на Република Македонија, год.: LXIV, бр.: 81, Скопје, 7.7.2008, стр.: 6-8,.

во согласност со Законот за високото образование⁶⁵¹, со што го добиле потребниот правен субјективитет.

Клучната одредница во овој член бил поимот „приватно-јавна непрофитна високообразовна установа“, која во согласност со член 2 точка 26 од Законот за високото образование е високообразовна установа основана од непрофитна фондација со јавни средства од странски и домашни извори која создава и генерира територни јавни добра и остварува јавен интерес, при што средствата стекнати во оваа установа се користат само и исклучиво за вршење на високообразовна дејност, бидејќи оваа установа не создава и не распоредува профит.

Врз основа на оваа одредба може да се заклучи дека законодавецот ги сместил верските организации во групата на непрофитни фондации кои остваруваат јавен интерес, па оттаму и го влече правото тие да основаат високообразовни установи.

Во оваа смисла, во согласност со член 26 од Законот за високото образование, ваквите фондации (како и други домашни и странски правни и физички лица) имале право да основаат приватно-јавна непрофитна високообразовна установа врз основа на одобрение од Владата.

Законот за високообразовните установи на верските заедници утврдил и дека споменатите два факултета, меѓу другото, имале право да вршат високообразовна дејност преку изведување додипломски, постдипломски и докторски студии, како и преку научноистражувачка дејност во областа на богословските и исламските науки, во согласност со Законот за високото образование (член 2), како и да бидат во составот на јавен универзитет како придружна членка, во согласност со одредбите на Законот за високото образование (член 4), при што под поимот „придружна членка“ во согласност со член 2 точка 19 од Законот за високото образование се подразбирало установа чија основна дејност е функционално поврзана со високообразовната дејност.

На крајот, во согласност со член 7 од Законот за високообразовните установи на верските заедници се предвидува и дека Православниот богословски факултет и Факултетот за исламски науки ќе се финансираат, меѓу другото, и со средства од државниот Буџет, а студентите, пак, на двата факултета, во согласност со член 8 имаат исти права и обврски како и студентите на јавните високообразовни установи.

По донесувањето на Законот за високообразовните установи на верските заедници, во согласност со одредбите од Законот за високо образование се направени

651 *Закон за високото образование*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXIV, бр.: 35, Скопје, 14.3.2008, стр.: 1-67.

интервенции во статутите на Универзитетот „Св Кирил и Методиј“ и на Државниот универзитет во Тетово, со кои Православниот богословски факултет „Св. Климент Охридски“ станал дел од првиот, а Факултетот за исламски науки, дел од вториот Универзитет. Со тоа, формално-правно бил заокружен процесот на овозможување двете високообразовни установи да стекнат правен субјективитет. Сепак, ваквата постапка предизвикала реакции кои кулминирале со поднесување иницијатива до Уставниот суд од страна на група професори за оценување на уставноста на законските одредби со Статутот на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ со кои бил вметнат Православниот богословски факултет „Св. Климент Охридски“ во состав на Универзитетот.⁶⁵²

Според подносителите на иницијативата, постапката била неуставна од две причини:

- › **Прво**, тоа значело мешање на приватно основан верски субјект во одлучувањето во Сенатот на Универзитетот „Св Кирил и Методиј“, кој бил државен и секуларен Универзитет, како и
- › **Второ**, привилегираност на една верска установа во однос на другите верски субјекти, посебно затоа што била финансирана од државата, што претставувало дискриминација на другите верски субјекти спротивно на член 19 од Уставот⁶⁵³, според кој верските субјекти се еднакви пред законот.

Во однос на првиот приговор, според Уставниот суд, определувањето на надлежностите на придружните членки со универзитетски Статут било прашање во рамките на автономијата на универзитетот дефинирана со Законот за високото образование, поради што Судот оценил дека ваквиот пристап е во согласност со член 46 од Уставот каде е гарантирана автономијата на универзитетот.

Во однос, пак, на вториот приговор поврзан со финансирањето на Православниот богословски факултет, уставните судии констатирале дека со Законот за високообразовните установи на верските заедници се утврдува дека средствата за финансирање на дејноста на Православниот богословски факултет треба да бидат обезбедени покрај од средствата на основачите и од државниот Буџет, што значи дека законодавецот определил работата на овој Факултет да ја финансира и со средствата од државниот буџет, независно дали стекнал статус на придружна членка на Универзитетот.

Со ова Уставниот суд не ја прифатил иницијативата, односно одлучил да не поведе постапка за оценување на уставноста на членови од Статутот на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“. На тој начин, по исцрпувањето и на оваа правна можност

652 Уставен суд на Република Македонија, *Решение у.број: 172/2009-0-0*, Скопје, 23.12.2009.

653 *Устав на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 52, оп.цит.

од страна на опонентите, високообразовните установи на верските заедници го стекнале потребниот правен субјективитет, со што клатното на секуларизмот во земјата било поместено во прилог на верските организации.

4.8. Државно прославување на верските празници

Значаен елемент при анализата на системот на односи меѓу државата и верските организации, како и остварувањето на слободата на вероисповед е и прашањето на државното одбележување на верските празници.

Прашањето на одбележувањето на празниците во земјата за прв пат било регулирано со Законот за празниците од 1998.⁶⁵⁴

Со овој Закон, празниците во државата биле поделени во две групи:

- › **Прво**, „државни празници“ (член 2) и
- › **Второ**, „денови што се празнуваат и се неработни“ (член 4).

Во групата на државни празници не бил предвиден ниту еден празник кој имал верска природа, додека во втората група за прв пат биле поместени 5 празници односно:

- › Првиот ден Божик и вториот ден на Велигден за верниците од христијанската вероисповед;
- › Првиот ден на Рамазан бајрам и првиот ден на Курбан бајрам за верниците од исламската вероисповед, и
- › Првиот ден на Јом Кипур за припадниците на Еврејската заедница.

Со овој Закон државата се определила да прославува најзначајни верски празници на двете најголеми вероисповеди – православно христијанство и исламот, но и на јудаизмот.

Сепак, тргнувајќи од критериумот на бројноста на припадниците на различните вероисповеди, законодавецот пропуштил да го регулира прославувањето на верските празници на други позначајни и релативно бројни вероисповеди, како што е католичкото христијанство со оглед на фактот дека бројот на припадници на оваа вероисповед е поголем од бројот на припадниците на Еврејската заедница.

Посебно значајно е што (независно од воочениот недостаток) за прв пат по раскрстувањето со социјалистичкото уредување со создавањето на независна држава,

⁶⁵⁴ Закон за празниците на Република Македонија, Службен весник на Република Македонија, год.: LIV, бр.: 21, Скопје, 8.5.1998, стр.1214.

таа влегла во групата држави што ги празнуваат верските празници со прогласување неработни денови.

Позначајни измени на утврдениот баланс меѓу државата и верските заедници се направени со измените на Законот за празниците во 2007 година.⁶⁵⁵ Со овој Закон празниците биле поделени во три групи:

- › **Прво**, „државни празници“ (член 1 став 1);
- › **Второ**, „празници“ (член 1 став 2);
- › **Трето**, „денови што се празнуваат и се неработни“ (член 2).

Во групата државни празници биле воведени два верски празника поврзани со православната варијанта на христијанството како доминантна верска конфесија, односно 24 Мај, *Св. Кирил и Методиј* – Ден на сесловенските просветители, како и 8 Декември, *Св. Климент Охридски*.

Исто така, во втората група празници биле поместени верските празници Божик, прв ден на Божик, 7 Јануари според јулијанскиот календар, Велигден, втор ден на Велигден според православниот календар, како и Рамазан бајрам, прв ден на Рамазан бајрам.

Конечно, во третата група, „денови што се празнуваат и се неработни“ биле поместени дополнителен број верски празници, при што биле поделени во две групи:

- › **Прво**, денови што се неработни и се празнуваат за верниците од православна вероисповед, во кои влегуваат Бадник, ден пред Божик, 19 Јануари, Богојавление (Водици), Велики Петок, петокот пред Велигден, 28 Август, Успение на Пресвета Богородица (Голема Богородица), како и Духовден, петок пред Духовден.
- › **Второ**, денови што се неработни и се празнуваат, во кои влегуваат Курбан бајрам, првиот ден на Курбан бајрам за верниците од муслиманската вероисповед, Јом Кипур, првиот ден на Јом Кипур за припадниците на Еврејската заедница, првиот ден на Божик, вториот ден на Велигден и Празникот на сите светци, според грегоријанскиот календар за верниците од католичката вероисповед, како и 27 Јануари, Свети Сава за припадниците на српската заедница.

Со измените на Законот за празниците од 2007 година, државата вовела 27 празници поместени во трите групи, од кои 15 имале верска природа. Во оваа насока, поконкретно, посебно значајно е дека во првата група „државни празници“ по-

⁶⁵⁵ Закон за изменување на законот за празниците на Република Македонија, Службен весник на Република Македонија, год.: LXIII, бр.: 18, Скопје, 15.2.2007, стр.: 4-5.

местени биле два верски празника (24 Мај, Св. Кирил и Методиј и 8 Декември, Св. Климент Охридски) што се врзувале со вредностите на православно христијанство, како најголема вероисповед.

На тој начин, земјата и во симболична смисла на зборот се декларира како држава во која еден од столбовите на државноста било православно христијанство.

Последното, уште повеќе, и поради фактот што овие денови се неработни и се прославуваат од страна на сите граѓани независно од нивната вероисповед. Во втората група празници на земјата се поместени три верски празници, од кои два празника (првиот ден на Божик и вториот ден на Велигден) произлегуваат од православно христијанство, а еден празник (првиот ден на Рамазан бајрам) произлегува од исламот.

И со ова повторно се задржува симболичната логика, според која земјата е држава во која е доминантна православно-христијанската вероисповед, но се остава простор и за исламот, како втора по големина вероисповед.

Аргумент во прилог на ова е фактот што овие денови, исто така, се прославуваат од сите граѓани независно од нивната верска припадност. Конечно, во третата група „денови што се празнуваат и се неработни“ се поместени 11 верски празници од кои 6 извираат од православно христијанството (Бадник, Водици, Велики Петок, Голема Богородица, Духовден, како и Св. Сава за српската православна заедница), 3 од католичката варијанта на христијанството (Божик, Велигден и Денот на сите светители), 1 од исламот (Курбан бајрам) и 1 од јудаизмот (Јом Кипур). За разлика од првите две групи, овие денови се прославуваат и се неработни само за верската/етничката заедница на која се однесуваат.

Со Законот за празниците и со измените што следувале, **нашата земја во оваа област за прв пат се изјасни дека изворот на својот државен легитимитет го црпи и од верскиот контекст, а најмногу од вредностите на православно христијанство, но и од вредностите на другите вероисповеди.**

Исто така, водејќи сметка и за вредностите на другите малцински вероисповеди, државата со овој акт им овозможила на тие припадници да ги прославуваат нивните верски празници. Во секој случај, овој Закон бил предмет на различни реакции што кулминирале со поднесување иницијативи за оценување на уставноста до Уставниот суд.⁶⁵⁶

656 Во периодот од 1998 до 2010 година, Уставниот суд на Република Македонија се произнесува по три иницијативи: *Решение у.број:122/1998-0-0* од 7.10.1998, *Решение у.број:138/2009-0-0* од 24.6.2009 и *Решение у.број: 12/2010-0-0* од 3.9.2011.

Предмет на спорење бил фактот дека државата предвидела за припадниците на различни вероисповеди да се прославуваат различни празници.

Така, во 1998 година била поднесена првата иницијатива за поведување постапка за оценување на уставноста на Законот⁶⁵⁷, затоа што со него била предвидена поделба на граѓаните по верска основа, а се вршело и нивно селектирање и различно третирање, така што биле определени и различни денови за празнување на верските празници со што се создала нееднаквост. Оспорената законска одредба не била во согласност со член 9 од Уставот.

Освен тоа, определбата да не се работат и да се празнуваат денови на три верски заедници, а не и на други верски заедници кои постојат во земјата, според подносителите на иницијативата ги ставала во нееднаква положба верските заедници со што тие не биле еднакви пред Законот. Токму од оваа причина било констатирано дека член 4 од Законот не бил во согласност и со член 19 став 3 од Уставот.

Во донесеното Решение⁶⁵⁸, уставните судии сметале дека припадниците на различните верски организации имале различни вредности во кои веруваат или, пак, веруваат во исти вредности, но со различен приоритет, како и дека таквата содржинска различност предизвикувала различни денови на славење на верските вредности. Од ова произлегло дека предвидувањето различни денови да се работни и да се празнуваат од страна на различни верски заедници било во суштина обезбедување еднаквост на граѓаните по верска основа.

Што се однесувало, пак, до наводот во иницијативата дека член 4 од Законот создавал нееднаквост меѓу христијанската, исламската и еврејската вероисповед, од една страна, и другите верски заедници, од друга страна, Уставниот суд сметал дека иницијативата не го довела во прашање славењето на верските празници на трите верски организации, туку барала и другите верски организации да имаат право да ги слават своите празници, што значело барање Судот да ја дополни оспорената законска одредба, што не е во надлежност на Уставниот суд, туку е во надлежност на Собранието.

Наспроти оваа иницијатива, во 2009⁶⁵⁹ и 2010 година⁶⁶⁰, до Уставниот суд биле поднесени уште две иницијативи, кои, исто така, биле отфрлени со образложение дека уставните судии во 1998 година веќе еднаш се произнесле во однос на оваа материја.

657 Уставен суд на Република Македонија, *Решение у.број:122/1998-0-0*, op.cit.

658 Уставен суд на Република Македонија, *Решение у.број:122/1998-0-0*, op.cit.

659 Уставен суд на Република Македонија, *Решение у.број: 138/2009-0-0*, op.cit.

660 Уставен суд на Република Македонија, *Решение у.број: 12/2010-0-0*, op.cit.

4.9. Статус на актите на верските организации

Статусот на актите на верските организации во македонскиот правен систем бил диференциран како резултат на две решенија на Уставниот суд, од кои едното било донесено во 1996 година⁶⁶¹, а другото во 2000 година.⁶⁶²

Со нив, подносителите барале да се прогласат за неуставни деловите од Уставот на МПЦ, како и од другите прописи на оваа верска организација што претпоставено би можело да се однесува и на актите на другите верски организации во земјата.

Со првата иницијатива од 1996 година, едно лице поднело барање за заштита на слободите и правата на жените кои биле дискриминирани при склучување црквен брак, затоа што на свечениот чин на венчавањето во црква се создава психичка траума за припадничката на женскиот пол, бидејќи свештеното лице на тој чин проповеда дека жената била рамноправна со мажот, но таа секогаш требала да му се потчинува на мажот.

Во таа смисла, според подносителите на иницијативата, зборовите на свештеното лице биле спротивни на позитивно-правните норми затоа што со нив се одземале уставните права на жената. Исто така, според подносителите, Црквата создала нееднаквост меѓу мажот и жената поради тоа што се дозволувало во Божјиот храм мажите да влегуваат гологлави, а жените со покриена глава, ненашминкани и пристојно облечени.

Со втората иницијатива од 1999 година, пак, едно лице во името на други граѓани родители на замонашени деца поднело иницијатива до Уставниот суд за оценување на уставноста на Уставот на МПЦ. Подносителите на иницијативата кои биле родители на замонашени деца сметале дека тие како родители биле лишени од правото да добијат соодветна грижа и нега од своите деца во случај на болест, изнемоштеност или старост со оглед на тоа што канонските правила на кои се повикувала МПЦ ги забранувала контактите меѓу децата и родителите.

Понатаму, во иницијативата се навело дека МПЦ не можела да формира други заедници посебно „заедница на живот“ како што се манастирите, бидејќи единствена животна заедница што ја признава Уставот е семејството кое ужива и соодветна правна заштита.

Прогласувајќи се за сопственик на животната заедница, според подносителите, МПЦ се прогласува за сопственик на човечките суштества со тоа што на децата

661 Уставен суд на Република Македонија, *Решение у.број: 32/1996-0-0*, Скопје, 14.2.1996.

662 Уставен суд на Република Македонија, *Решение у.број: 176/1999-0-0*, Скопје, 17.5.2000.

кои биле замонашени им било ускратено правото на слобода, правото на мисла и нејзиното јавно изразување, правото на говор, јавен настап, јавно информирање, слободата и тајноста на писмата и на сите други облици на општење, правото за вршење јавни функции, правото да поднесуваат претставки до државните органи, правото да се движат на територијата на државата, правото да учествуваат во одбраната на земјата, правото на сопственост и наследување, правото на платен дневен и годишен одмор, правото на социјално осигурување, правото на здравствена заштита, како и други права.

Сметајќи дека нивните деца монаси се робови, иницијаторите се повикале и на Конвенцијата за укинување на ропството, според која за да се смета едно лице за роб воопшто не било битно дали лицето со своја согласност и доброволно се одлучило да се стави во ропска положба, ниту, пак, фактот дали тоа лице е полнолетно или малолетно.

Во врска со двете иницијативи, Уставниот суд, повикувајќи се на член 19 од Уставот, како и Законот за здруженија на граѓани и фондации⁶⁶³, одлучил да ги отфрли со следново образложение:

- › **Прво**, црквата и одредени **принципи и норми што произлегуваат од одредени верски книги се одвоени од државата и од позитивниот правен поредок на државата, односно Уставниот суд не е надлежен да ја оценува уставноста на проповедите и верските книги**, ниту, пак, е надлежен да одлучува дали со тие книги и проповеди некој од верниците се смета за дискриминиран, имајќи ја предвид уставната одредба за слобода на вероисповедта;
- › **Второ**, со оглед на фактот дека подносителите на иницијативите не бараат заштита на слободи и права повредени со поединечен акт или дејство на државен орган кој одлучувал за одредено право, како и со оглед на тоа што не се барало заштита од дискриминација по основ на вера извршена од страна на надлежен државен орган, Уставниот суд оценил дека тој не е надлежен да одлучува по овие барања;
- › **Трето**, МПЦ (што значи и другите верски организации, н.з.) има единствена организација што самостојно ја уредува преку црковните дејности и управува со нив;
- › **Четврто**, слободата на вероисповедта подразбира дека исповедувањето на верата е слободно и претставува строго лична работа на поединецот, односно претставува составен дел на приватноста на човекот. Тоа подразбира, од една страна, право на секој граѓанин да припаѓа на која било вера со право и да го исповедува нејзиното учење, а, од друга страна, право на секој граѓанин да не припаѓа на ниту една вера;

663 *Закон за здруженија на граѓани и фондации*, Службен весник на Република Македонија, год.: LIV, бр.: 31, Скопје, 2.7.1998, стр.: 1724-1731.

- › **Петто**, со самата определба дека вероисповедта е приватна работа на човекот се одредува и односот на верските организации кон државата. Имено, според Уставот, МПЦ, како и другите верски организации се одвоени од државата. Истовремено тие се еднакви и рамноправни во вршењето на нивните работи и обреди и се подложни на еднаков третман во согласност со Уставот и законите, што упатува на фактот дека не постои една државна религија која би била повластена и контролирана од страна на државата;
- › **Шесто**, МПЦ не е здружение на граѓани, ниту е институционален облик на меѓусебно поврзување на верниците, односно МПЦ и другите верски организации се облик и начин на изразување на верата поединечно или во заедница и тие не се организираат според Законот за здруженија на граѓани и фондации, и
- › **Седмо**, со оглед на тоа што МПЦ не е здружение на граѓани, туку тоа е посебен облик на здружување граѓани за изразување на верата, Уставниот суд оценил дека Уставот на МПЦ не може да биде предмет на негова оценка.

4.10. Државна поддршка на борбата за автокефалност на Македонската православна црква

Од стекнувањето на независноста, институциите на државата во повеќе наврати зазеле **татковски однос кон МПЦ посебно во контекст на нејзините напори за заокружување на легитимитетот и легалитетот преку признавање од страна на останатите православни цркви во светот**. Ваквата политика од формална страна најмногу дошла до израз во 2004 година кога Собранието ја усвоило *Декларацијата за поддршка на автокефалноста на МПЦ*.⁶⁶⁴

Декларацијата била донесена во светлината на чинот на напуштањето на МПЦ од страна на еден владика и неколку верски лица кои формирале своја верска организација која подоцна била призната од страна на останатите православни цркви во светот. Со тоа, во земјата, паралелно со МПЦ, започнала да егзистира уште една верска организација која настојувала да привлече верници во земјата кои биле православни христијани. Сепак, разликата меѓу МПЦ и другата црква била во тоа што **МПЦ имала легитимитет во земјата како легален правен субјект, додека новата верска организација била нерегистрирана**.

Од друга страна, МПЦ немала легалност во рамките на православниот свет, бидејќи не била призната, за разлика од другата црква која добила легалитет како новоформирана верска организација, но немала легитимитет меѓу верниците.

⁶⁶⁴ *Декларацијата за поддршка на автокефалноста на Македонската православна црква*, Службен весник на Република Македонија, год.: LX, бр.: 4, Скопје, 2.2.2004, стр.: 3.

Носењето на Декларацијата на површина го извлекло став 2 од член 19 од Уставот, според кој МПЦ, како и останатите верски заедници и религиозни групи е одвоена од државата.

Сепак, во согласност со член 68 став 2 од Уставот,⁶⁶⁵ Собранието има право при вршење на работите од својата надлежност да донесува одлуки, декларации, резолуции, препораки и заклучоци. Во оваа смисла, предлагачите ја следеле логиката на член 19, а не само еден негов дел, во согласност со која **МПЦ е уставна категорија, бидејќи е поименично спомената, поради што го влече и правото, меѓу другото, да носи правен акт кој се однесува на неа.**

Со Декларацијата Собранието изразило поддршка и почит во однос на одлуката за прогласување на автокефалноста на МПЦ од 18.7.1967 година. Освен тоа, Собранието ѝ дало поддршка на МПЦ во три дела:

- › **Прво**, за сочувување на нејзиното внатрешно единство;
- › **Второ**, за признавање на нејзиното име – МПЦ, и
- › **Трето**, за признавање на нејзиниот автокефален статус.

Во врска со оваа Декларација значајно било да се напомене дека највисокиот орган на МПЦ, Архиепископскиот црковнонароден собор на своето заседание одржано во 2004 година, усвоил Резолуција со која, меѓу другото, се заблагодарува на македонското Собрание за донесената Декларација.⁶⁶⁶

Со Декларацијата биле воспоставени најмалку 4 нови правни околности:

- › **Прво**, државата му дала **правен легитимитет на внатрешен акт на една верска организација** (актот за прогласување на автокефалноста на МПЦ), кој во согласност со правните прописи немал правна сила надвор од МПЦ;
- › **Второ**, државата во однос на прашањата поврзани со **активноста на верските организации го релативизирала сидот на одвоеноста на државата со религијата**, изразувајќи поддршка и подготвеност да помогне во однос на меѓународните активности на МПЦ за признавање на нејзиниот легитимитет од страна на другите помесни православни цркви;
- › **Трето**, овој сид се урнал и во светлината на внатрешните состојби во МПЦ по формирањето на непризнаената верска организација (која настојувала да привлече верници од земјата кои припаѓале на православната варијанта на христијанството) со поддршка на државата за зачувување на единството на МПЦ, односно за спречување на одливот на верници;

665 Ibid.

666 Резолуција на Архиепископскиот црковнонароден собор на Македонската православна црква, 12.11.2004, (mpc.org.mk), 10.2.2012.

- › **Четврто**, од аспект на човековите права, државата подвлекла дека единствената верска организација која ги антиципирала интересите на православните верници е МПЦ, бидејќи таа е правно легален субјект, при што своите верски потреби можеле да ги остваруваат единствено во нејзини рамки.

Со Декларација, во однос на прашањето на македонскиот модел на односи на државата со верските организации дошло целосно до израз наследството на Византиската Империја во оваа област (наспроти меѓународните западноевропски стандарди и реалноста дека земјата не е верски хомогена држава), кое почивало на системот на единство/симфонија меѓу двете власти, во случајот световната (државната) и духовната (МПЦ).

На овој начин, уште еднаш се гледа дека во државата сè уште не постои едногласност во однос на балансот меѓу трите фактори што го определуваат државниот модел на односи со верските организации и во таа смисла слободата на вероисповед.

5. Институционална рамка

Македонскиот модел на секуларизам, како и во секоја демократска држава, е сочинет од мрежа на институции, органи и организации кои во согласност со своите надлежности имаат правни механизми за негово целосно остварување.

Генерално, органите можеме да ги поделиме во три групи:

- › **Во првата група** се органите во чиј делокруг на работа преодминантно се разгледуваат прашањата поврзани со односот на државата и верските организации. Во оваа група најважно место зазема Комисијата за односи со верските заедници и религиозните групи;
- › **Во втората група влегуваат органите што ги разгледуваат** прашањата поврзани со односот на државата и верските организации, но и прашањето на остварувањето и заштитата, меѓу другите, и на верските слободи и права. Во оваа група клучно место зазема Уставниот суд;⁶⁶⁷
- › **Во третата група** се органите во чиј делокруг на работа влегуваат прашањата поврзани со остварувањето на верските слободи и права. Тука посебно место зазема Постојаната анкетна комисија за заштита на слобо-

667 За улогата на уставните судови во демократизацијата на поранешните социјалистички, односно комунистички држави види James T. Richardson Religion, *Constitutional Courts, and Democracy in Former Communist Countries*, The Annals of the American Academy, januari 2006, стр.: 129-137.

дите и правата при Собранието, Народниот правобранител и Комисијата за спречување и заштита од дискриминацијата.

Во продолжение следува конкретен осврт на активностите на споменатите органи.

5.1. Комисија за односи со верските заедници и религиозните групи

Комисијата за односи со верските заедници претставува интермедијален елемент меѓу државата и верските организации. Таа егзистира уште од времето на претходниот систем, од времето на Социјалистичка Македонија.⁶⁶⁸

668 **Првата комисија за односи со верските заедници се формира во 1945 година со Уредбата за основање државна комисија за верски прашања** (*Уредба за основање државна комисија за верски прашања*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: I, бр.: 62, Белград, 21.8.1945, стр.: 589.). Во Уредбата, која е составена од 6 члена е наведена задачата на ова тело, неговата организација, како и начин на работа. Според член 1, Државната комисија за верски прашања е составен дел на Претседателството при Министерскиот совет на Федеративна Југославија. Вака поставениот статус на ова тело укажува дека сојузните власти посветуваат особено внимание на прашањата кои извираат од југословенскиот модел на секуларизам. Во оваа смисла, во согласност со истиот член, се определуваат 3 главни задачи на Комисијата: **прво**, проучување на сите прашања, кои се однесуваат на надворешниот живот на верските организации, нивните меѓусебни односи, нивната положба во однос на државата, како и подготовка на материјали за законодавно решавање на односите помеѓу државата и верските организации; **второ**, давање мислења и предлози во врска со сите конкретни прашања поврзани со односот на државата кон верските организации; во меѓупериодот до носењето на соодветни правни акти од оваа област, како и **трето**, грижа за примената на сите прописи кои се однесуваат на меѓуверските односи и односите помеѓу државата и верските организации. Дека Комисијата не одлучува изолирано во однос на споменатите теми, упатува член 2 од Уредбата, според кој ова тело во процесот на носење на одлуките одржува тесни врски со раководните тела на верските организации, кои, пак, се должни на барање на Комисијата да доставуваат соодветни податоци. Вака дефинираните задачи и начин на дејствување, Комисијата, во согласност со член 3 став 1 од Уредбата ги реализира преку нејзиниот претседател и 6 члена, кои, пак, се именувани и разрешувани од страна на претседателот на извршниот совет на Федеративна Југославија. Овој факт упатува на заклучокот дека овие прашања се непосредно координирани од страна на највисоките органи на власта во оваа држава. Во оваа смисла, во согласност со став 2 на истиот член, Комисијата, исто така, има на располагање и соодветен персонал, кој помага во реализацијата на нејзините цели и задачи. Имајќи го предвид сложениот уставно-правен карактер на Федеративна Југославија, со член 4 се предвидува дека, наспроти Сојузната комисија, при претседателствата на владите на Републиките ќе се формираат посебни комисии за верски прашања, кои заедно го сочинуваат единствениот систем на тела задолжени за спроведување на дело на југословенскиот модел на секуларизам. Во контекст на споменатото, во Социјалистичка Македонија, во 1960 година, со посебна Уредба на Владата се формира Републичка Комисија за верски прашања (*Уредба за организацијата и работата на републичката комисија за верски прашања*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: XVI, бр.: 1, Скопје, 14.1.1960, стр.: 1.). Во согласност со член 1 на овој акт, Комисијата претставува самостоен орган на управата, која врши управни работи од надлежност на Социјалистичка Македонија, кои се однесуваат на односите на државата со верските заедници. Во оваа смисла, во согласност со член 2, слично како и сојузната комисија, републичкиот орган на управата за верски прашања има 5 главни надлежности: **прво**, следење на спроведувањето на законите и другите прописи кои се однесуваат на верските организации; **второ**, подготовка на соодветни правни акти за извршната власт на Социјалистичка Македонија, проучување на други поврзани прашања, како и подготовка на соодветни мислења за извршната власт во врска со истите; **трето**, подготовка на соодветни мислења за останатите републички органи на управата во врска со други акти кои се во корелација со статусот >

Разликите меѓу тогашната и денешната Комисија во најголем дел се однесуваат на начинот како се пристапува кон прашањето на автономијата на верските организации и, во тоа светло, третманот на слободата на вероисповед.

Денес, надлежностите на Комисијата за односи со верските заедници и религиозните групи се регулирани:

на верските организации; **четврто**, следење на законитоста на прописите, кои ги носат народните одбори, а кои имаат непосредна врска со односите помеѓу верските организации и државата, како и **петто**, вршење на останати работи. Анализата на споменатите одредби упатува на заклучокот дека Комисијата за верски прашања има широк обем на надлежности, кои се сведуваат на насочување на целокупниот верски живот во Социјалистичка Македонија. Од друга страна, пак, низ призма на споменатото, во согласност со член 3, надзорот над законитоста во работата на Комисијата го врши извршната власт на Социјалистичка Македонија. Во оваа смисла, во согласност со член 2 став 2, исто како и случајот со сојузната, Републичката комисија за верски прашања при определувањето на политиките соработува со верските организации, кои се должни да соработуваат со неа, како и да доставуваат соодветни податоци на нејзино барање. Во следните три члена од Уредбата се утврдува структурата и начинот на кој работи Комисијата. Имено, таа е составена од претседател, секретар и одреден број членови, кои се именувани од извршната, а се избрани од законодавната власт, а кои доаѓаат: **прво**, од редот на самата извршна власт; **второ**, од општествените установи, како и **трето**, од културната сфера. Во оваа смисла, бројот на членовите на Комисијата го утврдува извршната власт на НРМ со посебна одлука (член 4). Понатаму, Комисијата одлучува на седници, при што за една одлука да биде полноважна на седницата треба да присуствуваат мнозинството од членовите и да биде изгласана со мнозинство гласови од присутните членови (член 5). Претседателот, пак, како лице кое ја претставува Комисијата ги свикува седниците, ги потпишува заклучоците и другите акти што ги донесува Комисијата, а врши и други работи од делокругот на надлежностите на ова тело (член 6). Во оваа смисла, секретарот се грижи за извршување на заклучоците на Комисијата, му помага на претседателот во подготовката на седниците, раководи со административната служба и врши други работи што ќе му бидат доверени од страна на членовите на Комисијата (член 7). Анализата на одлуките во Социјалистичка Македонија, со кои се именувале и разрешувале членови на Комисијата за верски прашања, упатува на најмалку 5 заклучоци: **прво**, бројот на членовите на ова тело никогаш не бил помал од 9; **второ**, претседателите на Комисијата, без исклучок биле членови на извршната власт на НРМ, а членовите доаѓале од законодавната власт, од единиците на локалната самоуправа, од Министерството за внатрешни работи, како и од други здруженија, како, на пример, од Сојузот на борците, како и **трето**, се забележува и дека се настојувало членовите на ова тело да го одразуваат мултиконфесионалниот карактер на македонската држава. Така, на пример, во согласност со Одлуката за именување претседател, потпретседател и членови на Републичката комисија за верски прашања на НРМ од 1965 година (*Одлука за именување претседател, потпретседател и членови на Републичката комисија за верски прашања*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: XXI, бр.: 29, Скопје, 3.8.1965, стр.: 742.), претседател на ова тело е потпретседателот на извршната власт на Социјалистичка Македонија, а членови, меѓу другите, се пратеник во собранието, началник на Секретаријатот за внатрешни работи на Град Скопје, директор на Педагошката академија, како и секретар на општински комитет на СКМ. Вкупниот број на членови е 9, при што најмалку двајца членови припаѓаат на малцинските заедници. Исто така, во согласност со Одлуката на НРМ за разрешување и именување претседател и членови на Републичката комисија за верски прашања од 1974 година (*Одлука за разрешување и именување претседател и членови на републичката комисија за верски прашања*, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XXX, бр.: 31, Скопје, 24.7.1974, стр.: 770.), може да се заклучи дека ова тело брои 14 члена, при што најмалку 5 члена припаѓаат на малцинските заедници, претседател на Комисијата е тогашен потпретседател на извршната власт, а дел од членовите се претседател на совет на општина, потсекретар во Секретаријатот за внатрешни работи, како и претставник на Сојузот на борците.

- › **Прво**, со Уставот;
- › **Второ**, со Законот за правната положба на црква, верска заедница и религиозна група и
- › **Трето**, со Законот за органите на државната управа.

Со член 19 од Уставот е регулирано дека МПЦ, како и ИВЗ, Католичката црква, Евангелско-методистичката црква, Еврејската заедница и другите верски заедници и религиозни групи се одвоени од државата и се еднакви пред законот.

На овој член од Уставот се надоврзува и Законот за организација и работа на органите на државната управа, со кој во член 29 е предвидено постоењето на Комисијата за односи со верските заедници и религиозните групи како посебен орган на државната управа кој има статус на правно лице.⁶⁶⁹ Во овој член се утврдени и надлежностите на Комисијата што можат да се поделат на два дела:

- › **Прво**, правната положба на верските заедници и религиозните групи и
- › **Второ**, односите меѓу државата, верските заедници и религиозните групи.

Со Законот за правната положба на црква, верска заедница и религиозна група⁶⁷⁰ од 2007 година беа предвидени дополнителни надлежности за Комисијата за односи со верските заедници:

- › **Прво**, во согласност со член 35, Комисијата во рок од 60 дена по донесувањето на законот, до Основниот суд Скопје II – Скопје треба да ги достави податоците и документите за постојните верски организации запишани во нејзиниот регистар во согласност со одредбите од Законот за верски заедници и религиозни групи од 1997 година⁶⁷¹;
- › **Второ**, државните органи, во согласност со член 7 став 2 од Законот, во рамките на своите надлежности и овластувања создаваат услови за непречено извршување на активностите на црквата, верската заедница и религиозната група. Во таа смисла, Комисијата како интермедијален субјект меѓу државата и верските организации, во контактите со вторите е органот кон кој се насочуваат сите постапки на институциите за кои се смета дека се во спротивност со оваа одредба;
- › **Трето**, во согласност со член 9 став 2 од Законот, Комисијата води евиденција на сите регистрирани верски организации;
- › **Четврто**, во согласност со член 23 од Законот, Комисијата е органот кој во

669 *Закон за организација и работата на органите на државната управа*, Службен весник на Република Македонија, год.: LVI, бр.: 58, Скопје, 21.7.2000, стр.: 3984-3991.

670 *Закон за правната положба на црква, верска заедница и религиозна група*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXIII, бр.: 113, op.cit.

671 *Закон за верските заедници и религиозните групи*, Службен весник на Република Македонија, год.: LIII, бр.: 35, op.cit.

согласност со определена постапка комуницира со верските организации во врска со прашањата што се однесуваат на основањето на верските образовни установи и

- › **Петто**, во согласност со член 25 од Законот, Комисијата во согласност со прописите за престој на странски државјани дава одобрение на верските организации за ангажирање странски државјани во наставата што се организира од страна на верските организации во верските образовни институции.

Освен споменатото, од донесувањето на Законот за правната положба на црква, верска заедница и религиозна група во 2007 година па сè до Одлуката на Уставниот суд од 2010 година⁶⁷², кога се укина член 27⁶⁷³, Комисијата имала надлежност да ги консултира верските организации во име на државата при подготовка на наставната програма по предметот Веронаука од страна на соодветните институции.

5.2. Уставен суд

Од стекнувањето на независноста на државата, Уставниот суд по сопствена иницијатива или по барање од физички или правни лица, повеќе пати постапувал и носел соодветни одлуки поврзани со заштитата на верските слободи и права на граѓаните и по прашањето на уставно-утврдениот однос меѓу државата и верските организации. На тој начин, како што видовме и погоре во учебникот, овој орган на Републиката има оставено значаен белег во определувањето на границите на македонскиот модел на секуларизам.

Глава IV од Уставот се однесува на Уставниот суд.⁶⁷⁴

Како орган задолжен да ја штити уставноста и законитоста (член 108), Уставниот суд има обврска:

- › **Прво**, да ги штити слободите и правата на човекот и граѓанинот, меѓу другото, и слободата на уверувањето, совеста, мислата и јавното изразување на мислата, политичкото здружување и дејствување и забраната на дискриминација на граѓаните по основ на пол, раса, национална, социјална, политичка, вклучително и верска припадност (член 110 алинеја 3), како и
- › **Второ**, да одлучува за:
 - Согласноста на законите со Уставот во согласност со член 110 алинеја 1, при што во нашиот случај е важно оценувањето на усогласеноста

672 Уставен суд на Република Македонија, Одлука у.бр.: 104/2009-0-1, op.cit.

673 Закон за правната положба на црква, верска заедница и религиозна група, Службен весник на Република Македонија, год.: LXIII, бр.: 113, op.cit.

674 Устав на Република Македонија, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 52, op.cit.

на законите со член 19 од Уставот, според кој се гарантира слободата на вероисповед; се утврдува дека верските организации се одвоени од државата и се остава можноста верските организации да основаат верски училишта и социјални и добротворни установи во постапка предвидена со закон;

- Согласноста на другите прописи и на колективните договори со Уставот и со законите (член 110 алинеја 2), како и
- Уставноста на програмите и статутите на политичките партии и на здруженијата на граѓаните (член 110 алинеја 7).

На овој начин поставените надлежности Уставниот суд, во согласност со член 113 од Уставот, ги остварува со внатрешен акт, односно со Деловник.⁶⁷⁵

5.3. Постојана анкетна комисија за заштита на слободите и правата на граѓанинот

Во согласност со член 61 од Уставот⁶⁷⁶ Собранието претставува орган на граѓаните и едновременно носител на законодавната власт. Според член 76 став 1, Собранието основа постојани и повремени работни тела.

Меѓу другите работни тела, македонскиот законодавен дом основа и Постојана анкетна комисија за заштита на слободите и правата на граѓанинот. Постојењето на ова тело е дефинирано со став 2 на член 76 од Уставот, што упатува на заклучок дека има далеку поголемо значење и легитимитет за разлика од другите собраниски работни тела чие постоење не е предвидено со највисокиот правен акт.

Ваквата реалност е едновременно и потврда дека уставотворецот издигнувајќи го прашањето на слободите и правата на граѓанинот, каде влегуваат и верските слободи и права на највисоко рамниште, оваа област ја смета за една од носечките столбови на македонската државност.

Постојаната анкетна комисија за заштита на слободите и правата, како и останатите работни тела, работи на седници, при што ги остварува следниве надлежности⁶⁷⁷:

- › **Прво**, разгледува начелни прашања и соодветно на тоа дава предлози и мислења во врска со остварувањето на одредбите на Уставот, закони и други прописи и акти од значење за остварување и заштитата на слободите и правата на граѓанинот;

675 Види Деловник на Уставниот суд на Република Македонија, Уставен суд на Република Македонија, Скопје, (ustavensud.mk), 13.2.2012.

676 Устав на Република Македонија, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 52, оп.цит.

677 Собрание на Република Македонија, Постојана анкетна комисија за слободите и правата на човекот и граѓанинот, (sobranie.mk), 13.2.2012.

- › **Второ**, дава укажување на потребата од донесување закони и други прописи и акти поради поцелосна заштита на слободите и правата на граѓанинот;
- › **Трето**, врши следење, разгледување и анализирање на остварувањето на ратифицираните меѓународни акти кои ја регулираат заштитата на слободите и правата на граѓанинот;
- › **Четврто**, врши разгледување на дописите на граѓаните и, соодветно на тоа зазема ставови по нив;
- › **Петто**, соработува со научни и стручни организации од областа на заштитата на слободите и правата на граѓанинот;
- › **Шесто**, соработува со соодветни странски и меѓународни тела од областа на заштитата на слободите и правата на граѓанинот, како и
- › **Седмо**, постапува по други прашања што се однесуваат на заштитата на слободите и правата на граѓанинот.

Во остварувањето на своите надлежности, Постојаната анкетна комисија не може да врши истражни или други судски функции, но, сепак, нејзините наоди можат да бидат основа за поведување постапка за утврдување одговорност на носителите на јавните функции.

5.4. Народен правобранител

Во согласност со член 77 од Уставот, Собранието го избира народниот правобранител кој има обврска да ги штити уставните и законските права на граѓаните кога им се повредени од органите на државната управа и од други органи и организации што имаат јавни овластувања. Со Амандманот XI на Уставот што се однесува на член 77 биле направени две измени:

- › **Првата измена** е во однос на начинот на избор врз основа на кој народниот правобранител се избира со мнозинство гласови од вкупниот број пратеници, при што мора да има мнозинство гласови од вкупниот број пратеници кои припаѓаат на заедниците што не се мнозинство во државата, и
- › **Втората измена** се однесува на дополнувањето на обемот на надлежностите на народниот правобранител и во делот на заштитата на начелата на недискриминација, како и соодветната и правична застапеност на припадниците на заедниците во државните институции, како и во единиците на локалната самоуправа.

Со Законот за народен правобранител⁶⁷⁸ дополнително се разработуваат уставните одредби.

678 Види Закон за народниот правобранител, Службен весник на Република Македонија, год.: LIX, бр.: 60, Скопје, 22.9.2003, стр.: 9-14.

5.5. Комисија за спречување и заштита од дискриминација

Со Законот за спречување и заштита од дискриминација⁶⁷⁹ беа поставени генералните рамки во оваа област, настојувајќи на сите правни и физички лица да им се обезбеди непречено остварување на правата и слободите независно од полот, расата, бојата на кожа, родот, припадноста на маргинализирана група, етничката припадност, јазикот, државјанството, социјалното потекло, другите видови уверувања, образованието, политичката припадност, личниот или општествен статус, менталната и телесната попреченост, возраста, семејната или брачната состојба, имотниот статус, здравствената состојба или која било друга основа предвидена со закон или со ратификуван меѓународен договор, вклучително и религијата, односно верското уверување (член 3).⁶⁸⁰

Спроведувањето на Законот е во надлежност на Комисијата за заштита од дискриминација, која, во согласност со член 16 е самостоен и независен орган кој работи во согласност со надлежностите утврдени со споменатиот акт и има својство на правно лице.

679 Закон за спречување и заштита од дискриминација, Службен весник на Република Македонија, год.: LXVI, бр.: 50, op.cit.

680 Во 2019 година беше донесен нов Закон за спречување и заштита од дискриминација. <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/2019/27,5-Zakon%20za%20zastita%20od%20diskriminacija.pdf>

Заклучни согледувања

Заклучни согледувања

1. Историјата говори за повеќе модели на односи меѓу уставно-правниот и религиозниот систем. Некогаш религиозниот систем е алатка на еден уставно-правен систем, а некогаш уставно-правниот систем може да биде алатка на одреден религиозен систем. Сепак, независно од карактерот на овој однос, во сите општества постои некаква форма на интеракција меѓу двата система. Анализирајќи ги овие процеси, науката создава соодветни воопштувања, дефиниции и класификации, при што на самиот почеток го разгледува моделот на преобладавањето на религиозниот систем врз уставно-правниот систем познат како модел на религиска држава – теократија, додека со развојот на анализата се дошло и до моделот на одвоеност на уставно-правниот систем од религиозниот систем познат како секуларизам. Во средината на овие две спротивставени концепции се наоѓа моделот на соработка на уставно-правниот систем со религиозниот систем, односно моделот на државна религија.
2. Теократијата (грч.: θεοκρατία) е еден од клучните поими што имаат за цел да го анализираат прашањето на односите меѓу државата и верските организации. Акцентот на овој модел на власт е ставен на карактерот на владеењето, а не на тоа која религија е изворот на легитимитетот на таквата власт. Споменатото значи дека теократијата не се поврзува исклучиво со одреден тип религија, туку повеќе со изворот на легитимитетот на државната власт што треба да почива на стандардите на прифатената религија. Староеврејските и античките мислители теократијата ја доживувале како позитивен облик на власт, бидејќи со неа заедницата станала имитација на Божјата творба, а кралот имитација на Бог. Римските размислувања за теократијата, пак, упатувале на заклучокот дека во овој модел на власт, постојните претстави ги надградувале со елементот на ексклузивност на врската на поединецот со Бог, па така, единствено избраните личности олицетворени во кралските семејства имале моќ да воспостават посебни врски со Бог, односно да го добијат легитимитетот да ја спроведуваат неговата волја врз поданиците.
3. Во следната, византиска епоха, теократијата била доживувана како идеален поредок, бидејќи носечката верска организација – Православната црква, својата примарна цел не ја остварувала само врз основа на активноста во насока на остварување на темелните духовни премиси, туку таа била во функција и на овозможувањето на конкретна држава како нејзин составен дел, при што и власта изворот на својата праведност го црпела од начелата на христијанството. Позитивните перцепции за теократијата започнале да се менуваат во периодот на просветителството преку отфрлањето на елементот на божјата интервенција

во државните работи и преку афирмацијата на тезата дека религијата претставува чисто приватна работа, при што ваквите претстави се провлекуваат до денес. Денес на европскиот континент како најеклатантен жив пример на теократска држава е Светата Столица – Ватикан, а освен неа, значаен извор на информации за овој модел на однос меѓу уставно-правниот и религискиот систем има и во Андора, како и Монашката православна држава Света Гора како автономен дел од Грција.

4. На отсечката на моделите на односот меѓу религискиот и уставно-правниот систем во средината се наоѓа моделот на државната религија. Станува збор за таква мешавина од двата составни дела во кој една верска организација има гарантирана привилегирана положба на верскиот живот во една држава, при што ваквиот статус не го исклучува постоењето на другите вероисповеди. Напротив, тие биле признати и постојат, но не уживале ист обем на права како и официјално признатата вероисповед. Во најголем дел од случаите одредена верска организација стекнува ваков привилегиран статус најчесто поради нејзината улога во развојот на државноста на односниот народ. На останатите вероисповеди државата им гарантира соодветен обем на права во согласност со меѓународните документи и цивилизациски стандарди. Овој модел на интеракција меѓу религискиот и уставно-правниот систем најчесто се поврзува со христијанството, а како типични примери се земаат скандинавските држави во кои како доминантна се смета лутеранско-евангелската вероисповед, односно Кралството Шведска, Кралството Норвешка, Кралството Данска, Обединетото Кралство каде како доминантна вероисповед се смета Англиканската црква, додека во Република Грција доминантна вероисповед е православно христијанство.
5. Секуларната држава во себе впира три типа релации: релации меѓу државата, верските организации и граѓанинот, при што во односите меѓу граѓаните и религијата, државата е исклучена, додека во односите меѓу граѓаните и државата, религијата е исклучена. Ова значи дека граѓаните се независни во одлучувањето дали и на која верска организација ќе одлучат да ѝ припаѓаат, а државата, пак, е сосема неутрална во однос на овие прашања за кои смета дека се дел од приватната сфера на граѓаните врз кои таа нема надлежност. Процесот на секуларизација започнува да избива на преден план на светската сцена во 14 и 15 век паралелно со намалувањето на моќта и влијанието на религијата на европскиот континент, што резултирало со исчезнување на позитивните претстави за теократската власт. Причините за овие процеси биле олицетворени во движењата на крстоносците кои воспоставувајќи контакти со европскиот и азискиот Исток, ѝ носат на Западна Европа нови знаења и информации наспроти прифатените. Пропаста на Византиската Империја, исто така, резултирала со миграција на поголем број научници и интелектуалци во

Западна Европа кои ги реоткриле забравените учења на античките класици. Имајќи го ова предвид, идеите зачнати од првите либерали, во текот на 18 век добиле нова форма во периодот на просветителството преку прокламирањето на идеите за правата на човекот и на граѓанинот. Овие идеи кулминирале со Француската револуција (1789-1793), по која конечно се воспоставила секуларната држава како негација на средновековната држава која почивала на теократски основи. Формално-правното одделување на верските организации од државата се случило со носењето на првиот амандман на Уставот на САД, што силно влијаело на останатите делови од светот, а посебно на европските држави. На останатите континенти, ваквиот модел земал замав под влијание на колонизацијата, а со нејзиниот крај, новосоздадените постколонијални држави овој модел го примениле како успешен начин за избегнување на религиозните конфликти во функција на осигурување на националната консолидација.

6. Низ призма на политичкото минато на народите и на државите преполно со настани на религиозна нетолеранција, на почетокот на 20 век, во светло на реализацијата на идејата за конечен мир во светот, одговорот на западно-европските држави, меѓу другото, бил и во востановување на демократскиот принцип на верска слобода. Воведувањето на овој принцип се поклопило со развојот на претставничката демократијата, што, исто така, претставувало значаен фактор кој ја определил широчината на претставите за слободата на вероисповед. Ваквата претстава дополнително се развила и со основањето на меѓународните организации кои имале значајно влијание во однос на проширувањето на границите на слободата на вероисповед, како и во насока на проширувањето на стандардите врз поголемиот дел од државите во светот.
7. ООН како универзална меѓународна организација во светот ги поставила првите позначајни стандарди поврзани со остварувањето на човековите права и слободи, во кои неспорен дел биле и верските слободи и права. Повелбата на ОН со која била основана оваа организација има најголемо значење. Со неа се направил обид за конечно институционализирање на споменатите прашања, бидејќи за прв пат во човечката историја се поставиле стандардите кои се задолжителни за сите држави во светот. На темелот на одредбите од Повелбата се надоврзува УДХР. Со овој меѓународен документ кој имал за цел дополнително да ги издигне и да ги допрецизира стандардите за човековите права и слободи се направи транзицијата од „граѓански права“ во „човекови права“. Во групата на граѓански и политички права, УДХР го вклучило и правото на човекот на слобода на мислата, совеста и религијата. Ова право ја вклучува и слободата човекот да ја промени својата религија или убедување, како и слободата, човекот, индивидуално или во заедница со други луѓе, приватно или јавно, да ја манифестира својата религија или убедување преку подучување, практикување,

одржување служби или обреди. Понатаму, 15 години по ваквата иницијална препорака со усвојувањето на Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права и со Меѓународниот пакт за граѓански и политички права, одредбите од УДХР, вклучувајќи ги и тие за слободата на вероисповед, прераснаа во правно-задолжителни норми за државите што пристапија кон двата пакта, бидејќи тие, за разлика од УДХР, имаат статус на меѓународни договори што правно ги обврзуваат државите. На овој начин ООН извршила дополнително влијание врз националните правни поредоци во насока на обезбедување целосна заштита на човековите права и слободи. Споредбата на соодветните членови од УДХР и од Пактот за граѓански и политички права што се однесувале на слободата на вероисповед упатува на заклучокот дека ОН прави и дополнителни прецизирања, како и проширувања, посебно во 3 дела:

- › прво, забрана за присилување на луѓето во насока на задушвање или неостварување на слободата на вероисповед;
- › второ, утврдување на границите во кои услови може да се забрани остварувањето на слободата на вероисповед и
- › трето, гаранции за заштита на семејството (односно, на родителите и на децата, а во одреден случај старателите, н.з.) во делот на слободата за пренесување на семејните верски норми преку определбата за обезбедување соодветно верско образование, но без да се прецизира начинот на кој тоа би се остварувало.

Во оваа смисла е значаен и член 27 од Пактот, според кој во државите каде постојат етнички, верски или јазични малцинства лицата што припаѓаат на тие малцинства не можат да бидат лишени од правото да имаат, заедно со другите членови на својата група, свој посебен културен живот, да ја манифестираат и да ја изразуваат својата вера или да се служат со својот јазик. Овој член, со текот на годините, бил искористен како основа за усвојување на Декларацијата за елиминација на сите форми на нетолеранција базирана на религија или верување, како и на Декларацијата за правата на лицата кои припаѓаат на национални етнички, верски и јазични малцинства со кои светската организација уште подлабоко правно ја нормира слободата на вероисповед.

8. ООН има огромно значење, меѓу другото, и поради фактот што ги поставила рамките според кои денес во светот се признава и се заштитува слободата на вероисповед како основно човеково право. Светската организација дава свој огромен придонес и во насока на натамошно развивање на стандардите во оваа област преку иницирање дебати кои завршуваат со усвојување нови меѓународни документи задолжителни за државите членки на ОН. Во оваа смисла, важен е и фактот дека ООН има надлежност да се грижи за соодветното имплементирање на веќе усвоените документи подеднакво во сите де-

лови од светот. Имајќи ги предвид цивилизациските разлики (а во одредени случаи и противречности, н.з.) меѓу нациите во светот во однос на карактерот на слободата на вероисповед, ООН ја има и исклучително важната улога на медијатор кој се обидува да ги исфилтрира минималните стандарди што нужно мора да бидат почитувани од сите држави во светот и како такви да ги вообличи во меѓународно-правни норми кои потоа се прифаќаат и се имплементираат во внатрешно-правните поредоци на државите. Во оваа смисла се, на пример, ригидниот однос на одредени држави кон постоењето на други вероисповеди надвор од официјалната или во однос на прашањето на промената на вероисповедта.

Покрај нормативна, ООН врши и просветителска (едукативна) улога во насока на натамошен развој на демократијата во одредени делови од светот посебно во однос на верската толеранција. На крајот, ООН како глобална организација, преку поставените стандарди им остава широк простор на останатите регионални меѓународни организации дополнително да ја разработат областа поврзана со остварувањето на слободата на вероисповед.

9. Советот на Европа (СЕ) како меѓународна организација чија дејност е релевантна за нашата држава, исто така, има важно влијание врз развојот на стандардите поврзани со остварувањето на верските слободи и права. Ова влијание најмногу доаѓа до израз преку ЕКЧП, но и преку Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства. Во однос на ЕКЧП, структурата на одредбите поврзани со остварувањето на слободата на вероисповед, како и посредните членови поврзани со прашањето на недискриминацијата и ограничувањето на слободите и правата, во основа се исти со соодветните одредби од документите на ООН. Единствената важна разлика се состои во правната сила на конвенцијата. Имено, за разлика од документите усвоени од страна на ООН, државите членки на СЕ со ЕКЧП му делегираат овластувања на Европскиот суд за права на човекот чии одлуки се задолжителни за државите. Судот, пак, постапувајќи по претставките на лица од државите членки нуди широк спектар на информации кои фрлаат дополнително светло во однос на смислата и опсегот на определената слобода на вероисповед. Наспроти ЕКЧП, Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства е првиот правно обврзувачки мултилатерален инструмент за заштита на националните малцинства воопшто (чиј дел се и верските малцинства), а се спроведува преку националните закони и политика.
10. Покрај основите поставени со документите на ООН, Советот на Европа ја надградил оваа област преку дефинирање на европските стандарди во однос на карактерот на слободата на вероисповед што извираат од идеолошко-вредносните посебности на нациите на европскиот континент. Во оваа смисла,

согледувајќи го карактерот на документите на СЕ во оваа област, може да се заклучи дека истите претставуваат дополнително разработување, но и натамошно допрецизирање на слободата на вероисповед како основно човеково право во светло на натамошниот развој и унапредувањето на демократијата како суштинска карактеристика на европскиот континент. Ваквите процеси во СЕ како најстара европска организација имаат перманентен развој посебно низ призма на улогата на Европскиот суд за човекови права, кој, како што видовме, натамошно ги развива стандардите во оваа област. Советот на Европа посредно изврши влијание и врз државите во другите делови од светот кои од разни причини имаат пониско ниво на демократски развој, со што на одреден начин ја определува и агендата на ОН во смисла на натамошно ширење на дефинираните демократски стандарди од европскиот континент во сите делови од светот.

- 11.** Имајќи го предвид суштинскиот карактер на слободата на вероисповед во животот на една личност, на површина излегува констатацијата дека нивото на нејзиното остварување, всушност, е најдобриот доказ за степенот на вкупното почитување на човековите права и слободи, односно доказ за степенот на демократскиот развој на една средина. Во прилог на споменатото говори не само инхерентноста на религиозната свест во животот на луѓето, односно точноста на констатацијата дека луѓето се (меѓу другото) религиозни суштества, туку и самата сложеност и ширина на оваа слобода. Последното се огледа во меѓусебната испреплетеност на слободата на вероисповед со другите човекови права и слободи. Слободата на вероисповед може да добие потполна смисла единствено низ призма на каузалитетот и меѓусебната условеност со останатите човекови права. И обратно! Имено, во целосна смисла значаен дел од човековите права и слободи можат да ја добијат сопствената конечност преку остварувањето на валоризацијата и признавањето на потребата од слободно манифестирање на религиозноста кај луѓето.
- 12.** Уставно-политичкото уредување на Федеративна Југославија се темелело на т.н. „идеологија на работничката класа“, што претставувало заокружен систем на политички позиции, верувања и ставови осмислени од страна на главниот носител на политиката на оваа држава – СКЈ. Од своја страна, пак, СКЈ заедно со комунистичките партии на републиките, како дел од глобалното комунистичко движење, својата теоретска и практична основа ја црпи од начелата на марксизмот и на ленинизмот. Во Социјалистичка Македонија, односно во Федеративна Југославија практичното имплементирање на марксистичките идеолошки постулати во однос на статусот на верските организации и слободата на вероисповед се одвивале на сојузно и на републичко ниво, во уставите, како и во соодветните законски и подзаконските правни акти кои беа анализирани погоре во учебникот. На крајот од Втората светска војна политичките власти

во Социјалистичка Македонија и Федеративна Југославија со донесувањето на Декларацијата на АСНОМ за основните права на граѓанинот на демократска Македонија, како и со Законот за забрана за предизвикување на национална, расна и верска омраза и нетпреливост на претседателството на АВНОЈ, јавно манифестирале дека се определени да ги гарантираат, да ги заштитат и да ги унапредат слободите и правата на човекот и на граѓанинот во чиј дел влегува и слободата на вероисповед. Имајќи ја предвид религиската колоритност на државата која може да биде основ за сериозни нарушувања на државното единство, властите се обидувале да го надминат тоа со предвидување исклучително високи санкции за сите облици на поттикнување, меѓу другото, и на верската омраза и нетрпеливост. Исто така, имајќи го предвид идеолошкиот карактер на Федеративна Југославија, уште на самите почетоци од развојот на нејзиниот уставно-правен систем, властите настојувале да направат теориски и практичен спој меѓу принципите на социјализмот кои имаат негаторски однос кон прашањето на религијата наспроти прифатените стандарди во однос на слободата на вероисповед. Ваквата реалност била изворната причина за низата правни и политички аномалии што се пројавиле низ годините додека постоела оваа држава, а кои ги ставиле под сомнеж определбите на југословенските, односно македонските социјалистички власти за гарантирање на верските слободи и права на граѓаните, а преку тоа и за целосно остварување на неутралниот однос кон верските организации.

Со своите уставни од 1947, 1963 и 1974 година, Федеративна Југославија изградила заокружен правен систем кој во значајна мера се темелел на начелата на секуларизмот сфатен низ призмата на идеолошките постулати на марксистичкиот атеизам. Имено, верските организации за разлика од минатото биле сведени на сопствената основна мера, бидејќи државата им ги одземала оние надлежности што ги имале во минатото, а кои излегувале од рамките на темелните обврски поврзани со проповедувањето на верата. Слободата на вероисповед, пак, била прилично широко поставена на ниво на меѓународните стандарди кои започнале да се дефинираат во светот со основањето ООН. Со пресликувањето на овие сојузни уставни одредби во уставите, Социјалистичка Македонија овозможила во целост да ја заокружи филозофијата на СКЈ во однос на овие теми. Во прилог на споменатото, говорат и спецификите што произлегле од федеративното уредување, бидејќи правната рамка во оваа област подеднакво се однесувала како на Македонците со православна вероисповед како мнозинска заедница, така и на останатите народи дел од другите републики како малцинства. Наспроти уставните документи, со Законот на ФНРЈ за правната положба на верските заедници од 1951 година, како и подоцна со Законот на СРМ за правната положба на верските заедници од 1977 година, дополнително биле разработени и допрецизирани соодветните уставни одредби во однос на остварувањето на слободата на вероисповед, како и во

однос на статусот и функционирањето на верските организации. Освен тоа, биле допрецизирани и други членови во Уставот со кои одредени надлежности на верските организации биле намалени, како, на пример, организирањето на основното образование или чинот на венчавањето. Со законите ваквата логика била проширена и на други области, на пример, верскиот чин на крштавање за христијаните или обрежување за муслиманите и за Евреите, при што верските организации биле дополнително ограничени на основниот обем на активности. На крајот, со подзаконските правни акти (Уредбата на Социјалистичка Македонија за извршување на одделни одредби од Законот за правната положба на верските заедници од 1961 година) државата им ги намалила надлежностите што верските организации ги имале во минатото, а кои излегувале надвор од рамките на нивните основни задачи. Во однос на останатите активности кои како дел од нивното учење биле нужни се наметнати сериозни правни пречки, со што на одреден начин било доведено во прашање остварувањето на нивната мисија, а со тоа и на граѓаните им било оневозможено во целост да ја остварат слободата на вероисповед. Оттука, можат да се извлечат повеќе заклучоци. Имено, анализата на овие правни акти низ призма на степенот на нивната сообразеност со соодветните меѓународни демократски стандарди, упатува на заклучокот според кој нив можеме да ги поделиме во две групи.

Во првата група влегуваат сојузните и републичките уставни чии одредби се на линијата на меѓународните стандарди, додека во втората група можат да се поместат законските и подзаконските правни акти кои во дел не се на линија на меѓународните стандарди. Врз основа на ова, може да се заклучи дека во Социјалистичка Македонија, односно во Федеративна Југославија генерално била манифестирана подготвеноста на државата за нормално функционирање на верските организации и, во таа смисла, за остварување на слободата на вероисповед, меѓутоа фактички, со законските и подзаконските правни акти, кои ги допрецизирале уставните одредби тоа не било случај.

13. Со трансформирањето на Социјалистичка Македонија како независна и демократска држава од урнатините на СФРЈ била остварена националната цел на македонскиот народ и граѓаните. На тој начин бил направен најкрупниот правен дисконтинуитет во македонската историја преку деинсталирањето на социјалистичкото уредување и негова замена со демократскиот плурализам. Ваквиот процес, кој се одвивал постепено, познат под колоквијалниот назив „демократска транзиција“ имал свои импликации и во однос на прашањето на човековите права и слободи, кои, за разлика од претходниот период, започнале да се регулираат на автентичен начин преку имплементирање на соодветните западноевропски стандарди. Таквите нови уставно-правни состојби донесоа нова свежина и во однос на прашањата за статусот на верските

организации, како и верските слободи и права. Со инсталирањето на новиот уставно-правен и политички поредок, нашата земја требало да одговори на предизвиците на новото време. Во врска со прашањата поврзани со односите со верските организации и, во таа смисла, гаранциите на верските слободи и права, кај нас е изграден модел кој почивал на: прво, меѓународните западно-европски стандарди; второ, на традициите на мнозинското население до православната верзија на христијанството и трето, на реалностите на постојниот верски пејзаж.

Предизвикот на македонскиот модел на односи со верските организации, како и гаранциите на верските слободи и права се состоел во умешноста од осигурување баланс меѓу трите споменати фактори. Оттука, се смета дека во нашата земја практичните постулати во односите со верските организации, како и слободата на вероисповед, биле поставени во социјалистичкиот период во согласност со дефинираните идеолошко-политички основи: прво, во земјата како резултат на западноевропското наследство државната власт била одвоена од верските организации, што претпоставувало немешање на институциите во надлежностите на верските организации, како и забрана за суштинско инволвирање на верските организации во работите кои се во надлежност на државата; второ, државата обезбедила гаранции за остварувањето на верските слободи и права на граѓаните втемелени на универзалните и западноевропските стандарди; трето, поради традициите на мнозинското население до православната варијанта на христијанството во светло на наследството на Византиската Империја, МПЦ како и нејзиното историско и духовно наследство, имале примарно место; четврто, со оглед на македонскиот хетероген верски пејзаж се градел систем во кој се обезбедуваат гаранции за слободно дејствување и на Исламската заедница, Католичката црква, протестантските цркви, Еврејската заедница, како и на останатите помалубројни верски организации.

14. Имајќи ги предвид историско-политичките околности, како и уставната композиција, македонскиот модел на односи со верските организации е сместен некаде на средината меѓу моделот на државна религија и моделот на секуларизам, бидејќи во историско-државотворна и симболична смисла, МПЦ е издвоена наспроти останатите верски организации, но, сепак, основниот корпус на права, како и гаранциите на слободата на вероисповед се на ниво на демократските стандарди на развиениот свет. Тоа, пак, ја потврдува и хипотезата според која од практичната реализација на стандардите за односот со религиите, како и од степенот на остварување на слободата на вероисповед може да се определи демократскиот карактер на државите, вклучително и на нашата земја, при што издигнувањето на одредена вероисповед наспроти другите нужно нема непосредна врска со прашањето на нејзиниот демократски дефицит.

Резимеа

Резиме (МК)

Право и религија

Учебникот *Право и религија* е колективен и сеопфатен труд на проф. д-р Тања Каракамишева-Јовановска и на проф. д-р Александар Спасеновски, професори на катедрата по Уставно право и политички систем на Правниот факултет „Јустинијан Први“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје.

Основната намера да се напише ова дело произлезе, пред сè, од потребите на студентите што студираат на правните студии, на политичките студии, на студиите по новинарство, како и на студиите по односи со јавноста, организирани како студии од прв циклус, а, секако, и на студентите од вториот циклус, мастер студии на насоката уставно право и политички систем и мастер студиите по политички науки. Истовремено, со оглед на целите на секој универзитетски учебник, веруваме дека ова дело ќе им биде од полза и на сите заинтересирани субјекти надвор од универзитетите кои се занимаваат или се интересираат за оваа значајна проблематика.

Правото и религијата никогаш не биле автономни и независни категории една од друга.

Од секогаш религијата имала влијание во креирањето на правните системи, најнапред на полисите, на заедниците, а подоцна и на државите, како и обратно, правото низ човечката историја вршело суштинско влијание врз религијата и нејзините експоненти. Ноторен факт е дека религијата е вградена во темелите на сите модерни правни системи што егзистираат во бројни држави, почнувајќи од оние на Средниот Исток, преку Африка, Европа, до Латинска и Северна Америка и Азија. Колку и како религијата извршила влијание врз правото на одделните правни системи е прашање на кое аналитичарите можат да дадат прецизен одговор.

Секако, и обратната релација е мошне интересна и важна – колку правото и конкретно воспоставените правни системи извршиле или вршат влијание врз обликувањето на религијата и на религиозните субјекти и правила.

Во овој контекст, за нас од посебен интерес се истражувањата на начините како уставно-правното уредување, како уставно-правните системи на државите имаат влијание врз религијата, врз верските здруженија, како и врз остварувањето на човековите слободи и права. Ова прашање е неспорно дека има милениумска традиција.

Оттаму доаѓа и заклучокот дека на човекот му стојат на располагање огромни историски искуства, различни видови согледувања и безброј практични примери каде се воочени меѓусебните влијанија на правото со религијата и на религијата со правото.

Меѓутоа, иако голем број теоретичари имаат оставено сопствен белег во откривањето на смислата и законитостите на овие две глобални и цивилизациски теми, сепак, и денес е голем интересот на научната јавност за уште едно ново препрочитување на досегашните текстови и утврдување сопствен дискурс при анализата на овие феномени.

Веројатно една од причините за ова лежи во динамичноста на правото и развојот на државата, од една, и фундаменталното значење на религијата врз таа динамичност и комплексност, од друга страна.

Интелектуалниот интерес за релациите меѓу овие две категории е детерминиран и од индивидуалниот пристап на секој од истражувачите дека можеби нешто е испуштено од претходниците, дека можеби нешто е поинаку прикажано или недоволно објаснето.

Токму овие мотиви, надополнети со теориската празнина во однос на разјаснувањето на односот право и религија во нашата земја, беа клучната детерминанта да направиме детална анализа на оваа обемна и прилично комплексна материја.

Како автори на учебникот се надеваме дека навлеговме во секое сокаче објаснувајќи ги притоа најважните елементи со должно внимание.

Напоменуваме дека ова е прв учебник по Право и религија на Правниот факултет „Јустинијан Први“, но и во државата.

***Право и религија* е шестиот учебник кој го издаваме како резултат на континуираната и долгогодишна поддршка, што како автори ја добиваме од Фондацијата Конрад Аденауер.**

До сега, како дел од овој мегапроект, беа издадени следните учебници:

- › *Политички партии и интересовни групи*, како и англиската верзија на учебникот со наслов „Political parties and interest groups“, во 2016 година;
- › *Современи политички системи*, како и англиската верзија на учебникот со наслов „Contemporary political systems“, во 2018 година, како и
- › учебникот *Парламентарно право*, во 2019 година.

Имајќи го предвид истакнатото, како автори изразуваме искрена благодарност до Претставништвото на Фондацијата Конрад Аденауер, во Скопје затоа што ја препозна вредноста и ја поддржа реализацијата на оваа проектна идеја, овозможувајќи натамошно да се осовремени образовниот процес на македонските универзитети, но и да се олесни студирањето бидејќи студентите овие дела ги добиваат целосно бесплатно. Секако, имајќи го предвид карактерот на материјата со која се занимаваме во книгите, вклучително и во оваа, веруваме и дека сите ентузијастички надвор од универзитетите во општеството, својата жед за поголемо знаење за политичките партии, за политичките системи, за законодавната власт, како и за односот помеѓу правото и религијата ќе можат уште повеќе да ја задоволат, што претставува уште еден аргумент повеќе во прилог на вредноста на овој исклучително значаен издавачки проект.

Rezime (SQ)

E Drejta Dhe Religjioni

Libri shkollor „E drejta dhe religjioni “ është studim kolektiv dhe gjithpërfshirës e prof. D-r Tanja Karakamisheva- Jovanovska dhe e prof. D-r. Aleksandar Spasenovski, profesorë në katedrën e të drejtës kushtetuese dhe sistemit politik të fakultetit juridik “Justiniani i Parë” pranë Universitetit „Shën Kirili dhe Metodi” në Shkup.

Synimi kryesor për të shkruar këtë vepër buroi kryesisht nga nevojat e studentëve që studiojnë drejtësi, studime politike, gazetari dhe studime të marrëdhënieve me publikun të organizuara si studime të ciklit të parë, dhe natyrisht për studentë të ciklit të dytë, master në fushën e së drejtës kushtetuese dhe të sistemit politik, dhe master në shkencat politike. Në të njëjtën kohë, duke pasur parasysh qëllimet e secilit libër shkollor të universitetit, ne besojmë se kjo punë do të përfitojë nga të gjithë palët e interesuara jashtë universiteteve që janë të angazhuar ose të interesuar për këtë çështje të rëndësishme..

E drejta dhe feja kurrë nuk kanë qenë kategori autonome dhe të pavarura nga njëra-tjetra.

Religjioni ka pasur gjithmonë një ndikim në krijimin e sistemeve juridike, së pari mbi politikën, mbi komunitetet dhe më vonë shtetet, dhe anasjelltas, e drejta përgjatë historisë njerëzore ka pasur një ndikim domethënës mbi religjionin dhe eksponentët e tij. Është fakt i pakontestueshëm se religjioni është inkorporuar në themelet e të gjitha sistemeve juridike moderne që ekzistojnë në një numër vendesh, duke filluar nga ato në Lindjen e Mesme, përmes Afrikës, Evropës, deri në Amerikën Latine dhe Amerikën e Veriut dhe Azinë. Sa dhe si ka ndikuar religjioni në ligjin e sistemeve juridike individuale është një pyetje të cilës analistët mund t'i japin një përgjigje të saktë.

Sigurisht, marrëdhënia e kundërt është gjithashtu shumë interesante dhe e rëndësishme - në çfarë mase e drejta dhe sistemet juridike konkretisht të përcaktuara kanë ndikuar ose ndikojnë në shndërrimin e religjionit dhe subjekteve dhe rregullave fetare. Në këtë kontekst, me interes të veçantë për ne janë hulumtimet në mënyrat me të cilat rregullimi kushtetues-ligjor, se si sistemet kushtetuese-juridike të shteteve ndikojnë në religjionin, shoqatat fetare dhe ushtrimin e lirive dhe të drejtave të njeriut. Kjo pyetje është pa dyshim një traditë mijëvjeçare.

Nga kjo del përfundimi se njeriu ka në dispozicion përvoja të gjëra historike, njohuri të ndryshme dhe shembuj të panumërt praktik të ndërveprimit të së drejtës me religjionin dhe anasjelltas.

Sidoqoftë, megjithëse shumë teoricienë kanë lënë gjurmën e tyre në zbulimin e kuptimit dhe ligjshmërisë së këtyre dy temave globale dhe civilizuese, prapëseprapë ka interes të madh nga opinioni shkencor për një rishikim tjetër të teksteve ekzistuese dhe vendosjen e diskutit të tyre në analizimin e këtyre fenomeneve.

Mbase një nga arsyet për këtë qëndron në dinamikën e së drejtës dhe zhvillimin e shtetit, nga njëra anë, dhe rëndësinë themelore të religjionit nga kjo dinamikë dhe kompleksitet, nga ana tjetër.

Interesimi intelektual për marrëdhëniet midis këtyre dy kategorive përcaktohet edhe nga qasja individuale e secilit prej studiuesve se diçka mund të jetë lënë anash nga paraardhësit, se diçka mund të jetë paraqitur ndryshe ose të shpjegohet në mënyrë të pamjaftueshme..

Janë pikërisht këto motive, të shoqëruara me zbrazëtirën teorike në sqarimin e marrëdhënies mes së drejtës dhe religjionit në vendin tonë, ata që ishin përcaktuesi kryesor i një analize të hollësishme të kësaj çështje të gjerë dhe mjaft komplekse.

Si autorë të librit shkollor, shpresojmë që të kemi hyrë në secilën rrugicë duke shpjeguar elementet më të rëndësishme me kujdes të duhur.

Shënojmë se ky është libri i parë shkollor me temë “E drejta dhe religjioni” në Fakultetin e Drejtësisë “Justiniani i Parë”, por edhe në vend.

Vepra “E drejta dhe religjioni” është libri i gjashtë që e botojmë si rezultat i mbështetjes së vazhdueshme dhe afatgjatë, të cilën ne si autorë marrim nga Fondacioni “Konrad Adenauer”.

Der më tash, si pjesë e këtij mega-projekti, janë botuar tekstet shkollore në vijim:

- › Partitë politike dhe grupet e interesit, si dhe versioni në anglisht i librit shkollor me titull Partitë politike dhe grupet e interesit, në vitin 2016;
- › Sistemet politike bashkëkohore, si dhe versioni në anglisht i librit shkollor „Contemporary political systems“ në vitin 2018, si dhe
- › Teksti shkollor „E drejta parlamentare, në vitin 2019.

Duke pasur parasysh të lartpërmendurën, si autorë, ne shprehim mirënjohjen tonë të sigurtë për zyrën përfaqësuese të Fondacionit Konrad Adenauer në Shkup për njohjen e vlerës dhe mbështetjen e realizimit të kësaj ideje projekti, duke bërë të mundur modernizimin e mëtutjeshëm të procesit arsimor të universiteteve maqedonase, por edhe për të lehtësuar studimin sepse studentët i marrin këto vepra falas. Sigurisht, duke pasur parasysh natyrën e materialit me të cilin merremi në librat, përfshirë edhe

këtë, besojmë gjithashtu se të gjithë entuziastët e shoqërisë jashtë universiteteve, etja e tyre për njohuri më të mëdha të partive politike, sistemeve politike, legjislaturës, si dhe në lidhje me marrëdhëniet midis së drejtës dhe religjionit, do të jenë në gjendje të kënaqin edhe më shumë, që është edhe një argument tjetër nën dritën e vlerës së këtij projekti botues jashtëzakonisht të rëndësishëm.

Zusammenfassung (DE)

Recht Und Religion

"Recht und Religion" ist ein umfassendes Lehrwerk von Prof. Dr. Tanja Karakamiševa-Jovanovska und Prof. Dr. Aleksandar Spasenovski von der Fakultät für Verfassungsrecht und Politische Systeme der Juristischen Fakultät "Justinian I" der Universität "St. Kyrill und Method" in Skopje.

Das Lehrbuch deckt in erster Linie den Bedarf der Studierenden der Rechtswissenschaften, der Politikwissenschaften, des Journalismus und der Öffentlichkeitsarbeit im Bachelor-Studium sowie der Studienrichtungen Verfassungsrecht und politisches System und Politikwissenschaften auf der Master-Stufe ab. Wie jedes universitäre Lehrbuch wird das vorliegende Werk auch für all diejenigen außerhalb der Universität von Interesse sein, die sich mit dem vorliegenden Thema beschäftigen.

Recht und Religion waren nie autonome, voneinander unabhängige Kategorien.

Rechtssysteme wurden immer unter dem Einfluss von Religionen erschaffen, ob in der Polis, in Gemeinschaften oder später in Staaten, ebenso wie das Recht in der Geschichte der Menschheit stets eine wichtige Rolle für Religionen und ihre Exponenten gespielt hat. Die Religion ist in die Grundfesten aller modernen Rechtssysteme eingegangen, vom Mittleren Osten über Afrika, Europa, Latein- und Nordamerika bis Asien. Die Frage, wie groß und welcher Art der jeweilige Einfluss der Religion gewesen ist, kann von entsprechenden Experten genau beantwortet werden.

Natürlich ist auch der Einfluss des Rechts und der einzelnen Rechtssysteme auf die Ausgestaltung der Religion, ihre Regeln und ihre Vertreter, früher wie heute, von hoher Relevanz. In diesem Zusammenhang interessiert uns vor allem, in welcher Weise verfassungsrechtliche Regelungen und Systeme sich auf Religionen und Glaubensgemeinschaften auswirken, wie auch darauf, wie Menschenrechte und Grundfreiheiten wahrgenommen werden können - eine Frage von anhaltender Aktualität.

Insofern können wir festhalten, dass wir aus weitreichenden historischen Erfahrungen schöpfen können und dass uns unterschiedliche Betrachtungen und unzählige Praxisbeispiele zur Verfügung stehen, aus denen die jeweiligen Wechselwirkungen von Recht und Religion hervorgehen.

Zahlreiche Wissenschaftler haben der Erforschung von Bedeutung und Gesetzmäßigkeiten dieser beiden globalen gesellschaftlich hoch relevanten Bereiche bereits ihren Stempel aufgedrückt. Trotzdem ist heute das Interesse der wissenschaftlichen Gemeinschaft an einer weiteren Lesart der bisherigen Texte und an der Etablierung eines eigenen Analysediskurses hoch.

Vermutlich liegt einer der Hauptgründe im Zusammenwirken der dynamischen Entwicklung von Recht und Staat einer- und der grundlegenden Bedeutung des Glaubens in Anbetracht dieser Dynamik und Komplexität andererseits.

Das Interesse an der Beziehung zwischen Recht und Religion wird vom individuellen Ansatz jedes einzelnen Wissenschaftlers bestimmt, geleitet vom Wunsch, vorhandene Theorien zu ergänzen, auf Lücken hinzuweisen und diese zu füllen.

Neben diesen Gründen war auch das Fehlen eines Lehrwerks zum Verhältnis zwischen Recht und Religion entscheidend um eine detaillierte Analyse dieser umfangreichen und komplexen Materie zu erstellen.

Als Autoren des Lehrbuchs hoffen wir, es sei uns gelungen, das Thema in seinen zahlreichen Facetten abzudecken und die wichtigsten Bereiche ausreichend zu beleuchten.

Bei unserem Buch handelt es sich nicht nur an der Juristischen Fakultät "Justinian I" sondern auch landesweit um das erste Lehrwerk zum Thema "Recht und Religion".

Es ist das sechste Lehrbuch, das wir im Rahmen der langjährigen fortlaufenden Unterstützung durch die Konrad-Adenauer-Stiftung herausgeben.

Bisher umfasst unser gemeinsames Projekt die folgenden Bände:

- › Politische Parteien und Interessengruppen, auf Mazedonisch und Englisch (unter dem Titel "Political parties and interest groups"), erschienen 2016;
- › Moderne politische Systeme, auf Mazedonisch und Englisch (unter dem Titel "Contemporary political systems"), erschienen 2018;
- › "Parlamentsrecht", erschienen 2019.

Vor diesem Hintergrund möchten wir Autoren dem Büro der Konrad-Adenauer-Stiftung in Skopje unseren aufrichtigen Dank für die Anerkennung der Bedeutung und die Unterstützung der Verwirklichung unserer Projektidee aussprechen. Damit können wir gemeinsam zur Modernisierung der Bildung an mazedonischen Universitäten beitragen sowie die Studierenden unterstützen, da sie diese Werke kostenfrei beziehen können.

Hinsichtlich der Themen, mit denen wir uns in unseren Lehrbüchern beschäftigen - und dabei bildet das vorliegende Werk keine Ausnahme -, sind wir überzeugt, dass sie auch allen Interessierten außerhalb der Universitäten helfen werden, ihren Wissensdurst betreffend politische Parteien, politische Systeme, Parlamente sowie die Beziehung zwischen Recht und Religion zu stillen, was zweifelsohne einen weiteren Vorteil dieses außerordentlich bedeutsamen Buchprojekts darstellt.

Summary (EN)

Law and Religion

The coursebook “Law and Religion” is a collective and comprehensive study prepared by Professor Tanja Karakamiseva, PhD, and Professor Aleksandar Spasenovski, PhD, both professors at the Constitutional Law and Political System department at the Law Faculty “Iustinianus Primus”, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje.

The main purpose for writing this book derived primarily from the needs of the students of law, political studies, journalism, as well as public relations studies, organized as studies in the 1st cycle, and, of course, the students in the second cycle, or master studies in constitutional law and political system, as well as master studies in political sciences. At the same time, considering the aims of any university coursebook, we believe that this paper will be of benefit to all relevant stakeholders outside the Universities, who will be dealing with or are interested in this important issue.

Law and religion have never been autonomous and independent of each other.

Religion has always influenced the creation of legal systems, starting with the polises, then the communities, and later the states, and the other way around - law has had significant influence on religion and its exponents throughout human history. It is a notorious fact that religion is embedded in the foundations of all modern legal systems existing in many states, starting with those in the Middle East, through Africa, Europe, to Latin and North Americas and Asia. To what extent and how religion has influenced the law of the respective legal systems is a question that can be precisely answered by the analysts.

Of course, the reverse relation is also very interesting and important – to what extend the law and the specifically established legal systems have had influence on shaping religion and religious entities and regulations.

In this context, it is particularly important for us to research the ways in which the constitutional and legal order, or the constitutional and legal systems of the states affect religion and religious associations, as well as the respect of the human rights and freedoms. This issue has indisputably had a millennial tradition.

This brings us to the conclusion that people today have a significant historical experience at their disposal, as well as different kinds of views and numerous practical examples of evident mutual influences between the law and the religion and vice versa.

However, although great many theorists have left their traces in revealing the meaning and the principles governing these two global and civilizational themes, the scientific community, even today, shows growing interest for another review of the available papers, in order to determine a specific discourse in analyzing these phenomena.

The reason for this is most probably related to the dynamic nature of the law and the development of the state, on one hand, and the fundamental importance of religion for that dynamism and complexity, on the other.

The intellectual interests in the relations between these two categories is determined by the individual approach of each of the researches, because of the possibility that something has been omitted by their predecessors, or presented in a different way, or insufficiently explained.

These very motifs, supplemented with the theoretical void in relation to the explanation of the relationship between the law and the religion in our country, serves as the key determinant to conduct detailed analysis of this vast and relatively complex matter.

As authors of this coursebook we hope that we entered every alley trying to explain the most important element with due attention.

We would like to highlight that this is the first coursebook of “Law and Religion” at the Law Faculty “Iustinianus Primus”, but also in the country.

The paper “Law and Religion” is the sixth coursebook published as a result of the continuous and long-term support provided to us as authors by the Konrad Adenauer Foundation.

Within this mega project, the following coursebooks have been published so far:

- › “Political Parties and Interest Groups”, as well as the English version of the coursebook with the same title, published in 2016;
- › “Contemporary Political Systems”, as well as the English version of the coursebook with the same title, in 2018, and
- › The coursebook “Parliamentary Right”, in 2019.

Having in mind the aforementioned, as authors, we would like to express our genuine gratitude to the representatives of the Konrad Adenauer Foundation in Skopje, for recognizing the value and supporting the realization of this project idea, thus enabling further modernization of the educational process in the Macedonian universities, as well as facilitating the studies by enabling students to use these resources for free. Having in mind the character of the matter that we deal with in the books, including this one, we believe that all enthusiasts outside the universities in the society will be able to satisfy their need for more knowledge about the political parties, the political systems, the legislative powers, as well as the relation between the law and the religion, which is another argument in favour of the value of this exceptionally important publication.

Користена литература

- › **A. Raymond Randolph**, *Spreading Democracy*, Northwestern University Law Review бр.: 1, 2008, стр.: 431-432.
- › **A. Benigar**, *Alojze Stepinac - hrvatski kardinal*, Зарпеб, 1993.
- › **Abdelmajid Charfi**, *Islam and Democracy: Are They Compatible?*, Palestine-Israel Journal, стр.: 67-72.
- › **Abdullahi Ahmed An-Na'im**, *The Interdependence of Religion, Secularism, and Human Rights-Prospects for Islamic Societies*, Common Knowledge бр.: 1, 2005, стр.: 56-80.
- › **Abdulrahim P. Vijapur**, *International Protection of Minority Rights*, International Studies бр.: 4, Sage Publications 2006, стр.: 367-394.
- › *About America: The Constitution of the United States of America with Explanatory Notes adapted from the World Book Encyclopedia*, World Book, 2004;
- › **Adrien Katherine Wing**, *Is Secularism Possible in a Majority-Muslim Country?: The Turkish Example*, Texas International Law Journal, стр.: 1-54.
- › **Ahmet Alibašić**, *Modeli uređenja odnosa između države i vjerskih zajednica u Evropi i SAD i njihove konsekvence*, Glasnik Rijaseta IZ, LXIV: 9-10, 2002
- › **Akbar S Ahmed**, et.all., *Islam, Globalization, and Postmodernity*, London, Routledge, 1994.
- › **Åke Sander**, *The Status of Muslim Communities in Sweden*, Ithaca Press, Berkshire, 1996.
- › **Alan S. Rosenbaum**, *The Philosophy of Human Rights: International Perspectives*, Greenwood, Connecticut, 1980.
- › **Alan Singer**, *Separation of Church and State Protects Both Secular And Religious Worlds*, Phi Delta Kappan, 2000.
- › **Alex Callinicos**, *The Revolutionary Ideas of Karl Marx*, Bloomsbury, Лондон, 1983.
- › **Alexander Aleinikoff**, *Comments on the Rights of Others*, European Journal of Political Theory, Sage Publications.
- › **Alexander Benard**, *The Advantage to Islam of Mosque-State Separation*, Policy Review, 2008, стр.: 65-75.
- › **Alexander Kyrlezhev**, *Relationships Between Human Rights Concept And Religious Values*, Religion in Eastern Europe бр.: 1, фебруари 2007, стр.: 41-47.
- › **Alexandra Chirinos**, *Finding the Balance Between Liberty and Security: The Lords' Decision on Britain's Anti-Terrorism Act*, Harvard Human Rights Journal бр.: 18, стр.: 266-276.

- › **Alfredo Quispe Correa**, *The Evolution of Religious Beliefs in a Constitutional Text*, Brigham Young University Law Review, 1998, стр.: 357-369.
- › **Allen D. Hertzke**, *Roman Catholicism and the Faith-based Movement for Global Human Rights*, The Review of Faith & International Affairs, 2005/06.
- › **Amanda S. Bourque et.all.**, *Historical Dictionary of the Third French Republic, 1870-1940*, Greenwood Press, 1986.
- › *Analysis of the Law on Freedom of Religion in Macedonia*, The Institute on Religion & Public Policy, септември 2008.
- › **Anders Berg-Sørensen**, *Politicising Religions*, Political Theory бр.: 6, Sage Publications, декември 2006, стр.: 800-806.
- › **Andrea Baumeister**, *Diversity and Unity - The Problem with 'Constitutional Patriotism'*, European Journal of Political Theory, Sage Publications.
- › **Andreas Hasenclever** и **Volker Rittberger**, *Does Religion Make a Difference? Theoretical Approaches to the Impact of Faith on Political Conflict*, Millennium: Journal of International Studies, 2000, стр.: 641-674.
- › **Andreas Osiander**, *Religion and Politics in Western Civilisation: The Ancient World as Matrix and Mirror of the Modern*, Millennium: Journal of International Studies бр.: 3, стр.: 761-790.
- › **Andrei Oskarovi**, *Church-State relations in the Russian Federation*, Brigham Young University Law Review, 1996.
- › **Andrew Clapham**, *Human Rights-A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2007.
- › **Andrey S. Makarychev**, *Politics, the State, and De-Politicization - Putin's Project Reassessed*, Problems of Post-Communism, бр.: 5, септември/октомври 2008, стр.: 62-71.
- › **Arcort Krishnaswami**, *Study of Discrimination in the Matter of Religious Rights and Practicies*, United Nations, 1960.
- › **Arlene Swidler**, *Human Rights in Religious Traditions*, Pilgrims, New York, 1982.
- › **Atanas Krussteff**, *An Attempt at Modernization: The New Bulgarian Legislation in the Field of Religious Freedom*, Brigham Young University Law Review, 2001, стр.: 575-602.
- › **Barry A. Kosmin**, *Contemporary Secularity and Secularism*, Institute for the Study of Secularism in Society and Culture, 2007.
- › **Bartłomiej Kaminski**, *The Collapse Of State Socialism*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1991.

- › **Baruch Kimmerling**, *Jurisdiction in an Immigrant-Settler Society-The "Jewish and Democratic State"*, Comparative Political Studies бр.: 10, декември 2002, стр.: 1119-1144.
- › **Ben Clarke**, *Freedom of Speech and Criticism of Religion: What are the Limits?*, Murdoch University E Law Journal бр.: 2, 2007, стр.: 94-121.
- › **Benedetto Fontana**, *Gramsci on Politics and State*, Journal of Classical Sociology бр.: 2, 2002, стр.: 157-178.
- › **Benedict XVI**, *Europe and Its Discontents*, First Things, јануари 2006, стр.: 16-22.
- › **Bernadette A. Meyler**, *The Limits of Group Rights: Religious Institutions and Religious Minorities in International Law*, Cornell Law School, бр.: 08-013, 2008.
- › **Bernard Bailyn**, *The Ideological Origins of the American Revolution*, Belknap Press of Harvard University Press, 1967.
- › **Bernard J. Verkamp**, *Encyclopedia of Philosophers on Religion*, McFarland & Company, 2008.
- › **Bernard Lewis**, *Freedom and Justice in Islam*, Society бр.: 2, јануари/февруари 2007, стр.: 66-70.
- › **Bertrand Russell**, *A History of Western Philosophy*, Simon and Schuster, 1945.
- › **Bertrand Russell**, *Religion and Science*, Oxford University Press, 1997.
- › **Biran Tierney**, *The Idea of Natural Rights: Studies on Natural Rights, Natural Law and Church Law 1150-1625*, 1997.
- › **Blandine Chelini-Pont**, *Religion and Society in Europe*, Conference: "Law and Religion in Transitional Societies", Norway, 2006.
- › **Brad K. Blitz**, *War and change in the Balkans: nationalism, conflict and cooperation*, глава 9 Andrew Rosos, *Disintegration of Yugoslavia: Macedonia's Independence and Stability in the Balkans*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- › **Brice Dickson**, *The United Nations and the Freedom of Religion*, International and Comparative Law Quarterly, 1995.
- › **Bryan S. Turner**, *Islam, Religious Revival and the Sovereign State*, The Muslim World, 2007, стр.: 405-418.
- › **Buihe P. Okenu**, *The Right to Freedom of Religion vis a vis Religious Intolerance in the New Millennium*, дипломска работа, University of Georgia School of Law, 2002.
- › **C.W. Dugmore**, *The Journal of Ecclesiastical History*, Cambridge University Press.
- › **Camil Ungureanu**, *The Contested Relation between Democracy and Religion Towards a Dialogical Perspective?*, European Journal of Political Theory бр.: 4, стр.: 405-429.

- › **Carl H. Esbeck**, *The Establishment Clause as a Structural Restraint on Governmental Power*, Iowa Law Review бр.: 1, 1998.
- › **Carmen López Alonso**, *Laičnost ili odvajanje države od religije u (zapadno) evropskoj tradiciji*, *Religija i sekularna država*, Međunarodni simpozij Religija i sekularna država, Fondacija Konrad Adenauer, Sarajevo, 2007.
- › **Carole Rogel**, *The Breakup of Yugoslavia and its Aftermath*, Greenwood Press, 2004.
- › **Carolyn Evans**, *Church-State Relations in the European Court of Human Rights*, Brigham Young University Law Review, 2006.
- › **Carsten Bagge Laustsen** и **Ole Wæver**, *In Defence of Religion: Sacred Referent Objects for Securitization*, Millennium: Journal of International Studies, 2000, стр.: 705-739.
- › **Ceiko Muller-Ehrenholz**, *America's Battle for God: A European Christian Looks at Civil Religion*, Eerdmans Publishing, 2007.
- › **Charles H. Lippy**, *Encyclopedia of Religion in America*, CQ Press, 2010.
- › **Chaya T. Halberstam**, *Negotiating Law and Religion in Ancient Jewish Texts*, Law, Culture and the Humanities, 2007, стр.: 189–204.
- › **Chris Beneke**, *Beyond Toleration: The Religious Origins of American Pluralism*, New York, Oxford University Press, 2006.
- › **Christine Girard**, *Amendments to the Russian Religious Freedom Law and the rule of law in Russia*, University of Paris.
- › **Christoffer Badse** и **Rebecca Swank**, *Religion and Human Rights: Universalism, Cultural relativism, and Integration*, The Danish-American Dialogue On Human Rights, лето 1997.
- › **Christopher J. Anderson et.all.**, *In the Eye of the Beholder? The Foundations of Subjective Human Rights*.
- › **Christopher J. Eberle**, *God, War, and Conscience*, Journal of Religious Ethics, 2007, стр.: 479–507.
- › **Christopher L. Bisruber**, *Religious Freedom and the Constitution*, Harvard University Press, 2007.
- › **Christopher L. Eisgruber** и **Lawrence G. Sager**, *Religious Freedom and the Constitution*, President and Fellows of Harvard College, 2007.
- › **Christopher Marsh**, *Russian Orthodox Christians and Their Orientation toward Church and State*, Journal Of Church and State, стр.: 545-561.
- › **Christopher Preston**, *Islam in Russia Under the Federal Law on Freedom of Conscience and on Religious Associations: Official Tolerance in an Intolerant Society*, Brigham Young University Law Review, 2001, стр.: 773-815.

- › **Christopher S. Mackay**, *Ancient Rome: A Military and Political History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- › *Church and State: A Delicate Balance*, American History, 2007.
- › **Clarence Gallagher**, *Church Law and Church Order in Rome and Byzantium: A Comparative Study*, Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs бр.: 8, Ashgate Variorum, 2002.
- › **Claude Beaufort Moss**, *The Church of England*, The Faith Press, London, 1957.
- › **Clyde Wilcox** и **Rachel Goldberg**, *Public Opinion on Church-State Issues in a Changing Environment*, Journal for the Scientific Study of Religion бр.: 2002, стр.: 369–376.
- › **Cole Durham, Jr.**, *Revivifying the Field of Law and Religion*, Emory Law Journal бр.: 57, 2008, стр.: 1411-1414.
- › **Cole Durham, Jr.**, *The Availability of Legal Entities to Religious Communities: Comparative Legal Perspectives*, Conference: "Law and Religion in Transitional Societies", Norway, 2006.
- › *Collins English Dictionary - Complete & Unabridged 10th Edition*, William Collins Sons, 2009.
- › *Conditions in East-Central Europe*, Comparative Political Studies бр.:, септември 2005, стр.: 771-798.
- › **Daniel L. Chen** и **Jo Thori Lind**, *Religion, Welfare Politics, and Church-State Separation*, Journal of Ecumenical Studies бр.: 1, зима 2007, стр.: 42-52.
- › **Daniel L. Dreisbach**, *The Wall of Separation*, Christian History & Biography, бр.: 99, Christianity Today International.
- › **Daniel Philpott**, *Religious Freedom and the Undoing of the Westphalian State*, Michigan Journal of International Law, лето 2004, стр.: 981-998.
- › **Daniel Price**, *Islam and Human Rights: A Case of Deceptive First Appearances*, Journal for the Scientific Study of Religion, 2002, стр.: 213–225.
- › **Daniel Wehrenfennig**, *The Human Right of Religious Freedom in International Law*, Peace Review: A Journal of Social Justice бр.: 18, стр.: 403–410.
- › **Daniele Joly** and **Karima Imtiaz**, *Muslims and Citizenship in the United Kingdom*, New European Identity and Citizenship, 2002.
- › **Darek H. Davis**, *The Evolution of Religious Freedom as a Unoversal Human Right: Examing the Role of the 1981 United Nation Declaration on the Eliimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief*, Brigham Young University Law Review, 2002.

- › **David Aikman**, *Foundations of Faith and Freedom*, World & I бр.: 13, 1998.
- › **David Cole**, *Bush and God*, The Nation, 2003.
- › **David Fergusson**, *Church, State and Civil Society*, Cambridge University Press 2004.
- › **David Hoehner**, *Liberal Democracy and Christianity: The Church's Struggle to Make Public Claims in a Post-Teleological World*, Evangelical Review of Theology, 2008, стр.: 346-354.
- › **David Iston**, *The Political System*, New York, 1963.
- › **David Levinson**, *Religion-A Cross-Cultural Encyclopedia*, Abc-Clio, 1996.
- › **David Little**, *Does the Human Right to Freedom of Conscience, Religion, and Belief Have Special Status?*, Brigham Young University Law Review, 2001, стр.: 603-610.
- › **David Little**, *Religion, Conflict and Peace*, Case Western Journal of International Law бр.: 95, 2006, стр.: 95-103.
- › **David O. Conkle**, *Constitutional Law: The Religion Clauses*, New York, Foundation Press, 2003.
- › **David Oswald Hunter Blair**, *Established Church of Scotland*, Catholic Encyclopedia, 1913.
- › **David Robertson**, *A Dictionary of Human Rights*, Europa Publications, 1997.
- › **Demetrios Chomatianos**, *Letter to Constantine Kabasilas*, Analecta Sacra et Classica Spicilegio Solesmensi Parata, Rome, 1891.
- › **Derek H. Davis**, *Religious Freedom in Northern Europe in the Twenty-first Century*, Dawson Institute of Church-State Studies, 2000.
- › **Donald M. Nicol**, *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.
- › **Douglas F Kelly**, *The Emergence of Liberty in the Modern World*, Presbyterian and Reformed Publishing, 1992.
- › **Dwight N.Hopkins et.all**, *Religions/Globalizations: Theories and Cases*, Durham, Duke University Press, 2001.
- › *Early Christian and Byzantine Philosophy*, том I, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 1966.
- › **Edd Doerr** и **Albert Menendez**, *Religious Liberty and State Constitutions*, Prometheus Books, 1993.
- › **Edd Doerr**, *The Importance of Church-State Separation*, Prometheus Books, 2004.
- › **Edwin Meese III**, *The Heritage Guide to the Constitution*, The Heritage Foundation, 2005.

- › **Elisabeth Eid**, *Interaction between international and Domestic Human Rights Law: A Canadian Perspective*, The International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy, стр.: 1-10.
- › **Elizabeth Shakman Hurd**, *The Political Authority of Secularism in International Relations*, European Journal of International Relations бр.: 2, 2004, стр.: 235-262.
- › **Elwyn Smith**, *Religious Liberty in the United States: The Development of Church-State Thought Since the Revolutionary Era*, Fortress Press, 1972.
- › **Émile Durkheim**, *The Elementary Forms Of The Religious Life*, 1912.
- › *Enciklopedija Političke Kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993;
- › *Encyclopedia of Marxism*, (marxist.org), 12.7.2012.
- › *Encyclopedia of Nationalism*, Academic Press, 2001.
- › **Enes Karić**, *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini XX stoljeća*, El-Kalem, Сараево, 2004.
- › **Eric L. McDaniel**, *God's Party? Race, Religion, and Partisanship over Time*, Political Research Quarterly бр.: 2, јуни 2008, стр.: 180-191.
- › **Eric O. Hanson**, *Religion and Politics in the International System Today*, New York, Cambridge University Press, 2006.
- › *First Amendment - Religion and Expression*, Senate Journal, септември 1789.
- › **Frederick Clarkson**, *Eternal Hostility: The Struggle Between Theocracy and Democracy*, Common Courage Press, 1997.
- › *Freedom to Believe - A Defining Freedom*, UN Chronicle бр.: 3, 2006, стр.: 14.
- › **Fritz Kern**, *The Lack of Legislative Power, The Middle Ages: Readings in Medieval History*, 1970.
- › **Gabriël A. Moens**, *The Menace of Neutrality in Religion*, Brigham Young University Law Review, лето 2004, стр.: 535-574.
- › **Garda Ghista**, *Theodemocracy – the Emerging Global Paradigm* (proutglobe.org), 16.3.2012.
- › **Garrett Ward Sheldon**, *Encyclopedia of Political Thought*, Facts On File, 2001.
- › **George Katrougalos**, *The Constitutional History of Greece, in the Balkan Context*, (cecl.gr), 17.5.2012.
- › **George W. Bush**, *Decision Points*, Crown Publishers, 2010.
- › **Gerald O'Collins**, *John Paul II on Christ, the Holy Spirit, and World Religions*, Irish Theological Quarterly бр.: 72, 2007, стр.: 323-337.

- › **Gordon D. Newby**, *A Concise Encyclopedia of Islam*, Oneworld Publications, 2002.
- › **Gordon Melton**, *Religious Pluralism: Problems and Prospects*, Brigham Young University Law Review, 2001, стр.: 619-630.
- › **Gordon Newby**, *A Concise Encyclopedia of Islam*, Oneworld Publications, 2002.
- › **Gregory T. Armstrong**, *Church and State Relations: The Changes Wrought by Constantine*, Journal of Bible and Religion, Oxford University Press, бр.: 1, 1964.
- › **Knox H. Thames**, *International Religious Freedom Advocacy: A Guide to Organizations, Law, and NGOs*, Baylor University Press, 2009.
- › **Haim H. Cohn**, *Religious Freedom and Religious Coercion in the State of Israel*, Human Rights Review, јануари-март 2002, стр.: 3-35.
- › **Hans Dieter Betz et.all.**, *Religion Past & Present-Encyclopedia of Theology and Religion*, Koninklijke Bill nv, 2007.
- › **Hans Michael Heinig**, *Law on Churches and Religion in the European Legal Area – Through German Glasses*, German Law Journal, бр.: 6, стр.: 563-576.
- › **Hans-Christian Jasch**, *State-Dialogue with Muslim Communities in Italy and Germany - The Political Context and the Legal Frameworks for Dialogue with Islamic Faith Communities in Both Countries*, German Law Journal бр.: 4, 2007, стр.: 341-380.
- › **Haralambos Papastasis**, *Savremeni pravni status Svete Gore*, Zbornik radova Vizantološkog instituta, 2004, бр.: 41.
- › **Harold J. Berman**, *The Historical Foundations Of Law*, Emory Law Journal бр.: 54, стр.: 13-24.
- › **Henry H. Perritt**, *The road to independence for Kosovo: a chronicle of the Ahtisaari plan*, Cambridge University Press, Cabridge, 2010.
- › **Henry William Clarke**, *A History of the Church of Wales*, Swan Sonnenschein, 1896.
- › **Howard Davis**, *Mediating Religion in Post-Soviet Russia: Orthodoxy and National Identity in Broadcasting*, *Studies in World Christianity*, стр.: 65-86.
- › **Howard O. Hunter** и **Polly J. Price**, *Regulation of Religious Proselytism in the United States*, Brigham Young University Law Review, 2001, стр.: 537-574.
- › **Hrvoje Špehar**, *Odvojenost crkve i države. Prilog izučavanju politike i religije*, Politička misao, бр.: 4, 2012.
- › **Ilhan Yıldız**, *Minority Rights in Turkey*, Brigham Young University Law Review, 2007, стр.: 791-812.

- › **Irina Budkina**, *Religious Freedom Since 1905 - Any Progress in Russia?*, Religion in Eastern Europe бр.: 2, мај 2006, стр.: 24-27.
- › **Irina Papkova**, *The Russian Orthodox Church and Political Party Platforms*, Journal of Church and State, стр.: 117-134.
- › **Irving Brant**, Madison: *On the Separation of Church and State*, William and Mary Quarterly бр.: 8, 1951.
- › **Isak Svensson**, *Fighting with Faith Religion and Conflict Resolution in Civil Wars*, Journal of Conflict Resolution, бр.: 6, декември 2007, стр.: 930-949.
- › **Iván C. Ibán**, *Religious Tolerance and Freedom in Continental Europe*, Ratio Juris бр.: 01, март 2007, стр.: 90-107.
- › *Izvori za istoriju SKJ, Kongresi, konferencije i sednice centralnih organa SKOJ-a 1941-1948*, Белград, 1984.
- › **J. Brian Gross**, *Russia's War on Political and Religious Extremism: An Appraisal of the Law "On Counteracting Extremist Activity"*, Brigham Young University Law Review, 2003, стр.: 717-760.
- › **J. Paul Martin**, *Religions, Human Rights, and Civil Society: Lessons from the Seventeenth Century for the Twenty-First Century*, Brigham Young University Law Review, 2000, стр.: 933-944.
- › **James E. Wood**, *Religious Human Rights and a Democratic State*, Journal of Church and State, стр.: 739-765.
- › **James F. Harris**, *Religion and Liberal Democracy*, The Humanist, мај-јуни 2006, стр.: 26-30.
- › **James R. Lewis** и **Carl Skutsch**, *The Human Rights Encyclopedia*, M.E. Sharpe, 2001.
- › **James T. Richardson**, *Religion, Constitutional Courts, and Democracy in Former Communist Countries*, The Annals of the American Academy, januari 2006, стр.: 129-137.
- › **James T. Richardson**, *The Sociology of Religious Freedom: A Structural and Socio-Legal Analysis*, Sociology of Religion бр.:3, 2006, стр.: 271-294.
- › **Jan G. Platvoet** и **Arie L. Molendijk**, *The Pragmatics of Defining Religion Contexts, Concepts and Contests*, 1999.
- › **Jane H Bayes et.all.**, *Globalization, Gender, and Religion: The Politics of Women's Rights in Catholic and Muslim Contexts*, New York, Palgrave, 2001.
- › **Janko Prunk**, *Idejnopolitični nazor Edvarda Kardelja v okviru evropskega socializma*, Ferenchev zbornik, Inštitut za novejšo zgodovino, Љубљана, 1997.

- › **Javaid Rehman** и **Susan C. Breau**, *Religion, Human Rights and International Law*, Koninklijke Brill NV, 2007.
- › **Javaid Rehman**, *Accommodating Religious Identities in an Islamic State: International Law, Freedom of Religion and the Rights of Religious Minorities*, *International Journal on Minority and Group Rights* бр.: 7, 2000.
- › **Jay A. Sigler**, *Minority Rights: A Comparative Analysis*, Greenwood Press, 1983.
- › Jay Demerath, Karen Straight, *Religion, Politics, and The State: Cross-Cultural Observations*, Institute of Oriental Philosophy, Tokyo, 1996
- › **Jean Baubérot**, *Secularism and French Religious Liberty: A Sociological and Historical View*, *Brigham Young University Law Review*, 2003, стр.: 451-464.
- › **Jean Imbert**, *Toleration and Law: Historical Aspects*, *Ratio Juris* бр.: 1, март 1997, стр.: 13-24.
- › **Jean-Luc Nancy**, *A-religion*, *Journal of European Studies*, Sage Publications, 2001.
- › **Jeff Haynes**, *Religion in Global Politics*, New York, Longman, 1998.
- › **Jeremy Gunn**, *Religion and Societies in Transition*, Conference: "Law and Religion in Transitional Societies", Norway, 2006.
- › **Jeremy Gunn**, *Religious Freedom and Laïcité: A Comparison of the United States and France*, *Brigham Young University Law Review*, лето 2004, стр.: 419-506.
- › **Jerry Brotton**, *The Renaissance, A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
- › **Jocelyn Maclure** и **Charles Taylor**, *Secularism and Freedom of Conscience*, Harvard University Press, 2011.
- › **Johan D. Van Der Vyver**, *Religious Freedom and Proselytism - Ethical, Political and Legal Aspects*, *The Ecumenical Review*, стр.: 419-429.
- › **John Alder**, *Constitutional and administrative law - second edition*, Macmillan press, London, 1994.
- › **John Bowker**, *The Oxford Dictionary of World Religions*, 1997.
- › **John Bowker**, *The Oxford Dictionary of World Religions*, Oxford University Press, 1997.
- › **John D. Basil**, *Church-State Relations in Russia: Orthodoxy and Federation Law, 1990 – 2004*, *Religion, State & Society*, бр.: 2, јуни 2005.
- › **John G. Francis**, *The Evolving Regulatory Structure of European Church-State Relationships*, *Journal of Church and State*, бр.: 4, 1992

- › **John J. Patrick**, *Constitutional Debates on Freedom of Religion*, Greenwood Press, 1999.
- › **John Locke**, *A Letter Concerning Toleration*, Prometheus Books, 1990.
- › **John Meyendorff**, *The Byzantine Legacy in the Orthodox Church*, St Vladimir's Seminary Press, Crestwood-New York, 1982.
- › **John Micklethwait** и **Adrian Wooldridge**, *God Is Back: How the Global Revival of Faith Is Changing the World*, Penguin Press, New York, 2009.
- › **John Shattuck**, *Religion, Rights, and Terrorism*, Harvard Human Rights Journal бр.: 16, 2003, стр.: 183-188.
- › **John Stuart Mill**, *Considerations on Representative Government*, London, Dent, 1984.
- › **John Van Til**, *Liberty of Conscience: The History of the Puritan Idea*, Presbyterian and Reformed Publishing, 1972.
- › **John Witte Jr.** и **Frank S. Alexander**, *The Teachings of Modern Orthodox Christianity on Law, Politics, and Human Nature*, Columbia University Press.
- › **John Witte**, *Facts and Fictions About the History of Separation of Church and State*, Journal of Church and State, стр.: 15-45.
- › **Jon Elster**, *An Introduction to Karl Marx*, Cambridge, England, 1986.
- › **Jonas Otterbeck**, *The Legal Status of Islamic Minorities in Sweden*, Journal of Conflict and Violence Research, бр.: 2, 2003.
- › **Jonathan Fox**, *Contemporary Evidence Regarding the Impact of State Regulation of Religion on Religious Participation and Belief*, Sociology of Religion, 2008, стр.: 245-271.
- › **Jonathan Fox**, *Religious Discrimination: A World Survey*, Journal of International Affairs бр.: 1, есен-зима 2007, стр.: 47-67.
- › **Jonathan Fox**, *World Separation of Religion and State Into the 21st Century*, Comparative Political Studies бр.: 35, јуни 2006, стр.: 537-569.
- › **Jonathan Simon** и **Christopher Riley-Smith**, *The Crusades: A History*, Continuum International Publishing Group, 2005.
- › **José Casanova**, *Public Religions in the Modern World*, Chicago, The University of Chicago Press, 1994.
- › **Josef Hromádka**, *Church-State Relationship in Changing Society*, 1990.
- › **Joseph B. Tamney**, *Church-State Relations in Christianity and Islam*, Review of Religious Research, бр.: 1, 1974.

- › **Judd Birdsall**, *Divine Roots of Human Rights*, The Review of Faith & International Affairs, зима 2005-2006, стр.: 53-56.
- › **Karl-Heinz Ladeur** и **Ino Augsberg**, *The Myth of the Neutral State*, German Law Journal бр.: 2, 2007, стр.: 143-152.
- › **Katarina Spehnjak**, *Problemi vjeronauka u školama u Hrvatskoj 1945 -1952*, Dija-log povjesničara, Friedrich Naumann Stiftung, Зарпеб, 2000.
- › **Katerina Dalacoura**, *Unexceptional Politics? The Impact of Islam on International Relations*, Millennium: Journal of International Studies бр.: 3, 2000, стр.: 879-887.
- › **Katherine Eddy**, *On Revaluating the Currency of Human Rights*, Politics, Philosophy & Economics бр.: 3, стр.: 307-328.
- › **Kent Greenawalt**, *Religion and the Constitution: Volume 1: Free Exercise and Fairness*, Princeton, Princeton University Press, 2006.
- › **Kevin Boyle** и **Juliet Sheen**, *Freedom of Religion and Belief-A World Report*, Routledge, 1997.
- › **Kevin Boyle**, *Rights and Righteousness: Religious Pluralism and Human Rights*, Rights and Righteousness Conference, Belfast, 2007.
- › **Lance S. Lehnhof**, *Freedom of Religious Association: The Right of Religious Organizations to Obtain Legal Entity Status Under the European Convention*, Brigham Young University Law Review, 2002, стр.: 561-610.
- › **Larry Cata Backer**, *Theocratic Constitutionalism: An Introduction to a New Global Legal Ordering*, Indiana Journal of Global Legal Studies, јануари 2009.
- › **Lars Binderup**, *Liberal Equality—from Minority Rights to the Limits of Tolerance*, Res Cogitans бр. 4, 2007, стр.: 95-109.
- › **Lawrence E. Harrison**, *The Central Liberal Truth*, Oxford University Press, 2006.
- › **Lee Griffith**, *The War on Terrorism and the Terror of God*, Grand Rapids, Eerdmans, 2002.
- › **Leonard Swidler**, *Religious Liberty and Human Rights in Nations and in Religions*, Ecumenical Press, Philadelphia, 1986.
- › **Lester Kurtz**, *Gods in the Global Village, The World's Religions in Sociological Perspective*, Thousand Oaks, Pine Forge, 1995.
- › **Leszek Lech Garlicki**, *Perspectives on Freedom of Conscience and Religion in the Jurisprudence of Constitutional Courts*, Brigham Young University Law Review, 2001, стр.: 467-510.
- › **Louis Henkin**, *Religion and the Constitution*, Jewish Social Studies, Annual Conference Report, 1985, стр.: 325-328.

- › **Louis René Beres**, *Religious Extremism and International Legal Norms: Perfidy, Preemption, and Irrationality*, Case Western Reserve Journal of International Law бр.: 39, стр.: 709-730.
- › **Louis-Léon**, *Christians, The Evolutions of the Roman Catholic Doctrine After the Second Vatican Council*, Brigham Young University Law Review, 2006, стр.: 661-676.
- › **Lucas A. Swaine**, *Institutions of Conscience: Politics and Principle in a World of Religious Pluralism, Ethical Theory and Moral Practice*, 2003, стр.: 93-118.
- › **Lucas A. Swaine**, *The Liberal Conscience: Politics and Principle the World of Religious Pluralism*, Cambridge University Press, 2006.
- › **Lujo Margetić**, *Hrvatski pravni običaji*, Arh. vjesn. , 1994
- › **Lydia Jaeger**, *The Idea of Law in Science and Religion*, Science & Christian Belief бр.: 2, 2008, стр.: 133-146.
- › **Lynn Bridgers**, *The American Religious Experience: A Concise History*, Rowman and Littlefield Publishing Group, 2006.
- › **M. Akmadža и A. Vlašič**, *Oduzimanje crkvene imovine u našičkom dekanatu 1945 - 1966*, Scrinia Slavonica, 24.1.2006.
- › **M. Fergus, et.all.**, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C. - A.D. 135)*, Continuum International Publishing Group, 1973.
- › **Mack Holt**, *The French Wars of Religions, 1562-1629*, 1995.
- › **Malise Ruthven**, *A Fury for God: The Islamist Attack on America*, London, 2002.
- › **Manisuli Ssenyonjo**, *The Islamic Veil and Freedom of Religion, the Rights to Education and Work: a Survey of Recent International and National Cases*, Chinese Journal of International Law, 2007, стр.: 653-710.
- › **Marcellus Kik**, *Church and State. The Story of the Two Kingdoms*, Thomas Nelson & Sons, 1963.
- › **Marci A. Hamilton**, *God vs. the Gavel: Religion and the Rule of Law*, Cambridge University Press, 2005.
- › **Marci A. Hamilton**, *Review Essay - Religion and Politics in the United States*, Journal of Law & Religion бр.: 21, 173-179.
- › **Mario I. Aguilar**, *Sacred Rules and Secular Politics: Religion and Rules*, International Relations Copyright бр.: 3, Sage Publications, 2006, стр.: 315-320.
- › **Mark A. Knoll**, *Nineteenth-Century Religion in World Context*, OAH Magazine of History, јули, 2007, стр.: 51-56.

- › **Mark Elliott**, *The 'war on terror' and the United Kingdom's Constitution*, European Journal of Legal Studies бр.:1.
- › **Martin E. Marty**, *The Religious Foundations of Law*, Emory Law Journal бр.: 54, 2005, стр.: 291-323.
- › **Martin Fitzpatrick et all.**, *The Enlightenment World*, Routledge, New York, 2004.
- › **Martin Scheinin**, *Freedom of Thought, Conscience and Religion*, Studia Theologica бр.: 54, 2000), стр.: 5-18.
- › **Matthias Koenig**, *Exploring Religious Pluralism*, International Journal on Multi-cultural Societies, бр.: 1, 1999.
- › **Max Weber**, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, New York, Charles Scribner's Sons, 1958.
- › *Merriam-Webster Dictionary of Pre-19th Century Terms & Definitions*, Merriam-Webster, 2002.
- › **Michael A. Jones-Correa**, *Political Participation: Does Religion Matter?*, Political Research Quarterly, бр.: 4, декември 2001, стр.: 751-770.
- › **Michael Blake**, *Tolerance and Theocracy: How Liberal States Should Think of Religious States*, Journal of International Affairs бр.:61, есен-зима 2007, стр.: 1-17.
- › **Michael J. Malbin**, *Religion and Politics: The Intentions of the Authors of the First Amendment*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1978.
- › **Michael J. Perry**, *The Morality of Human Rights: A Nonreligious Ground?*, Emory Law Journal бр.: 54, стр.: 97-150.
- › **Michael J. Perry**, *Toward a Theory of Human Rights*, Cambridge University Press, 2007.
- › **Michael W. McConnell**, *Religious Freedom, Separation of Powers, and the Reversal of Roles*, Brigham Young University Law Review, 2001, стр.: 611-618.
- › **Micheline Ishay**, *The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era*, University of California Press, 2008.
- › **Milan Zafirovski**, *Conservatism, Democracy, and Authoritarianism*, The Center for Social Research and Education, Routledge Journals, 2003.
- › **Mile Bogović**, *Država i crkva u srpskom pravoslavlju*, Centar za politikološka istraživanja (cpi.hr), 5.11.2011.
- › **Milica Subotić**, *Cultural Relativism for Universality of Human Rights - The Case of Reservations to Human Rights Treaties*, Center for Interdisciplinary Postgraduate Studies, University of Sarajevo/University of Bologna, април 2005.

- › **Milovan Gjilas**, *Tito: The Story from Inside*, Phoenix Press, Лондон, 2001.
- › **Mireille Rosello**, *Laïcité*, Grammar, *Fable: Secular Teaching of Secularism*, *Postcolonial Studies* бр.: 2, 2007, стр.: 153-169.
- › **Miroslav Akmadža**, *Ometanja i zabrane vjeronauka od strane komunističkog režima u Zagrebačkoj nadbiskupiji od 1945. do 1966. godine*, *Annales Societatis historicae episcopatus Zagrabiensis*, Заргеб, 2004.
- › **Miroslav Akmadža**, *Politika komunističkog režima prema katoličkim vjerskim školama u Hrvatskoj 1945 -1952*, Заргеб, 2009.
- › **Mitt Romney**, *No Apology-The Case for American Greatness*, St. Martin's Press, 2010.
- › **Moshe Hirsch**, *Freedom of Proselytism Reflections on International and Israeli Law*, *The Ecumenical Review*, стр.: 441-448.
- › **Muhammad Taqi Ja'fari**, *Theocracy and Democracy*, *The al Tawhid Islamic Journal*, бр.: 1, 10.1983.
- › **Mumtaz Ahmad**, *Islamic Fundamentalism in South Asia: The Jamaat-I-Islami and the Tablighi Jamaat of South Asia*, University of Chicago Press, 1991.
- › **Nasim Hasan Shah**, *Law and Religion*, *Islam and Christian-Muslim Relations* бр.: 2, јули 2000, стр.: 243-247.
- › **Natan Lerner**, *Religion, Beliefs, and International Human Rights*, Maryknoll, Orbis, 2000.
- › **Natan Lerner**, *The Nature and Minimum Standards of Freedom of Religion or Belief*, *Brigham Young University Law Review*, 2000, стр.: 905-932.
- › **Neil J. Kressel**, *Bad Faith: The Dangers of Religious Extremism*, Prometheus Books, 2007.
- › *New Oxford American Dictionary*, Oxford University Press, 2005.
- › **Niaz A. Shah**, *Freedom of Religion: Koranic and Human Rights Perspectives*, *Asia-Pacific Journal on Human Rights and the Law*, 2005, стр.: 69-88.
- › **Nicholas Rengger**, *Eternal Return? Modes of Encountering Religion in International Relations*, *Millennium: Journal of International Studies*, 2003, стр.: 327-336.
- › **Nikolas K. Gvosdev**, *Religious Freedom: Russian Constitutional Principles—Historical and Contemporary*, *Brigham Young University Law Review*, 2001, стр.: 511-536.
- › **Niyazi Öktem**, *Religion in Turkey*, *Brigham Young University Law Review*, 2002, стр.: 371-404.

- › **Noah Feldman**, *Imposed Constitutions and Established Religion*, *The Review of Faith & International Affairs*, 2006, стр.: 3-12.
- › **Norman Baynes**, *Eusebius and the Christian Empire*, *Byzantine Studies and Other Essays*, London, 1955.
- › **Norman Hepburn Baynes**, *The Supernatural Defenders of Constantinople*, *Byzantine Studies and Other Essays*, 1949.
- › **Oded Haklai**, *Religious-Nationalist Mobilization and State Penetration Lessons From Jewish Settlers' Activism in Israel and the West Bank*, *Comparative Political Studies* бр.: 6, Sage Publications, јуни 2007, стр.: 713-730.
- › **Ole Riis**, *State Churches*, *The Encyclopedia of Politics and Religion*, Routledge, London, 1988.
- › **Orrin G. Hatch**, *Religious Liberty at Home and Abroad: Reflections on Protecting this Fundamental Freedom*, *Brigham Young University Law Review*, 2001, стр.: 413-428.
- › **Osman Sezgin**, *Foundations of Tolerance in Turkish Culture*, *The European Legacy* бр.: 4, 2006, стр.: 405-415.
- › **Patrick J. Buchanan**, *State Religion*, *The American Conservative*, 2007, стр.: 12-16.
- › **Patrick Sookhdeo**, *The Challenge of Islam to the Church and its Mission*, Isaac Publishing, 2008.
- › **Paul Froese**, *Forced Secularization in Soviet Russia: Why an Atheistic Monopoly Failed*, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 2004, стр.: 35-50.
- › **Paul J. Weber**, *Separation of church and state: a potent, dynamic idea in political theory*, во *The Encyclopedia of Politics and Religion*, Routledge, London, 1988.
- › **Paul Johnson**, *The Renaissance: A Short History*, Random House Publishing Group, 2002.
- › **Paul M. Taylor**, *Freedom of Religion-UN and European Human Rights Law and Practice*, Cambridge University Press, 2005.
- › **Pedro Ramet**, *Eastern Christianity and Politics in the Twentieth Century*, Duke University Press, 1988.
- › **Petar Radan**, *Break-up of Yugoslavia and International Law*, Routledge, 21.9.2001.
- › **Peter Beyer**, *Religion and Globalization*, London, Sage, 1994.
- › **Peter Byrne** и **Leslie Houlden**, *Companion Encyclopedia of Theology*, Routledge, 2003.

- › **Peter Radan**, *Law and Religion-God, the State and the Common Law*, Routledge, 2005.
- › **Peter Van Der Veer** и **Hartmut Lehmann**, *Nation and Religion Perspectives on Europe and Asia*, Princeton University Press, Princeton New Jersey, 1999.
- › **Peter W. Edge**, *Religion and Law-An Introduction*, Ashgate, 2006.
- › **Philip Hamburger**, *Separation of Church and State*, Harvard University Press, 2002.
- › **Philip Jenkins**, *The Next Christendom, The Coming of Global Christianity*, Oxford, Oxford University Press, 2002.
- › **Philip Schaff** и **David Schley Schaff**, *History of the Christian church*, Charles Scribner's Sons, New York, 1910.
- › **Philip Schaff**, *Church and State in the United States or the American Idea of Religious Liberty and Its Practical Effect*, G. P. Putnam's Sons, 1888.
- › **Philip Schlesinger** и **François Foret**, *Political Roof and Sacred Canopy? Religion and the EU Constitution*, European Journal of Social Theory бр.: 1, Sage Publications, 2006, стр.: 59-81.
- › **Philip Yancey**, *The Lure of Theocracy*, Christianity Today, 6.2006.
- › **Pinar Tank**, *Political Islam in Turkey: A State of Controlled Secularity*, Turkish Studies, бр.: 1, стр.: 3-19.
- › *Plutarch and History*, Eighteen Studies, London, 2002.
- › *Pravni Leksikon (drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje)*, Savremena Administracija, 1970.
- › **Radovan Vukadinović**, *Međunarodni politički odnosi*, Zagreb, Politička kultura, 2004.
- › **Ramesh Ponnuru**, *Secularism and Its Discontents*, National Review, декември 2004, стр.: 32-35.
- › **Ran Hirschl**, *The Rise of Constitutional Theocracy*, Harvard International Law Journal Online, бр.: 49, 2008.
- › **Rashad Ibadov**, *Religious Liberties in Secular Public Education*, магистерски труд, Faculty of Law, University of Lund, пролет 2006.
- › **Reading Lefort**, *Democracy, Human Rights and History*, Catholic University of Brussels, European Journal of Political Theory, Sage Publications.
- › *Religious Liberty: The Legal Framework in Selected OSCE Countries*, Commission on Security and Cooperation in Europe, мај 2000.

- › **Rex Ahdar** и **Ian Leigh**, *Religious Freedom in the Liberal State*, Oxford University Press, 2005.
- › **Richard A. Hesse**, *The Constitutional Requirement of Sensitivity to Religion*, Albany Law Review бр.: 70, 2007, стр.: 1447-1452.
- › **Richard Cimino** и **Christopher Smith**, *Secular Humanism and Atheism beyond Progressive Secularism*, Sociology of Religion бр.: 4, стр.: 407-424.
- › **Richard D. Hecht**, *Active versus Passive Pluralism: A Changing Style of Civil Religion?*, Annals бр.: 612, јули 2007.
- › **Richard Lyman Bushman**, *Mormonism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2008.
- › **Rik Torfs**, *Rule of Law and the Management of Religious Affairs?*, Conference: "Law and Religion in Transitional Societies", Norway, 2006.
- › **Robert A. Markus**, *Political Order as Response to the Church's Mission*, Political Theology, 2008, стр.: 319-326.
- › **Robert Bartlett** и **Madelyn B. Dick**, *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change, 950-1350*, History: Reviews of New Books, бр.: 22, 1994.
- › **Robert Bork**, *Individual Liberty and the Constitution*, The American Spectator, јуни 2008, стр.: 30-37.
- › **Robert D Kaplan**, *The Ends of the Earth: A Journey at the Dawn of the 21st Century*, New York, Random House, 1996.
- › **Robert F. Drinan**, *A Victory for Religious Freedom*, National Catholic Reporter, 2006.
- › **Robert F. Drinan**, *Can God and Caesar Coexist? Balancing Religious Freedom & International Law*, Yale University Press, 2004.
- › **Robert F. Gorman** и **Edward S. Mihalkanin**, *The A to Z of Human Rights and Humanitarian Organizations*, Scarecrow Press, 2007.
- › **Rodney P. Carlisle**, *Encyclopedia of Politics: The Left and the Right*, Sage Publications, 2005.
- › **Roland Minnerath**, *Church/State Relations Religious Freedom and "Proselytism"*, The Ecumenical Review.
- › **Roland Robertson et.all.**, *Religion and the Global Order*, New York, Paragon House, 1991.
- › **Ronald R. Garet**, *Three Concepts of Church Autonomy*, Brigham Young University Law Review, 2004, стр.: 1349-1373.

- › **Sabine C. Carey et.all.**, *The Politics of Human Rights: The Quest for Dignity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- › **Sabrina Petra Ramet**, *Religious Policy in the Soviet Union*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.
- › **Samantha Knights**, *Freedom of Religion, Minorities and the Law*, Oxford University Press, 2007.
- › **Sammuel P. Huntington**, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, The Free Press, London, 1997.
- › **Samuel Maitland**, *The Dark Ages: Essays Illustrating the State of Religion and Literature in the Ninth, Tenth, Eleventh and Twelfth Centuries*, Kessinger Publishing, 2005.
- › **Senija Tahir Milišić**, *O pitanju emancipacije muslimanske žene u Bosni i Hercegovini*, Prilozi, бр.: 28, 1999.
- › **Senija Tahir Milišić**, *Emancipacija muslimanske žene u BiH nakon oslobođenja 1947-1952 (Poseban osvrt na skidanje zara i feredža)*, Univerzitet u Sarejevu, Filozofski fakultet - istorija, Magisterski rad, Сараево, 31.3.1987.
- › **Shaul Magid**, *Who Owns the Holy Land? Sacred Real Estate*, Christian Century, јули 2005, стр.: 24-27.
- › **Silvio Ferrari**, *New Religious Movements in Western Europe*, Research and analyses, бр.: 9, октомври 2006.
- › **Silvo Devetak et.all.**, *Legal Position of Churches and Religious Communities in South - Eastern Europe - Collection of articles, selected relevant legal texts and other sources*, Institute for Ethnic and Regional Studies, 2004, стр.: стр.: 1-442.
- › **Simon Barnett**, *Religious Freedom and the European Convention on Human Rights: the Case of the Baltic States*, Religion, State & Society бр.: 2, 2001, стр.: 91-100.
- › **Simon Fink**, *Politics as Usual or Bringing Religion Back In?*, Comparative Political Studies бр.: 12, Sage Publications, декември 2008, стр.: 1631-1656.
- › **Sophie C. Van Bijsterveld**, *Church and State in Western Europe and the United States: Principles and Perspectives*, Brigham Young University Law Review 2000.
- › **Stane Dolanc**, *Savez Komunista Jugoslavije i socijalističko samoupravljanje*, Savremena jugoslovenska misao, Комунист, 1975.
- › **Stathis N. Kalyvas**, *Religion and Democratization: Belgium and Algeria*, Estudio/ Working Paper 107, 1997.
- › **Stephen Palmquist**, *Biblical Theocracy: A Vision of the Biblical Foundations for a Christian Political Philosophy*, Philosophy Press, Hong Kong, 1993.

- › **Steven K. Green**, *Religious Liberty as a Positive and Negative Right*, Albany Law Review бр.: 70, 2007, стр.: 1453-1472.
- › **Steven Runciman**, *The Byzantine Theocracy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- › **Steven Ryan Hofmann**, *Islam and Democracy - Micro-Level Indications of Compatibility*, Comparative Political Studies бр.: 6, август 2004, Sage Publications, стр.: 652-676.
- › **Susan Ford Wiltshire**, *Greece, Rome and the Bill of Rights*, 1992.
- › *Tackling Religious Discrimination: Practical Implications for Policy-Makers and Legislators*, Home Office Research Study 221, 2001.
- › **Tahmina Rashid**, *Secular State, Citizenship and the Matrix of Globalized Religious Identity*, Alternatives: Turkish Journal of International Relations бр.: 1, пролет-лето 2007, стр.: 156-175.
- › **Talal Asad**, *Religion, Nation-State, Secularism*, Nation and Religion, Princeton University Press, 1999.
- › *The Complexity of Religion and the Definition of "Religion" in International Law*, Harvard Human Rights Journal бр.: 16, 2003.
- › *The Correspondence of Athanasius I, Patriarch of Constantinople: Letters to the Emperor Andronicus II, Members of the Imperial Family, and Officials*, текст број 3, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 1975.
- › *The Encyclopedia of Political Science*, CQ Press, Washington, 2011.
- › *The Pragmatics of Defining Religion*, Brill, 1999.
- › *The Rise of Western Christendom, Triumph and Diversity, A.D. 200-1000*, Blackwell Publishers, 2003.
- › **Theo C. Van Boven**, *Religious Liberty in the Context of Human Rights*, The Ecumenical Review, стр.: 345-355.
- › *Theocracy, Anyone?*, Christianity Today, 11.2006.
- › *Theocracy, Theocracy, Theocracy*, First Things, август/септември 2006.
- › **Thomas Banchoff**, *Democracy and the New Religious Pluralism*, New York, Oxford University Press, 2007.
- › **Thomas C. Arthur** и **John Witte, Jr.**, *The Foundations of Law*, Emory Law Journal бр.: 54, 2005, стр.: 1-11.
- › **Thomas E. Buckley**, *Church and State in Revolutionary Virginia 1776-1787*, University Press of Virginia, 1977.

- › **Thomas E. Farr**, *Islam's Way to Freedom*, First Things, ноември 2008, стр.: 24-28.
- › **Thomas J. Curry**, *The First Freedoms: Church and State in America to the Passage of the First Amendment*, Oxford University Press, 1986.
- › **Thomas Owen**, *The Church of Ireland...*, Nabu Press, 1923.
- › **Timothy L. Wood**, *Prophet and the Presidency: Mormonism and politics in Joseph Smith's 1844 Presidential Campaign*, Journal of the Illinois State Historical Society, лето 2000.
- › **Timothy Ware**, *The Orthodox Church*, Pengiun Books, 1997.
- › **Todd Parker**, *The Freedom to Manifest Religious Belief: An Analysis of the Necessity Clauses of the ICCPR and the ECHR*, Duke Journal of Comparative & International Law бр.: 91, 2006, стр.: 91-129.
- › **V. Dedijer**, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita III*, Белград, 1984.
- › **Vasilios Karayiannis**, *The Church of Cyprus and the European Union*, јуни 2004.
- › **Veit Bader**, *Religious Diversity and Democratic Institutional Pluralism*, Political Theory бр.: 2, Sage Publications, април 2003, стр.: 265-294.
- › **Veit Bader**, *Religious Pluralism - Secularism or Priority for Democracy?*, Political Theory, бр.: 5, Sage - Social Science Collections, октомври 1999.
- › **Vernor Bogdanor**, *The Monarchy and the Constitution*, Oxford University Press, Oxford, 2005 година.
- › **Vijislav Stanovčić**, *Političke ideje i religija 1-2*, Čigoja štampa, 2009.
- › **Vladimir Feodorov**, *Religious Freedom in Russia Today*, The Ecumenical Review, стр.: 449-459.
- › **Vladimir Lenin**, *Karl Marx: A Brief Biographical Sketch with an Exposition of Marxism*, Foreign Languages Press, Peking, 1967.
- › **Wallace L. Daniel** и **Christopher Marsh**, *Russia's 1997 Law on Freedom of Conscience in Context and Retrospect*, Journal of Church and State, стр.: 5-17.
- › **Wallace L. Daniel**, *Islam and the "Clash of Civilizations"*, Journal of Church and State, стр.: 509-523.
- › **Wallace L. Daniel**, *Pluralism and Freedom of Conscience*, Journal of Church and State, стр.: 741-751.
- › **Walter Bagehot**, *The English Constitution*, Blackmask Online, 2002.
- › **Wei Hong**, *Legal Principles-Based Analysis of the Registration System for Religious Groups*, Conference, "Law and Religion in Transitional Societies," Oslo, Norway, 2006.

- › **Willi Fuhrmann**, *Perspectives on Religious Freedom from the Vantage Point of the European Court of Human Rights*, Brigham Young University Law Review, 2000, стр.: 829-840.
- › **William L. Saunders**, *The First Freedom*, Touchstone, април 2008, стр.: 18-21.
- › **William Lee Miller**, *The First Liberty: Religion and the American Republic*, Alfred A. Knopf, 1986.
- › **Winnifred Fallers Sullivan**, *The Impossibility of Religious Freedom*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2005.
- › **Yosseph Shilhav**, *Jewish Territoriality between Land and State*, National Identities бр.: 1, март 2007, стр.: 10-25.
- › **Zsolt Enyedi** и **Joan O'Mahony**, *Churches and the Consolidation of Democratic Culture: Difference and Convergence in the Czech Republic and Hungary*, Religion in Eastern Europe бр.: 4, ноември 2005, стр.: 21-42.
- › **Александар Спасеновски**, *Балканот на распетие*, Матица Македонска, Скопје, 2005.
- › **Ахил Тунтев**, *Република Македонија прва декада (1990-1999)*, Книгоиздавателство Ми-АН, Скопје, 2005.
- › **Гордана Силјановска – Давкова**, *Современи “модел” на организација на власта: дилеми и предизвици*.
- › **Гордана Силјановска – Давкова**, *Локална самоуправа*, Магор, Скопје, 2000.
- › **Гордана Силјановска – Давкова**, *Македонската транзиција во дефект-од унитарна кон бинационална држава*, Магор, 2001.
- › **Гордана Силјановска – Давкова**, *Политичке партије у землјама бивше Југославије*, Београд, 2006.
- › **Давид Милер**, *Блеквелова енциклопедија на политичката мисла*, Книгоиздавателство МИ-АН, Скопје, 2002.
- › **Денко Малески**, *Меѓународна политика*, Правен факултет „Јустинијан први“, Скопје, 2000.
- › **Едвард Кардељ**, *Правци развоја политичког система социјалистичког самоуправљања*, Белград, Комунист, 1977.
- › **Ели М. Фрејзер**, *Теми во религијата*, Табернакул, 2009.
- › *Енциклопедија Британика* (britannica.com), 14.5.2012.
- › **Иан Маклин**, *Концизен оксфордски речник на политиката*, Книгоиздавателство МИ-АН, 2002.

- › **Иван Јанковиќ**, *Меѓународноправни положај Свете Горе Атонске* (hiladar.org), 16.3.2012.
- › *Историја на монаштвото*, Бигорски манастир Свети Јован Крстител, Дебар, 2008.
- › **Карл Маркс и Фридрих Енгелс**, *Манифест на Комунистичката партија*, Комунист, Скопје, 1987.
- › **Карл Маркс**, *Прилог јеврејском питању*, том 3, Белград, Дело, 1972.
- › **Керин Армстронг**, *Битката за Бога*, Еврбалкан пресс, 2002.
- › **Киро Глигоров**, *Виорни времиња: Република Македонија реалност на Балканот*, издавачка куќа „ТРИ“, Скопје, 2004.
- › **Киро Глигоров**, *Македонија е сè што имаме*, Издавачки центар ТРИ, Скопје, 2000.
- › *Кур'ан со превод*, Мелик Факд, Медина.
- › **Љубомир Фрчкоски**, *Меѓународно јавно право*, Табернакул, 1995.
- › *Монографија „Борис Трајковски 1999-2004“ Претседател на Република Македонија*, **Фондација „Борис Трајковски“**, Скопје, 2004.
- › **Н.Гаћеша**: *„Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1945-1948“*, Матица Српска, 1984.
- › **Радмила Радиќ**, *Држава и верске заједнице 1945-1970 прв дел: 1945-1953*, Белград, 2002.
- › **Рамадан Рамадани**, *Исламската верска заедница во Македонија -вчера и денес*, Нун, Скопје, 2006.
- › **Рената Тренеска**, *Извршната власт во демократските системи*, Матица Македонска, 1999.
- › **Рената Тренеска - Дескоска**, *Конституционализмот и човековите права*, Универзитет Свети Кирил и Методиј Правен факултет „Јустинијан Први“, 2006.
- › **Рената Тренеска - Дескоска**, *За секуларизмот: одговор на религиозниот плурализам*, Дијалози, 2007.
- › **Рената Тренеска - Дескоска**, *Правните основи на цивилното општество во Република Македонија*, Годишник на Правниот факултет „Јустинијан Први“ во Скопје во чест на проф. д-р Борислав Благоев, том 43/2007.
- › **Рената Тренеска - Дескоска**, *Секуларизмот и слободата на вероисповед*, Зборник на Правниот факултет „Јустинијан Први“ во Скопје во чест на проф. д-р Томисав Чокревски, Скопје, 2010.

- › **Саво Климовски et.all.**, *Политички систем*, Просветно дело, 2009.
- › **Саво Климовски et.all.**, *Уставен и политички систем*, Просветно дело, Скопје, 1998.
- › *Свето писмо на Стариот и Новиот завет (Библија)*, Свет архиерејски синод на Македонската православна црква, Библиско здружение на Република Македонија, ревидирано издание, 2006.
- › **Светомир Шкариќ**, *Уставно право на СФРЈ* (две книги), Македонска книга, Скопје, 1986 и 1987.
- › **Тања Каракамишева**, *Избори и изборни системи*, Култура, Скопје, 2004.
- › **Тања Каракамишева**, *Македонска политика*, Култура, Скопје, 2004.
- › **Тања Каракамишева**, *Политички партии и интересни групи*, Правен факултет „Јустинијан Први“.
- › **Томислав Бранковиќ**, *Савез Комуниста Југославије и религија*, Политикологија религије, бр.: 2, Белград, 2007.
- › **Филип Лово**, *Велике савремене демократије*, издавачка књижарница „Зорана Станковића“, 1999.
- › **Франсис Фукујама**, *Крајот на историјата и последниот човек*, Култура, Скопје, 1994.
- › **Цане Мојановски**, *Автокефалноста на Македонската православна црква (документи)*, Македонска искра, 2004.

Акти и документи

- › *Declaration of the Rights of Man and of the Citizen*, (hrcr.org), 7.11.2011.
- › *Universal Declaration of Human Rights*, Резолуција 217 A (III), (un.org), 28.6.2012.
- › *International Covenant on Civil and Political Rights*, Резолуција 2200A (XXI), (un.org), 28.6.2012.
- › *Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief*, Резолуција 36/55, (un.org), 28.6.2012.
- › *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, Резолуција 47/135, (un.org), 28.6.2012.
- › *European Convention on Human Rights*, Council of Europe Treaty Series, No. 5.
- › *Framework Convention for the Protection of National Minorities*, Council of Europe (conventions.coe.int), 29.6.2012.
- › *Kalac v. Turkey*, 61/1996/680/870, European Court of Human Rights (echr.coe.int), 28.6.2012.
- › *Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France*, 27417/95, European Court of Human Rights (echr.coe.int), 28.6.2012.
- › *Feti Demirtas v. Turkey*, 5260/07, European Court of Human Rights (echr.coe.int), 28.6.2012.
- › *Програм Савеза комуниста Југославије*, Белград, 1962.
- › *Решение на АСНОМ како врховно законодавно и исполнително народно претставително тело и највисок орган на државната власт во демократска Македонија*, Службен весник на федералната единица Македонија во демократска федеративна Југославија, бр.: 1, год.: I, Скопје, 18.2.1970.
- › *Проглас до македонскиот народ од членовите на првото заседание на АСНОМ*, Службен весник на федералната единица Македонија во демократска федеративна Југославија, бр.: 1, год.: I, Скопје, 18.2.1970.
- › *Закон за избор на народните пратеници за уставотворното собрание на Народна Република Македонија*, Службен весник на Народна Република Македонија, бр.: 24, год.: II, Скопје, 30.7.1946.

- › *Указ за распушување избори за уставотворното собрание на Народна Република Македонија*, Службен весник на Народна Република Македонија, бр.: 25, год.: II, Скопје, 10.8.1946.
- › *Закон за уставотворното собрание на Народна Република Македонија*, Службен весник на Народна Република Македонија, бр.: 24, год.: II, Скопје, 30.7.1946.
- › *Декларацијата на АСНОМ за основните права на граѓанинот на демократска Македонија*, Службен весник на федералната единица Македонија во демократска федеративна Југославија, бр.: 1, год.: I, Скопје, 18.2.1970.
- › *Закон за забрана за предизвикување на национална, расна и верска омраза и нетрпеливост*, Службен лист на Демократска Федеративна Југославија, бр.: 36, Белград, 1945.
- › *Закон за потерда на измени на законот за забрана на предизвикување национална, расна и верска омраза и раздор*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 56, Белград, 12.6.1946.
- › *Устав на Федеративна Народна Република Југославија*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 10, Белград, 1.2.1947.
- › *Устав на Народна Република Македонија*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: III, бр.: 1, Скопје, 1.1.1947.
- › *Закон за правната положба на верските заедници*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: XIX, бр.: 22, Белград, 27.5.1953.
- › *Уредба за извршување на одделни одредби од законот за правната положба на верските заедници*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: XVII, бр.: 26, Скопје, 31.7.1961.
- › *Устав на Социјалистичка Федеративна Република Југославија*, Службен лист на Социјалистичка Федеративна Република Југославија, Белград, год.: XIX, бр.: 14, 10.4.1963.
- › *Устав на Социјалистичка Република Македонија*, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XIX, бр.: 15, Скопје, 12.4.1963.
- › *Устав на Социјалистичка Федеративна Република Југославија*, Службен лист на Социјалистичка Федеративна Република Југославија, Белград, год.: XXX, бр.: 9, Белград, 21.2.1974.
- › *Устав на Социјалистичка Република Македонија*, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XXX, бр.: 7, Скопје, 25.2.1974.

- › *Закон за правната положба на верските заедници*, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XXXIII, бр.: 39, Скопје, 14.11.1977.
- › *Закон за аграрна реформа и колонизација*, Службен лист на Демократска Федеративна Југославија, год.: I, бр.: 64, Белград, 28.8.1945.
- › *Закон за аграрна реформа и колонизација на територијата на Федерална Македонија*, Службен весник на Федерална Македонија, год.: I, бр.: 25, Скопје, 5.12.1945.
- › *Правилник за извршување на Законот за аграрна реформа и внатрешна колонизација на територијата на Федерална Македонија*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: II, бр.: 3, Скопје, 9.2.1946.
- › *Основен закон за постапување со експроприираните и конфискуените шумски посеи*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 61, Белград, 30.7.1946.
- › *Закон за селско-стопански земјишен фонд на општонародниот имот и за доделување земја на селскостопанските организации*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: IX, бр.: 22, Белград, 27.5.1953.
- › *Закон за национализација на приватните стопански претпријатија*, Службен весник на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 98, Белград, 6.12.2011.
- › *Основни закон за експропријација*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: III, бр.: 28, Белград, 4.4.1947.
- › *Закон за национализација на наемните згради и на градежното земјиште*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: XIV, бр.: 52, Белград, 31.12.1958.
- › *Закон за социјално осигурување на работниците и службениците и нивните фамилии*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: VI, бр.: 10, Белград, 8.2.1950.
- › *Уредба за социјалното осигурување на свештениците*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: VII, бр.: 25, Белград, 8.2.1950.
- › *Одлука за ослободување од плаќање на данок на доход од приходите што верските заедници и верските организации со вршење на дејности во рамките на црквата ги остваруваат во вид на подароци и доброволни прилози*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: XII, бр.: 1, Скопје, 14.1.1956.
- › *Уредба за данокот на доход*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: IX, бр.: 56, Белград, 31.12.1953.

- › *Основен закон за бракот*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 29, Белград, 9.4.1946.
- › *Закон за државните матични книги*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 29, Белград, 9.4.1946.
- › *Закон за изменување и дополнување на законот за државните матични книги*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: V, бр.: 29, Белград, 12.1.1949.
- › *Правилник за состав и водење на државните матични книги*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: IV, бр.: 23, Скопје, 19.8.1948.
- › *Zakon o verskoj nastavi u narodnim, građanskim, srednim i učiteljskim školama i Kraljevini Jugoslaviji*, Službene novine Kraljevine Jugoslavije, бр.: 237, Белград, 12.10.1933.
- › Рената Дескоска, *Извршната власт во демократските системи*, Матица Македонска, Скопје, 1999.
- › *Решение на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија како врховно законодателно и исполнително народно претставително тело и највисок орган на државната власт во демократска Македонија (АСНОМ)*, Службен весник на Федералната Единица Македонија во Демократска и Федеративна Југославија, год. I, бр.: I, Скопје, 23.2.1945.
- › *Решение за установјавање на основна и средна настава*, Службен весник на Федералната Единица Македонија во Демократска и Федеративна Југославија, год. I, бр.: I, Скопје, 23.2.1945.
- › *Закон за седумгодишно основно школување*, Службен лист на Демократска Федеративна Југославија, год.: I, бр.: 84, Белград, 30.10.1945.
- › *Општ закон за школството*, Службен лист на Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: XIV, бр.: 28, Белград, 16.7.1958.
- › *Правилник за организацијата на работата на курсот за нови основни учители во македонските основни училишта*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: II, бр.: 20, Скопје, 25.6.1946.
- › *Решение за отворање на летен тримесечен курс за времени основни учители*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: III, бр.: 17, Скопје, 23.4.1947.
- › *Решение за рангот на школите и курсевите*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: VIII, бр.: 18, Белград, 5.4.1952.
- › *Решение за дополнение на решението за рангот на училиштата, курсевите и стручните испити*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: XI, бр.: 38, Белград.

- › *Решение на Комисијата за односи со верските заедници на Социјалистичка Република Македонија*, бр.: 05-78/2, 5.7.1977.
- › *Решение*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: III, бр.: 2, Скопје, 30.1.1947.
- › *Одлука бр.: 7552*, Комитет за школи и наука при Владата на Федеративна Народна Република Југославија, Белград, 12.12.1946.
- › *Закон за државните празници*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: XI, бр.: 18, Белград, 27.4.1955.
- › *Закон за установјавуењето на 29 ноември за државен празник*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: II, бр.: 89, Белград, 5.11.1946.
- › *Указ за дводневно прославување на народниот празник 1 мај и државниот празник 29 ноември*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: 5, бр.: 27, Белград, 31.3.1949.
- › *Закон за прогласување на четврти јули - денот на борецот - за празник на востанието на народите на Југославија*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: XII, бр.: 27, Белград, 27.6.1956.
- › *Решение на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија за прогласување на Илинден - 2 август - за народен државен празник на македонската држава*, Службен весник на Федералната единица Македонија во Демократска федеративна Југославија, год.: I, бр.: 1, Скопје, 18.2.1974.
- › *Закон за прогласување на денот на народното востание во Македонија - 11 октомври за државен празник на македонската држава*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: IV, бр.: 3, Скопје, 8.2.1948.
- › *Zakon o zabrani nošenja zara i feredže*, Služben list Narodne Republike Bosne i Hercegovine, год.: VI, бр.: 33, Сараево, 29.9.1950.
- › *Закон за забрана да се носи зар и фереџе*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: VII, бр.: 1, Скопје, 12.1.1951.
- › *Уредба за основање државна комисија за верски прашања*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год.: I, бр.: 62, Белград, 21.8.1945.
- › *Уредба за организацијата и работата на републичката комисија за верски прашања*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: XVI, бр.: 1, Скопје, 14.1.1960.
- › *Одлука за именување претседател, потпретседател и членови на Републичката комисија за верски прашања*, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: XXI, бр.: 29, Скопје, 3.8.1965.

- › *Одлука за разрешување и именување претседател и членови на републичката комисија за верски прашања*, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XXX, бр.: 31, Скопје, 24.7.1974.
- › *Декларација по повод плебисцитарно изразената воља на граѓаните за суверена и самостојна македонска држава Македонија*, Собрание на Република Македонија, бр.: 08-3786, Скопје, 17.9.1991.
- › *Устав на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 52, Скопје, 1991.
- › *Одлука за прогласување на Амандманите LVII - LXXXI на Уставот на Социјалистичка Република Македонија*, Амандмани на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XLVI, бр.: 28, Скопје, 21.9.1990.
- › *Декларација за сувереност на Социјалистичка Република Македонија*, Собрание на Социјалистичка Република Македонија, бр.: 08-220-1.
- › *Одлука за прогласување на амандманите LXXXII до LXXXV на Уставот на Социјалистичка Република Македонија*, Амандмани на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVII, бр.: 27, Скопје, 11.6.1991.
- › *Декларација по повод плебисцитарно изразената воља на граѓаните за суверена и самостојна македонска држава Македонија*, Собрание на Република Македонија, бр.: 08-3786, 17.9.1991.
- › *Декларација за меѓународно признавање на Република Македонија*, Собрание на Република Македонија, бр.: 08-5099, 19.12.1991.
- › *Одлука за прогласување на Амандманите LVII - LXXXI на Уставот на Социјалистичка Република Македонија*, Амандмани на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год.: XLVI, бр.: 28, 21.9.1990.
- › *Амандмани IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII и XVIII на Уставот на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија, год.: LVII, бр.: 91, Скопје, 20.11.2001.
- › Јордан Бошков, пратеник на ВМРО-ДПМНЕ, *Амандман I на Предлог-Уставот на Република Македонија*, Архива на Собранието на Република Македонија, 41/4506, 7.11.1991.
- › 25. седница на Собранието на Република Македонија, Стенографски белешки, 9.11.1991.
- › Тодор Петров, независен пратеник, *Амандман XX на Предлог-Уставот на Република Македонија*, Архива на Собранието на Република Македонија, 6.11.1991.

- › Мухамед Халили, пратеник на ПДП, *Амандман II на Предлог-Уставот на Република Македонија*, Архива на Собранието на Република Македонија, 41/4460, 6.11.1991.
- › Пратеничка група на СДСМ, *Амандман II на Предлог-Уставот на Република Македонија*, Архива на Собранието на Република Македонија, 41/4495, 7.11.1991.
- › Рамковен договор, Влада на Република Македонија Секретаријат за спроведување на рамковниот договор (siofa.gov.mk), 16.11.2011.
- › *86. Седница на Собранието на Република Македонија петто продолжение*, Стенографски белешки, 6.11.2011.
- › *Закон за верските заедници и религиозните групи*, Службен весник на Република Македонија, год.: LIII, бр.: 35, Скопје, 23.7.1997.
- › *Предлог за донесување на закон за верските заедници и религиозните групи, причини за донесувањето на Законот*, Архива на Собранието на Република Македонија 313/1, 31.1.1997.
- › Владимир Соколовски пратеник на ЛДП, *Амандман број I на предлог Законот за верските заедници и религиозните групи*, 2120/5, 16.6.1997.
- › 72. Седница на Собранието на Република Македонија, *Стенографски белешки*, 16.7.1997.
- › Уставен суд на Република Македонија, *Решение у.бр.: 223/1997-1-0*, 28.10.1998.
- › Уставен суд на Република Македонија, *Решение у.бр.: 114/1999-1-0*, 9.9.1999.
- › *Закон за правната положба на црква, верска заедница и религиозна група*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXIII, бр.: 113, Скопје, 20.9.2007.
- › Александар Спасеновски заедно со група пратеници на ВМРО-ДПМНЕ и на ДПА, *Амандман за додавање нов член 7-а на Законот за правна положба на црква, верска заедница и религиозна група*, 3230/3, 31.8.2007.
- › Александар Спасеновски заедно со група пратеници на ВМРО-ДПМНЕ и на ДПА, *Амандман за додавање нов член 33-а на Законот за правна положба на црква, верска заедница и религиозна група*, 3230/2, 31.8.2007.
- › 67. Седница на Собранието на Република Македонија, *Стенографски белешки*, 5.9.2007.
- › Уставен суд на Република Македонија, *Решение у.бр.: 104/2009-0-0*, 23.6.2010.
- › Уставен суд на Република Македонија, *Одлука у.бр.: 104/2009-0-1*, 22.9.2010.
- › *Законот за средното образование*, Службен весник на Република Македонија, год.: LI, бр.: 44, Скопје.
- › Уставен суд на Република Македонија, *Одлука у.бр.: 220/1999-0-0*, 12.7.2000.

- › *Закон за празниците на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија год.: VXIII, бр.: 18, Скопје, 15.2.2007.
- › *Закон за денационализација*, Службен весник на Република Македонија, год.: LIV, бр.: 20, 29.4.1998.
- › *Закон за изменување и дополнување на законот за денационализација*, Службен весник на Република Македонија, год.: LVI, бр.: 31, 20.4.2000.
- › *Закон за спречување и заштита од дискриминација*, Службен весник на Република Македонија год.: LXVI, бр.: 50, Скопје, 13.4.2010.
- › *Кривичен законик*, Службен весник на Република Македонија год.: LII, бр.: 37, Скопје, 29.7.1996.
- › *Закон за судовите*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXII, бр.: 58, Скопје, 11.5.2006.
- › *Закон за јавното обвинителство*, Службен весник на Република Македонија, год.:LXIII, бр.: 150, Скопје, 12.12.2007.
- › *Закон за извршување на санкциите*, Службен весник на Република Македонија, год.:LXII, бр.: 2, Скопје, 9.1.2006.
- › *Закон за внатрешни работи*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXV, бр.: 92, Скопје, 24.7.2009.
- › *Закон за социјална заштита*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXV, бр.: 79, Скопје, 24.6.2009.
- › *Закон за политичките партии*, Службен весник на Република Македонија, год.: LX, бр.: 76, Скопје, 27.10.2004.
- › *Закон за здруженија и фондации*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXVI, бр.: 52, Скопје, 16.4.2010.
- › *Закон за работните односи*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXVI, бр.: 158, Скопје, 9.12.2010.
- › *Закон за средното образование*, Службен весник на Република Македонија, год.: LVIII, бр.: 52, Скопје, 10.7.2002.
- › *Закон за култура*, Службен весник на Република Македонија, год.: LIX, бр.: 49, Скопје, 25.7.2003.
- › Уставен суд на Република Македонија, *Решение, у.број: 37/2002-0-1*, Скопје, 26.6.2002.
- › *Закон за одбрана*, Службен весник на Република Македонија, год.: XLVIII, бр.: 8, Скопје, 15.2.1992.

- › *Закон за одбрана*, Службен весник на Република Македонија, год.: LVII, бр.: 42, Скопје, 1.6.2001.
- › *Закон за изменување и дополнување на Законот за одбрана*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXII, бр.: 58, Скопје, 11.5.2006.
- › Уставен суд на Република Македонија, *Одлука*, у.број: 37/2002-0-0, 12,9,2002.
- › *Закон за основното образование*, Службен весник на Република Македонија, год.: LI, бр.: 44, Скопје, 20.9.1995.
- › Министерство за образование и наука на Република Македонија, *Решение бр.: 10-2858/1*, Скопје, 3.10.2002.
- › Уставен суд на Република Македонија, *Одлука*, у.број: 42/2003-0-0, Скопје, 5.11.2003.
- › *Закон за основното образование*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXIV, бр.:103, Скопје, 19.8.2008.
- › Уставен суд на Република Македонија, *Решение у.број: 202/2008-0-0*, Скопје, 11.2.2009.
- › Уставен суд на Република Македонија, *Одлука у.број: 202-2008-0-1*, Скопје, 15.4.2009.
- › Биро за развој на образованието на Република Македонија, *Наставна програма по предметот етика во религиите за V одделение на осумгодишното основно образование* (bro.gov.mk), 2.2.2012.
- › *Министерство за образование на Република Македонија*, Известување, бр.: 10-3445/1, Скопје, 24.8.1999.
- › Уставен суд на Република Македонија, *Решение у.број: 195/1999-1-0*, Скопје, 1.3.2000.
- › Уставен суд на Република Македонија, *Одлука у.број: 195/1999-0-0*, Скопје, 19.4.2000.
- › *Закон за високообразовните институции на верските заедници*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXIV, бр.: 81, Скопје, 7.7.2008.
- › *Закон за високото образование*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXIV, бр.: 35, Скопје, 14.3.2008.
- › Уставен суд на Република Македонија, *Решение у.број: 172/2009-0-0*, Скопје, 23.12.2009.
- › *Закон за празниците на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија, год.: LIV, бр.: 21, Скопје, 8.5.1998.

- › *Закон за изменување на законот за празниците на Република Македонија*, Службен весник на Република Македонија, год.: LXIII, бр.: 18, Скопје, 15.2.2007.
- › Уставен суд на Република Македонија, *Решение у.број: 32/1996-0-0*, Скопје, 14.2.1996.
- › Уставен суд на Република Македонија, *Решение у.број: 176/1999-0-0*, Скопје, 17.5.2000.
- › *Закон за здруженија на граѓани и фондации*, Службен весник на Република Македонија, год.: LIV, бр.: 31, Скопје, 2.7.1998.
- › *Декларацијата за поддршка на автокефалноста на Македонската православна црква*, Службен весник на Република Македонија, год.: LX, бр.: 4, Скопје, 2.2.2004.
- › *Резолуција на Архиепископскиот Црковнонароден Собор на Македонската православна црква*, 12.11.2004, (mrc.org.mk), 10.2.2012.
- › *Закон за организација и работата на органите на државната управа*, Службен весник на Република Македонија, год.: LVI, бр.: 58, Скопје, 21.7.2000.
- › *Деловник на Уставниот суд на Република Македонија*, Уставен суд на Република Македонија, Скопје, (ustavensud.mk), 13.2.2012.
- › Собрание на Република Македонија, *Постојана анкетна комисија за слободите и правата на човекот и граѓанинот*, (sobranie.mk), 13.2.2012.
- › *Закон за народниот правобранител*, Службен весник на Република Македонија, год.: LIX, бр.: 60, Скопје, 22.9.2003.
- › *Kokkinakis v. Greece*, 3/1992/348/421, European Court of Human Rights (echr.soe.int), 28.6.2012.
- › *Lautsi v. Italy*, App. No. 30814/06, 2011, European Court of Human Rights (echr.soe.int), 28.6.2012.
- › *Declaration of Independence*, (archives.gov), 7.11.2011.
- › *Bill of rights*, (archives.gov), 7.11.2011.
- › Уставен суд на Република Македонија, *Решение у.бр.: 10/2004*, 12.5.2004.
- › *Латерански договор* (vaticanstate.va), 14.5.2012.
- › *Устав на Андора*, (wipo.int), 14.5.2012.
- › *Устав на Италија* (senato.it), 10.6.2012.
- › *Устав на Грција* (hellenicparliament.gr), 14.5.2012.

- › *Основен закон на Сојузна Република Германија* (bundestag.de), 10.6.2012.
- › *Устав на Швајцарија* (admin.ch), 10.6.2012.
- › *Устав на Шпанија* (congreso.es), 10.6.2012.
- › *Устав на Република Франција* (assemblee-nationale.fr), 10.6.2012.
- › *Treaty of Westphalia*, (avalon.law.yale.edu), 19.6.2012.
- › *Charter of the United Nations* (treaties.un.org), 28.6.2012.
- › Резолуција 543/6, (un.org), 28.6.2012.
- › *Устав на Кралството Норвешка* (stortinget.no), 9.7.2012.
- › *Уставен акт на Данска*, (thedanishparliament.dk), 9.7.2012.
- › *Pretty v. the The United Kingdom*, 2346/02 European Court of Human Rights (echr.coe.int), 28.6.2012.

ISBN 978-608-4648-52-9
ISBN 978-608-4655-78-7